

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEVRALINAN
KÜTÜPHANECİLİK MİRASI: CUMHURİYET
DÖNEMİNDE KÜTÜPHANECİLİĞİN
KURUMSALLAŞMASI**

Hülya Biçer

2501100166

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ertan Eğribel

İstanbul, 2013

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Hülya BİÇER

Numarası : 2501100166

Anabilim/Bilim Dalı : Sosyoloji

Danışman Öğretim Üyesi : Prof. Dr. Ertan EĞRİBEL

Tez Savunma Tarihi : 25.06.2013

Tez Savunma Saati : 11.00

Tez Başlığı : Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devralınan Kütüphanecilik Mirası: Cumhuriyet Döneminde Kütüphaneciliğin Kurumsallaşması

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Ertan EĞRİBEL		Kabul
2-Prof. Dr. Mehmet CANATAR		Kabul
3-Prof. Dr. Ergün YILDIRIM		Kabul
4-Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN		Kabul
5- Doç. Dr. Yücel BULUT		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU		
2-Prof. Dr. Sebahattin GÜLLÜLÜ		

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEVRALINAN KÜTÜPHANECİLİK MİRASI: CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜTÜPHANECİLİĞİN KURUMSALLAŞMASI

Hülya Biçer

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devralınan kütüphanecilik mirasını/Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğin kurumsallaşmasını ele aldık. Geleneksel Osmanlı, Batılılaşma ve Cumhuriyet dönemlerinde devletin siyasi seçimine bağlı olarak kütüphanecilik anlayışı ve kütüphane türleri çeşitlilik göstermiştir. Batılılaşma döneminin devlet düzeyinde gerçekleşen modernleşme çabaları ile birlikte devlet örgütlenmesine ait kütüphanelerin içeriği değişmiştir. Cumhuriyet döneminin topyekün Batılılaşma siyaseti, toplum kimliğini değiştirmeye yönelik çabası Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik mirasının donmuş bir miras/müze kütüphane olarak korunmasına, Osmanlı'dan devralınan bilgi birikiminin ifade edilemez, anlaşılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Osmanlı bilgi mirasının değerlendirilememesi nedeniyle Türk toplum düşüncesinin kaynaklarıyla temasta bir sorun vardır.

Kütüphaneler bilginin saklandığı, yaygınlaştırıldığı ve sürekliliğinin sağlandığı yerler olarak önem kazanmıştır. Bilginin korunması, yeniden üretilmesi yanında bilginin yığın halinde olmaktan çıkarılarak sınıflandırılması bakımından da kütüphaneler önemli bir rol üstlenmiştir. Her bilgi belli bir sistematik içinde sınıflandırılmaktadır. Bilginin sınıflandırılmasında benimsenen sistematik belli bir dünya görüşünü de yansıtmaktadır. Saklanan bilginin değeri, tasnifi, toplum bilinci ve kimliğinin biçimlenmesi ve sistematigi hakkında belli değerlendirmeler yapma imkanı vermektedir. Bilginin/bilincin sistemleştirilmesi hem sosyoloji hem de bilgi ve belge yönetimi alanının ortak ilgisi olduğu için kütüphanecilik her iki bilim alanının ortak konusudur. Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışı sadece bir kopuşu değil, belli

bir sürekliliği de ifade etmektedir. Bu sürekliliği ortaya koyacak temeller, devletin yaptığı siyasi seçime bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda bu görüşümüzü temellendirmeye çalıştık.

LIBRARIANSHIP INHERITANCE TAKEN OVER FROM OTTOMAN EMPIRE TO REPUBLIC: CORPORIZATION OF LIBRARIANSHIP IN REPUBLICAN PERIOD

Hülya Biçer

ABSTRACT

In this study, we examined the librarianship inheritance taken over from Ottoman Empire to Republic / corporatization of librarianship in Republican Period. In traditional Ottoman, Westernization and Republican periods, librarianship understanding and library types varied according to the political preference of the state. Together with the modernization efforts of Westernization Period realized at state level, the content of libraries belonging to state organization changed. The total Westernization policy of Republican Period and the effort for changing the identity of the community caused the librarianship inheritance taken over from Ottoman Empire to be preserved as a frozen inheritance / museum library and the accumulation of knowledge taken over from Ottoman Empire to become inexpressible and incomprehensible. Due to the failure in utilization of Ottoman accumulation of knowledge, there is a problem of contact between Turkish community considerations with their sources.

Libraries are important places where knowledge is stored, generalized and its continuity is ensured. Libraries also play an important role in classification of the knowledge (becoming apart from being bulk) as well as preserving and reproducing it. Each knowledge is classified in a certain systematic. The systematic used in the classification of the knowledge reflects a certain world perspective. The value and classification of the stored knowledge allows evaluations to be made about the structuring and systematic of community consciousness and identity. As systemization of the knowledge / consciousness is the common interest of sociology as well as information and document management librarianship is the common

subject of both scientific fields. Librarianship understanding in the Republican Period expresses not only disengagement but also certain continuity. The basics which will introduce this continuity came out according to the political preference of the state. In our study we tried to ground this opinion of us.

ÖNSÖZ

Türkiye’de kütüphane anlayışını ve buna bağlı gündeme gelen bilgi birikimini ortaya koymak için Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devralınan kütüphanecilik mirası ve Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğin kurumsallaşmasını yeni bir perspektifle ele alma gerekliliği bulunmaktadır. Kütüphaneler teknolojik bir ilerlemenin ürünü olarak değil, toplumsal değişmeye bağlı olarak biçimlenmiştir. Bilginin saklandığı, yaygınlaştırıldığı ve sürekliliğini sağlandığı yerler olarak önem kazanan kütüphaneler bilginin korunması, yeniden üretilmesi, sınıflandırılması açısından da rol üstlenmiştir. Bilgiyi tasnif etme çabasının gerçekleştirilme biçimi belli bir dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bilginin sistemiği üzerinden toplum kimliği ve bilinci hakkında değerlendirmelere ulaşmak mümkündür. Osmanlı Devleti’nden yeni Türkiye’nin inşasına geçiş sürecinde toplum kimliğinin değiştirilmesi çabasına bağlı olarak geçmiş toplumsal bilgi sisteminden belli bir kopuş ve süreklilik yaşanmıştır. Cumhuriyet dönemi ideolojisi, Osmanlı döneminden miras kalan kütüphanelerin farklı biçimde değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu dönemde yeni toplum kimliği yaratma yolunda ihtiyaç duyulan yeni kütüphane türleri ve kütüphanecilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Kütüphanelerin sürekliliğinin sağlanmasındaki sorunların açıklanabilmesi için, Osmanlı’dan devralınan kütüphanecilik mirası ve Cumhuriyet döneminde yeni toplum kimliği inşası çabasına bağlı olarak gelişen yeni kütüphane türleri belli bir sosyoloji kuramı içerisinde değerlendirildiğinde Türkiye’deki bilgi sisteminin hangi yöndeki toplumsal değişmeye bağlı olarak biçimlendiği tespit edilebilmektedir. Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışı, devletin siyasi seçimine bağlı olarak kopuş ve süreklilik çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye’deki kütüphanecilik anlayışı aracılığıyla bilgi sistemindeki değişim ve dönüşümü tarihsel bir temele oturtmak, bu yolla Türk toplum kimliği ve bilincinin özelliklerini ortaya koymak mümkündür. Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışı geçmiş birikime ve bu birikimden farklılaşmaya dayalıdır. Yeni Türkiye’nin sorunları ve çözüm çabası değişince bilginin değeri ve sistemiği de değişmiştir. Bu görüşü sınağığımız çalışmada amacımız, Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine kadar kurulan tüm kütüphaneleri tarihsel ve teknik açıdan ele almak değildir. Bu sebeple tezimizi doğrulama konusunda bize yardımcı olabilecek belli kütüphane örnekleri

seçilmesi yoluna gidilmiştir. Çalışmanın nemi ve orijinalliği, konuya yaklaşım biimimizden kaynaklanmaktadır.

Çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen, yapıcı yaklaşımıyla daima yreklendiren, yetişmemde/üzerimde büyük emeği bulunan çok değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Ertan Eğribel'e teşekkür ederim. Tez yazma sürecimde, yardım taleplerimi hiçbir zaman geri çevirmeyen ve kolay kolay erişemeyeceğim değerli çalışmalarını benimle paylaşan değerli hocam Doç. Dr. Ufuk zcan'a teşekkür ederim. Fikir dünyamın gelişmesinde katkıları bulunan değerli bölüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Bilgisi, fikirleri ve kitaplığından yararlandığım sevgili ablam, can dostum Zeynep Biçer'e ve tüm imkanlarını emrime amade kılan, desteklerini, anlayışlarını, fedakarlıklarını hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli varlıklarım annem ve babama minnettar ve müteşekkirim. Bu alışma, tüm bu değerli insanların varlık ve destekleriyle gerçekleşebilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
I.- BÖLÜM: GELENEKSEL OSMANLI KÜTÜPHANECİLİĞİ.....	9
A.- GELENEKSEL OSMANLI KÜTÜPHANECİLİK ANLAYIŞI VE SARAY/DEVLET KÜTÜPHANELERİNE GENEL YAKLAŞIM.....	10
1. Doğu ve Batı Bilgi Birikimine ve Zenginliğine Sahip Çıkma İlkesi.....	13
B.- SARAY KÜTÜPHANELERİNİN ÇEŞİTLİLİĞİ VE MİLLET KÜTÜPHANELERİNDEN FARKLILIĞI.....	17
1. Padişahların Özel Kütüphaneleri.....	28
2. Saraydaki Kütüphanelerin Gelişime Açık Yapısı, Çeşitlilik ve Zenginliği.....	32
3. Enderun Kütüphanesi Haricinde Saray Kütüphaneleri.....	34
4. Büyük Saray Kütüphanesi: III. Ahmet/Enderun Kütüphanesi.....	37
5. Devletin Kitap, Belge Denetimi, Arşivcilik Anlayışı, Korumaya Dayalı Örgütlenme ve Kurumsallaşma.....	39
C.- MİLLET/DİN KÜTÜPHANELERİ VE ÖZEL KÜTÜPHANELER.....	42
1. Vakıf Kütüphaneleri.....	45
2. Bağımsız Kütüphaneler.....	52
3. Gayrimüslim Kütüphaneleri.....	56
4. Özel/Kişisel Kütüphaneler.....	57
II.- BÖLÜM: BATILILAŞMA DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK ANLAYIŞI: OSMANLILIKTAN TÜRKÇÜLÜĞE.....	71

A.- BATILILAŞMA DÖNEMİNDE KÜTÜPHANELERİN BİÇİMLENME YÖNÜ VE YENİ AÇILAN OKUL KÜTÜPHANELERİ.....	72
1.Batılı/Modern Okullar ve Kütüphaneleri.....	79
2. Askeri ve Sivil Okul Kütüphaneleri.....	91
3. Darülfünun Kütüphanesi ve Sanayi-i Nefise Mektebi Kütüphanesi.....	98
4. Cemiyet Kütüphaneleri.....	103
B.- BATICILAŞMA DÖNEMİ SARAY KÜTÜPHANELERİ.....	111
1. Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi/Abdülmecit Efendi Kütüphanesi.....	111
2. Yıldız Sarayı Kütüphanesi ve II. Abdülhamit'in Özel Kütüphanesi.....	113
C.- BATILILAŞMA DÜNYA GÖRÜŞÜNE GÖRE OLUŞTURULAN GEÇİŞ DÖNEMİ KÜTÜPHANELERİ: HALK KÜTÜPHANELERİNDEN TÜRKÇÜLÜĞE DAYALI KÜTÜPHANELERE GEÇİŞ.....	123
1. Resmi Daire Kütüphaneleri.....	123
2. Beyazıt Devlet Kütüphanesi.....	126
3. Osman Hamdi Bey ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi.....	128
4. Ali Emiri Efendi ve Millet Kütüphanesi.....	132
5. İttihat ve Terakki ve Türk Ocakları Kütüphaneleri.....	136
III.- BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK ANLAYIŞININ TEMELLERİ VE KURUMSALLAŞMASI.....	144
A.- CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLET KÜTÜPHANELERİNİN YENİDEN BİÇİMLENME YÖNÜ.....	145
B.- OSMANLI KÜTÜPHANELERİNİN MÜZE OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ VE YENİ KÜTÜPHANELER.....	165
1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.....	168
2. Yıldız Sarayı Kütüphanesi.....	170

3. Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi.....	170
4. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi.....	171
5. Beyazıt Devlet Kütüphanesi.....	172
6. TBMM Kütüphanesi.....	174
7. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Kütüphaneleri.....	175
8. Milli Kütüphane.....	178
C.- ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİ.....	181
D.- HALK KÜTÜPHANELERİ VE KİŞİSEL/ÖZEL KÜTÜPHANELER.....	194
1. Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Millet/Din Kütüphanelerinin Dönüşümü.....	194
2. Halkevleri Kütüphaneleri.....	199
3. Köy Enstitüleri Kütüphaneleri.....	204
4. Gezici/Seyyar Kütüphaneler.....	206
5. Yabancı Millet Kütüphaneleri.....	208
6. Kişisel Kütüphaneler ve Özel Araştırma/Uzmanlık Kütüphaneleri.....	210
SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA.....	234

KISALTMALAR LİSTESİ

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

ICOM: Milletlerarası Müzeler Konseyi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu

Yay.: Yayınlayan

GİRİŞ

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devralınan kütüphanecilik mirasını/Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğin kurumsallaşmasını ele alacağız. Bilginin korunması, yaygınlaştırılması ve sürekliliğinin, tarihi ve toplumsal koşullar ve imkânlar çerçevesinde değerlendirilmesi bilgi sosyolojisinin ilgi alanını oluşturmaktadır. Kütüphaneler bilginin saklandığı ve yaygınlaştırıldığı, sürekliliğinin sağlandığı yerler olarak önem kazanmıştır. Bilginin korunması, yeniden üretilmesi yanında bilginin bir yığın halinden çıkması, sınıflandırılması açısından kütüphaneler önemli bir rol üstlenmiştir. Her bilgiyi tasnif etme çabası aynı zamanda belli bir sistematik içinde yapılmaktadır. Bu sistematik bize belli bir dünya görüşünü de verecektir. Türkiye'de kütüphanecilik anlayışını ele almamızın temel nedeni budur. Saklanan bilginin değeri, tasnifi, toplum bilinci ve kimliğinin biçimlenmesi ve sistematığı hakkında da belli bir değerlendirme yapma imkanı verecektir. Kütüphanecilik sosyoloji ve bilgi ve belge yönetimi alanlarının ortak konusudur. Bu ortaklığı, bilginin/bilincin sistemleştirilmesi oluşturmaktadır.

Bilgi daha kuruluş koşullarından başlayarak sosyolojinin temel bir konusu olmuştur. Auguste Comte, Saint Simon ve Karl Marx'ta çeşitli örneklerini gördüğümüz kategorilerileştirmelerle, toplumların gelişim aşamaları her dönemin ve toplumun mevcut bilgi türüne dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu açıklama çabasında Batı sorunları ve çözümleri temel alınarak diğer bütün toplumların birikimleri, zenginliği, farklılaşması göz ardı edilmiştir. Sosyolojide toplum tipleri ve iktidar arasındaki ilişkiler aynı zamanda toplum bilgisinin oluşması ve sistemleşmesiyle ilgili belli modeller biçimindedir. Söz gelişi Auguste Comte'un toplumların gelişimini teolojik, metafizik ve pozitif dönem olarak kategorileştirmesi, bilginin niteliği ile belli iktidar ve toplum modellerini tarihsel dönemlere göre sınıflandıran bir anlayışın örneğidir. Comte'un toplumsal gelişimin aşamalarıyla ilgili yaptığı ayrımın çıkış noktasını toplumdaki bilginin niteliği oluşturmuştur. Toplumların gelişiminin en üst noktası olarak nitelendirdiği pozitif bilgi/bilince modern bilim ve bilgi anlayışının da temeli olacaktır. Bunun bir anlamı Batı toplum çözümünün ve modelinin tüm toplumlara dikte edilmesidir. Auguste Comte'un

toplumsal gelişmenin aşamalarını bilgiyi kategorize ederek oluşturması bunun ilk örneğidir ve Auguste Comte ile sınırlı değildir. Saint Simon'un insanlık tarihini metafizik, askeri, endüstri dönemi olarak aşamalandırması, Karl Marx'ın tarihi çeşitli dönemlere ayırması bilginin toplumsal ilerlemedeki üstlendiği rolü ortaya koyan örneklerdendir.¹

Günümüzde de üretilen bilginin ve bilgi tekniklerinin değişmesine bağlı olarak bilgi toplumu ve çağından söz edilmektedir. Burada ilk söyleyebileceğimiz bilginin oluşması, sistemleştirilmesi ve korunmasının bütün tarihi dönemlere göre değiştiğidir. Tarihin başlangıcından itibaren toplum sorunlarının çözümüne bağlı olarak sistematik bir bilgi söz konusu olduğu gibi bilgi sistemleri arasındaki farklılaşmalar da toplumlararası ilişkilerde elde edilen çözümde ortaya çıkan farklılaşmaları belirtmektedir. Bilgi sistemleri tarihi olarak oluşmuştur. Elde edilen bilgilerin bir yığın halinden çıkartılarak sistemleşmesi gerekmiştir. Kütüphaneler, bilginin oluşması ve korunması çabasının bir ifadesidir, diğer bir deyişle bilgilerin yığın halinde saklandığı yerler değildir. Başlangıçtan beri kütüphanelerin oluşturulmasında temel çaba belli sınıflama ve kataloglama sistemleri ile bilginin kullanılabilir ve kolaylıkla elde edilebilir hale gelmesidir. Aksi takdirde yığın halindeki bilgiler içerisinden ihtiyaca uygun bilgilerin çıkarılması, kullanılması, değerlendirilmesi de mümkün olmazdı. Bu çabada kütüphanecilik sistemi, kütüphaneciler önemli bir rol üstlenmişlerdir. Kütüphanelerin tarihin başlangıcından bu yana varlığını sürdüren temel bir toplumsal kurum olmasının anlamı da budur.

Sosyoloji toplum sorunlarını anlama, açıklama ve sorunlar üzerinde toplumsal düzeyde denetim sağlama çabasıdır. Sistemli ve örgütlü hale getirilmiş bilgi olan bilimin temeli toplum sorunları ve toplum sorunlarının çözümüyle ilgilidir. Sosyolojinin bilgi konusuna eğilmesinin sebebi de, bilginin toplum çözümü konusunda denetim sağlamayı mümkün kılacak olmasındandır. Esas olarak sosyoloji, bilgi sistemlerinin somutlaşması olan kütüphanecilik aracılığıyla bilginin oluşma biçimi, yaygınlaştırılması, korunması ve bu bilginin niteliğini ortaya koyma yolunda

---

¹ Ertan Eğribel, "Günümüz Bilim Tartışmaları ve XIX. Yüzyıl Bilimi", **Sosyoloji Yıllığı Salih Özbaran ve Zeki Arıkan'a Saygı, Bilim Sosyolojisi: Bilim Tarihi ve Yöntem**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, No:16, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 354.

bir çabadır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devralınan kütüphanecilik mirası bilgi sistemlerinin değişimi ve oluşumu hakkında belli değerlendirmeler yapma imkanı vermektedir. Türkiye'de kütüphanecilik anlayışı aracılığıyla bilgi sistemindeki değişim ve dönüşümü tarihsel bir temele oturtmak mümkündür. Böylece toplumun ve devletin oluşturduğu bütünsel bilgi sisteminin nasıl oluştuğu konusunda belli bir değerlendirme yapma imkanı bulabileceğiz. Türkiye'de bilginin elde edilme, örgütlenme, saklanma ve yaygınlaştırılmasını kütüphane kurumunun yapısını inceleyerek ele almak, Türk toplum kimliği ve bilincinin özelliklerini ortaya koymamızı sağlayacaktır.

Türkiye'deki kütüphanelerin yapısının değerlendirilmesi bilginin önemi, farklılaşması, özellikleri, kaynağı ve sorunları konusunda belirli değerlendirmeler yapmaya izin vermektedir. Bilginin oluşturulması, saklanması, yaygınlaştırılması, sınıflandırılması bilginin önemi ve değeri toplum bilimlerinin temel konusu olmuştur. Bilgi ile iktidar arasında kurulan ilişki bilginin aynı zamanda belli çıkarlara veya sorunlara göre biçimlendiğinin de bir göstergesidir. Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin çeşitli toplum bilimleri tarafından gündeme getirilmiş olması bir rastlantı değildir.

Türkiye'de kütüphaneciliğin uzun bir geçmişi vardır. Türkiye'de Doğu kütüphanecilik gelenekleri yanında Batı kütüphanecilik geleneklerinde de yararlanan Türk kütüphanecilik tarihiyle ilgili farklı dönemleştirmelerden bahsetmek mümkündür. Amacımız kabaca değişim ve ayrımlar getirerek Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik mirası ve Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğin kurumsallaşmasını ele almak değildir. Ayrıca Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışı denildiğinde sadece bir kopuştan değil, belli bir süreklilikten de söz etmek gerekir. Bu sürekliliği ortaya koyacak temeller, devletin yaptığı siyasi seçime bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda bu görüşümüzü temellendirmeye çalışacağız.

Bu çalışmada Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliğinin özelliklerini belli koşullar temelinden tanımlamayacağız. Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliği belli bir bağlanma/değişim ve dönüşümü belirtmektedir. Bu bağlanma/değişim ve

dönüşümü anlayabilmek, tarihsel bir temelde yapılacak değerlendirmeye mümkündür. Aksi takdirde kütüphanecilikte yapılan değişiklikler sadece teknik bir konuya dönüşecektir. Türkiye’de kütüphanecilik çalışmalarının zaafı da buradan kaynaklanmaktadır. Kütüphanecilik konusundaki çalışmalar belli sorunlardan (örneğin bilginin oluşma, korunma, süreklilik çabasından, toplum kimliği ve bilincinden) bağımsız ele alındığında teknik bir değişimin tarihine dönüşecektir. Bu nedenle biz konuyu kopuş ve süreklilik çerçevesinde ele alıyoruz. Sosyolojinin konuya ilgisi toplum bilincinin/bilginin biçimlenme özelliklerini belli toplumsal sorun ve çözümlerle, iktidar ve toplumsallaşmayla ilişkilendirerek tartışmaktır. Sosyoloji bilgi sistemlerindeki değişiklikleri belli koşul ve ilişkiler temelinde ele alarak belli bir açıklamaya ulaşmayı amaçlamaktadır.

Tezimizde Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışından yola çıkarak hem bilgi sistemlerinin oluşumu hem de toplum bilincinin farklılaşmasıyla ilgili belli sonuçlara ulaşmaya çalışacağız. Sosyoloji farklı bilgi sistemleri aracılığıyla, değişen bilgi sistemlerini tartışarak ve çözümleyerek hem toplumun kendisi hem de toplum bilinci hakkında belli bir görüş edinmeye çalışmaktadır. Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliği Türk toplum kimliğinin ve bilincinin hangi yönlerde oluşturulmak istendiğini gösterecektir.

Toplumun bilinçlenmesi ile toplum koşulları arasında ilişki kurulması sosyolojiyle başlamış değildir. Daha tarihin başlangıcından itibaren toplumun bilinçlenme özellikleri ile toplum yapısı arasında belli bağlantılar kurulmuş, hem toplum kimliği hem de toplumun tanımlanması yolunda belli açıklamalar söz konusu olmuştur. Toplumların kendileri üzerinde bilinçlenme çabası dini, hukuki, edebi, felsefi, askeri çeşitli biçimler kazanmıştır. Bir anlamda kütüphanecilik sisteminin oluşumu ve çeşitli tasnif işlemleri de bu yönde biçimlenmiştir. Toplumların belli bilgilere ulaşma, bilgi oluşturma çabası yüzeysel bir çaba değildir. Bu nedenle belli bir dönemde önemli görülen bilgiler yanında o dönemde henüz önemli görülmeyen bilgilerin veya çeşitli deneyimlerin de ileride değerlendirilebileceği, kullanılabileceği düşüncesiyle toplanması ve sahip çıkılması ihtiyacı doğmuştur. Başka bir deyişle, sadece o an için ihtiyaç duyulan bilgiler değil, daha sonra ihtiyaç duyulabilecek

bilgilerin de korunması, saklanması gerekecektir. Bu nedenle bütün tarih boyunca büyük kütüphane sistemleri ile karşılaşacağız.

Türkiye’de bilgi sorunu hakkında yapılan ilk çalışmalar sosyolojinin Türkiye’ye girdiği yıllardan itibaren başlamıştır. İlk çalışmalar bilgi sosyolojisiyle dolaylı olarak ilgilenen çalışmalardır. Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Ülken bilgi ve yöntem sorununa odaklanıp çeşitli yayınlar yapan kişilerin başındadır. Doğrudan bilgi sosyolojisiyle ilgili yayımlanan ilk kitap ise İbrahim Armağan’ın 1974 yılında yayımlanan *Bilgi ve Toplum-1: Bilgi Toplumbilimine Giriş* ve daha sonra yayımlanan *Bilgi ve Toplum-2: Toplumsal Yapı, Bilim ve Sanat* adlı kitabıdır. Batılı bilgi ve bilim anlayışına yönelik ilk zihin açıcı ve eleştirel metinler Baykan Sezer’den gelmiş, Baykan Sezer’in bilim ve sosyoloji anlayışı doğrultusunda şekillenen diğer önemli çalışmalar Korkut Tuna’nın *Batılı Bilginin Eleştirisi* adlı eseri ve editörlüğünü Ertan Eğribel ile Ufuk Özcan’ın yaptığı *Sosyoloji Yıllığı* dizisi içinde yayımlanan *Bilim Sosyolojisi: Bilim Tarihi ve Yöntem* adlı disiplinlerarası ve çok yazarlı kitap olmuştur.² Türkiye’deki bilgi sosyolojisi alanında gerçekleştirilen bu çalışmalar ve bilgi sosyolojisi bağlamında değerlendirilebilecek diğer tüm çalışmalar aracılığıyla konu soyut düzeyde tartışılmaktadır. Bilginin toplum kimliği ile bağlantılı olarak rolleri, değişimi ve serüveninin uygulamada ortaya çıktığı yer kütüphanelerdir. Bu sebeple toplum bilincinin/bilgi birikiminin saklandığı, korunduğu, tasnif edildiği ve hizmete sunulduğu yer olarak kütüphaneler bilgi sosyolojisi alanı içerisinde tartışılması gereken bir konudur.

Türkiye’de kütüphanecilik tarihi belli karışıklıklarla biçimlenmiştir. Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışı da yeni Türkiye’nin konumunun koşullarına bağlı olarak gelişmiştir. Bu gelişim, geçmiş birikime ve bundan farklılaşmaya dayalıdır. Sorunlar ve çözüm çabası değişince bilginin değeri ve sistematığı de değişmiştir. Çalışmamızda bu tezi/görüşümüzü sınayacağız. Amacımız kütüphaneleri müze gibi görmekten çıkararak toplum bilinci ve çözümünü ilişkisini kurmaktır. Buna bağlı olarak tezimiz üç bölümden oluşacaktır. İlk bölümde Osmanlı döneminde bilginin örgütleniş biçiminin göstergeleri olarak Osmanlı dönemi

---

² Ufuk Özcan, Elif Süreyya Genç, “Bilgi Sosyolojine Giriş: Alanı, Sorunları, Tarihçesi ve Türkiye’deki Gelişimi”, (Yayımlanmamış).

kütüphane geleneği ve türlerini ele alacağız. Devletin ve halkın ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkan iki farklı kütüphanecilik anlayışını irdeleyeceğiz. İkinci bölümde Batılılaşma döneminde devlet siyasetinin değişmesiyle birlikte gündeme gelen farklı kütüphane türleri ve Batılılaşma dönemi kütüphanecilik anlayışını ele alacağız. Cumhuriyet döneminde devlet, yeni bilginin ve toplum ideolojisinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması görevini üstlenince buna uygun çeşitli kurumların kurulması gerekmiştir. Cumhuriyetin başlangıcından itibaren kütüphanecilik kurumu da bu açıdan önem kazanmıştır. Bu durum yeni kütüphane türlerini de ortaya çıkaracaktır. Üçüncü bölümde Osmanlı bilgi mirasından kopuşun devletin toplum kimliğini ve ideolojisini yeniden oluşturma çabasına bağlı olarak ortaya çıkardığı yeni kütüphanecilik anlayışını değerlendireceğiz. Osmanlı dönemindeki ikili kütüphanecilik anlayışının (devlet ve halk kütüphaneleri) yerine oluşturulan yeni kütüphanecilik anlayışını tartışacağız.

Günümüzde yeni toplum tipi ve yeni bir düzenden bahsedilmesiyle birlikte bilginin niteliği de değişmiştir. Bilgi toplumu olarak yeni bir toplumdan bahsedilen bu dönemde yeni bilgi teknolojilerinin belirlediği genel ve toplu bir yönlendirmeden ve bilinçlenmeden söz edilmiştir. Bunun çeşitli araçları bilgisayar, internet, medya, birtakım teknolojik değişiklikler kütüphaneciliği gereksiz kılmasa bile kütüphanecilik anlayışının kökten değişmesine neden olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'e kadar geçen dönemde Osmanlı dönemindeki kütüphanelere müze gözüyle bakıldığı gibi günümüzde de Cumhuriyet döneminde oluşan bilgi birikimlerine ve bu bilgilerin saklandığı, korunduğu kütüphanelere bir müze anlayışıyla bakılacaktır. Bu çalışmada kütüphaneciliğin sosyolojinin bir konusu olarak ele alınması yenidir ama bu ele alış sırasında çeşitli disiplinler tarafından konumuzla ilgili olarak yapılmış çalışmalar ve birikimlere sahip çıkarak bu çalışmaları kendi bakış açımız çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız. Günümüz koşulları ve bilgi anlayışından yola çıkılıp geçmişe yönelik bir değerlendirme yapıldığında ne dünya tarih mirasını değerlendirmek ne de Türk toplum ve tarihinin birikim ve mirasını değerlendirmek mümkündür. Günümüzde yaşanan gelişmeler sonucu toplumların geçmişte ürettiği bilgi birikiminin geçerliliği sorgulanmaya başlanmıştır. 1980 sonrası postmodern dünya görüşünün ortaya çıkması ve

postmodern görüşün özelliklerine uygun bir belirsizlikten söz edilmesi rastlantı olmamıştır. Geçmiş bilgi birikimine sahip çıkılmaması, aksine bilgi birikiminden kopuşların geçerli hale gelmesi ve yüzeyselleşme temel anlayış olmuştur. Bu anlayışla geçmiş bilgi birikimi değersizleşmiştir.

Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik mirasının değerlendirilmesinde sorunlarla karşılaşmaktadır. Sorunların kaynağı Osmanlı dönemine ait bilgi ve belge mirasının yer aldığı kütüphane ve arşivlerde yaşanan sıkıntılardır. Osmanlıca (Osmanlı Türkçesi) eserlerin yer aldığı kütüphanelerdeki ve Osmanlı Arşivleri'deki tasniflerin hatalı veya eksik olması Osmanlı bilgi sistemine ait sağlıklı bilgiye erişimi engellemektedir. Tasnifler yeterli olduğu takdirde bile bu bilgi kaynaklarından gerektiği gibi yararlanabilecek kesimlerin sayısı hayli sınırlı kalacaktır. Bu zorluk ve sınırlılık bilgi içeren kaynakların Osmanlıca olmasından kaynaklanmaktadır. Çeşitli bilim alanlarından kütüphanelerle ilgili yapılan çalışmalarda eksiklikler, birbirini tekrar eden bilgiler, yanlışlıklar, sınırlılık ve yüzeysellik birincil kaynaklara erişme ve bunlardan yararlanma ile ilgili karşılaşılan güçlüklerin bir sonucudur. Türk toplum düşüncesinin kaynaklarına temas edebilmek için Osmanlı bilgi mirasının değerlendirilebilmesi yolunun açılması gereklidir. Bu çalışma Türkiye'deki kütüphanelerle ilgili monografi eksikliğini temellendirerek bu eksikliğin giderilmesi konusunda genel bir bakış açısı sağlama yolundaki bir çabanın ürünüdür.

Türkiye'de kütüphaneciliğin gelişmesi her dönemin yeni arayışlarından etkilenmiştir. Hiçbir dönemde ne bilgiden ne de kütüphanecilikten vazgeçilmesi söz konusu olmasına rağmen bilginin belli bir birikim, süreklilik ve korunmasının sağlanmasında sorunlarla karşılaşmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devralınan bilgi birikimi/bilinç, donuk/atıl bir miras olarak zuhur etmiştir. Cumhuriyet döneminde yeni bir kimlik edim ve çabamıza rağmen ortaya çıkan kimliğin Batı kimliğiyle örtüşmemesi belli sorunlara neden olmuştur. Türkiye'de bilginin oluşması, saklanması, biçimlenmesi, yeniden üretilmesi son dönemde Batı çözümü temelinde biçimlenmiştir. Uzun bir dönemdir Batılılaşma siyaseti çerçevesinde çözüm arayan Türkiye'nin bu çözüm arayışı ile toplum kimliğinin örtüşmemesi bilginin sistemleştirilmesinin dayanak bulmasında belli sorunlara neden olmaktadır. Türkiye'deki kütüphanecilik örgütlenmesi ve anlayışı giderek Batı'daki

biçimlenmenin bir alt basamağı ve uzantısı haline gelmektedir. Çalışmamızın sonucunda bu yönde belli bir değerlendirmeye ulaşmayı amaçlıyoruz.

I.- BÖLÜM

GELENEKSEL OSMANLI KÜTÜPHANECİLİĞİ

A.- GELENEKSEL OSMANLI KÜTÜPHANECİLİK ANLAYIŞI VE SARAY/DEVLET KÜTÜPHANELERİNE GENEL YAKLAŞIM

Geleneksel Osmanlı kütüphaneciliği denildiğinde tek bir kurumsal yapılanmadan söz etmek mümkün değildir. Devletin kuruluş, imparatorluk ve Batılılaşma dönemlerindeki farklı tutumlar doğrultusunda çeşitli kütüphane örgütlenmeleri vardır. Bunun yanında diğer önemli bir ayrım, Osmanlı’da devlet ve toplum arasındaki ikiliktir. Bu ikilik imparatorluğun tüm kurumlarına olduğu gibi kütüphanelere de yansımıştır. Osmanlı kütüphane örgütlenmesi devlet ve toplum ayırımına bağlı olarak saray/devlet ve toplum/millet ikiliği içerisinde belirlenmiştir. Osmanlı kütüphanecilik anlayışını kavramak için devlet ve toplum ikiliği üzerinden bir perspektif geliştirilmesi yararlı olacaktır. Osmanlı imparatorluk örgütlenmesi dil, müzik, edebiyat, ahlak, bilim, eğitim ve kültür gibi pek çok düzeyde devlet-toplum ikiliğinin hakim olduğu bir anlayışta biçimlenmiştir. Toplumun dili ile devletin resmi dili, halk edebiyatı ile divan edebiyatı, halk müziği ile saray müziği ayrımları Osmanlı toplum yapısının yöneten ve yönetilenler ayırımına dayanan anlayışını gösteren temel örneklerdendir. Osmanlı Devleti’nin yönetim yapısını inceleyen çalışmasında Albert Howe Lybyer, Osmanlı toplum örgütlenmesindeki ikiliği temel olarak “Osmanlı yönetim kurumu” (devlet) ve “Osmanlı İmparatorluğu’nun İslamiyet kurumu” (din) olarak belirlemiştir.¹ Devlet yalnızca Müslüman-Türklerden müteşekkil değildir, imparatorluk anlayışı gereğince bünyesinde çeşitli dini ve etnik unsurları barındıran bir millet/din örgütlenmesine dayanmaktadır. Padişahın/yönetim kurumunun halkın gözetiminden de sorumlu olması nedeniyle din kurumu görevlileri de en üst makam olan padişaha doğrudan bağımlıdır.² İkincil din kurumlarının İslamiyet kurumundan bağımsız, toprağa değil kişilik esasına dayalı, bulunduğu toprakların genel hukuk kurallarına ve birbirlerinin hukuk kurallarına uyan sistemleri vardır. Osmanlı’daki çeşitli din kurumlarının her biri kendi dinsel örgüt ve kuramına dayanır, kendi halkı/milleti/cemaatinin eğitim, din ve hukuk sistemini düzenler,

¹ Albert Howe Lybyer, **Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Yönetimi**, 1. bs., İstanbul, Süreç Yayıncılık, 1987, s. 44.

² Baykan Sezer v.d., “Osmanlılık”, **Osmanlılık: Türkiye Sosyolojisi 1(Eyüp Kemerlioğlu’nun Anısına Armağan)**, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 7**, Haz. Ertan Eğribel, y.y., y.y., 2000, s. 54.

Osmanlı yönetiminin kapsamına girmeyen konularla ilgilenir.³ Hukuk ve dinin kişiliği ilkesi olarak ifade edilen bu anlayış, Asur'dan itibaren Doğu toplumlarında uygulanmıştır. Müslümanların Sasani Perslerinden aldığı bu geleneği Osmanlılar da benimseyerek karmaşık bir sistem oluşturmuşlardır.⁴ Osmanlı yönetim sınıfı/devlet örgütlenmesi bu iki büyük kurum ve bu kurumların paralelinde bulunan ikincil grupların tamamından oluşmaktadır. Her iki kurumun görevlileri aldıkları eğitim ve yetenekleri doğrultusunda tabi oldukları kurumun en üst düzeylerine yükselebilmektedirler. Osmanlı devlet örgütlenmesi kadrolarını, mevcut halk dışında çoğunlukla Hristiyan reayanın çocuklarından (devşirme yoluyla) oluşturmaktadır. Bu seçkin kesim saraydaki okullarda özel bir eğitime tabi tutulmaktadır. Osmanlı'da saray/devlet kütüphanesi tamamen yönetim örgütünün getirdiği çözüm ve ihtiyaçlar çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu açıdan saray okullarında yönetici kadrolar yetiştirilmesi için oluşturulan çeşitli kütüphaneler vardır.

Kökleri geleneksel Doğu imparatorluklarına dayanan saray okullarını daha sistemleştirilmiş şekilde uygulayan Osmanlı Devleti'nde ilk saray okulu II. Murat zamanında Eski Saray'da kurulmuştur. Acemioğlanlar kışlalarından seçilen gençler öncelikle hazırlık sarayları olan Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı, İskender Çelebi Sarayı'nda eğitim alır, burada başarılı olanlar Saray-ı Hümayun'a geçerek Topkapı Sarayı'ndaki okullarda eğitilirler. XVI. yüzyılda Osmanlı devlet örgütlenmesinin eğitim sisteminde, eğitimlerini hazırlık saraylarında tamamlayanlar derecelerine göre Yeniçeri Ocağı, Sipahi Ocağı gibi görevlere getirilirken, Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebi'ne geçenler kademeli olarak Büyük Oda, Küçük Oda, Hazine Odası ve en üst kademedeki Has Oda'ya geçerek eğitimlerini tamamlarlar.⁵ Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli dönemlerde farklı uygulamalar yaşanan eğitim sisteminin değişmeyen yönü, saray okullarında verilen ayrıcalıklı ve kademeli eğitim sistemidir. Saray okullarının her birinin (her odanın) kendi kütüphanesi vardır. Devlet örgütlenmesinin temel eğitim merkezini oluşturan Enderun Mektebi'nde medreselerde okutulan derslerin yanında, çok farklı bir eğitim verilmektedir.

---

³ Albert Howe Lybyer, **a.g.e.**, s. 46.

⁴ Baykan Sezer v.d., "Osmanlılık", **a.g.e.**, s. 50.

⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 19.

Medrese eğitiminden ayrıcalıklı olarak Saray-ı Hümayun'daki eğitim Türkçe ve edebiyat, askerlik ve yöneticilik, coğrafya, harita yapımı, tarih, siyaset, savaş sanatı, hattatlık, tezhip, oymacılık, minyatür yapımı, mimarlık gibi güzel sanatlar derslerini içerir. Müzik eğitimi musikişinaslar, hanendeler, musiki aletlerini çalan sanatkarlar yetiştirmek amacıyla örgütlenmiştir.⁶ Saray okulunun bu görevine bağlı olarak belli bilgilerin üretilmesi çabası yanında belli bir eğitim sistemine dayalı okul sistemi ve kütüphaneleri olması doğaldır. Buna karşılık millet örgütlenmesi ve eğitimin amacına uygun biçimde hem bilgi üretme anlayışı hem de kütüphanecilik anlayışı farklılıklar göstermiştir.

Osmanlı din/millet örgütlenmesinde her etnik veya dini grup kendi inançlarına uygun biçimde eğitim, hukuk ve din yaşamının kurallarını öğrenmektedir. Osmanlı toplumundaki esas ikilik yönetici/seçkin sınıf (devlet örgütlenmesi) ile yönetilenler sınıfı (millet/din örgütlenmesi) reaya/halk arasındadır. Halil İnalcık Osmanlı toplumundaki sınıf sisteminin ikili yapısını “askeri sınıf” ve “reaya” olarak belirlemektedir. Askeri sınıf mensupları devlete hizmetleri karşılığında vergi muafiyetine ve bazı ayrıcalıklara sahiptir. Reaya sınıfı ise ticaret, tarımla uğraşan çeşitli dinlere mensup, devlete vergi ödeyen kesimden oluşmaktadır.⁷ Osmanlı Devleti'nde yöneten ile yönetilenlerin her düzeydeki farklı yaşamını Ziya Gökalp de yeni Türkiye'nin bir nevi siyasi programı olan *Türkçülüğün Esasları*'nda açıklamaktadır. Z. Gökalp Osmanlı Devleti'nin asli milleti ve kurucuları Türkler olmasına rağmen devletin kendisini dil, müzik, edebiyat, ahlak, bilim, eğitim ve kültür alanlarında toplumdan farklılaştırarak Türk toplum değerlerinden uzaklaştığını ifade etmektedir.⁸ Bu yaklaşımın Cumhuriyet döneminin resmi ideolojisini haklı çıkarma amacını gözetken pragmatik bir yönü vardır. Osmanlı toplumundaki devlet örgütlenmesi ve millet/din örgütlenmesi arasındaki ikilik, her iki grubun ihtiyaç duyduğu bilginin oluşturulması, toplanması, üretimi yanında bunların saklanma biçimini de etkilemiştir. Çeşitli araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde ifade edilen devlet-toplum ayrımını kütüphanelerde de görmek mümkündür. Devletin bilgi

⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 19-20.

⁷ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, 16. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 74-75.

⁸ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları (Günümüz Türkçesiyle)**, 10. bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2010.

hazinesi sayılan saray/devlet kütüphaneleri ve toplumun farklı kesimlerinin eğitimi ve kullanımına yönelik olarak çeşitli bağışlarla kurulan vakıf kütüphaneleri ve/veya millet/din kütüphaneleri toplumdaki ikiliğin bir yüzüdür. Osmanlı yönetim sınıfında görevlendirilmek üzere yetiştirilen ve daha sonra seçkin hale gelen yönetici sınıf (devlet/saray örgütlenmesi) ile reaya sınıfı (millet/din örgütlenmesi), eğitimleri, toplum içerisindeki görev ve konumları bakımından farklı bilgilere gereksinim duymaktadır. Bu iki sınıfın kütüphaneleri de ihtiyaçlarına göre farklılaşmaktadır.

Osmanlı toplumunda saray/devlet kütüphaneleri siyaset, coğrafya, tarih, felsefe, matematik, astronomi, tıp, sanat, edebiyat gibi bilimlerle ilgili Doğu-Batı birikimini kapsayacak biçimde Arapça, Farsça, Türkçe ve yabancı dillerdeki yazma ve basılı eserlerden oluşmuştur. Medrese, manastır, cami, kilise, sinagog, türbe, tekke ve çeşitli din kurumlarına bağlı “halk kütüphaneleri” Osmanlı toplumundaki millet/din örgütlenmesi doğrultusunda ağırlıklı olarak dini eserlerden müteşekkildir. Bu anlayışla biçimlendirilen Osmanlı dönemi kütüphanelerinde bilgi devlet için ayrı, toplum için ayrı biçimde oluşturulup saklanmaktadır. Devlet de bu yöndeki eğilimi teşvik etmektedir.

Osmanlı geleneksel kütüphanecilik anlayışı Doğu ve Batı bilgi birikimi ve zenginliğine sahip çıkma ilkesi tarafından belirlenmiştir. Geleneksel Osmanlı döneminin kütüphaneleri bu ilkeyi yansıtan çeşitli örneklerle doludur.

1. Doğu ve Batı Bilgi Birikimine ve Zenginliğine Sahip Çıkma İlkesi

Osmanlı sanat, edebiyat, askerlik düzeyinde kendisinden önceki Doğu uygarlık birikimine ve zenginliklerine sahip çıkmaktadır. Böylece devlet örgütlenmesine ait kütüphanelerde dünyada eşi benzerine rastlanmayacak nitelikte nadide eserler yer almıştır. Muaviye döneminde yaşayan Arap şairi Urvāt bin Hizām’ın hikayesinden ilham alınarak yazılan, Arap Edebiyatı’nda bir halk romanı olan ve ilerleyen dönemde Doğu ve Batı’daki çeşitli macera romanlarına konu olan *Varka ve Gülşah* elyazması Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde saklanmıştır. Yazmadaki yazının ve minyatürlerin üslubu, eserin XII. yüzyılın sonu XIII. yüzyılın başında kopyalandığı anlaşılmaktadır. Gazneli Mahmut’a ithaf edilen Farsça yazmada, Selçuklu minyatür sanatlarının ilk ve en eski örneklerini teşkil eden 71 adet

önemli minyatür vardır.⁹ Kişiliği ve sanatı hakkında kesin bilgilere sahip olunmadığı halde eserleri bozkır ve göçebe halkların resim sanatının özellikleri hakkında bilgi edinmeyi sağlayan ve animist bir dünya görüşünü yansıtan Mehmet Siyah Kalem takma adlı sanatçının minyatürlerini de içeren zengin albüm de Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanededir.¹⁰ Bu albümdeki (*Fatih Albümü*) eserlerin çoğunu Yavuz Sultan Selim İran Seferi sonrasında saraya getirmiştir. İçerisinde, Orta Asya saraylarında yapılmış Çin, Hint, Hristiyan motiflerini içeren çoğunluğu minyatür üslubundaki resimlerin yanında Avrupalı sanatçılara ait resimler bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in portreleri ve döneminde yazılmış yazılar yanında farklı devir ve üsluplara ait eserler ve çoğunluğu Türkiye dışında yapılmış olan çok sayıda minyatür ve hat örnekleri vardır. Albümün içeriği XVI. yüzyılın başında saray çevresinin dünyanın çeşitli yerlerindeki resim sanatından haberdar olduğuna kanıt niteliğindedir.¹¹ Yine ünlü Macar musiki notaları külliyyatı olan *Corviniana*, Kral Matiyas (Matthias) Corvinus'un kitaplığından saraya getirilmiş¹² ve saray kütüphanesinin zenginliğini ortaya koyan bir eserdir. Macar kralı Matthias Corvinus tarafından kurulan Kraliyet Kütüphanesi, parlak döneminde büyüklük açısından Vatikan Kütüphanesi'nden sonra ikinci sırada yer almakta, içerisinde önde gelen İtalyan minyatür sanatçıları tarafından kopyalanmış ve ünlü hümanistler tarafından düzeltilmiş elyazmaları bulunmaktadır. Matthias'ın varisleri bozguna uğradıklarında, kütüphaneye belirgin bir ihmal gösterince, zengin krallık kütüphanesinde bulunan eserler çeşitli ülkeler tarafından sahiplenilmiştir. 1526 yılında Mohaç Meydan Savaşı'yla Macaristan'ı fetheden Kanuni Sultan Süleyman, Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan kimi eserleri Topkapı Sarayı'na getirmiştir. Neredeyse tamamı elyazması olan 2000-2500 arasında eser içeren bu kütüphaneye ait eserlerin yalnızca 216'sının kurtulduğu ve bunların İtalya, İrlanda, İspanya ve ABD'de bulunduğu belirtilmektedir.¹³ Macaristan'ın

---

⁹ Suut Kemal Yetkin, "Bir Selçuki Elyazması Üzerine", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, (14-24 Ekim 1959: Ankara): Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1962, s. 411-412.

¹⁰ Mazhar Şevket İpşiroğlu, **Bozkır Rüzgarı: Siyah Kalem**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

¹¹ Doğan Kuban, **Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları**, Haz. Selmin Kangal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 183-184.

¹² İlber Ortaylı, **Mekanları ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı**, İstanbul, Bank Asya, 2007, s. 112.

¹³ Martyn Rady, "Corniva Kütüphanesi ve Kaybolan Macar Kraliyet Arşivi", **Kayıp Kütüphaneler: Antikiteden Günümüze Yok Olan Koleksiyonlar**, Der. James Raven, İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2006, s. 111-113.

elyazmalarının bulunduğu en büyük kütüphanelerinden olan Corvina Kütüphanesi yok olurken, buradaki eserlerin bir kısmının Osmanlı sarayına getirilmesi, söz konusu eserin (Macar musiki notaları külliyyatı) günümüze kadar erişmesini sağlamıştır.¹⁴

Osmanlı sarayında, devlete/padişahlara hediye edilen eserler veya padişahların şahsi kitaplarını içeren aynı zamanda saray mensupları, sarayda eğitim alan öğrencilerin yararlanmasına yönelik kurulup geliştirilen ve giderek çeşitlenerek zenginleşen bir kütüphane sistemi vardır. Osmanlı Devleti'nde bilgi toplama, saklama ve yararlanma biçimlerinin somutlaşması olarak görülen saray/devlet kütüphaneleri Doğu toplum geleneğinin özelliklerini ve zenginliğini yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Bizans, İran, Arap İslam hilafetleri devlet geleneğini de sahiplenmesi, devlet düzeyinde Farsça, Arapça ve Türkçe dillerinin kullanılmasıyla somutlaşmıştır. Padişahlar bu dillerde yazılan eserleri Doğu zenginliğine sahip çıkma anlamında muhafaza etmişlerdir. Topkapı Sarayı'nda saraya mensup kişilerin satın aldığı kitaplar, kendilerine hediye edilen kitaplar, çeşitli köşk, oda ve koğuş kütüphanelerinde saklanmıştır. Buralarda tarih, siyaset, edebiyat, sanat, felsefe, matematik, coğrafya, zooloji, tıp, geometri, astronomi, askerlik, din bilimleri konularındaki el yazmaları ve basma kitaplar, minyatür ve hat sanatının örneklerini teşkil eden kitaplar ve haritalar bulunmaktadır. G. Toderini, Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanenin Osmanlı'nın kamusal kütüphanelerinden çok farklı konularda değerli kitaplar içerdiğini ifade etmektedir. Burada padişahlar için daha önemsiz sayılabilecek gramer kitapları ve lugatlar bulunmadığını ve tarih, ahlak felsefesi, siyaset, adab-ı muaşeret konularında çok alim kişilerin bile bilmediği nadir ve değerli kitaplar olduğunu eklemektedir.¹⁵ Padişaha ait Hazine Kütüphanesi'nde ağırlıklı

---

¹⁴ 1869'da Sultan Abdülaziz'in, Franz Joseph'e dört adet Corniva elyazması sunduğu, II. Abdülhamit'in 1877'de Budapeşte Üniversitesi'ne sunduğu 35 adet yazmanın 12 tanesinin Corniva Kütüphanesi'ne ait olduğu ifade edilmiştir. Martyn Rady, "Corniva Kütüphanesi ve Kaybolan Macar Kraliyet Arşivi", **a.g.e.**, s. 125.

¹⁵ Giambattista Toderini, **Türklerin Yazılı Kültürü: (Türklerin Edebiyatı)**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 153.

olarak edebiyat ve coğrafya konularında basma ve el yazması eserlerin yanı sıra Avrupa baskısı kitaplar da vardır.¹⁶

Osmanlı döneminin bilimsel ve kültürel faaliyetlerde gelişme yaşadığı XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere Osmanlı padişahları bilim adamlarıyla ilişki ve diyalog içinde olmuşlardır. Bilim adamlarını saraya davet ederek bilimsel tartışmalar yapmışlar, Doğu ve Batı dillerinde yazılmış kimi eserlerin çevirilerini yaptırmışlardır. Çeviri faaliyetlerinin yoğun olduğu XV. yüzyılın ikinci yarısında dünyaca ünlü ve önemli pek çok eserin çevirisi yapılmış ve bu çeviriler devletin/padişahların kütüphanesinde yer almıştır. Söz gelişi Fatih Sultan Mehmet kütüphanesindeki, astronomi ve coğrafya bilgini Batlamyus'un Bizans döneminden kalan Yunanca eserine yakın ilgi göstermiş, eserin Arapça'ya çevirisini yaptırmıştır. Padişahların bu tavrı Osmanlı devlet siyasetinin bir gereğidir. Bizans, Hint, İran, İslam hilafetleri Doğu devlet siyasi geleneğinden beslenen Osmanlı Devleti'nin padişahları hem Doğu geleneğini sahiplenerek bilgi birikimine sahip çıkma, hem de Batı'daki belli başlı bilgileri takip etme/sahip olma çabasıındadırlar. Osmanlı ulemasının yazdığı eserler, çeviri eserler, padişahlara çeşitli bilim adamları veya ulema tarafından hediye edilmiş eserler padişahların kütüphanelerini oluşturmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in zengin ve değerli tercüme eserlerin bulunduğu özel kütüphanesinde İslam dilleri (Arapça, Farsça) dışında Yunanca, İtalyanca, Fransızca gibi yabancı dillerde de kaynaklar bulunduğunu görüyoruz.¹⁷ Padişahın saraydaki kütüphanesinin zenginliğinin kaynaklarından biri İstanbul'un köklü tarihsel geçmişi ve Bizans döneminden kalan eserlerdir. Adnan Adıvar Fatih Sultan Mehmet'in kütüphanesiyle ilgili A. D. Mordtmann'ın eserinden ilgi çekici bir bilgi aktarmaktadır. Burada Fatih Sultan Mehmet'in kütüphanesinin dünya tarihinde bir dönüm noktası yaratarak Doğu ve Batı kültürlerini kendinde toplayan bir insan mirası niteliğinde olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Fatih Sultan Mehmet'ten sonra tahta geçen II. Bayezit'in külliyelerinde kurduğu kütüphanelerdeki kitap sayısının çok az olması, onun kitaba çok düşkün olmasına karşın, bu kitap sevgisinin onun zengin

¹⁶ Filiz Çağman, **I. Milletlerarası Modern Bilim ve İslam Dünyası Sempozyumu 2-4 Eylül'87 Dolayısıyla Düzenlenen Osmanlı Padişahları'nın Batı'dan Gelen Kitapları Sergisi 3- 13 Eylül'87, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Koğuşu (Kitap Seçkisi), İstanbul.**

¹⁷ A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.

¹⁸ A.e., s. 43.

koleksiyonlu kütüphaneler kurması şeklinde tezahür etmediğini göstermektedir.¹⁹ Kendisine ithaf edilen eserlere özel tezhipli ve sanatlı ciltler yaptırmadığı, babasından kalan ve eline geçen kitaplara kendi mührünü basarak ve üzerlerine kendi el yazısıyla isimlerini yazarak babasından devraldığı özel kütüphanesine yeni kitaplar eklediği anlaşılmaktadır.²⁰ I. Selim (Yavuz Sultan Selim) de çeşitli yollarla elde ettiği el yazmalarını atalarından kalan özel kütüphanesine yerleştirmiştir. Doğu ve Batı uygarlıklarına ait eserler çeşitli dönem padişahlarının bilime ve kitaba duydukları ilginin derecesi doğrultusunda devlet/saray kütüphanelerinde yer almaktadır.

B.- SARAY KÜTÜPHANELERİNİN ÇEŞİTLİLİĞİ VE MİLLET KÜTÜPHANELERİNDEN FARKLILIĞI

Padişahların şahsi kitapları ve saray kütüphanesinde bulunan kitaplar hem içerik hem de Türk kitap sanatları bakımından farklı bir değer taşımaktadırlar. Osmanlı döneminde kitap sanatlarının icra edildiği nakkaşhane adı verilen atölyelerde tarihçiler, sanatçılar, bilginler tarafından hazırlanan konusu bilim, edebiyat, tarih, silsilename, surname, peygamberler tarihi, cifr ve tasavvuf, gösterim amaçlı resimler, albüm resimleri gibi minyatürlü yazma eserler²¹ (şehname, siyasetname, hünername vs.) içerdikleri çok özel minyatürler, hatlı ve tezhipli yazı örnekleri bakımından saray kütüphanelerinin zenginliğini teşkil etmektedir.

G. Toderini, bir dönem saray kütüphanesinde çalışan birinden aldığı bilgiye göre saraydaki yazmaların, (millet/din kütüphanesi olarak) Ayasofya Kütüphanesi'ndekilere kıyasla daha güzel, daha iyi ciltlenmiş ve sayılarının birkaç yüz adet daha fazla olduğunu aktarmaktadır.²² Osmanlı padişahları saraydaki kitap/yazı sanatçılarına tezhipli, hatlı, bezemeli, altın süslemeli ve özel ciltli yazmalar hazırlattıkları gibi, kimi zaman da bu tür değerli yazmalar padişahlara hediye edilmek üzere yaptırılmıştır. Osmanlı kitap sanatı, İslam dünyasının

¹⁹ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 120.

²⁰ [A.] Süheyl Ünver, "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında", **IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948: Ankara): Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1952, s. 309.

²¹ Banu Mahir, **Osmanlı Minyatür Sanatı**, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2005, s. 17.

²² Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 151.

geleneğine bağlı olarak ortaya çıkmış, kitap sanatının temel anlatım dilinin ana ilkelerini benimsemiştir, fakat bu ilkeler Osmanlı beğenisine uyarlanarak özgün bir kitap sanatı dili yaratılmıştır. Osmanlı'da kitap kopyalamaya uygun yazı türlerinde uzmanlaşmış, çeşitli konularda sanatlı kitaplar üreten hattatlar yetişmiştir.²³ Saray nakkaşhanesinde hazırlanan minyatürlü tarih kitapları, sultanlara özel olarak tek nüsha halinde üretilmişlerdir. Bu konudaki tek istisna ikinci kopyasının niçin hazırlandığı henüz açıklığa kavuşturulamamış olan *Siyer-i Nebi*'dir.²⁴ Sarayda yetişen kitap sanatçıları, çok sayıda kitabı çoğaltarak minyatürlerle süslemişler ve İstanbul kütüphaneleri bütün nüshaları aynı tarzda düzenlenmiş fen kitaplarıyla dolmuştur. Nureddin Sevin kendisinde bulunan Çağminli Mahmut'un *Hey'et* kitabının aynı şekilde hazırlanmış altı örneğini Kanuni Sultan Süleyman'ın medresesinin kütüphanesinde gördüğünü söylemektedir.²⁵ Padişahların kültür ve sanata düşkünlüklerine bağlı olarak üretilen sanatlı eser sayısı değişmektedir. III. Murat döneminin kültür ve sanata en büyük katkısının kitap alanında olduğu belirtilmektedir. Minyatürlü kitap üretimi çok pahalı olmasına rağmen çok fazla sayıda minyatürlü kitap üretilmiş olması, III. Murat'ın sanata tutku derecesinde meraklı olması ve sanatçıların çalışmasını takdir etmesiyle açıklanmaktadır. III. Murat döneminde, büyük hattatların yazdığı ve son derece zengin biçimde tezhiplenip nefis şekilde ciltlenmiş olduğu ifade edilen *Kur'an*ların yanında, saray atölyelerinde hazırlanan *Zübtetü't Tevârih*, *Şehnâme-i Selim Han*, *Nusretnâme*, iki ciltlik *Hünernâme*, iki ciltlik *Şehinşahnâme*, altı ciltlik ve toplam 800 minyatür içeren *Siyer-i Nebi*, toplam 500 minyatür içeren *Surnâme*, *Kıyafetnâmeler*, *Secaatnâme*, *Tarih-i Feth-i Yemen*, *Süleyman Tarihi* gibi Osmanlı minyatür sanatının en önemli eserlerinin sayısının ellinin üstünde olduğu belirtilmektedir.²⁶ Saray mensupları ve seçkin sınıf tarafından büyük itibar gören ve ödüllendirilen bu

---

²³ Zeren Tanındı, "Türk Sanatında Kitap", **Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu**, Ed. Ayşen Anadol, İstanbul, Sakıp Sabancı Müzesi, 2012, s. 9-11.

²⁴ Zeren Tanındı, "Kitap Sanatının Son Dönemleri ve Pertevniyal Sultan'ın Kitapları", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C. I, Ed. Kemal Kahraman, İstanbul, Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2007, s. 233-234.

²⁵ Nureddin Sevin, "Türk Resim Geleneğinde Esas Unsur İnsan Resmidir", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, (14-24 Ekim 1959: Ankara): Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1962, s. 340.

²⁶ Nurhan Atasoy, "Tarih Konulu Minyatürlerin Usta Nakkaşı Osman", **Sanat Dünyamız**, No: 73, 1999, s. 213-215.

sanatçılar yalnızca kitap istinsah etmemiş, camilerin, türbelerin, kütüphanelerin ve saray köşklerinin duvar yazılarını yazmışlar, padişah tuğralarını tasarlamışlar ve padişahların emirlerini, devletin kararlarını içeren belgeleri hazırlamışlardır. Padişahlar ve seçkinler sanatlı kitapların üretimini XV. yüzyılın başlarında Bursa’da himaye etmeye başlamışlardır.²⁷

Osmanlı kitap sanatının seçkin örneklerini oluşturan kitapların başında Osmanlı tarihleri gelmektedir. İmparatorluk tarihi içerisinde farklılıklar gösteren Osmanlı tarihçilik anlayışının bir ürünü de padişah portrelerini içeren elyazması kitap ve albümlerdir. Bu tür kitap ve albümler XVI. yüzyıl sonrasında yaygınlaşmıştır. Osmanlı tarihçiliği, Doğu uygarlık geleneğine sahip çıkan Osmanlı’nın, kendisini Doğu’daki sık sık değişen hanedanlardan ayrıcalıklı ve üstün görmesiyle²⁸ özgün bir biçimde gelişmiştir. Osmanlı resmi tarih yazımının ürünleri olarak padişahların yazdırıp resimlettirdiği elyazmalarında Osmanlı geçmişi, devlet örgütü, sosyal yaşamı ve devrin önemli olaylarını anlatan resimli/minyatürlü elyazmaları Osmanlı nakkaşları tarafından hazırlanırken, burada yer alan padişah portrelerinin doğru çizilmesine özen gösterilmiş, böylece padişah portreciliği gelişmiştir.²⁹ Genel olarak portreciliğin Timurlu sarayında başladığı belirtilmektedir.³⁰ Osmanlı’nın, portrecilik geleneğini Doğu uygarlığından alıp özgün bir yorum katmak suretiyle geliştirdiği anlaşılmaktadır. Önceleri padişah portreleri Osmanlı tarihlerinin bir parçası iken, daha sonra yalnızca padişah portrelerinden oluşan elyazmaları ve albümler üretilmiştir.³¹ Osmanlı kütüphanelerinde padişahların portrelerini içeren veya metinsiz, tamamen padişah portrelerinden oluşan kitaplar ve albümler vardır. *Subhatu’l Ahbâr* ve *Zübdetü’t Tevârih* gibi adlar taşıyan, daha çok *Silsilename* denilen madalyonlu şecere kitapları³² padişah portrelerini içeren kitaplardandır. Bu kitaplar farklı kişilerce çeşitli seçkinler için resimlenerek

²⁷ Zeren Tanındı, “Türk Sanatında Kitap”, **a.g.e.**, s. 9-11.

²⁸ Günsel Renda, “Osmanlılar’da Padişah Portreciliği ve Mevlânâ Müzesi Albümü”, **Padişah Portreleri: Mevlânâ Müzesi Albümü**, Konya, Kültür Bakanlığı, 1999, s. 12.

²⁹ **A.e.**, s. 11-12.

³⁰ Gülru Necipoğlu, “Osmanlı Sultanlarının Portre Dizilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Padişahın Portresi: Tesavir-i Al-i Osman**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 23.

³¹ Günsel Renda, “Osmanlılar’da Padişah Portreciliği ve Mevlânâ Müzesi Albümü”, **a.g.e.**, s. 11-12.

³² **A.e.**, s. 15. Osmanlı şecere kitapları, “Osmanlı hanedanının dünya tarihi içindeki yerini belirleyen ve hanedanı büyük İslam hükümdarlarına ve peygamber soyuna bağlayan” kitaplardır. Günsel Renda, “Osmanlılar’da Padişah Portreciliği ve Mevlânâ Müzesi Albümü”, **a.g.e.**, s. 15.

çoğaltılmıştır. Söz gelişi, kainatın yaratılmasından itibaren Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar olan peygamberler, halifeler, imamlar ve son olarak Osmanlılar'dan bahseden *Zübdetü't Tevârih* (1583), Lokman tarafından I. Süleyman için hazırlamıştır.³³ *Şemâ'ilnâme* ve *Zübdetü't Tevârih*'in bazı nüshalarının III. Murat, ileri gelen devlet adamları ve saray mensupları için hazırlandığı bilinmektedir.³⁴ Tezhipli kitapların en eskisi Topkapı Sarayı'ndaki II. Murat zamanına ait (1437/1438) ve kendisine ithaf edilmiş musiki kitabıdır. Fatih Sultan Mehmet'in bilim ve kitaba duyduğu büyük ilgi sebebiyle kendisine özel hazırlatılan özenli tezhipli yazma kitaplar ve Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki altın süslemeli hazırlanan tezhipli yazmalar saraydaki önemli nadir eserler arasındadır.³⁵ Saray/devlet kütüphanelerinin kitap/yazı sanatları (hat, tezhip, minyatür) açısından zenginliğini yansıtan çok sayıda örnek vardır. Başta Osmanlı padişahlarının tarihini anlatan eserler olmak üzere çeşitli konulardaki kitaplar resim, cilt, tezhip, hat ve tasarımlarıyla Osmanlı'nın haşmetinin, saray yaşamının şatafatının sayfalara geçirilerek belgelendiği örnekler olarak nitelendirilmektedir. 1579-1597 yılları arasında Osmanlı padişahlarının şahnamelerini yazmakla görevlendirilen Seyyid Lokman ve Nakkaş Osman'ın hazırladığı *Zigetvar Seferi Tarihi*, *Şahname-i Selim Han*, *Şahname-i Sultan Murad III*, *Hünernâme* bu şekilde addedilen eserlerdendir.³⁶ III. Murat'ın oğlu Şehzade Mehmet'in görkemli sünnet düğünü, İntizami tarafından yazılıp 13 ayrı minyatür sanatçısı tarafından 500 sayfa minyatürle süslenerek kitap haline getirilmiştir. *Surnâme* adını taşıyan bu eserin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki minyatürlü tek nüshasının hırpalanmış durumu, bu eserin ne kadar sevildiğinin, sayısız defa okunup bakıldığının, hatta padişah çocuklarının eline geçip bazı sayfalarının çizilip karalanmış olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir.³⁷

Yavuz Sultan Selim Tebriz'i aldığıında Safevi sarayındaki nakkaşhanede devrin ünlü sanatçıları ve eserleri bulunmaktadır. Fetihle birlikte buradaki minyatür

³³ Gülru Necipoğlu, "Osmanlı Sultanlarının Portre Dizilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", *a.g.e.*, s. 41.

³⁴ *A.e.*, s. 43.

³⁵ Yıldız Demiriz, "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. V, y.y., Görsel Yayınlar, 1982, s. 924-925.

³⁶ Zeren Tanındı, "Türk Minyatür Sanatı", *Başlangıcından Günümüze Türk Sanatı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 416.

³⁷ Nurhan Atasoy, "Tarih Konulu Minyatürlerin Usta Nakkaşı Osman", *a.g.e.*, s. 213-219.

albümleri ve diğer eserlerin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne aktarılmasının yanında, bu değerli sanatçılar da saraya getirilmiş ve kendilerine kitap sanatının nadide örnekleriyle süslü özel eserler hazırlanmıştır. 1515'te resimlendirilen *Mantık el-tayr*, Firdevsî'nin *Şahname*'si, Nizami'nin *Hamse*'sinin Türkçe çevirileri, Camî ve Şahî'nin eserleri, 1520'de resimlenen ve I. Selim tarihi anlatan *Selîmnâme* bu şekilde çeşitli sanatkarlar tarafından hazırlanan nadide eserlerdendir.³⁸ Ayrıca, 1585-1604 yılları arasında Osmanlı yönetimi altında bulunan Tebriz'de, Safevi kitap sanatçılarının Osmanlı okurlar için kitap üretimi yapmış olabilecekleri, üretilen bazı eserlerin Topkapı Sarayı'na ulaştığı da söylenmektedir. Bürokrat Asafî Paşa'nın 1586-1587 yılında İstanbul'da yazdığı ve resimlettirdiği eseri, tarih kitabı *Şecâatnâme*'nin tasarımı ve tasvirleri, 1588 tarihli *Hünernâme*'nin ikinci cildinin bazı tasvir ve figürlü halkari işleri, 1590 tarihli Gence Fethi tarihinin tezhip, tasvir ve halkari süslemeleri, minyatür sanatçısı Veli Can'ın albüm resimleri, 1590 civarında hazırlanan *Zübdetü'l-Eş'âr*'ın tezhip, tasvirleri ve cildinin tasarımının XVI. yüzyıl Safevi üslubunun Osmanlı saray nakkaşhanesine yansımalarının örnekleri olarak nitelendirilmektedir. Metni kısaltılmış *Şahnâme* örneklerinin Horasan-İsfahan-Tebriz-Bağdat arasında dolaşan sanatçıların eserleri olabileceği söylenmektedir.³⁹ XV. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmet'in hazinesi için eski talik hatla (bu yazı türü sonraki yıllarda Divan-ı Hümayun'un resmi yazısı olacaktır) yazılan *Risale-i Vucudiye*⁴⁰, klasik Osmanlı kitap sanatının en seçkin örneklerinden biri olarak nitelendirilen hattat Kâtib el-Antalyevî'nin yazdığı *Kur'an-ı Kerim*⁴¹, bunlardan birkaçıdır. Sanat tarihçisi Oktay Aslanapa Topkapı Sarayı'ndaki, hat sanatı ustası Ahmet Karahisari'nin Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı tezhipli büyük *Kuran-ı Kerim*'i, XVI. yüzyılın şaheseri ve abidesi olarak nitelendirmektedir.⁴² Osmanlı'nın geleneksel manadaki ilk resimli yazmaları XV. yüzyılda Edirne Sarayı'nda hazırlanan *Dilsuznâme*, Kâtibî'nin *Küllîyat*'ı ve İskender'in Ahmedî tarafından yazılan *İskendernâme*'sidir. II. Bayezit, I. Selim ve Kanuni Sultan

³⁸ Zeren Tanındı, **Türk Minyatür Sanatı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s. 19-21.

³⁹ Filiz Çağman, Zeren Tanındı, "Firdevsî'nin Şahnâmesi'nde Geleneğin Değişimi", **Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları**, C. XXXII, No: 1, 2008, s. 156.

⁴⁰ Filiz Çağman, Şule Aksoy, **Osmanlı Sanatında Hat**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, 1998, s. 10.

⁴¹ **A.e.**, s. 40-41.

⁴² Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 389.

Süleyman dönemlerinde de çeşitli edebi eserler resimlenmiştir.⁴³ II. Bayezit döneminde Timurî ve Türkmen saraylarında edebiyat konulu eserler resimlendirilmektedir. Osmanlı saray nakkaşhanesinde *Kelile ve Dimne*, *Hüsrev ve Şirin*, *Hamse-i Hüsrev Dehlevî* gibi edebiyat eserleri resimlendirilmiştir. Muhammed Assar'ın *Mihr-i Müşterî* adlı Farsça eseri Türkçe'ye çevrilmiş, resimlenen Farsça kopyalarından biri II. Bayezit'e ithaf edilmiştir. Firdevsi'nin Doğulu hükümdar ve peygamber Süleyman'ın olağanüstü olaylarla dolu yaşamını anlatan ve ansiklopedik bilgiler içeren *Süleymannâme*'sinin bir kopyası resimlenerek II. Bayezit'e sunulmuştur.⁴⁴ II. Bayezit'in Cem Sultan'la ilişkisini konu alan Farsça ve manzum tarih kitabı *Şehnâme-i Meliki Ümmi* bu dönemde istinsah edilip resimlendirilen kitaplardandır.⁴⁵ II. Bayezit döneminde Enderun'da yetişen Matrakçı Nasuh ressam olmasının yanında matematik, tarih ve silahşörlük konularında eser vermiş bir bilim adamıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine 1552 yılına kadar Osmanlı tarihini (*Tevarih-i Al-i Osman*) içeren *Mecmua el-Tevarih*'i yazmış ve kitabın *Tevarih-i Al-i Osman* bölümünü resimli olarak tekrar yazmıştır. Resimlendirdiği kısmın *Süleymannâme* adını verdiği bölümde Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk İran seferini konu alan yazmada sefer sırasında görülen yerlerin mimari özelliklerini, doğal zenginliklerini, topografik özelliklerini 128 resimle belgelemiştir.⁴⁶ Kitap dışındaki her türlü resmi belge, ferman, berat, icazetname, tablo, levha, resim, hilye-i şerif vs. üzerinde de kitap sanatlarının seçkin örneklerini görmek mümkündür. III. Ahmet'in ve devrinin şaheseri olan ve kendisinin kurduğu Enderun Kütüphanesi'nde bulunan tuğra albümü *Murakka'-ı Hâs* (padişaha mahsus albüm)⁴⁷ hat sanatının kullanıldığı örneklerdendir. Padişahların kitap sanatlarıyla olan ilişkisi sanatçılara istinsah ettirdikleri/hazırlattırdıkları sanatlı eserlerle sınırlı kalmamıştır. Padişahların bir çoğu Osmanlı kitap sanatı üstadlarına değer vermişler ve bu sanatçılardan dersler alarak hat sanatıyla bizzat ilgilenerek eserler vücuda getirmişlerdir. Kanuni Sultan

⁴³ Filiz Çağman, "Minyatür", **Osmanlı Uygarlığı**, C. II, Ed. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 893-894.

⁴⁴ Zeren Tanındı, **Türk Minyatür Sanatı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s. 13-14.

⁴⁵ Filiz Çağman, "Minyatür", **a.g.e.**, s. 894.

⁴⁶ Zeren Tanındı, "Türk Minyatür Sanatı", **Başlangıcından Günümüze Türk Sanatı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 413-414.

⁴⁷ M. Uğur Derman, **Murakka'-ı Hâs: Tuğrakeş bir pâdişah: Sultan III. Ahmed=Ahmed III: Sultan and affixer of the tuğra**, Çev. İrvin Cemil Schick, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2009, s. 11.

Süleyman Muhibbi mahlası ile şiirler yazmıştır. Ayasofya Camii'nde mihrabın yan taraflarında asılan levhalar III. Murat, camideki bir besmele II. Mustafa tarafından yazılmıştır. III. Ahmet'in Üsküdar'daki Yeni Valide Camii ve Ayazma Camii içerisinde yazıları bulunmaktadır, ayrıca Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-ı Saadet Dairesi kapısı üzerindeki besmeleyi ve en az dört Kur'an-ı Kerim yazdığı belirtilmektedir. III. Osman Hz. Muhammed'in *Kadem-i Şerifleri*'ni resmedip yanına tuğra yaparak Eyüp Sultan Türbesi'ne hediye etmiş, III. Selim'in yazdığı levha yazıları bazı cami ve türbelere asılmış, I. Abdülhamit'in yazdığı levhalar ise Dolmabahçe ve Ortaköy Camii'ne yerleştirilmiştir.⁴⁸ Padişahların bu eserleri çeşitli vakıf eserlerde (cami, türbe, kütüphane vs.) yer almıştır.

Padişahların kütüphanelerini teşkil eden sanatlı kitaplar, ciltlerinin özellikleri (işlemeli deri, ipekli kumaştan, nakışlı, altın yaldızlı, değerli taşlar ve çeşitli motiflerle süslü) ve sanatsal değerleri açısından da seçkin ve önemlidirler. Bu özenli ciltli nadide eserlerin örneklerini Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren görmek mümkündür. 1434-1435 yılında II. Murat'a sunulan müzik kitabı *Makâsıdü'l-Elhan* döneminin sanatlı Türk ciltleri bakımından ilk örneğidir. Kitabın açık kestane rengindeki deri dış kapaklarının ön yüzünde içi rumîlerle dolu oval, arka yüzünde yuvarlak birer şemse yapılmış, köşe bentleri ve enli bordürleri örgü motifleriyle, miklebinin üzeri ise rumî motifleri ve (XV. yüzyıl deri ciltlerinde yaygın olarak kullanılan) sarmal dallar üzerinde sıralanan iri çiçekler ve yapraklarla süslenmiştir. Aletle yapılan süslemede, aletin bıraktığı izler altın yaldıza ve mavi renge boyanmıştır. Vişne rengi olan deri iç kapaklarının şemselerinin içine geometrik biçimli oyma deri süsler yapılmıştır.⁴⁹ Fatih Sultan Mehmet dönemindeki çoğu padişahın şahsına ithaflı eserlerin ciltleri, ipek kadife, ipek atlas ve ipek jakarlı dokumalarla kaplıdır. Ciltlerin çoğunda kullanılan kırmızı, yeşil renk iplikle jakarlı dokunmuş, desenler bazen altın iplikle kadife kumaş üzerine yapılmıştır.⁵⁰ Fatih Sultan Mehmet'in kütüphanesi için elde edilen veya istinsah edilen tıp, felsefe, mantık, belagat, coğrafya gibi alanlardaki bilimsel eserler, sonraki padişahlar

⁴⁸ Selim Türkoğlu, *Rûhî Hendese: Hüsn-i Hat Sanatı*, İstanbul, y.y., 2006, s. 129-131.

⁴⁹ Zeren Tanındı, "Kitap ve Cildi", *Osmanlı Uygarlığı*, C. II, Ed. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 845.

⁵⁰ Zeren Tanındı, "Türk Cild Sanatı: (Kitap Kapları)", *Başlangıcından Günümüze Türk Sanatı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 424.

tarafından kendileri için çoğaltılmıştır. Bu eserlerden sultan/vezir Mahmut Paşa için istinsah edilenler ciltleri, tezhipleri ve hatları bakımından sanat değeri taşımaktadır. Altın yaldızlı süslemeli deri ciltlerin üzerinde çeşitli motiflerin yanı sıra hayvan mücadelelerini gösteren süslemeler de aletle veya kalıpla yapılmıştır. Bu dönemde Türkmen ve Timurî ciltçilerin sıkça kullandığı bu üslubu Türkmen bir ciltçinin İstanbul'a taşıdığı düşünülmektedir.⁵¹ Osmanlı kitap sanatlarının gelişmesinde Doğu uygarlıklarıyla kurulan ilişkiler ve bağlantıların etkisi olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti Doğu toplum geleneğinden her yönüyle yararlanmış/etkileşime girmiştir. 1558'de Kanuni Sultan Süleyman için hazırlanan *Süleymannâme*'nin kabı saz üslubunda tasarlanmış deri ciltlidir. Saray kütüphanelerinde bulunan padişahlara ait kitapların ciltleri/kapları değerli taşlarla süslenmiştir. XVI. yüzyılda hazırlanan *Dîvân-ı Babür*'ün cildi değerli taşların kitap kabına uygulandığı ilk örneklerdendir. Bu kitabın cildinin dış kapaklarının bordürü içine açılan yuvalara inciler yerleştirilmiştir. 1583'te, seçilmiş surelerden oluşan bir kitaba giydirilen kap vişne rengi deri cildi üstüne sıvama olarak kalıpla sarmal dallar, hatayîler ve bulutlar yapılmış, hatayîlerin ortasına firuzeler ve yakutlar yerleştirilmiştir. III. Murat'ın *Dîvân*'ı da saray kuyumculuğunun önde gelen örneklerindendir.⁵² Sultanın sufiyane söylenmiş şiirlerini içeren muhteşem tezhiplerle süslü eserin kitap kabının göz kamaştırıcı zenginlikte olduğu ifade edilmektedir.⁵³ Dış kapakları değişik biçim ve teknikte işlenmiş altınla kaplıdır. Ön ve arka kapağında altın yuvalar içinde zümrüt, yakut ve elmaslarla bezenmiştir.⁵⁴ Sanatlı kitaplardan bir başkası 1584 yılında istinsah edilen, dış kapağı atlas kumaşla kaplı bezemeleri ipek ve gümüş ipliklerle ve altın telle işli *Nusretnâme* adlı bir tarih kitabıdır.⁵⁵

Devlet/saray kütüphanelerinin sahip olduğu kitaplar konuları bakımından Osmanlı devlet örgütlenmesinin siyaseti, felsefesi ve tarihi bağlantılarını (Doğu devlet geleneğiyle ilişkiyi) anlamayı olanaklı kılmaktadır. Bu konuda Osmanlı'nın dünya görüşünü anlamaya en elverişli kaynaklar tarihçilerdir. Saray dışına taşan en

⁵¹ Zeren Tanındı, "Kitap ve Cildi", **a.g.e.**, s. 846.

⁵² **A.e.**, s. 848-861.

⁵³ Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, No: 3, 2002, s. 50-51.

⁵⁴ Zeren Tanındı, "Türk Cild Sanatı: (Kitap Kapları)", **a.g.e.**, s. 427-428.

⁵⁵ Zeren Tanındı, "Kitap ve Cildi", **a.g.e.**, s. 861.

önemli kaynak tarihçilerin yazdıklarıdır.⁵⁶ Osmanlı'da devlete bağlı olarak çalışan resmi devlet tarihçileri (vakanüvisler) bulunmaktadır. Vakanüvisler, Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen birtakım olayları kayıt altına alarak devletin resmi tarihçiliğini yapmaktadırlar. Devlet işlerinin kayıtlarına bağlı olarak tarih yazmaktadırlar.⁵⁷ Osmanlı'da tek tip tarihçilik sistemi bulunmamaktadır, imparatorluk tarihi boyunca farklı dönemlerde değişik tarih yazıcılığı tavrı vardır. İmparatorluğun başlangıç döneminde siyasi seçimlerin henüz kesinleşmemesinin de etkisiyle dünya görüşü oluşturma çabası içerisinde farklı şekillerde (menakıbnameler, halk efsaneleri, dini, destani edebiyat veya şehnamecilik gibi) ifade bulan (ve bu kaynaklarla İslamiyet'e, Oğuzlar'a, Orta Asya'ya bağlanmaya çalışan) tarih yazıcılığı anlayışı, imparatorluk siyasetinin kesinleşmesi ve oturmasından sonra terk edilerek Osmanlı merkez teşkilatına bağlı vazifeli devlet tarihçiliği olan vakanüvisliğe dönüşmüştür.⁵⁸ Vakanüvislerin yazdıkları kitaplar, Osmanlı Devleti'nin tarihini (karşılaştığı meseleler, olaylar karşısında alınan tavırlar, olumlu veya olumsuz siyasi tecrübeler, mücadeleler⁵⁹) o dönemin hakim siyasi anlayışını ve padişahın isteklerini de göz önünde bulundurarak kayıt altına almaktadır. Devletin takip ettiği siyaset ile ilgili en ufak ayrıntı bile kayda geçirilmiş, döneminde önemli olmayan ayrıntılar ileride gerekli olabileceği düşüncesiyle kaydedilmiştir. Bu kayıtlar devlet bilgisi şeklinde zuhur ettiği için kayıt işi devlet işidir. Böylece devlet bilgilerine herkesin ulaşabilmesinin veya gayriresmi olarak tarih yazılmasının önüne geçilmiştir.⁶⁰ Bu sebeplerle devlet/saray kütüphanelerinin en değerli kitap kategorilerinden biri Osmanlı tarihçilerinin yazdıkları olacaktır. Doğu geleneğini sahiplenerek yeni devlet ve siyaset anlayışı meydana getiren Osmanlı Devleti, benimsediği Doğu toplum geleneğini belli türdeki eserler üzerinden üstlenmiştir. Padişahlar Doğu devlet yönetme siyaseti geleneğini siyasetname türündeki eserleri

---

⁵⁶ Baykan Sezer, "Osmanlı Tarihçiliği", **Hilmi Ziya Ülken'e Övgü: Osmanlı Tarihçiliği, Sosyoloji Yıllığı 1**, Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, , y.y., 1997, s. 47-48.

⁵⁷ İsmail Coşkun, "Osmanlı Tarihçiliğinin Kaynakları", **Hilmi Ziya Ülken'e Övgü: Osmanlı Tarihçiliği, Sosyoloji Yıllığı 1**, Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, y.y., 1997, s. 54.

⁵⁸ Ertan Eğribel, "Osmanlı Vakanüvis Tarihçiliği", **Hilmi Ziya Ülken'e Övgü: Osmanlı Tarihçiliği, Sosyoloji Yıllığı 1**, Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, y.y., 1997, s. 69-76.

⁵⁹ A.e., s. 75.

⁶⁰ A.e., s. 75.

okumak suretiyle öğrenerek Osmanlı'ya has yeni yorumlarla sistemleştirmişlerdir. Siyasetnameler, hükümdarlarda bulunması gereken özellikler, devlet yönetmenin ve saltanatın esasları, devrin zihniyet, anlayış ve inancına göre en uygun olan ahlaki, siyasal, toplumsal örgütlenmenin nasıl olması gerektiği ve bunun nasıl gerçekleştirileceği, hükümdarın nasıl davranması ve adaleti nasıl sağlaması gerektiği, kötü devlet yönetiminin ne gibi felaketlere yol açacağı gibi konuları tartışarak, toplumun ve devletin mevcut durumunu betimleyen, hükümdarlara devlet yönetimiyle ilgili tavsiyelerde bulunan, devlete/devlet adamlarına veya hükümdara sunulan eserlerdir. Yazıldıkları dönemin toplumsal, askeri, mali örgütlerini, yasal düzenini, toplumun gelenek ve göreneklerini yansıtmaları bakımından önemlidirler. Özellikle en ünlü siyasetnameler Doğu hükümdarları veya devlet adamlarının baş ucu kitapları olmuş, devleti ve toplumu bu kitaplardaki bilgilere göre yönetmişlerdir.⁶¹ Doğu toplumları arasında özellikle İran kaynaklı siyasetnameler, Osmanlı'da önemli bir yer tutmuşlardır. Dini Araplardan alan Osmanlılar, siyaset konularını İran'dan öğrenmektedirler. Tek bir kaynağa bağlı kalmayarak bu sayede Türk kimliğini koruyan Osmanlı Devleti Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinden yeni bir dil olarak Osmanlıca'yı (Osmanlı Türkçesi) oluşturmadan önce, bilim dili olarak Arapça, devlet/siyaset dili olarak Farsça kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Türk kumandan ve hükümdarlarının Acem danışmanları, Orta Asya'dan Anadolu'ya (Yakın Doğu Uygarlık alanına) gelen Türklere Yakın Doğu Dünya Devleti geleneklerini öğretmek amacıyla *Şehname*'yi yazmışlardır.⁶² Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra Karahanlılar döneminde hükümdar Tabgaç Buğra Han'a sunulmak üzere Yusuf Has Hacib tarafından yeni bir dinin benimsenmesiyle yaşanan değişim atmosferinde toplumsal yapıyı düzen ve istikrara sokmak, yeni bir siyaset felsefesi ve doktrini oluşturmak amacıyla yazılan *Kutadgu Bilig*, din, ahlak ve devlet yönetimi hakkında öğütler vermektedir.⁶³ Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Alparslan'a sunmak üzere veziri Nizam-ül Mülk'ün yazdığı *Siyasetname* de benzer

⁶¹ Mahmut Arslan, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler", *Sosyoloji Dergisi*, No: 1, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989, s. 246.

⁶² Baykan Sezer, ""Şehname" Üzerine", *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 126.

⁶³ Mahmut Arslan, "Dünya ve Batı Edebiyatı Karşısında Kutadgu-Bilig", *Sosyoloji Dergisi*, Dizi: 3, No: 22, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2011, s. 579.

amaçlarla ortaya çıkmıştır.⁶⁴ Bu sebeple Doğu devlet geleneğinin önemli bir unsuru olan bu tür siyasetnameler ve Osmanlı tarihçilerinin yazdıkları kitaplar, Osmanlı devlet örgütlenmesinin saray/devlet kütüphanelerinin en önde gelen eserlerinden olmaktadır. Bu eserler içerdikleri zengin minyatürler bakımından sanat değeri taşımaktadırlar. 1540 yılında saray şehname yazarlığına getirilen Şirvanlı şair Fethullah Arif Çelebi, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sine öykünen beş ciltlik şehname yazmıştır. Minyatürlerle süslü ciltler arasında Adem Peygamber'den Lut Peygamber'e kadar peygamberler tarihini konu alan *Enbiyanâme*, Osman Gazi'den I. Bayezit'e kadar olan olayları anlatan *Osmannâme*, Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusundan saltanatının 1558 yılına kadar olan kısmı içeren *Süleymannâme* bulunmaktadır. Bilhassa *Süleymannâme* içerdiği çok seçkin tezhip ve tam sayfa 69 minyatürüyle sanatsal bakımdan ayrı bir öneme sahiptir. *Süleymannâme* ve resimleri XVI. yüzyılın ikinci yarısında en verimli dönemini yaşayan resimli Osmanlı hanedan tarihleri olan şehnamelerin ilk görkemli örneği olarak nitelendirilmektedir. Bu eserin sadece padişahın hazinesi için özel olarak ve tek nüsha halinde hazırlandığı, Osmanlı minyatürü elyazması sanatının mihenk taşı oluşturduğu ifade edilmektedir.⁶⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının son yıllarını konu alan *Zafernâme*, II. Selim dönemini anlatan *Şehnâme-i Selim Han* ve III. Murat'ın 1581-1588 yılları arasındaki olaylarını konu alan *Şehinşehnâme*, III. Murat adına hazırlanan (İslam peygamberleri tarihi ile ilgili çok sayıda minyatürü içeren) *Zübdetü't-Tevârîh*, III. Murat'ın şehzadesi Mehmet'in 52 gün ve gece süren sünnet düğünü şenliklerini konu alan *Surnâme-i Hümayûn*, Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim Selim'in saltanatının sonuna kadar olan padişahların tahta çıkış törenlerini, önemli zaferlerini, imar faaliyetlerini veya adalet anlayışlarını ve diğer alanlardaki hünelerini anlatan *Hünernâme*, Levnî'nin III. Ahmet'in şehzadeleri Süleyman, Mehmet, Mustafa ve Bayezit'in 1720 yılındaki sünnet düğünlerini konu alan 137 minyatürlü ünlü eseri *Surnâme-i Vehbî* zengin minyatürler içeren ve padişaha sunulan şehnameler arasındadır.⁶⁶ Osmanlı devlet/saray kütüphaneleri coğrafya ile ilgili eserler ve haritaları (başta *Piri Reis Haritası*) da içermektedir. Coğrafya konusundaki eserlere

⁶⁴ Baykan Sezer, “”Şehname” Üzerine”, **a.g.e.**, s. 126.

⁶⁵ Filiz Çağman, “Minyatür”, **a.g.e.**, s. 899-900.

⁶⁶ **A.e.**, s. 904-931.

olan ilginin sebebi Osmanlı Devleti'nin cihat anlayışına bağlı olarak dünyayı ve yolları tanıma ihtiyacıyla açıklanabilir. İmparatorluğun korucusu ve sahibi padişahın, coğrafya bilimi ve bu konudaki yazmalara olan özel ilgisinin temelinde Osmanlı devlet politikası (fetih yoluyla topraklarını en geniş sınırlara ulaştırma) yatmaktadır.

Osmanlı döneminde İstanbul İslam alimleri açısından önemli bir merkezdir. Savaşlar sonunda ele geçirilen her türlü değerli mallarla birlikte kitaplar da İstanbul'a getirilmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde İran ve Mısır'daki saray ve kütüphanelerden değerli kitaplar getirilmiştir.⁶⁷ Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman, Topkapı Sarayı'ndaki padişah kütüphanesinin değerli eserlerle zenginleşmesini sağlamıştır.⁶⁸ Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahlar da (devlet yönetim merkezi Yıldız Sarayı'na taşınana kadar olan dönem) elde ettikleri kitapları gerek kendi kütüphanelerine gerekse saraydaki çeşitli oda ve köşkerin kütüphanelerine yerleştirmişlerdir.

1. Padişahların Özel Kütüphaneleri

Osmanlı devlet örgütlenmesi, yönetim kadrosu ve saray erkânının bireysel manada gelişimine imkan tanımaktadır. Farklı millet ve dine mensup gruplar arasından seçilip saraya getirilen (devşirmeler) yetenekli bireyler, Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yetişip yüksek mevkilere gelebilmektedirler. A. H. Lybyer bireyin etnik kökenine, doğuştan getirdiği soyluluğu olup olmadığına bakılmaksızın yeteneklilerin Osmanlı yönetimi içerisinde en yüksek mevkilere gelebilmesinin o günün Batı toplumlarının demokrasisinin bile çok ötesinde modern ve ileri bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Bu anlayış yönetim kadrosuna dahil olan seçkin kişiler ve saray mensuplarının kendi kişisel kütüphanelerini oluşturmalarına izin vermiştir. Başta padişahlar saray içinde kurulan saray/devlet kütüphaneleri haricinde, kendi özel eğilim ve ilgi alanları doğrultusunda oluşturulan dermeye sahip kişisel kütüphanelerini kurmuşlardır. Osmanlı hükümdarı devletin sahibi ve gücü elinde bulunduran otorite olduğu gibi bir yönüyle de bürokrasiye bağlı çalışan bir memur

---

⁶⁷ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. I, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, s. 243.

⁶⁸ [A.] Süheyl Ünver, "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında", **a.g.e.**, s. 312.

⁶⁹ Albert Howe Lybyer, **a.g.e.**, s. 185.

niteliğindedir. Osmanlı’da hemen hemen başlangıçtan beri var olan padişahların kendi özel ilgi alanlarına hitap eden eserlerden oluşan kişisel kütüphane kurma geleneği, Osmanlı devlet örgütlenmesinde bireyselliğin gelişimine izin veren anlayışın somutlaşmasıdır.

Osmanlı Devleti’nin Osman ve Orhan Gazi dönemlerine ait kütüphanelerle ilgili henüz erişilmiş bir bilgi yoktur.⁷⁰ Osman Gazi’nin miras bıraktığı eşyanın listesine bakıldığında padişahın hiçbir kitabı olmadığı gibi diğer eşyalarının da sade bir hayat için zaruri olan eşyalardan ibaret olduğu tespit edilmektedir. Osman Gazi döneminde Bizans ile çekişme içerisinde siyasi olarak var olmaya çalışan bir beylik için kitap ve kütüphanelere ilişkin gelişmelerin olmaması normal karşılanmaktadır. Babasının ölümü üzerine tahta geçen Orhan Gazi döneminde beyliğe ulema akımı başlamıştır. İznik’in fethedilmesinden sonra 1331’de kurulan ilk medreseyle birlikte öğretim için gerekli olan kitapların da getirilmiş olacağı düşünülmekle birlikte bu konuda herhangi bir kayıt ve belge bulunamadığı belirtilmektedir.⁷¹ Orhan Gazi döneminden Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar geçen süreçte bilim ve kültür alanındaki durağanlığa bağlı olarak saray/devlet kütüphanelerinin sayısı sınırlıdır, fakat yok değildir. Orhan Bey’in oğlu Murat Bey döneminde padişahların kendilerine özel kütüphane oluşturma geleneğinin başladığını kabul eden Süheyl Ünver, Fatih Sultan Mehmet’in kütüphanesinde bulduğu elyazması bir eserin başındaki kitabeden yola çıkarak eserin Murat Bey’in okuması için çoğaltılmış olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte Murat Bey’in alimleri himayesine alması ve adına ithaf edilen eserlerin bulunmasını, kendisine ait özel kütüphanesi olduğuna işaret saymaktadır.⁷² I. Murat döneminde Edirne’nin fethiyle birlikte Osmanlı hakimiyetinin Rumeli’de de hissedilmeye başlanması, Anadolu’da bazı beyliklere ait yerlerin alınması ve diğer beyliklerle dostane ilişkilere girilmesi sonucu beyliklerden Osmanlı’ya ulema akımının çoğaldığı, bunun yanında bazı Osmanlı alimlerinin devrin önemli ilim merkezlerine giderek bilgilerini arttırdıkları, hatta kitaplar getirdikleri ifade edilmektedir. Özellikle Şam, Mısır, Maverâünnehir, Horasan’dan Anadolu’ya kitap

⁷⁰ İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri”, **Yavuz Argıt Armağanı**, Haz. Mustafa Birol Ülker, İstanbul, y.y., 2010, s. 52.

⁷¹ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 75-77.

⁷² [A.] Süheyl Ünver, “İkinci Selim’e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında”, **a.g.e.**, s. 297-298.

akımının başlaması ve Osmanlı medreselerinde yetişen kişilerin eser vermeye ve mevcut eserleri kopya etmeye başlamalarıyla Osmanlı’da kitap birikiminin başladığı dile getirilmektedir.⁷³ Bu dönemden itibaren padişahların özel/kişisel kütüphanelerinin oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Eserlerin hangi padişah için çoğaltıldığı, kitapların başındaki kitabeden, padişah mühründen tespit edilmektedir. Her Osmanlı hükümdarı kendi döneminde veya kendi kütüphanesi için çoğalttırdığı/satın aldığı eserin başına şahsi mühürünü basmaktadır. Bazı dönemlerde padişahların, kitaplarda bulunan eski padişah mühürlerini sildirip, kitaplara yeni ciltler yaptırmak suretiyle kendi mühürlerini bastığını biliyoruz.⁷⁴ Çelebi Mehmet’in kendi yazısı ve mühürünü taşıyan elyazmaları, Çelebi Mehmet’in de kendisine ait özel kütüphanesi olduğunu göstermektedir.⁷⁵ Fatih Sultan Mehmet’in babası II. Sultan Murat ilme meraklıdır. Sarayında özel kütüphanesini kurarak kendisinin okuması için çoğalttırdığı kitap sanatlarının nadide örnekleriyle, tezhipli eserleri buraya yerleştirmiştir. Sultan II. Murat’ın kendisi için çoğalttırdığı kitaplardan üç tanesi Ahmedî’nin *Divan*’ı, Evhadü’n-Nesefî’nin *Camiü’l-kebir*’i ve Abdülkadir Meragî’nin *Mekasidu’l-elhan* adlı müzik eseridir.⁷⁶ Padişah kütüphanelerinin ve genel anlamda Osmanlı’daki kütüphaneciliğin gelişmesi II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) döneminde gerçekleşmektedir. Fatih Sultan Mehmet’in ilme duyduğu ilgi, hocaları ile derin sohbetleri onun kitap ve kütüphane sevgisinin temel nedenlerinden biridir. Fatih Sultan Mehmet henüz şehzade olduğu dönemde Manisa’da bir kütüphane kurmuştur. Padişah olup İstanbul’u fethettikten sonra daha önce kurduğu kütüphanelerindeki kitapları İstanbul’un fethinden hemen sonra kurulan Eski Saray’a getirmiştir. Topkapı Sarayı’nın kurulmasıyla birlikte Eski Saray’daki kitaplar Topkapı Sarayı’na taşınmıştır.⁷⁷ Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un fethinden sonra Bizans’tan kalan eski eserlere yeni İslam eserlerini de dahil ederek saray kütüphanesini

⁷³ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 78.

⁷⁴ [A.] Süheyl Ünver, “İkinci Selim’e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında”, **a.g.e.**, s. 308.

⁷⁵ **A.e.**, s. 299-300.

⁷⁶ **A.e.**, s. 301-303.

⁷⁷ A. Süheyl Ünver, **İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1946, s. 235.

zenginleştirmiştir.⁷⁸ İstanbul'un fethinden sonra kurduğu Fatih Külliyesi'ndeki medreselerde okunmak üzere tıp, felsefe, belagat, coğrafya, gramer kitapları vakfetmiş, bu kitaplardan seçilen bir kısım eseri kendi hazinesi için kopyalattırarak saray üslubunda tezhipler ve süslü ciltlerle kaplattırmıştır. 1455-1456 tarihlerinde hazırlanan *Dilsuznâme*, *Külliyât-ı Kâtibî*, *İskendernâme*, 1466'da hazırlatılan cerrahlıkla ilgili eser *Cerrâhiyetü'l-hâniyye* bu dönemin minyatürlü kitaplarındanıdır.⁷⁹ Topkapı Sarayı'ndaki İslam dışı eserlerin katalogunu hazırlayan Gustav Adolf Deissmann'ın çalışmasından 1465 yılı yazının kütüphanenin zenginleşmesi açısından çok verimli olduğu anlaşılmıştır. Julian Raby'den aktarıldığı kadarıyla, bu dönemde saraya çağrılan Trabzonlu bilim adamı Amiroutzes, Batlamyus'un coğrafya eserindeki müstakil haritalardan bir duvar haritası derlemek için görevlendirilmiştir. Amiroustzes ve oğlu, sultan için Batlamyus'un metnini çevirmek üzere işbirliği yapmıştır. 16 adet Yunan minyatürünün Fatih Sultan Mehmet'in sarayında üretildiği ifade edilmektedir.⁸⁰ Özel kütüphanesinin gelişmesine ve tanzimine büyük önem veren Fatih Sultan Mehmet, kütüphanesindeki kitapların düzenlenmesi ve muhafazası için bir hafız-ı kütüb (kütüphane memuru) tayin ettirmiştir. Ayrıca sarayda pek çok hattat ve müzehhipleri bir araya getirmiş, kitap sanatının en nadide örneklerini oluşturan tezhipli el yazmalarını çoğalttırarak özel kütüphanesine koydurmuştur.⁸¹ Fatih Sultan Mehmet Doğu ve Batı eserlerine önem vermiştir. İskender ile ilgili Yunanca kitaplara sahiptir ve İskender ile ilgili öyküler kendisine her gün okunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin ilk resimli örneğinin yapılması padişahın İskender'e olan yakın ilgisine bağlanmaktadır. 1462'de Truva'yı ziyaret eden padişah kısa bir süre sonra Homeros'un *İliada*'sının kopyasını yaptırmış, İstanbul'un tarihiyle ilgili Yunanca bir eseri Türkçe (Osmanlıca) ve Farsça'ya tercüme ettirmiştir.⁸² Gustav

⁷⁸ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 242.

⁷⁹ Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, s. 9-10.

⁸⁰ Funda Berksoy, "The Cooperation of G.A. Deissmann and H.E. Eldem in the Classification of the Non-Islamic Manuscripts in the Topkapı Sarayı Museum", *M.Üğur Derman Armağanı: Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler=M.Üğur Derman Festschrift: Papers Presented on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday*, Ed. İrvin Cemil Schick, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 183-184.

⁸¹ [A.] Süheyl Ünver, "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında", *a.g.e.*, s. 306.

⁸² Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, s. 10.

Adolf Deissmann'ın, saray kütüphanesinin İslami olmayan eserlerinin katalogunu hazırladığı sırada Fatih Sultan Mehmet'in koleksiyonundan yola çıkarak, padişahın Büyük İskender'in tarihi, askerlik bilimi, tarih, coğrafya, matematik, astronomi, felsefe, şiir, yeni ve eski ahitler/vasiyetnamelere ilgi duyduğu tespitinde bulunduğu aktarılmaktadır.⁸³ Ahmedî'nin Türkçe *Dîvân*'ı, Eflatun'un Arapça *Risâle fî'l-felsefe*'si, İbn Sina'nın Arapça *Kitâb el-Kanûn*'u, Nasireddin Tusi'nin Arapça *Esâs el-iktibâs*'ı Fatih Sultan Mehmet'in kütüphanesinde bulunan kitaplardan bazılarıdır. Sultan Bayezit ve Mahmut Paşa'nın özel kütüphanelerine ait veya Fatih Sultan Mehmet döneminde istinsah ettirilen eserler arasında Farabi'nin Arapça *K. Takvîm el-siyâset el-mulûkiyye ve'l-ahlâk el-ihyâriyye*'si, Sivasî'nin Arapça *Uyûn el-tefâsîr*'i, Irakî'nin *Dîvân*'ı, Hüseyinî'nin Farsça *Kalendernâme*'si ve Arapça *Risâle fî def'el-şûbeh an mebâhis el-mevzû* sayılmaktadır.⁸⁴

2. Saraydaki Kütüphanelerin Gelişime Açık Yapısı, Çeşitlilik ve Zenginliği

Topkapı Sarayı'nda tek bir kütüphane bulunmamaktadır. Yeni gelişmelere bağlı olarak zenginleşen/çeşitlenen bir kütüphane yapısı bulunmaktadır. Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren biriktirmeye başlanan eserler, her padişahın kendisinden önceki bilgi ve kitap birikimini de sahiplenip kendi döneminin koşullarına uygun zenginleştirerek geliştirmesiyle giderek çoğalmıştır. Yeni ihtiyaçları karşılamak için sarayda çeşitli kütüphaneler meydana gelmiştir. Bu kütüphaneler Revan Köşkü Kütüphanesi, Hazine Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Kütüphanesi, Sultan Mehmet Reşat (V. Mehmet) ve Tiryal Hanım Kütüphanesi, Emanet Hazinesi Kütüphanesi, Medine Kütüphanesi, Koğuşlar Kütüphanesi ve III. Ahmet (Enderun) Kütüphanesi'dir.⁸⁵ Saraydaki Harem dairesinde de bir kütüphane bulunduğunu

⁸³ Funda Berksoy, "The Cooperation of G.A. Deissmann and H.E. Eldem in the Classification of the Non-Islamic Manuscripts in the Topkapı Sarayı Museum", *a.g.e.*, s. 183.

⁸⁴ **İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Hususî Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1953, s. 7-19.

⁸⁵ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları İle İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **Vakıflar Dergisi**, No: 13, 1981, s. 720-722.

belirtilmektedir.⁸⁶ Enderun'un saraydaki erkeklerin, Harem'in ise saraydaki kızların eğitimiyle ilgili yapılanmalar olması Harem'de kütüphane olabileceği bilgisinin doğruluğunu mümkün kılmaktadır. Saraydaki kütüphaneler arasında Enderun Kütüphanesi'ni ayrıca belirtmek gerekecektir. Farklı gelişmelere bağlı olarak kurulan Enderun Kütüphanesi'yle saraydaki koleksiyonları tek merkezde toplamak arzulanmıştır. Ancak bazı padişahlar sarayda ayrı kütüphanelerini oluşturmaya devam etmişlerdir.⁸⁷ Bu kütüphanelerin bir kısmı padişahların şahsi kitaplarını veya devletin önemli saydığı değerli eserleri içermektedir. Diğer bir kısmı da devlet yönetiminde görev alacak kişilerin eğitimlerini destekleyecek kitapları içeren bir nevi okul kütüphanesi türündedir. Kitaplıklar kurulduktan sonra da zaman içerisinde, farklı sultanlar döneminde yeni ortaya çıkan ihtiyaçlara göre yeniden organize edilmiş ve zenginleşmiştir.

Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanelerde bulunan Doğu kaynaklı eserlerin katalogunu hazırlayan (1961'de) Fehmi Ethem Karatay, sarayda bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça eserleri belirli ana ve alt başlıklar halinde sınıflandırmaktadır. Buna göre, saraydaki kütüphanelerde bulunan 940 adet Farsça yazmanın 107'si III. Ahmet Kütüphanesi, 29'u Bağdat Köşkü Kütüphanesi, 70'i Emanet Hazinesi Kütüphanesi, 320'si Hazine Kütüphanesi, 17'si Koğuşlar Kütüphanesi, 4'ü Medine Kütüphanesi, 38'i Mehmet Reşat Kütüphanesi, 320'si Revan Köşkü kütüphanesi ve 35 tanesi Yeni Kütüphaneye aittir. Burada Firdevsi'nin *Şahname*'si, Mevlana'nın *Mesnevi*'si, Nizami ve Cami'nin *Hamse*'leri, *Vassaf Tarihi*, *Camiü't-Tevarih* gibi eserlerin tezhipli ve minyatörlü örnekleri yer almaktadır.⁸⁸ Farsça yazmalar dinler, İslam dini, tarih, hal tercümeleri (şu'ara tezkireleri, coğrafya, kozmografya ve seyahat vs.), bilimler, filoloji, edebiyat gibi konuları içermektedir.⁸⁹ Türkçe yazmalar, İslam dini, tarih, teracüm ve menakıb (evliya tezkireleri, padişah mektupları, hususi mektuplar, coğrafya, kozmografya ve seyahat, portulan ve

---

⁸⁶ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesine Bir Bakış", **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C. I, No: 1, Haz. Fehmi Ethem Karatay, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1961, s. VI.

⁸⁷ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 195.

⁸⁸ Fehmi Ethem Karatay, "Önsöz", **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, Haz. Fehmi Ethem Karatay, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, s. 196.

⁸⁹ **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, Haz. Fehmi Ethem Karatay, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1961.

haritalar gibi), bilimler, filoloji, edebiyat konularındadır.⁹⁰ Arapça yazmalar da İslam dini, tarih, bilimler, hadis, fıkıh, tefsir ve haşiyeler, filoloji, edebiyat, hikayeler, değişik konularda risaleler ve mecmualar olarak sınıflandırılmaktadır.⁹¹ Saray kütüphanesinde bulunan İslami olmayan Yunanca, Latince, Ermenice, Sırpça, İbranice, Süryanice gibi dillerde yazılmış minyatürlü el yazmalarının katalogu ise (1933'te) Alman profesör Gustav Adolf Diessmann tarafından hazırlanmıştır. Bu koleksiyondaki kitaplar arasında XII. yüzyılın ünlü kitabı *Octateuch*, Kritovulos tarafından yazılan Fatih Sultan Mehmet Tarihi, Arrian'ın büyük İskender'in hayatını içeren *The Anabasis* kitabının bir kopyası bulunduğu aktarılmaktadır.⁹²

3. Enderun Kütüphanesi Haricinde Saray Kütüphaneleri

Osmanlı Devleti'nde bilgiyi edinme, saklama konusunda benzersiz bir tutum söz konusudur. Başlangıçtan beri saklanan kitaplar, saraya kurulan yeni kitaplıklara aktarılmıştır. I. Mahmut tarafından yaptırılan Emanet Hazinesi Kütüphanesi, Sultan I. Selim tarafından yaptırılmış Silâhtar Hazinesi (Has Oda Hazinesi, Emânât-ı Mukaddese Hazinesi) binasından getirilen Arapça, Farsça ve Türkçe (Osmanlıca) ve mühürlenmemiş kitaplardan oluşmuştur. Buradaki eserlerin çoğunluğu Kur'an-ı Kerimler ve savaşlarda sancakların tepesine asılan koruma kılıfı içindeki sancak Kur'an'larıdır. Kütüphanede Kur'an-ı Kerimler dışında Şeyh Hamdullah, Karahisarî, Hâfız Osman gibi hat sanatçılarının eserleri murakkaalar, hattatlara hocaları tarafından verilen diplomalar, II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, III. Mehmet ve bazı sultanların, Dârüssade ağalarının ve vezirlerin yaptıkları hayır işlerinin vakıfnameleri bulunmaktadır. Medine Kütüphanesi dini konulardaki Arapça yazma eserlerden oluşmaktadır. Bu kitaplık I. Dünya Savaşı sırasında Medine muhafızı Fahrettin Paşa tarafından Medine'den İstanbul'a gönderilip 1917 yılına kadar Emanat-ı Mukaddese Hazinesi'nde saklanan ve 1917'de Topkapı Sarayı Müzesi'ne devredilen dini konulardaki kitaplar, I. Abdülhamit, II.

⁹⁰ **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Haz. Fehmi Ethem Karatay, C. I, II, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1961.

⁹¹ **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu**, Haz. Fehmi Ethem Karatay, C. I, II, III, IV, 1985, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1961.

⁹² Funda Berksoy, "The Cooperation of G.A. Deissmann and H.E. Eldem in the Classification of the Non-Islamic Manuscripts in the Topkapı Sarayı Museum", **a.g.e.**, s. 179-184.

Mahmut, Darussade Ağası Hacı Beşir Ağa ve Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in kitaplıklarından alınan, tamamı Arapça ve çoğu dini konularda 556 yazma kitaptan meydana gelmektedir. Koğuşlar Kütüphanesi, Enderun Mektebi öğrencilerinin okuduğu kitaplar (bu kitaplar daha sonra III. Ahmet'in kurduğu Enderun Kütüphanesi'ne taşınacaktır), baltacılar, aşçılar, kiler, sofa, ocak ve koğuşlardan alınan çoğu Kur'an-ı Kerim, hadis, tefsir, fıkıh gibi dini kitaplardan oluşmaktadır.⁹³ Genellikle Arapça eser barındıran kütüphanede, sanat bakımından değer taşıyan kitapların sayısı saraydaki diğer kütüphanelere göre azdır.⁹⁴ Saraydaki kütüphanelerde kutsal emanetlerin (değerli el yazması dini eserlerin) muhafaza edilmesi, millet/din örgütlenmesi içerisinde halkın din ağırlıklı eğitim alması ve kütüphanelerinin de dini eserlerden oluşmasına karşın esas değerli ve önemli dini eserlerin koruyucusu ve sahibinin devlet olduğunun göstergesidir. Sarayda muhafaza edilen dini eserlerin Kur'an-ı Kerim ve İslamiyet ile ilgili eserlerle sınırlı kalmadığını da bazı kaynaklardan öğreniyoruz. Sarayda on dokuz yıl iç oğlan olarak görev yapmış alim İsmail Bey, saraydaki kitaplar arasında çok eski tarihli parşömeden Süryanice Kitab-ı Mukaddes, kûfi harflerle yazılmış Tevrat, Zebur ve Yeni Ahit gördüğünü belirtmiştir.⁹⁵ Yalnızca devletin resmi dini İslamiyet ile ilgili değerli/nadir eserlere değil, imparatorluk içinde yaşayan diğer milletlerin de önemli dini eserlerine devlet kendisi sahip çıkmıştır. Bu Osmanlı'nın imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan tüm milletlerin koruyucusu ve hakiminin koşulsuz şartsız devlet/padişah olduğunu göstermektedir.

Revan Köşkü Kütüphanesi'nin (Has Oda Kütüphanesi) kuruluşu da belli bir ihtiyacın karşılığında olmuştur. 1733'te I. Mahmut döneminde Revan Köşkü'nde, Has Odalılar'ın kullanımına yönelik vakıf kitaplık kurulmuştur. Kurulduğunda I. Mahmut'un bağışladığı kitaplar haricinde, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde değerli yazmalar eklenmiştir. Revan Köşkü'nün içindeki kitaplar, padişaha hediye edilmiş ve başka nüshası bulunmayan (çoğunlukla) tarih kitaplarından

⁹³ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları İle İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **a.g.e.**, s. 728-730.

⁹⁴ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesine Bir Bakış", **a.g.e.**, s. VIII.

⁹⁵ Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 150-151.

müteşekkildir.⁹⁶ Tezhip, hat ve minyatür sanatlarının seçkin örneklerini içeren kitaplıkta din, edebiyat alanlarında da eserler bulunmaktadır. Tarihi olaylarla birlikte padişahların huy, tabiat ve ahlaklarından bahseden ve padişahların resimlerini de içeren III. Murat dönemi tarihçi ve ressamlarından sarayda hoca ve şehnameci Seyyid Lokman'ın *Kıyafet ül-İnsaniyye fi Şemâil il-Osmaniyye* adlı eseri, Türk tezhip sanatının en güzel örneklerinden *Muhibbî Divanı*, Yazıcıoğlu Ali'nin *Târih-i Al-i Selçuk* adlı eseri, Gelibolulu Mustafa Ali'nin 12 eseri, Nevizade Atayi'nin minyatürlü *Hamse* eseri, Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin*'i ve şüere tezkirelerinin başlıcalarından *Lâtîfî Tezkiresi*, Ahdi'nin *Gülşen-i Şuera*'sı, Aşık Çelebi'nin *Meşâirüs-Şuera*'sı, Safâyî'nin *Safâyî Tezkiresi*, Râmiz'in *Adâb-ı Zurafa*'sı, *Salim Tezkiresi* ve *Şakaiku'n Nu'mâniyye* ile tercüme ve ekleri, Nevai'nin *Külliyat*'ının en değerli nüshaları, çeşitli padişahların dönemlerinde elde edilip burada saklanan eserlerden bazılarıdır.⁹⁷

Osmanlı saray hazinesi sadece maddi değere sahip eşya ve paraların saklandığı yer değildir, nadide kitaplar da (Osmanlı ve başka Müslüman devletlerin nakkaşhanelerinde X.-XIX. yüzyıllar arasında hazırlanmış, sanat değeri taşıyan, Osmanlı sultanlarına özellikle Safeviler'den hediye olarak gelmiş eserler) Topkapı Sarayı'nın hazinesinde yer almaktadır.⁹⁸ Sarayın Hazine Kütüphanesi'nde devletin kuruluşundan itibaren padişahların yazar veya sanatkarlarının sunduğu veya satın aldığı kitaplar, yabancı devletler tarafından padişahlara hediye edilen kitaplar, savaş ganimeti olarak elde edilen kitaplar, varisi olmayan saray ileri gelenlerine ait kitaplar bulunmaktadır. Sarayın minyatür sanatı bakımından en zengin bölümü bu kitaplıktır. Kitaplar ağırlıklı olarak edebiyat ve tarih konularındadır ve bir kısmını Batı dillerinde yazılan basma kitaplar oluşturur. Bu kütüphanenin minyatür ve murakka bölümündeki 140 cilt içerisinde 7200'den fazla minyatür vardır. Bunların 2800'den fazlası Türk, geri kalanı Hint, Moğol, Arap minyatürleridir. Bunlar arasından en değerlilerden biri XIII. yüzyıl başlarından kalan ve Selçuklu minyatürlerinin en eski ve tek örneği olan *Varka ve Gülşah Mesnevisi*'nin Azerbaycanlı nakkaşın hazırladığı

⁹⁶ İlber Ortaylı, **Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı**, s. 164.

⁹⁷ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **a.g.e.**, s. 722-724.

⁹⁸ Zeren Tanındı, "Türk Sanatında Kitap", **a.g.e.**, s. 23.

ve Gazneli Sultan Mahmut'a ithaf edilen eseridir. *Fatih Albümü* (içerisindeki Siyah Kalem minyatürleri), en ünlü nakkaşların minyatürlerini içeren eserler buradadır. Firdevsi'nin *Şehnâmesi*'nin minyatürlü 43 nüshası, Nizami'nin *Hamse*'sinin minyatürlü 45 nüshası, *Hünernâmeler*, III. Murat *Sûrnâmesi*, XVI. yüzyıl sonlarına ait *Nusretnâme*, Levni'nin 50'ye yakın minyatürü, Piri Reis Atlası *Kitâb-ı Bahriye* buradadır.⁹⁹ Hazine Kütüphanesi'nde yüzyıllar boyunca toplanan Avrupa baskısı kitapların çoğu Latince ve Fransızca'dır. İngilizce, Almanca ve Rumca kitaplar da bulunmaktadır.¹⁰⁰ Diğer bir saray/devlet kütüphanesi olan Bağdat Köşkü Kütüphanesi XVII. yüzyılın ilk yarısında IV. Murat tarafından yaptırılmıştır. Çoğunlukla tarih, edebiyat ve din konularındaki eserleri içeren kütüphane I. Abdülhamit ve III. Selim'in vakıf kitaplarından oluşmaktadır. Buradaki en önemli eserlerden biri III. Murat döneminin olaylarının anlatıldığı Seyyid Lokman tarafından Farsça ve manzum olarak yazılmış, içerisinde Osmanlı minyatür sanatının 94 örneğini içeren *Şehinşahnâme ve Pervâne Bey Mecmuası* vardır. Sultan Mehmet Reşat (V. Mehmet) ve Tiryal Hanım Kütüphanesi ise çoğunlukla basma eserlerden oluşan Sultan Mehmet Reşat'ın özel kütüphanesi ile II. Mahmut'un gözdelerinden Tiryal Hanım'ın kitaplarını içermektedir. Kitapların çoğu basma¹⁰¹ ve Türkçe'dir.¹⁰²

4. Büyük Saray Kütüphanesi: III. Ahmet/Enderun Kütüphanesi

Topkapı Sarayı'ndaki köşk ve odalarda bulunan küçük kütüphaneler dışındaki büyük saray kütüphanesinin kurulması XVII. yüzyıla rastlamaktadır. Yerli ve yabancı pek çok kaynakta saray kütüphanesi olarak III. Ahmet/Enderun Kütüphanesi kastedilir. Enderun Kütüphanesi saray kütüphaneleri içerisinde bağımsız bir binaya sahip tek kütüphanedir. 1719'da III. Ahmet tarafından Enderun öğrencileri ve hocalarının kullanımına yönelik kurulan III. Ahmet/Enderun Kütüphanesi saraydaki pek çok koğuş ve odalarda kötü şartlar altında saklanan ve yararlanılamayan

⁹⁹ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **a.g.e.**, s. 724-726.

¹⁰⁰ Filiz Çağman, **I. Milletlerarası Modern Bilim ve İslam Dünyası Sempozyumu 2-4 Eylül'87 Dolayısıyla Düzenlenen Osmanlı Padişahları'nın Batı'dan Gelen Kitapları Sergisi 3- 13 Eylül'87, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Koğuşu (Kitap Seçkisi), İstanbul.**

¹⁰¹ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **a.g.e.**, s. 730.

¹⁰² Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesine Bir Bakış", **a.g.e.**, s. VIII.

kitapların yeni ve daha büyük bir kütüphane kurulup buraya yerleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰³ Padişahların adını taşıyan pek çok kütüphane kurulmasına rağmen bunların çoğu padişahın kendi özel kütüphanesi değil saray mensuplarının veya reayanın kullanımına yöneliktir. III. Ahmet Kütüphanesi, sadece saray mensuplarının kullanımı için açılmıştır. Osmanlı vakanüvislerinden Raşit Efendi, III. Ahmet'in Hazine-i Hümayun'da bulunan, üzerleri tozla kaplanmış, güve ve kurtların istilasına uğramış, düzensiz ve kullanılamaz biçimdeki değerli yazmaları kurtarmak ve kullanıma sunmak için Enderun Kütüphanesi'ni açtığından bahseder.¹⁰⁴ Sarayın çeşitli dairelerinden getirilen kitaplara III. Ahmet'in mührü basılmış, III. Ahmet tarafından hazırlanan vakfiyenin kuralları doğrultusunda Enderun öğretmenleri ve öğrencilerinin kullanımına açılmıştır. III. Ahmet'in kütüphanesi için hazırladığı vakfiyede binanın yapılışı, kitapların nerelerden temin edildiği, kütüphanenin açık olduğu günler, kitapların kütüphane dışına çıkarılamayacağı, kütüphaneye alınacak hafız-ı kütüblerin niteliği ve maaşlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.¹⁰⁵ Enderun Kütüphanesi'nde XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait Batı kaynaklı basılı kitaplar da vardır.¹⁰⁶ Türkçe, Arapça, Farsça nadide yazmalar, Bizans'tan Osmanlı sarayına kalmış çoğu tek nüsha Yunan, Latin, Süryani, İbrani, Samiri dillerinde eserler vardır.¹⁰⁷ G. Toderini, Osmanlı vakanüvislerinden Raşit Efendi'nin kütüphanedeki Osmanlı'nın başlangıcından itibaren biriktirilmiş değerli yazmalardan bahsetmesinden yola çıkarak Paleologosların¹⁰⁸ kütüphanesinden eserlerin de burada olabileceğini tahmin etmektedir. G. Toderini, Paleologosların kütüphanesinde çok sayıda Yunanca yazmalar olduğunu düşünmektedir. Bizans İmparatorluğu yıkıldıktan sonra İtalya'ya giden Paleologoslarla birlikte pek çok özel şahıslarda veya alimlerde bile çok sayıda yazma olduğunu, bu kişilerin gittikleri Venedik, Floransa ve Roma'daki kütüphaneleri zenginleştirdiklerini belirtmektedir.

---

¹⁰³ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **a.g.e.**, s. 732.

¹⁰⁴ Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 148.

¹⁰⁵ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **a.g.e.**, s. 732.

¹⁰⁶ Filiz Çağman, **I. Milletlerarası Modern Bilim ve İslam Dünyası Sempozyumu 2-4 Eylül'87 Dolayısıyla Düzenlenen Osmanlı Padişahları'nın Batı'dan Gelen Kitapları Sergisi 3- 13 Eylül'87, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Koğuşu (Kitap Seçkisi), İstanbul.**

¹⁰⁷ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesine Bir Bakış", **a.g.e.**, s. VIII.

¹⁰⁸ Paleologoslar, Bizans döneminin son imparator ailesidir.

Baronius'un *V. Nicolaus'un Hayatı* adlı eserinden, Bizans İmparatorluğu yıkıldığında Papa V. Nicolaus'un İstanbul'a alimler gönderip kimi Yunan filozofların, tarihçilerin, hekimlerin, coğrafyacıların, şairlerin ve her türlü yazarın eserlerini toplattırıldığı ve kopya ettirdiğini aktarmaktadır. Konstantinos Laskaris bir eserinde, Osmanlı sarayındaki kütüphanede Sicilyalı Diodoros'un tüm kitaplarını gördüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁹

5. Devletin Kitap, Belge Denetimi, Arşivcilik Anlayışı, Korumaya Dayalı Örgütlenme ve Kurumsallaşma

Saraydaki değerli kitaplar büyük bir titizlik ve özenle korunmuştur. İstanbul'un fethiyle imparatorluğun yeni yönetim merkezi Topkapı Sarayı'nda kurulan, zaman içerisinde gelişen, zenginleşen, çeşitlenen kütüphaneler, İstanbul'a çeşitli sebeplerle gelen yabancıların ilgisini çekmiş, fakat saraya/saraydaki kütüphanelere yabancıların girmesine izin verilmemiştir. 1781'de Venedik elçisiyle birlikte gelerek görevini 1781-1786 yılları arasında İstanbul'da yapan Başrahip Giambattista Toderini, Topkapı Sarayı'nın kütüphanesinde (bahsedilen kütüphane Enderun Kütüphanesi'dir) bulunan kitapları merak etmiştir. Saraya girmesi mümkün olmadığı için buradaki kitaplar hakkında vakanüvis Raşit Efendi, Hacı Kalfa, İbrahim Müteferrika'nın yazdıkları kitaplardan ve kütüphaneyi görmüş olan kişilerden bilgi edinmeye çalışmıştır. Kendisinin sarayda hangi kitapların bulunduğunu öğrenme yolundaki girişimleri ilginçtir. Osmanlı'da yüksek mevkilerde çalışan kişilerle yakın ilişkileri olan bir senyör dostunun yardımıyla saraydaki bir iç oğlanın kırk gün boyunca kütüphanedeki eserlerin adını gizlice not etmesini sağlayarak kütüphanedeki eserlerin isimlerine ulaşmıştır. Daha sonra çalışmasında¹¹⁰ yayımladığı bu fihrist incelendiğinde, Toderini'nin onca çaba gösterip el altından elde ettiği ve bunu bir başarı/kurnazlık gösterisi olarak sunduğu katalogun Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanenin gerçek katalogunu yansıtmaktan hayli uzak olduğu kolayca tespit edilir. Söz konusu katalogta eserlerin büyük bir kısmı din alanında, saraydaki esas kıymetli eserlerin çoğundan bahsedilmemektedir. Toderini, 1728'de Fransa kralına Yunanca yazmalar almak üzere İstanbul'a gelen Başpapaz Sevin'e IV.

¹⁰⁹ Giambattista Toderini, *a.g.e.*, s. 147-149.

¹¹⁰ *A.e.*

Murat'ın tüm Yunanca yazmaları yaktırdığı yalanının söylendiğini ifade etmektedir.¹¹¹ Söylenene inandığı için Başpapaz Sevin'i saflıkla itham eden Toderini, saraydaki eserlerin fihristine ulaşma başarısına eriştiğini düşünerek benzer bir duruma düşmüş gibidir. Toderini'nin aktardığı söylemin doğruluğu varsa, bu durum ima ettiği gibi “*ön yargılar, batıl inançlar ve kuşkuyla dolu olan Türklerin yazmalarına bir kafirin bile bakmasının imparatorluğu tehlikeye sokacağına inanmaları*”nı¹¹² değil, Osmanlı'nın imparatorluk siyaseti doğrultusunda kendisinden önce oluşan bilgi birikimine ısrarla sahip çıkma ve hakim olma anlayışını anlatır.

Saray/devlet kütüphanelerinde kitapların düzen, korunması ve padişahın hizmetine sunulmasından sorumlu hafız-ı kütübler görev yapmışlardır. Bilhassa bazı padişahların kütüphanelerinde çalışan hafız-ı kütübler oldukça bilgili ulema kesiminden özel olarak seçilmiştir. Millet/din kütüphanelerinin vakfiyelerinde¹¹³ bu anlayışı (hafız-ı kütüblerde aranacak nitelikleri) içeren ilk örnek Fatih vakfiyesidir. Fatih döneminde kurulan diğer millet/din kütüphanelerinin vakfiyelerinde hafız-ı kütübler hakkında bilgiye rastlanmamaktadır.¹¹⁴ Fatih Sultan Mehmet kendi adına kurduğu Fatih Külliyesi medresesinin kütüphanesinde görevlendirilmek üzere seçilecek hafız-ı kütübün, alelde biri olmamasını istemiştir. Seçilecek kişi kitapların isimlerini bilmeli, müderris, yardımcı ve öğrencilerin, ihtiyaç duydukları kitapları tanımalı, korumalı, kitapları medrese mensuplarına ulaştırmalı, kütüphanedeki kitapların isimlerini ve sayılarını yazmalı, kime hangi kitabın verildiğini takip etmeli, kitapların tek bir sayfasına dahi zarar gelmemesini sağlamalıdır.¹¹⁵ Padişahların kurduğu kütüphanelerle ilgili olarak emrettiği kurallar, Osmanlı Devleti'nin bilgiyi yönetmedeki titiz anlayışının tezahürüdür.

Osmanlı Devleti başlangıçtan beri tarihi, siyasi, mali, kültürel, toplumsal vs. her türlü eylemi kayıt altına almıştır.¹¹⁶ Kuruluştan İstanbul'un fethine kadar olan

---

¹¹¹ Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 145-146.

¹¹² **A.e.**, s. 146.

¹¹³ Padişahlar veya diğer seçkin kişiler reaya için kurdukları kütüphanelerin kullanım kuralları ve koşullarını, kütüphanenin bir nevi yönetim tüzüğü olan vakfiyede belirtmektedirler.

¹¹⁴ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 370.

¹¹⁵ Önder Kaya, “Fatih'in Kütüphanecisi Molla Lütfi Diline Hakim Olamayınca Baş Kesilerek İdam Edilmişti”, **Yitip Giden İstanbul**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 48.

¹¹⁶ Örneğin Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanede süslü ciltli ve padişaha ithaf edilmiş *Selanik Vilayeti cetveli* ve *1329-1330 Senesine Mahsus Posta, Telgraf ve Telefon İstatistiği* kitapları da muhafaza

dönemde Bursa ve Edirne’de arşivler oluşmuştur. İstanbul’un fethedilmesiyle birlikte ilk arşiv Yedikule’de, daha sonra At Meydanı’ndaki¹¹⁷ Saray-ı Atik mahzeninde, Babıalı yakınındaki Tomruk Dairesi’nde ve çeşitli yerlerde saklanmıştır.¹¹⁸ Topkapı Sarayı’nın inşası tamamlandıktan sonra ise Divan-ı Hümayun’un yanına nakledilmiştir.¹¹⁹ XIX. yüzyılda modern arşiv olarak Hazine-i Evrak¹²⁰ kurulana kadar geçen dönem ve sonrasında oluşan belgeler (önemli olsun veya olmasın) devlet eliyle muhafaza edilmiştir.¹²¹ Osmanlı arşivlerinde imparatorluk sınırları içerisinde gerçekleştirilen tüm faaliyetler ve bürokratik işlemler çeşitli defterlere yazılmaktadır. Bu defterlerin başlıcaları, fethedilen ülkeler için düzenlenen *Tapu Tahrir Defterleri*, padişahların ülkenin çeşitli yerlerindeki yöneticilere gönderdikleri ferman, berat vb. yazışmaları içeren *Mühimme Defterleri*, Ru’ûs Dairesi tarafından görevlilere verilen nişan, rütbe kayıtlarını içeren *Ru’ûs Defterleri*, ülkenin çeşitli bölgelerindeki mahalli mahkemelerde kadılarca verilmiş hükümleri içeren *Şer’î Siciller* ve *Vakfiyeler*’dir.¹²² Osmanlı arşivlerinde şahsi nüfus, tapu, dilekçe, hatırat, askeri personel sicili, yayınlar, resmi kurumlar arası yazışmalar yer almaktadır.¹²³ Bu bakımdan Osmanlı dönemi arşivleri saray/devlet kütüphanelerinin bir parçası/uzantısı olarak görülebilir.¹²⁴

Devlet örgütlenmesinin kütüphaneleri durağan ve işlevsiz bir yapıda değildir. Devlet/saray kütüphaneleri yeni alınan, hediye edilen kitaplarla birlikte sürekli gelişen, yenilenen ve zenginleşen canlı bir yapıya sahiptir. Topkapı Sarayı’ndaki kütüphanelerin çeşitlenerek çoğalması bu canlılığın göstergesidir. Osmanlı

---

edilmiştir. Nahid Sırrı Örik, “Topkapı Sarayı’nda Bir Kütüphane”, *İstanbul Yazıları*, Haz. Bahriye Çeri, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 12.

¹¹⁷ Atilla Çetin, “Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XXXIII, No: 2, 1984, s. 55.

¹¹⁸ İsmet Binark, “Türk Devlet Arşivi ve Devlet Arşiv Sitesi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XVI, No: 2, 1977, s. 75.

¹¹⁹ Atilla Çetin, “Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış”, *a.g.e.*, s. 55.

¹²⁰ Hazine-i Evrak’ın kurulması, Osmanlı Devleti’ndeki Batılılaşma çabalarıyla ilişkilidir.

¹²¹ İsmet Binark, “Arşiv Hakkında Ön Bilgiler, Ülkemizdeki Arşiv Çalışmaları, Arşiv Meselelerimiz ve Çözüm Teklifleri”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XXVII, No: 2, 1978, s. 75.

¹²² İsmet Binark, “Türk Devlet Arşivi ve Devlet Arşiv Sitesi”, *a.g.e.*, s. 75.

¹²³ “Arşiv Malzemesi İle İlgili Bilgiler”, (Çevrimiçi)

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/Forms/pgArticle.aspx?Id=03F812DD-3919-4132-B33B-3DA666943EF4>, 02.12.2012.

¹²⁴ Yeni dönemde Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi olarak ikiye ayrılarak kurumsallaşan T.C. Devlet Arşivleri’ni ve genel olarak Türkiye’de arşivciliğin gelişimini ayrıca değerlendirmek gerektiği için arşivler konusu bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

Devleti'nin siyaseti temelde değişmediği için kendi içinde bilgi sisteminin süreklilik ve zenginliğini sağlayabilmiştir.

C.- MİLLET/DİN KÜTÜPHANELERİ VE ÖZEL KÜTÜPHANELER

Osmanlı'da reayanın (millet/din örgütlenmesinin), saray/devlet örgütlenmesinin seçkin dermeli kütüphanelerinden değişik özellikler gösteren kütüphane sistemi bulunmaktadır. Devlet ve toplum için farklı düzenlenmiş eğitim sistemi, her iki kesimin kütüphanelerine doğrudan yansımaktadır. Çok milletli Osmanlı Devleti, Müslüman/Türk milletler dışındaki Ortodoks Rum, Birleşik Yunan, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslim tebaayı kendi din ve hukuk kurallarını uygulamakta özgür bırakmıştır. Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen yabancılar yaşadıkları topraklar için vergi, gümrük resmi ödeme ve Osmanlı vatandaşlarıyla olan sorunlarda Osmanlı mahkemelerine tabi olma dışında özgür bir din ve hukuk sistemine (hukuk ve dinin kişiliği ilkesi) sahiptir.¹²⁵ Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi ve yabancı milletlerin ayrı eğitim sistemi ve okulları bulunmaktadır. Devlet örgütlenmesi içinde, yönetimde yer alacak olanlar hazırlık sarayları ve Topkapı Sarayı'ndaki saray okullarında yetiştirilirken, Müslüman halk din eğitimini içeren cami, tekke vs. veya daha yüksek düzeyde eğitim veren okullarda (din eğitiminin yanında temel bilim eğitimini de içeren medreseler gibi) eğitim almaktadır. İmparatorluk içerisinde yaşayan diğer milletler de okullarında kendi din, hukuk ve ahlak kurallarını halklarına öğretmektedirler. Tüm bu okul ve ibadet mekânlarının da kütüphaneleri vardır.

Osmanlı'nın var oluşundan itibaren imparatorluğun sınırları içerisinde pek çok kütüphane kurulmuştur. Osmanlı döneminin millet/din kütüphanesi zenginliği, İstanbul'un fethedilmesinden sonra şehrin yeniden imarı sırasında vücuda getirilen pek çok mimari yapı ile birlikte tesis edilen kütüphanelerle gerçekleşmiştir. Hicri takvime göre 1318 (1900-1901) yılına ait bir kaynaktaki¹²⁶ İstanbul'da bulunan

¹²⁵ Albert Howe Lybyer, **a.g.e.**, s. 43.

¹²⁶ Söz konusu belge için Bkz.: **Dersa'âdet'de Tahrîri İcrâ Olunan Kütübhâneler**, Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmîyye, İstanbul, 1318, s. 917-921. Ahmed Nezih Galitekin, "Önsöz", **Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam**,

millet/din kütüphanelerinin mevcudu verilmektedir. Burada 1900-1901 yılına kadar Osmanlı'da kurulan millet/din kütüphanelerinin kurucusu/kitap bağışlayan, kuruluş tarihi, kütüphanelerin bulunduğu yer ve içerisindeki kitap sayısı hakkında veri sunulmaktadır. Bu belgenin hazırlandığı yıllarda bazı kütüphanelerin kurucusu ve kurulduğu tarihin belirlenemediği görülmektedir. Fakat bu belge içerdiği bilgilerin kesinliği bakımından değil, Osmanlı dönemi millet/din kütüphanelerinin genel olarak görünümünü sunması açısından anlam taşımaktadır. Belgeye göre, Hicri 1137 yılında¹²⁷ Sultan Ahmet tarafından Yeni Camii Türbesi'nde kurulan Yeni Camii Kütüphanesi'nde 1544 kitap, 909 yılında İsmihan Sultan tarafından Eyüp'teki Şehit Mehmet Paşa Türbesi'nde kurulan İsmihan Sultan Kütüphanesi'nde 441 kitap, 1167'de Sultan Osman tarafından Nuruosmaniye Camii çevresinde kurulan Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 5053 kitap, 1158'de Valide Sultan Mihrişah tarafından Eyüp Camii dahilinde kurulan Mihrişah Sultan Kütüphanesi'nde 727 kitap bulunmaktadır. 991 yılında Nurbanu Sultan tarafından kurulan 157 kitaplık kütüphane, 1135'te Üsküdarî Emir Hoca Kemankuş tarafından kurulan 702 kitaptan oluşan kütüphane ve 1091'de Babü's-Sa'adetü's-Şerife Ağası Yakup Ağa tarafından kurulan 31 kitaplık kütüphane Üsküdar'daki Atik Valide Camii'nin dahilinde Emir Hoca Kemankuş Kütüphanesi adı altında birleştirilmiştir. Belgeye göre diğer kütüphaneler 1094 yılında I. Abdülhamit tarafından Bahçekapısı civarındaki medresenin dahilindeki 2252 adet kitaba sahip Hamidiye Kütüphanesi, 1155 yılında darüssade ağası Beşir Ağa'nın Bab-ı Ali civarında kurduğu ve 690 kitaba sahip Beşir Ağa Kütüphanesi, 1262'de Esat Efendi tarafından Ayasofya civarında kurulan ve 3943 kitaba sahip Esat Efendi Kütüphanesi, 1244'te Mehmet Said Halet Efendi tarafından Kulekapısı civarındaki Mevlevihane dahilinde kurulan ve 1090 kitaba sahip Halet Efendi Kütüphanesi, Mehmet Sıddık Efendi tarafından Yahya Efendi Medresesi'nde kurulan 492 kitap barındıran Yahya Efendi Kütüphanesi, 1120 yılında Çorlulu Ali Paşa tarafından Irgatpazarı'ndaki medrese dahilinde kurulan 455 adet kitaba sahip Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi, 1221 yılında Pertev Paşa tarafından

---

Kütübhâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretleri, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003, s. [9-18].

¹²⁷ Bu kısımda verilen kütüphanelerin kurulduğu tarih ilgili kaynakta ay olarak belirtilmediği için Hicri tarihler Miladi tarihlere çevrilmemiştir. Çalışmamızın ileriki kısımlarında söz konusu kütüphanelerden gerekli görülenlerinden söz edilmektedir.

Üsküdar Selimiye'deki Nakşı Dergahı dahilindeki 655 adet kitaba sahip Selimiye Kütüphanesi, Eyüp Camii'ndeki iki dolap içindeki 199 kitaptan oluşan Eyüp Camii Kütüphanesi, Çarşamba'daki Darü'l-Mesnevi dahilindeki 595 adet kitap içeren Şeyh Murat Kütüphanesi, Kalkandelenli İsmail Ağa tarafından Fatih'teki Ayak Kurşunlu Medresesi'nde kurulan 188 adet kitaplı Kalkandelenli İsmail Kütüphanesi, 373 kitap içeren Feyzullah Efendi Kütüphanesi, Merzifoni Mustafa Efendi tarafından Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde kurulan 484 kitaba sahip Kara Mustafa Paşa Kütüphanesi, Hekimoğlu Camii dahilinde bulunan 19 kitaplık Hekimoğlu Camii Kütüphanesi, Vezneciler'deki Kuyucu Murat Paşa Türbesi dahilindeki 21 kitaptan oluşan Kuyucu Murat Paşa Kütüphanesi, reisülküttab Mustafa Efendi tarafından Musalla Medresesi dahilinde kurulan 176 kitaba sahip el-Hacc Mustafa Efendi Kütüphanesi, Çemberlitaş'ta bulunan Köprülüzade Mehmet Paşa Kütüphanesi, 1145'te Hekimoğlu Ali Paşa tarafından Davutpaşa'da kurulan 946 kitaplık Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, 1168'de Amca Hüseyin Paşa tarafından Saraçhane'deki medresenin dahilinde bulunan 543 kitabı içeren Amca Hüseyin Paşa Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi tarafından Kadiçeşmesi civarında kurulan 409 kitaplık Çelebi Abdullah Efendi Kütüphanesi, 1154'te reissülküttab Mustafa Efendi tarafından Bahçekapısı'ndaki Alacahamam civarında kurulan 2264 kitaba sahip Aşir Efendi Kütüphanesi, 1250 yılında Ayasofya Camii dahilinde kurulan 5307 adet kitap içeren Ayasofya Kütüphanesi, 1175'te şeyhülislam Veliyyüddin Efendi tarafından Beyazıt Camii dahilinde kurulan ve 3484 kitaba sahip Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, 1300 yılında Beyazıt Camii civarında kurulan ve 8054 kitaba sahip Kütüphane-i Umumi (Beyazıt Devlet Kütüphanesi), 1255'te Eyüp civarında sadrazam Hüsrev Paşa tarafından kurulan 935 kitaba sahip Hüsrev Paşa Kütüphanesi, Sultanahmet civarındaki Düğümlü Baba Tekkesi'nde kurulan, 619 adet kitap içeren Düğümlü Baba Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Camii civarındaki 1076 kitaba sahip Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi, 1196 yılında matbaa-ı amire emini Selim Ağa tarafından Üsküdar'da kurulan 1340 kitaplı Selim Ağa Kütüphanesi, 1280 yılında Süleymaniye Camii dahilinde kurulan 116 kitaplı Süleymaniye Kütüphanesi, Rüstem Paşa tarafından Mahmut Paşa Camii yakınındaki dershanede kurulan 560 kitaplık Rüstem Paşa Kütüphanesi, Mahmut Paşa-yı Veli Hazretleri tarafından Mahmut Paşa-yı Veli Medresesi dahilinde kurulan 518 adet kitaptan oluşan Mahmut Paşa-yı Veli

Kütüphanesi, 1155 yılında Koska civarında Ragıp Paşa tarafından kurulan ve 1641 adet kitaba sahip Ragıp Paşa Kütüphanesi, 1189'da Çarşamba'daki Darü'l-Mesnevi dahilinde kurulan 2354 kitaba sahip Damatzade Kadiasker Mehmet Murat Efendi Kütüphanesi, 1104'te Şeyh Vefa yakınında Atıf Efendi tarafından kurulduğu ve 2857 kitaba sahip olduğu belirtilen Atıf Efendi Kütüphanesi, Çarşambapazarı'ndaki Şeyh Esad Efendi Medresesi'nde bulunan Esat Efendi Kütüphanesi, Çarşamba'daki Mehmet Ağa Camii dahilindeki 202 adet kitabı içeren Mehmet Ağa Camii Kütüphanesi, Şehzade Camii yakınındaki Damat İbrahim Paşa dahilindeki 1175 kitaplık Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, Kasapbaşı Mustafa Ağa tarafından Fatih'teki Servili Medrese dahilinde kurulan 358 kitaplık Servili Kütüphanesi, 1317'de kurulan ve 3864 kitap barındıran Laleli Kütüphanesi, 1155'te Fatih Camii dahilinde kurulan 6330 kitaplık Fatih Kütüphanesi, 1288 yılında Aksaray'da Valide Camii'nin sağ tarafında kurulan 1055 kitaptan oluşan Valide Camii Kütüphanesi, darüssade ağası Hacı Beşir Ağa tarafından kurulan 200 kitaplık Beşir Ağa Kütüphanesi ve Şehzade Camii dahilinde kurulan 359 kitaplık Karaçelebizade Hüsametdin Kütüphanesi'dir.¹²⁸

1. Vakıf Kütüphaneleri

Osmanlı döneminde devlet görevlileri tarafından reayanın kullanmasına yönelik pek çok kütüphane tesis edilmiştir. Bunlar geleneksel manada bağış/vakıf esasına dayalı kuruldukları için vakıf kütüphaneleri olarak bilinmektedir. Anadolu'daki vakıf kütüphaneleri, medrese, cami, cami bitişikleri, çarşı, bedesten, tekke, darüşşifalara kurulmuştur.¹²⁹ Külliye'nin bir parçasını oluşturan kütüphaneler, medreselerdeki öğrencilerin eğitimini destekleyecek nitelikte ve çoğunlukla padişahlar, eşleri hanım sultanlar ve medrese ya da cami hocaları -müderrisler, vaizler-, devletin çeşitli kademelerindeki görevliler tarafından yaptırılmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren halk tarafından yaptırılan birkaç vakıf kütüphane örneği de vardır. Osmanlı'da devlet ile toplum arasındaki ayırım ve uyum birliktedir. Devlet

¹²⁸ **Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretleri**, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003, s. 970-972.

¹²⁹ Müjgan Cunbur, "Tarihimizde Anadolu'da Kütüphane Kurma Çabaları", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. I-XV, No: 3, 1966, s. 131.

örgütlenmesi ve millet/din örgütlenmesi kendi içlerinde belli anlayışa/sistematığe sahip olup uzun bir dönem varlıklarını uyum içerisinde sürdürmüşlerdir. Bu uyum nedeniyle devlet örgütlenmesi içerisinde olanlar millet/din kütüphanelerini gönüllü olarak desteklemektedirler. Reaya için kütüphanelerin kurulmasını devlet destekliorsa da Osmanlı dönemi içerisinde uzun bir dönem (Batılılaşmaya kadar) halk için kütüphane yaptırma devletin resmi görevleri arasında değildir.

Millet/din kütüphaneleri kurucusunun bağışladığı kitaplar ve koyduğu kurallara bağlı olarak hizmet vermiştir. Gelirleri ve personele ödenen ücret yine yapılan bağışlarla sağlanmıştır. Bu konuda devletin herhangi bir maddi desteği bulunmamaktadır.¹³⁰ Kütüphaneye kabul edilen bağışların nereden sağlandığı veya sağlanacağı ve kitaplardan yararlanma kuralları kütüphanenin bir nevi yönetim tüzüğü olan vakfiyelerde açıkça belirtilmiştir. Sultanlar, sultan eşleri, anneleri ve müderrisler tarafından kurulan kütüphaneler, dine dayalı Osmanlı toplum örgütlenmesinin bir parçası olarak çoğunlukla dini literatürü (Kur'an, Hadis vs.) içermektedir. Padişahlar bu kütüphanelere kendi özel kütüphanelerinden bağışlarda bulunmuşlardır. Reayaya yönelik olan bu kütüphaneler saray/devlet kütüphanelerinden nitelik ve nicelik bakımında farklı özellikler taşımaktadır. Söz gelişi padişahların kütüphanesinde bulunan tarih, ahlak felsefesi, siyaset, adab-ı muaşeret konularındaki kitaplar reayanın kütüphanelerinde çoğunlukla bulunmamaktadır.¹³¹ Fakat bazı millet/din kütüphanelerinde (Ayasofya Camii Kütüphanesi gibi) padişahların bağışladığı çok değerli eserler vardır. Yeni kitap bağışlarıyla kütüphaneler zenginleşmiştir. Pek çok müderris ölümüne yakın kitaplarını bir kütüphaneye bağışlamıştır. Osmanlı Devleti'nde kitaba ve kütüphane kurumuna karşı olan hassasiyet ve duyarlılık bir gelenek haline dönüşmüştür.

Oldukça fazla sayıda millet/din kütüphanesi bulunmaktadır. Charles White, *Three Years in Constantinople: Or Domestic Manners of The Turks in 1844* eserinde saray/devlet kütüphanelerini de dahil ederek bu sayıyı yaklaşık kırk olarak

¹³⁰ Müjgan Cunbur, "Vakfiyelere Göre Eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XI, No: 1-2, 1962, s. 20.

¹³¹ G. Toderini Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanenin katalogunu kendi çabalarıyla hazırlattıktan sonra, buradaki kitap türlerinin Osmanlı'nın kamusal kütüphanelerindekilerden çok farklı konular içerdiğini görmüştür. Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 153.

vermektedir.¹³² Gerçekte bu sayı çok daha fazladır. Osmanlı millet/din kütüphanelerinin ilk türü medrese ve cami kütüphaneleridir. Orhan Bey dönemindeki ilk medreselerin bünyesinde kurulan kütüphanelerle birlikte Osmanlı Devleti'nde vakıf kütüphane geleneği başlamıştır. Fakat Orhan Bey dönemine ait kütüphanelerle ilgili belgeler bulunmadığı için bu medreselerde okutulan kitaplar ve kütüphanelerin niteliği hakkında belgelere dayalı kesin bilgiler vermek mümkün değildir. Yıldırım Beyazıt devrinde kurulan bazı medreselerde kütüphane bulunduğu arşiv belgeleriyle sabittir. II. Murat'ın darülhadis medresesinde sadece hoca ve öğrencilerin kullanımına açık fıkıh, hadis, tefsir ve diğer bilimlere dair konularda, hemen hemen hepsi Arapça 71 cilt kitap içeren bir kütüphane kurulduğu, kütüphaneye ait vakfiyeden tespit edilmektedir.¹³³ Medrese kütüphanelerinin gelişimi Fatih Sultan Mehmet'in padişahlık döneminde ivme kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra ilk medreseyi Ayasofya civarındaki papaz odalarında kurmuştur. 1464'te de bu medresenin kütüphanesini kurmuştur. İkinci medrese ve kütüphanesini Molla Zeyrek adına Pantokrator Manastırı'nın papaz odalarında, üçüncü medrese kütüphanesini Eyüp Külliyesi'nde, diğer medrese kütüphanesini de Fatih Külliyesi'nde kurmuştur.¹³⁴ Külliye'nin merkez yapısı olan Fatih Camii'nin etrafına sekiz adet medrese yaptırmıştır.¹³⁵ Medreselerin kütüphaneleri daha sonra (merkezi kütüphane meydana getirmek ve kitapların bakımını kolaylaştırmak amacıyla) Fatih Camii'nin içine alınmıştır.¹³⁶ Burada çok sayıda (toplam dokuz yüz kırk cilt) teoloji, hukuk bilimleri, güzel yazmalı Kur'anlar vardır. Caminin kütüphanesi halka açıktır, fakat çoğunlukla öğrenciler tarafından kullanılmaktadır.¹³⁷

1507'de II. Bayezit'in kendi adına yaptırdığı caminin içerisindeki kütüphanede 1400 cilt teoloji, hukuk bilimi kitapları vardır. Cami kütüphanesi

---

¹³² Charles White, **Three Years in Constantinople: Or Domestic Manners of the Turks in 1844**, London, Henry Colburn, 1846, Vol. II, pp. 185.

¹³³ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 75-83.

¹³⁴ Müjgan Cunbur, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XII, No: 3-4, 1963, s. 111-112.

¹³⁵ A. Süheyl Ünver, **İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı**, s. 51.

¹³⁶ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **Osmanlı Devletinde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, Haz. Özlem Bayram v.d., Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999, s. 236.

¹³⁷ Charles White, **op.cit.**, pp. 187.

şeyhülislam Abdullah Efendi'nin bağışlarıyla zenginleşmiştir. 1527'de I. Selim'in (Yavuz Sultan Selim) kurduğu kütüphanede Suriye, Mısır ve fethedilen yerlerden getirilen 1350 cilt vardır. Ayrıca ikinci kol Abbasi Halifesi'nin kütüphanesine ait bazıları çok değerli el yazmaları vardır.¹³⁸ Kanuni Sultan Süleyman döneminde vakıf kütüphaneleri çoğunlukla bir cami ya da medreseye bağlı (ya da içinde) devlet adamları veya ulema tarafından Edirne, İstanbul, Tekirdağ, Bursa, Amasya, Kayseri gibi şehirlerde kurulmuştur.¹³⁹ Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilen Şehzade Camii'nin kütüphanesi, minberin yanındadır. Nadir ve değerli İran ve Arap el yazmalarından oluşan küçük bir koleksiyona sahiptir.¹⁴⁰ Kütüphanenin vakfiyesine dayanarak, Sultan Süleyman'ın oğlu için yaptırdığı bu kütüphanenin başlangıçta medresede kurulduğunu ve padişah tarafından bağışlanan tefsir, hadis, usul-ü fıkıh, furu', kelam, maani, lughat, nahv, sarf, hikmet, mantık, yekûn eserlerinden oluştuğunu söylenmektedir.¹⁴¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın adına yaptırdığı Süleymaniye Camii ibadete açıldıktan birkaç yıl sonra saray kütüphanesinden eserler gönderilmeye başlanmış ve caminin kütüphanesi oluşmaya başlamıştır.¹⁴² Kütüphane cami içerisinde süslü demir kafesle ayrılmış bölümdedir. 1719'da II. Ahmet'in büyük veziri, özgür düşünceli, kitap müdavimi İbrahim Paşa'nın kurduğu kütüphanede İstanbul (Konstantinopolis olduğu dönem) hakkındaki yayınların ilk baskıları yer almıştır.¹⁴³ Kösem Valide Sultan tarafından kurulmaya başlanan Yeni Camii Külliyesi, validenin ölümünden sonra IV. Mehmet'in annesi Turhan Hatice Sultan tarafından tamamlanmıştır. Yeni Camii'nin içindeki dolaplara konulmak üzere aralarında Fatih Sultan Mehmet'in şahsi kitapları da bulunan tamamına yakını yazma olan eserler vakfetmiştir.¹⁴⁴ Tahta geçen III. Ahmet başlangıçta Yeni Camii'ne (Valide Sultan Camii) bağışlayıp daha sonra Valide Sultan'ın türbesine naklettirdiği kitapları, 1725'te Yeni Camii'nin yanına yaptırdığı yeni kütüphaneye taşımıştır.

¹³⁸ *Ibid.*, pp. 187-188.

¹³⁹ İsmail [E.] Erünsal, "Ottoman Libraries In The Reign Of Sultan Süleyman I", **The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent II**, Ed. by. Tülay Duran, İstanbul, The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988, pp. 225-231.

¹⁴⁰ Charles White, *op.cit*, pp. 188.

¹⁴¹ Müjgan Cunbur, "Kanuni Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XVII, No: 3, 1968, s. 139-140.

¹⁴² İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 142.

¹⁴³ Charles White, *op.cit*, pp. 188.

¹⁴⁴ Müjgan Cunbur, "Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C.VIII, No: 3-4, 1959, s. 3-4.

Böylece türbede kullanımı güç olacak kitaplara erişimi kolaylaştırmıştır.¹⁴⁵ C. White, Yeni Camii'nin kütüphanesinin küçük koleksiyonunun, anlaşılması güç teolojik çalışmalar ve fazla bir değeri bulunmayan nitelsiz kitaplar içerdiğini anlatırken¹⁴⁶ kütüphanede sanat ve içerik bakımından değerli eserlerin bulunduğu söylenmektedir.¹⁴⁷ Osmanlı'da herkesin kullanıma açık kütüphanelerin kuruluşu I. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Bu döneme kadar fethedilen yerlerden getirilen, yeniden yazdırılan (istinsah edilen), satın alınan kitaplar Topkapı Sarayı'nda toplanmakta ve halk saraya kolaylıkla giremediği için bu kitaplardan yararlanamamaktadır. I. Mahmut saraydaki kitaplar halka açan ilk kişi olmuştur. Mısır, Tebriz ve Rumeli'de işgal edilen yerlerden ganimet olarak alınıp Topkapı Sarayı'na getirilmiş olan değerli kitapların bir kısmını, herkesin faydalanabilmesi için İstanbul'da yaptırdığı çeşitli kütüphanelere dağıtmıştır.¹⁴⁸ Topkapı Sarayı'ndaki Revan Köşkü'nde sakladığı kişisel kitaplarını, 1740'ta Ayasofya Camii'nin avlusunda açtığı kütüphaneye bağışlamıştır.¹⁴⁹ Ayasofya Kütüphanesi dermesi çeşitli yerlerden, saraydan, sadrazam ve şeyhülislam darüssade ağası kadiaskerlerden, vezirlerden, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği önemli kitapların bir kısmından toplanarak oluşturulmuştur.¹⁵⁰ Bu sebeple diğer millet/din kütüphanelerinde bulunmayan, içerisinde padişah kütüphanelerinden çıkma (bağış yoluyla) çok değerli, sanatlı eserler vardır. Ayasofya Camii Kütüphanesi, sadece Hz. Ali tarafından kopyalanmış olduğu söylenen dikkat çekici Kur'an'ları değil, çoğu nadir ve kıymetli kitapları da içermektedir.¹⁵¹ Hadis, kelam, fıkıh, tasavvuf, edebiyat, tarihler, tıp, lügat, felsefe, mantık, astroloji, geometri, matematik, sentaks, dil bilgisi vs. kitapları vardır. Aralarında padişahlar için yazı ve kitap sanatlarının en nadide örnekleriyle çok ünlü hattatların yazdıkları eserler de bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in özel kütüphanesi için yazılmış nefis tezhiplerle süslenmiş ve hat sanatlı *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzı el-hadîsi'l-Buhârî*, Ali Kuşçu'nun eseri *Risâletü'l-fethiyye, fi'l-hey'e* ve *Risâletü'l-Muhammediyye fi'l-hisâb*, Mesâlihü'l-abdân ve'l-en-

¹⁴⁵ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **a.g.e.**, s. 241.

¹⁴⁶ Charles White, **op.cit.**, pp. 188-189.

¹⁴⁷ Müjgan Cunbur, "Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken", **a.g.e.**, s. 5.

¹⁴⁸ Fethi İsfendiyaroğlu, **Galatasaray Tarihi**, C. I, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s. 267.

¹⁴⁹ Erol Üyepazarcı, "II. Abdülhamit'in Özel Kütüphanesi", **Müteferrika**, C. II, No: 32, 2007, s. 104.

¹⁵⁰ Balcıade Tahir Harimi, **Tarihi Medeniyette Kütüphaneler**, Balıkesir, y.y., 1931, s. 473.

¹⁵¹ Charles White, **op.cit.**, pp. 187-190.

füs, kabı Fatih döneminin özel nakışhanesinde yapılmış Vücûd Risalesi ve İbn Sina'nın *İşârât*'ı, Firdevsi'nin *Şehnâme*'si Ayasofya Camii kütüphanesinin en değerli eserlerindendir. Koleksiyonda Kanuni Sultan Süleyman ve II. Bayezit'a sunulmuş eserler de vardır. Kütüphanedeki en eski eserlerden bazıları XIV. yüzyıl sonunda ve devamında yazılmış *el-Asl fi'l Furûğ*, *Müsned*, *Divânü'l-edeb*, *Sahîh-i Buhârî*, *Edebü'l-kâtib*, *Elfâzü'l-Eflâtûniyye*, *Sünen*, çeşitli yazarlara ait *Tefsîr*'ler, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, *el-İmlâ fi'l-fıkh*, İbn Sina'nın *Şifâ* ve *Kanûn*'udur. Koleksiyondaki yazarı, hattatı, cildi, yazısı, süslemeli minyatürleri, nadirliği bakımından önemli eserlerden bazıları, tek nüshası burada bulunan *Ferhâd-nâme*, Dioskorides'in nadir eseri *Kitabü'l-haşâiş*, Hafız-ı Şirazi'nin Farsça *Dîvân*'ı, Sadi'nin *Bostan*'ı, Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sidir.¹⁵² C. White, Ayasofya Camii Kütüphanesi'nin içerdiği nadir eserleriyle büyük saray kütüphanesinden (Topkapı Sarayı'ndaki Enderun/III. Ahmet Kütüphanesi) sonra İstanbul'daki en önemli ve koleksiyon sayısı en zengin kütüphane olarak takdir edildiğini belirtmiştir.¹⁵³ 1755'te III. Osman tarafından Nuruosmaniye Camii içine yaptırılan kütüphanede Hz. Ömer ve Hz. Ali tarafından çoğaltılan iki değerli Kur'an¹⁵⁴, Tevrat'ın ilk beş kitabının, Zebur ve İncil'in Arapça çevirisi, Cassini'nin astronomik levhası¹⁵⁵, kimya, tarih, tıp, ahlak felsefesi kitapları¹⁵⁶ vardır. White, Nuruosmaniye Camii'nin kütüphanesinin İstanbul'daki en zengin bağışlara sahip vakıf kütüphanelerinden biri olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁷

Kütüphane kuran bilginler arasında yer alan Çelebi Sultan Mehmet ve II. Murat döneminin devlet adamı, dönemin sultanlarının bilim ve sanata yönelmesinde etkili olan Umur Bey, yaptırdığı mescit, imaret ve medresede okunmak üzere kitaplar vakfetmiştir. Umur Bey'in vakıf (bağış) kitapları cilt bezemelerinin zenginliği açısından da sanat değeri taşımaktadır. Kitaplardan bir kısmının deri ciltleri ve özellikle iç kapakları farklı tasarımlarla (kırmızı ve kestane renkteki deri ciltlerin dış

¹⁵² Günay Kut, "Sultan I. Mahmut Kütüphanesi (Ayasofya Kütüphanesi)", **Osmanlı Devleti'nde Bilim Kültür ve Kütüphaneler**, Haz. Özlem Bayram v.d., Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999, s. 104-122.

¹⁵³ Charles White, **op.cit.**, pp. 190.

¹⁵⁴ **Ibid.**, pp. 190-191.

¹⁵⁵ Joseph Von Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 293.

¹⁵⁶ Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 170-176.

¹⁵⁷ Charles White, **op.cit.**, pp. 190-191.

yüzlerinde, içinde iri bir buketin yer aldığı şemse, iç kapaklarda blok kalıpla yapılmış, içleri çiçeklerle dolu çok kollu yıldızlar, altıgenler, dairelerden oluşan geometrik biçimler ile) süslenmiştir.¹⁵⁸

XV. yüzyılın sonuna kadar millet/din kütüphanelerinin tek türü olarak medrese kütüphaneleri vardır. Bu dönemden sonra cami ve türbe kütüphanelerinin kurulmaya başlandığı görülmektedir.¹⁵⁹ Osmanlı döneminde medrese, cami, türbelerin kütüphanelerinin kurulmasına benzer biçimde neredeyse her dergah bir kütüphaneye sahiptir. Bursa'daki kütüphanelerden bahsedilen bir çalışmada dergah kütüphanelerinin yalnızca tasavvuf ve mev'ize kitaplarından ibaret olmayıp ulemanın okuduğu ve medreselerde okutulan kitapları da içerdiği belirtilmektedir.¹⁶⁰ Bu dergahlar arasında Eminiyye Dergahı'nda toplam 100 adet civarında tıp, edebiyat alanlarında çeşitli kitaplar, Şeyh Bedrettin'in *Vâridat Şerhi*, *Mesnevi Şerhi*, *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*, çeşitli tasavvufi ve dini eserler vardır. Temenye Dergahı'nın kütüphanelerinde çalışacak hafız-ı kütübün görevleri dergah kurucusu Şeyh Hüsametdin Efendi'nin hazırladığı vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre kitaplar dolapta korunacak ve sadece dergahta bulunanlar değil, mahalle halkı da bu kitaplardan yararlanabilecektir. Dergah kütüphaneleri arasında dermesi zengin olanlardan biri Cizyedarzade Zaviyesi Kütüphanesi'dir. Burada tefsir, Kur'an, hadis, zevacir, fıkıh, feraiz, fıkıh usulü, lügat, sarf, nahiv, me'ani, mantık, adab, kelam, hikmet, cüziyyat, muhadarat, farisi kitaplarının yanında 44 tarih ve 41 tıp konularında olmak üzere toplam 1600'den fazla eser bulunmaktadır.¹⁶¹ 1593'te Mahmut Bey'in Cihangir Camii'nde kurduğu kütüphane barındırdığı eserlerin nitelikleri ve kütüphanenin çalışma biçimi açısından farklı bir örnektir. Koleksiyon mahalle halkı ve cami cemaatinin ihtiyaçlarına uygun olarak oluşturulmuştur. Kitapların birkaç tanesi hariç hepsi Türkçe (Osmanlıca)'dır.¹⁶² İsmail Erünsal, Şeri Sicilleri arşiv kayıtlarına dayanarak bu kütüphanede halk hikayeleri olarak *Destan-ı Kurubaş*, *Hikaye-i*

¹⁵⁸ Zeren Tanındı, "Türk Cild Sanatı: (Kitap Kapları)", **a.g.e.**, s. 422; Zeren Tanındı, "Kitap ve Cildi", **a.g.e.**, s. 845.

¹⁵⁹ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **a.g.e.**, s. 239.

¹⁶⁰ Bedri Mermutlu, Osmanlı Bursa'sında Kitaplar ve Hayat", Mustafa Kara, **Bursa'da Dinî Kültür**, Bursa, Emin Yayınları, 2011, s. 272.

¹⁶¹ Hasan Basri Öcalan, "Kitaplar ve Dergahlar", Mustafa Kara, **Bursa'da Dinî Kültür**, Bursa, Emin Yayınları, 2011, s. 304-306.

¹⁶² İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **a.g.e.**, s. 239-240.

Kesikbaş, *Seyyid Battal Gazi* kitapları ve *Mihr ü Vefa*, *Cariye-nâme* gibi dindışı konularda kitaplar bulunduğunu tespit etmiştir.¹⁶³ Kitaplar bir aylığına ödünç verilebilmektedir.¹⁶⁴ Süheyl Ünver'in bir çalışmasından¹⁶⁵ III. Murat döneminde İstanbul'daki bir rasathanede kurulan ve içerisinde yalnızca astronomi ilgili kitaplar bulunan kütüphanenin varlığından haberdar oluyoruz. Bu kütüphane tek bir uzmanlık alanında kitaplar barındırması bakımından diğerlerinden farklıdır.¹⁶⁶ 1559'da Kayseri'de Bedreddin Mahmut adlı alimin çoğunluğu Arapça olan din bilimleri ve Arap diliyle ilgili eserler vakfederek bedestende kurduğu kütüphanesi¹⁶⁷ de bilginler ve halk tarafından vakıf binası bünyesinde kurulan millet/din kütüphanelerinin bir başka örneğidir.

2. Bağımsız Kütüphaneler

XVII. yüzyılda vakıf eserleri binalarından bağımsız binalarda kütüphaneler kurulmaya başlamıştır. Özerk bir binada tesis edilen ilk kütüphane örnekleri halk tarafından meydana getirilmiştir. III. Ahmet tarafından Topkapı Sarayı'nın içinde ayrı bir binada kurulan III. Ahmet (Enderun) Kütüphanesi daha sonra tesis edilmiştir. Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi bu anlamda ilktir. Köprülü Mehmet Paşa kurmaya başladığı külliyesinin yapı kompleksini tamamlayamadan ölmüştür. Külliyenin eksik unsurlarıyla birlikte kütüphanesini oğlu Fazıl Ahmet Paşa tamamlamıştır.¹⁶⁸ İstanbul'un Eminönü/Çemberlitaş semtinde yer alan Köprülü Kütüphanesi cami, medrese, tekke, darüşşifaya bağlı olmadan müstakil binada kurulan ilk bağımsız vakıf kütüphanesi binasıdır. 1678'de açılmıştır. Kendine özel bahçesi içerisinde inşa edilmiştir. Kütüphanenin mimari plan şeması tek mekanlı cami şemasına benzemektedir. Asıl kitaplık mekanı olan bölüm tek kubbelidir. Kütüphanede kullanılan kubbe biçiminin (eliptik kubbe) Osmanlı mimarisinde ilk kez karşılaşıldığı ve ilk kez kütüphanelerde bu kubbe türünün kullanıldığı ve kütüphanenin mimari tasarımında Osmanlı mimarisine özgü klasik şemaların

---

¹⁶³ A.e., s. 240.

¹⁶⁴ A.e., s. 240.

¹⁶⁵ A.e., s. 240'dan naklen; Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, Ankara, 1965, s. 47-48.

¹⁶⁶ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", *a.g.e.*, s. 240.

¹⁶⁷ İsmail [E.] Erünsal, "Ottoman Libraries in the Reign of Sultan Süleyman I", *a.g.e.*, s. 231.

¹⁶⁸ İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*, s. 172.

kullanıldığı belirtilmektedir. Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren kullanılan kare planlı tek hacmin bir kütüphane yapısında tekrar kullanılması önemli görülmektedir.¹⁶⁹ Geleneksel Osmanlı kütüphanelerinin dış ve iç mekanlarının giriş kapılarının üzerinde, iç mekanın çeşitli kısımlarında genellikle ayet, dua, okumaya ve ilme dair şiir/özlü sözler içeren kitabeler bulunmaktadır. Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi'nin giriş kapısının iç mekana bakan yüzünde Barok bezemeli süslemenin ortasında “Maşallah” yazısı bulunmaktadır.¹⁷⁰ Okuma salonu 14 kişilik olan küçük ve zarif binaya sahip¹⁷¹ kütüphanede kelim, fıkıh, mantık, gramer konularındaki eserlerin yanında, Köprülü Mehmet Paşa'nın sahip olduğu Arapça eserler, oğlu Fazıl Ahmet'e ait Türkçe ve Arapça tarih ve edebiyat eserleri, akrabaları Mehmet Asım Bey'in yazma ve basılı eserleri bulunmaktadır.¹⁷² Kütüphaneden yararlandırmayı arttırmak için Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi'nden dışarıya ödünç kitap verilmiş, bu pek çok kitabın kaybolmasına yol açmıştır.¹⁷³ Daha önceki kütüphanelerde genellikle tek hafız-ı kütüb olmasına ve bu kişilerin kütüphane dışında farklı yerlerde görev almalarına rağmen Köprülü Mehmet Paşa Kütüphanesi'nde yalnızca kütüphanede çalışmak üzere 3 hafız-ı kütüb, 1 ciltçi ve 1 kapıcı görevlendirilmiş, görevlilerin maaşı yüksek tutulmuştur.¹⁷⁴ Müstakil binaya sahip olan bir başka kütüphane Eminönü/Laleli'de inşa edilen Ragıp Paşa Kütüphanesi'dir. Kütüphanenin giriş kapısındaki kitabede mermer üzerine sülüs hatla bizzat Ragıp Paşa'nın yazmış olduğu söylenilen bir yazı (“Burası devrin geçerli fenlerini kapsayan nefis ve vakıf kitapların hazinesidir. Bu binayı Allah'ın nimetine muhtaç ve sadrazamlar arasında Ragıp diye anılan Mehemmed oğlu Mehemmed hicretin 1176'sında yaptırdı” anlamındaki Arapça ibare) ve altında şair Zihni'nin ta'lik hatla yazılmış iki beyitlik tarih kitabesi (“*Bu kütüb-hâne-i ilm oldı be-tevfik-i Hüdâ/ Vakf-ı Sadru'l-vüzerâ hazret-i Râgıb Pâşâ*”), kütüphanenin cadde üzerinde

---

¹⁶⁹ Ayşe Yetişkin Kubilay, “XVIII. ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 33.

¹⁷⁰ A.e., s. 33.

¹⁷¹ A.e., s. 34.

¹⁷² Hakan Anameriç, “İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, C. XX, No: 2, 2006, s. 199.

¹⁷³ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1991, s. 63.

¹⁷⁴ A.e., s. 62'den naklen; Muzaffer Gökman, *Kütüphanelerimizden Notlar*, İstanbul, 1952, s. 33.

bulunan avluya giriş kapısında ise başka bir kitabe (“Fiha Kütübün Kayyime”, “Maşallah burada değerli kitaplar bulunur”) vardır.¹⁷⁵ III. Mustafa’nın büyük sadrazamı, şair ve ahlak bilimiyle ilgili Ragıp Paşa’nın 1762’de kendi adına kurduğu vakıf kütüphanesinde birkaç tane görkemli resimli ve yaldızlı harflerle süslü İran elyazması ve Türk hat sanatının en zengin örnekleri bulunmaktadır.¹⁷⁶ Burada din ve tasavvuf kitapları, lugat, felsefe, mantık, dil bilgisi, matematik ve geometri, tıp, vekayiname, seyahatname, filoloji gibi türlerde kitaplar da vardır.¹⁷⁷ Ragıp Paşa çeşitli din, ahlak, felsefe konularını işlediği *Sefinetü’r-Ragıb* (Arapça) gibi birkaç derleme kitap hazırlamıştır. Çin İmparatorluğu tarihini Türkçe’ye çevirmeye başlamış, tamamlayamadan vefat etmiştir.¹⁷⁸ J. Hammer, bu kütüphanenin iç zenginliği ve dış güzelliğiyle en görülmeye değer ve güzel kütüphanelerden biri olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹ Dermesinde Ragıp Paşa’nın kendi divanının güzel bir kopyasıyla birlikte albümü de vardır.¹⁸⁰ Kütüphanenin vakfiyesinde belirlenen çalışma düzenine bakıldığında, 2 hafız-ı kütüb ve 2 yardımcı görevlendirildiği, tatil günü olan Cuma haricindeki diğer 6 günde açık tutulduğu, hafız-ı kütüblere oturmaları için ev tahsis edildiği, başka bir işle ilgilenmeyip sadece kütüphaneye ilgilenmeleri için yüksek maaş verildiği, hiç okuyucu olmasa bile belirlenen günlerde kütüphanenin açık tutulmasının şart koşulduğu, kütüphanenin sayımının her yıl Muharrem ayında yapılacağının belirtildiği görülmektedir.¹⁸¹ Kütüphanenin işleyiş kurallarının yazılı olduğu vakfiyesi, kütüphaneciliğin başlı başına bir uğraş olması için yaptığı vurgusuyla diğer kütüphanelere öncü olmuştur.¹⁸² XVIII. yüzyılın bir başka vakıf kütüphanesi, I. Mahmut döneminde başdefterdarlık yapmış, şair,¹⁸³ iyi eğitilmiş ve edebiyata ilgili Atıf Efendi’nin Eminönü/Vefa’daki müstakil binaya sahip kütüphanesidir. XVIII. yüzyıl Osmanlı kütüphanelerinin belirgin özelliklerinden biri

¹⁷⁵ Ayşe Yetişkin Kubilay, “XVIII. ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi”, **a.g.e.**, s. 239’dan naklen; Havva Koç, “Ragıp Paşa Kütüphanesi”, **Diyanet Başkanlığı İslam Ansiklopedisi**, s. 297-298.

¹⁷⁶ Charles White, **op.cit.**, pp. 193-194.

¹⁷⁷ Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 181-183.

¹⁷⁸ **A.e.**, s. 178-180.

¹⁷⁹ Joseph Von Hammer, **a.g.e.**, s. 295.

¹⁸⁰ Charles White, **op.cit.**, pp. 193-195.

¹⁸¹ Ayşe Yetişkin Kubilay, “XVIII. ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi”, **a.g.e.**, s. 240.

¹⁸² Osman Nuri Ergin, **a.g.e.**, s. 246.

¹⁸³ Fatih Rukancı, “Atıf Efendi Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, C. XIV, No:4, 2005, s. 465.

Atıf Efendi Kütüphanesi'nde de bulunmaktadır. Bu özellik, kütüphanede ibadete önem verilmesi¹⁸⁴/hafız-ı kütübün kütüphanede namaz kıldırmasıdır. Burada 1397 yılına ait Arapça Tevrat, Arapça İncil, Zebur, kimya, tıp, tarih kitapları¹⁸⁵, Nefi'nin *Divân*'ı, güzel ciltli, hatlı, tezhipli, minyatürlü ve çok eski tarihli eserler ve mühür albümleri vardır.¹⁸⁶ Atıf Efendi Kütüphanesi'nin bulunduğu avluda hafız-ı kütüblerin oturması için evler yapılmıştır. Kütüphanenin hafız-ı kütüblerinin bu evlerde yaşaması şart koşulmuştur. Kendine ait bir bahçe içinde kurulan Atıf Efendi Kütüphanesi'nin çok özgün plan ve yapı strüktürüne sahip, İstanbul'un ilk Barok planlı kütüphanesi olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde kütüphanelerin kurulmaya başlamasıyla basit düzeyde olsa da kitap katalogları hazırlanmış, eserler belli konu sınıflandırmalarına tâbi tutulmuştur. Vakıf kütüphanelerini kurup kitap vakfeden kişiler, katalog hazırlanması için ilmiye sınıfından kişileri görevlendirmiştir.¹⁸⁸ Eserlerin kayıtları konu katalogu biçimde düzenlenmiştir.¹⁸⁹ Ağırlıklı olarak Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dini kitapları içeren kütüphanelerde daha az sayıda tarih, coğrafya gibi alanlarda eserler yer almaktadır. Sınırlı sayıdaki bu bilim kitaplarının sınıflandırılmasında zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunun sebebi, kitaplara konularına göre konu başlığı veren kişilerin eğitimlerinin din bilgisiyle sınırlı olmasıdır.¹⁹⁰ I. Mahmut döneminden itibaren kütüphanelerde yeniden düzenlemeler yapılmıştır. Yeni sınıflandırmalar yapıp kataloglar hazırlanmıştır.¹⁹¹

Geleneksel Osmanlı dönemi kütüphaneleri için genel bir kural vardır. Güvenlik açısından hem saray/devlet hem de millet/din kütüphanelerine yabancıların

¹⁸⁴ İsmail E. Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri**, s. 91.

¹⁸⁵ Giambattista Toderini, **a.g.e.**, s. 165-168.

¹⁸⁶ Fatih Rukancı, "Atıf Efendi Kütüphanesi", **a.g.e.**, s. 466.

¹⁸⁷ Ayşe Kubilay Yetişkin, "XVIII. ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi", **a.g.e.**, s. 177-178.

¹⁸⁸ İsmail E. Erünsal, "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları", **Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Orhan Şaik Gökyay Armağanı I**, Vol. VI, Ed. by. Şinasi Tekin; Gönül Alpay Tekin, 1982, Cambridge, Mass, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1984, s. 110.

¹⁸⁹ **A.e.**, s. 109.

¹⁹⁰ **A.e.**, s. 109-110.

¹⁹¹ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **a.g.e.**, s. 242.

girmesine izin verilmemektedir. Bunun esas sebebi, kütüphanelerin bulunduğu mekanlardır. Kütüphanelerin yer aldığı saraya veya ibadet, eğitim mekanlarına yabancıların girmesi tehdit unsurudur. Yabancıların ancak ferman çıkarıldığı takdirde kütüphanelere/camilere girip birkaç dakikalığına kalabilmeleri mümkündür.¹⁹² Söz gelişi Joseph Von Hammer, camilere girmek için böyle bir yola başvurmuş ve çıkarılan fermanla bahsettiği camiye birkaç dakikalığına gezebilmiştir.¹⁹³

3. Gayrimüslim Kütüphaneleri

Osmanlı millet/din örgütlenmesi kütüphanelerinin diğer türü Müslüman ve/veya Türk olmayan reayanın kütüphaneleridir. Müslüman/Türk halkın aldığı din ağırlıklı eğitimini desteklemeye yönelik kurulan medrese, cami, tekke, türbe kütüphanelerine benzer biçimde, Osmanlı nüfusunun çeşitli etnik kökenlere ve dinlere mensup halkı kendi din, ahlak, hukuk eğitimini destekleyen okul, kilise, sinagog vs. kütüphaneleri oluşmuştur. Batılılaşma dönemi öncesine ait gayrimüslim kütüphaneleriyle ilgili net bilgilere ulaşılamasa bile, kuşkusuz gayrimüslimlere ait din ve eğitim kurumlarında kendilerine ait kütüphaneleri oluşmuştur. Fakat geleneksel Osmanlı döneminde gayrimüslimlere ait kütüphaneler hakkında yeterli bilgiye rastlayamadığımız için Batılılaşma dönemi öncesi gayrimüslim kütüphanelerinin yapısıyla ilgili kesin ifadelerden kaçınmak durumundayız. Bununla birlikte Batılılaşma döneminde oluşturulan gayrimüslim kütüphanelerinin eski gayrimüslim kütüphanelerinin bir devamı ve toplamı olduğunu söyleyebiliriz.

Antoine Galland İstanbul'a dair tuttuğu notlarda İstanbul'un karşısında, on sekiz mil mesafede ve İzmit körfezi ağzındaki adalardan birinde bulunan iki adet manastır kütüphanesinden bahseder. İlki "Teslis" olarak bilinen manastırdır. Burada kilise babalarına ait olan çok sayıda değerli yazma gördüğünü, bunları satın alma

---

¹⁹² Charles White, **op.cit**, pp.183.

¹⁹³ J. Hammer için çıkarılan ferman şöyledir:

"Ayasofya ve tüm diğer selâtin camilerinin kayyım başına:

Davet edilen Hristiyanların Ayasofya'yı ve İslam'ın ihtişamını gösteren diğer büyük selâtin camilerini ziyaretlerine kanunen müsaade edildiğinden dolayı, bu camileri gezmek üzere âli müsaadenameyi elinde bulunduran Beyzade N. N. ve beraberindeki insanlara müsaade edilmiştir. Bu minval üzere, bu ziyaretin nasıl vuku bulacağı ve bunun için belirlenmiş Yeniçerilerin eşliğinde gerçekleşeceği bu emirhane ile düzenlenmiştir. 1220 (1806)." Joseph Von Hammer, **İstanbul ve Boğaziçi**, C. I, Çev. Senail Özkan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 292-293.

teklifinin Calocer'ler (keşişler) tarafından reddedildiğini belirtir. İkinci manastırın, geçirdiği yangın sonrasında Sadrazam tercümanı Panaioti tarafından tamir ettirildiğini ve burada da diğer manastırdakinden daha az sayıda ama çok iyi yazmalar olduğunu not eder.¹⁹⁴ A. Galland'ın söz ettiği ada Heybeliada'dır. "Teslis Manastırı" olarak anlatıldığı okul ise Hagia Triada Manastırı'dır. İkinci manastırın ise Meryem Ana Kamariotissa Manastırı olduğu anlaşılmaktadır. Heybeliada'daki ruhban okulu statüsünde bulunan Hagia Triada (Kutsal Teslis) Manastırı'nın, 1453'te yıkılmasının ardından 1550'de Piskopos III. Metrophanes manastırı restore ettirmiş ve 300 el yazması kitabını buraya bağışlamıştır. Elyazmalarının çoğunluğu İlahiyat alanında eserler olmak üzere, Homer'in eserleri, Rodoslu Apollonius'un *Argonautica*'sı, Demosthenes'in *Söylev*'lerinin birkaçı ve Euripides'in yayınlanmış birkaç oyunu¹⁹⁵, İsa'nın dört havarisinin ayrı ayrı yazdığı İncillerin pek çok kopyası, havarilerin nasıl resmedilmeleri gerektiğine dair Kanon adı verilen kuralların yazdığı kitaplar, çok sayıda manastırda keşişler tarafından yazılmış günlük, yaşantı ve bayramları anlatan el yazması kitaplar ve onların elle çoğaltılmış kopyaları¹⁹⁶ bulunmaktadır. Hagia Triada Manastırı kütüphanesinde pek çok dilde eser bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak İngilizce, Fransızca, Latince, Eski Yunanca dillerinde din, edebiyat, felsefe eserleri, çok eski basım ve yazma eserler, Osmanlıca dergi ve kitaplar, Aristophanes'in komedilerinin 1484 yılı baskısı bulunmaktadır.¹⁹⁷ Böylece Osmanlı Devleti'ne mensup Müslüman-Türk milletler dışındaki milletlerinde kendilerine has özellikler taşıyan bir bilgi sistemleri ve kütüphane zenginliği olduğunu söylemek mümkündür.

4. Özel/Kişisel Kütüphaneler

Millet/din kütüphaneleri dışındaki diğer bir tür özel/kişisel kütüphanelerdir. Osmanlı dönemi özel kütüphaneleriyle kastettiğimiz, kütüphanecilik

¹⁹⁴ Antoine Galland, **İstanbul'a Dair Günlük Hâtıralar (1672-1673)**, C. I, Yay. Charles Schefer, Çev. Nahid Sırrı Örik, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 152.

¹⁹⁵ John Freely, **Prens Adaları**, İstanbul, Adalı Yayınları, t.y., s. 126-127.

¹⁹⁶ Kader Elveren, "Heybeliada Ruhban Okulu Müdürü Lambriniadis: "Hemen Eğitime Geçmek İçin Hazırız" ", **Atlas Tarih Dergisi**, No: 17, 2012, s. 87.

¹⁹⁷ "Heybeliada Ruhban Okulunun Bilinmeyen Hazinesi", (Çevrimiçi) <http://gundem.milliyet.com.tr/heybeliada-ruhban-okulunun-bilinmeyen-hazinesi/gundem/gundemdetay/07.10.2012/1608144/default.htm>, 19.11.2012.

terminolojisindeki gibi belli bir uzmanlık alanı üzerinde yoğunlaşmış ve sınırlı bir kullanıcı kesimine hitap eden özel araştırma/konu kütüphaneleri değil, padişahlar dışındaki kişilerin bireysel çabalarla meydana getirdikleri kişisel kütüphaneleridir. Bu kütüphaneler Osmanlı'nın zenginliğidir. Özel kütüphanelerdeki kitaplar, bağış yoluyla veya sahipleri öldükten sonra farklı kütüphanelere (saray ve millet kütüphanelerine) aktarılmaktadır. Böylece kişilerin kendi ilgi ve eğilimlerine göre özel olarak seçtikleri kitaplar zaman içerisinde birikerek yeni kütüphanelerin doğmasını sağlamakta veya var olan kütüphaneleri zenginleştirmektedirler.

Osmanlı'da padişahlar dışındaki devlet büyükleri (sadrazam, vezir, şeyhülislam, reisülküttab gibi), seçkinler, sarayda, medresede, Darülfünun'da ders veren hocalar ve bilginler, esnaf veya halktan bazı kimseler yaşadıkları oda veya evlerinde kendi kişisel kütüphanelerine sahiptirler. Padişah kütüphanelerindeki çeşitlilik ve zenginlik bu türden özel şahıs kütüphanelerinde de gözlenmektedir. Kimi özel kütüphanelerde padişah kütüphanelerinde bile bulunmayan benzersiz eserler bulunmaktadır. Bu kütüphanelerin dermesi kurucularının zevk ve ilgileri doğrultusunda biçimlenmiş ve kendi gelirleriyle satın aldıkları/veya hediye edilen eserleri içermiştir. Osmanlı dönemindeki özel kütüphaneler, kurucusunun sahip olduğu kitapları tekke, darülhadis gibi halka açık kurumlar veya şahıs konakları/evleri içinde toplamasıyla meydana gelmektedir. Özel kütüphanelerin bazıları kitapların sahibi/kütüphanenin kurucusunun yanında vakıf kütüphaneleri gibi belli hedef kitlenin hizmetindedir. Bu yönüyle halka veya halkın belli bir kesimine açıktır. Genellikle XV. ve XVI. yüzyılda çoğunlukla ulema sınıfına mensup kişilerin evlerinde veya vakfettikleri binalarda kurdukları kütüphanelerin ortak özelliği vakfiyelerine, vakfedilen kitaplardan öncelikle vakıf yapanın, sonra neslinden gelenlerin, daha sonra da mahalle alimlerinin, salihlerinin ve bu kitapları anlayabilecek herkesin istifade etmesi şartının konulmasıdır.¹⁹⁸

İnsanlık tarihinin çok eski dönemlerinden beri her toplumda devlet büyükleri ve bilginlere ait özel kütüphaneler vardır.¹⁹⁹ Bilgiye ve kitaba verilen değerin

¹⁹⁸ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 139.

¹⁹⁹ Müjgan Cunbur, "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. VI, No: 4, 1957, s. 1.

azımsanamayacağı Osmanlı dönemi de bu bakımdan zengindir. Şeri Sicilleri, tereke kayıtları gibi kaynaklara dayanarak yapılan bazı çalışmalar Osmanlı dönemindeki kişisel kütüphane sahiplerini devlet büyükleri, bilginler vs. ile sınırlandırmamak gerektiği hakkında sağlam dayanaklar sunmaktadır. Osmanlı dönemine ait arşiv belgeleri arasındaki kişilere ait miras belgelerinde (Şeri Sicilleri, tereke kayıtları) kişilere ait eşyalarla birlikte kitapların da yer aldığı görülmüştür. Bu kayıtlara göre bazen bir veya birkaç bazen ise özel bir kütüphane oluşturulacak kadar çok sayıda kitaba sahip kişilerin sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğu tespit edilmiştir.²⁰⁰ Kitabın bir sığır parasına denk olduğu veya daha fazla olduğu Osmanlı klasik döneminde kitap sahibi olmak maddi durumla da yakından ilişkilidir. Hacı İvaz Paşa'nın çocuklarından müderris Ataullah Efendi 1592'de öldüğünde ardında bıraktığı nadir kitapların değeri bir ev fiyatındadır.²⁰¹ Esnaf ve halk içinde pek çok kişinin de az ya da çok kitaba sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ulemadan olanlar ile halktan kişilerin kişisel kütüphanelerinin farklılığı daha çok kütüphanelerde yer alan kitapların konusal ve niteliksel ayrımından kaynaklanmaktadır. Ulemanın kütüphanelerinde dini ve mesleki kitapların yanında tarih, tıp ve edebiyat kitapları önemli yer tutmakta, esnaf teknik konulu bilim kitaplarından çok tarih ve edebiyat konularında kitaplar edinmektedir. Halka doğru inildikçe mev'ize, ahlak ve temel din kitaplarına doğru bir eğilim söz konusudur. Söz gelişi müderris Mehmet Talip Efendi'nin kütüphanesinde Sehi, Hafız, Saib, Süleyman, Asafi, Cevheri, Selim, Sa'di, Kemal, Örfi vs. divanları, Hasan Çelebi ve diğer şuara tezkireleri vardır. Bağdat Kadısı Vani Mehmet Reşit Efendi'nin zengin kütüphanesinde Vani Efendi'nin Arapça fetvaları, Vani Efendi'nin el yazısıyla yazılmış *Eşkâl-i Telhis* bir kitabın yanında birçok tek nüsha kitap bulunmaktadır. Osmanlı'da kişisel kütüphane sahibi esnafın sahip olduğu kitaplar arasında *Aşıkpaşazade Tarihi* gibi nadir eserlerin, halktan kişilerin kütüphanelerinde ise ilk sırada *Muhtasar*, *Muhammediye*, *Mevlid*, *Nasihatname* gibi dinsel içerikli kitapların da yer aldığı belirtilmektedir. Mehmet Şerif Ağa'nın kütüphanesinde 11 adet Kur'an-ı Kerim ve pek çok nadir kitabın onun kütüphanesinin zenginliğini yansıttığı, diğer zengin kişilerin de bu

²⁰⁰ Ali İhsan Karataş, "Bursa'da Kitaplar ve Kütüphaneler", **Bursa Kütüphaneleri**, Ed. Ali İhsan Karataş, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013, s. 54-55.

²⁰¹ Bedri Mermutlu, "Osmanlı Bursa'sında Kitaplar ve Hayat", **a.g.e.**, s. 273-276.

tarzda kütüphanelere sahip olduğu görülmektedir. Kuduzzade Hacı Mustafa Efendi'nin sahip olduğu 44 kitabın döneminin kişi başına düşen ortalama kitap sayısının çok üstündedir ve bir kütüphane teşkil edecek niteliktedir.²⁰²

Osmanlı'da özel kütüphaneye sahip olan kişilere ait bilgilerin elde edilebildiği Şeri Sicilleri kayıtlarından Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin mimarı İvaz Paşa'nın oğlu Mahmut Çelebi'nin terekesine göre çok sayıda kitabı bulunduğu, XVI. yüzyılın sonunda Bursa'daki İsa Bey Medresesi'nde müderrislik yapan Muslihuddin Efendi'nin çeşitli bilim alanlarına ait 85 adet kitaba sahip olduğu bilgisi nakledilmektedir.²⁰³ Bazı kaynaklarda 1431'de vefat eden Molla Fenari'nin toplam 10.000 ciltten oluşan bir kütüphaneye sahip olduğu bilgisi tekrarlanmakla birlikte, İsmail Erünsal bu rakamın o devir için büyük bir rakam olduğu için ihtiyatla kabul edilmesi gerektiğini bildirmektedir.²⁰⁴ XVI. yüzyıl alimlerinden Bursalı Lamii Çelebi kendi yaptığı tercüme ve telif kitaplarıyla dönemini zenginleştirmiş, ölümünden sonra ardında bıraktığı kişisel kütüphanesiyle döneminin aydınlarına tercüman olacak nitelikte bir eser hazinesi bırakmıştır.²⁰⁵ Terekesinden kendisinin, Kur'an, tefsir, hadis, sünnet, fıkıh, akaid, kelam, tasavvuf, ahlak, edebiyat, tarih, lügat, tıp ve diğer konulardaki 126 kitaptan oluşan özel bir kütüphaneye sahip olduğu belirlenmiştir. Lamii'nin kişisel kütüphanesini önemli kılan unsurlardan biri yalnızca onun terekesinde kayıtlı olan farklı eserler bulunmasıdır. Bunlar arasında Lamii'nin kendi eserleri olan *Ferhadnâme*, *Gûy u Çevgân*, *Münşeât*, *Tercüme-i Nefahât*, *Vîs ü Râmîn*, 2 adet *Dîvân*, *Câmî'nin Münşeât*, *Nefahatü'l-Üns*, *Şevâhidü'n-Nübüvve* ve *Vâmık u Azrâ* adlı eserleri ile Feridüddin Attar'ın *Musîbetnâme*'si, Kelabazi'nin *Risale-i Ta'arruf*'u, Mevlana'nın *Fîhi mâ-Fîh*'i, Konevi'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ı, Hatifi'nin *Heft Peyker*'i, Ebu Ali b. Miskeveyn'in *Fevzü'n-Necât*'ı, Senai'nin *Küllîyyât-ı Senai*'si, *Tarih-i Timur* ve Enveri'nin *Düsturnâme*'si yalnızca Lamii'nin tereke kayıtlarında yer alan kitaplardandır. Lamii'nin kütüphanesinde yer alan kitaplardan bir kısmı medreselerde okutulan kitaplar olmakla birlikte akaid, kelam, felsefe, mantık, astronomi ve matematik konularında kitap yoktur. Aynı yüzyılın bir

---

²⁰² A.e., s. 272-276.

²⁰³ Ali İhsan Karataş, "Bursa'da Kitaplar ve Kütüphaneler", a.g.e., s. 56.

²⁰⁴ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, s. 78.

²⁰⁵ Bedri Mermutlu, "Osmanlı Bursa'sında Kitaplar ve Hayat", a.g.e., s. 278.

başka müderrisi Mevlana Mustafa Çelebi b. Mehmet'in ve diğer bazı müderrislerin kişisel kütüphanesinde gramer, belagat, mantık, kelam, astronomi konularında eserler vardır. Medreselerde okutulan bazı konulardaki kitapların Lamii'nin kütüphanesinde yer almaması ve kütüphanesindeki kitapların konu dağılımı onun daha çok edebiyatla ilgilendiğini göstermektedir.²⁰⁶ 1533 yılında vefat eden Mevlana Mustafa Çelebi b. Mehmet'in 121 kitaptan oluşan özel kütüphanesinde tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinin dışında 9 gramer, 14 belagat, 15 mantık, 28 kelam, 13 astronomi, tasavvuf ve edebiyat konularında 22 eser vardır. Bu kütüphanedeki kitaplardan bazıları *Hüsrev ü Şirin*, *Risâle-i Ali Kuşçu fi İlm-i, Gülistan*, *Mevlîd*, *Dîvân-ı Camî*, *İskendernâme*, *Tezkiretü'l-Evliya li Sinan*'dır. 1795 yılında vefat eden müderris Dede Lütfullah Efendi'nin 200 civarında kitaptan oluşan özel kütüphanesinde *Kânûnnâme*, *Câmî İşâmî*, *Dîvân*, *Gülistan ve Bostan*, *Mesnevi Şerhî*, *Cihânnümâ*, *Vankulu* gibi eserler yer almaktadır.²⁰⁷

Özel kütüphaneler İstanbul'a gelmiş pek çok yabancıнын ilgisini çekmiştir. XVII. yüzyılda (1670) Fransız büyükelçisi Marquis de Nointel ile birlikte İstanbul'a gelen Antoine Galland 1672-1673 yılları arasında tuttuğu günlüğünde Osmanlı'daki kitapçılarda/sahaflarda gördüğü veya satın aldığı kitaplara oldukça geniş yer vermiştir. Nointel ve Galland'ın İstanbul'a gelme sebepleri Doğu Hristiyan örgütlerinin liderlerinden dini görüşler hakkında belgeler almaktır.²⁰⁸ Bu sırada Nointel ve Galland sık sık bedestendeki kitapçılara gidip kitapları incelemişler ve (Osmanlı tarihleri, sözlükler, şiir, edebiyat, tıp, din ve ahlak eserleri, müzik vs. alanlarında) birçok kitap satın almışlardır. Galland, gördüğü pek çok güzel ciltli, tezhipli, hatlı, minyatürlü tarih, edebiyat, siyaset kitaplarından bahsetmektedir. Kitapçılar bazen özel ciltli, hatlı, tezhipli yazmaları Galland'a getirip göstermişlerdir. Sahaflarda gördüğü nadide eserler, kuvvetle muhtemel önemli kişilerin özel kütüphanelerinden çıkmadır. Söz konusu kitaplar bu bakımdan önemlidir. Bu eserlerin çoğu padişahlar için yazılmış/tercüme edilmiş eserlerin istinsah edilmiş

²⁰⁶ Ali İhsan Karataş, "Lamiî Çelebi'nin Kütüphanesi ve Mirası", **Bursalı Lamiî Çelebi ve Dönemi**, Ed. Bilal Kemikli, Süleyman Eroğlu, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011, s. 80-82.

²⁰⁷ Ali İhsan Karataş, "Bursa'da Kitaplar ve Kütüphaneler", **a.g.e.**, s. 59-65.

²⁰⁸ Antoine Galland, **İstanbul'a Dair Günlük Hâtıralar (1672-1673)**, s. 4.

(çoğaltılmış) örnekleridir. Uygur harfleriyle yazılmış *Miraçname*²⁰⁹, güzel Fars yazılı yıldızlar ve renklerle zenginleştirilmiş ve iki insan resmi içeren, ilk iki sayfası altın üzerine yazılı, “*pek san’atkarane bir şekilde altınla örtülü kısımları bulunan kapağı son derece güzel Bostan*”²¹⁰, düzgün ve güzel yazılı, iyi muhafaza edilmiş, Fars usulü yüz yirmi minyatürü içeren *Şehname*²¹¹, altın yıldız ve renklerle tezyin edilmiş, işçiliği çok güzel, ince ve nazık olan *Ruzname*²¹², sultanın emriyle ve kendisi için Farşça’dan tercüme edilerek yazılmış siyasi ve ahlaki tavsiyelerde bulunan *Muzaffername*²¹³, iyi yazılmış ve iyi ciltlenmiş *Gülistan* ve *Bostan*²¹⁴ büyük hayranlıkla anlattığı ve aldığı eserlerden birkaçıdır. Galland aldığı kitaplar yanında gördüklerini de günlüğüne kaydetmiştir. Başında gayet ince, altınla yazılmış sayfa bulunan Farsça tarih kitabı *Fet ül-ebvâb*²¹⁵, çiçek resimleriyle süslü, kapağının içi ve dışı gayet güzel iplik ve sırmalarla süslü Farsça *Divân-ı Hâfız*²¹⁶, büyük itina ve önemle ipek kağıt üzerine latif bir yazı ile yazılmış, sözbaşları ve çerçeveleri altın yıldızlı, güzel, Arapça Rodos ve diğer kalelerin Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethini anlatan risale²¹⁷, tam, mükemmel ve iyi ciltlenmiş ve Türkçe yazılmış Nişancı Paşa’nın *Mısır Tarihi*, Kanuni Sultan Süleyman’dan 1642 yılına kadarki padişahların tarihini anlatan *Hasan Bey Tarihi*, Osman Bey’den II. Mehmet dönemine kadar olan dönemi anlatan *Hoca Efendi Tarihi*²¹⁸, kendisine (Galland’a) hediye edilen ünlü Protestan rahibi Jean Daillé’nin hayatı hakkında bir eser²¹⁹, Çağatay dilinin en zor kelimelerinin açıklamasını veren *Lugat-ı Nevayî*²²⁰, Türk ve Arap yazarların hayatlarını özetleyen *Tezkiret üş-Şuarâ*²²¹, Kanuni Sultan Süleyman’ın başa geçmesinden 1634 yılına kadar olan dönemi anlatan *Tarih-i İbrahim Peçevi*²²², satın

---

²⁰⁹ A.e., s. 36.

²¹⁰ A.e., s. 37.

²¹¹ A.e., s. 39.

²¹² A.e., s. 50.

²¹³ A.e., s. 68.

²¹⁴ A.e., s. 38, 195.

²¹⁵ A.e., s. 38.

²¹⁶ A.e., s. 39.

²¹⁷ A.e., s. 54.

²¹⁸ A.e., s. 193-194.

²¹⁹ A.e., s. 199.

²²⁰ A.e., s. 208.

²²¹ A.e., s. 209.

²²² A.e., s. 218.

aldığı Sultan Süleyman, Sultan Selim ve Sultan Murat’a ait ciltlenmiş beratlar²²³, Kanuni Sultan Süleyman zamanında ve 1548 yılında padişahın oğlu Bayezit’in okuması için Farsça’dan tercüme edilmiş hikayeler kitabı²²⁴, Kanuni Sultan Süleyman’a takdim edilmek üzere yazılan ve İstanbul dışındaki yüz şehir hakkındaki kitap²²⁵, Koçi Bey’in IV. Murat için yazdığı yıldızlarla zenginleştirilmiş nesih yazılı Türkçe *Kanunname*²²⁶ (satın alıp Fransızca’ya çevirmiştir), Divan Katibi Mehmet Bey tarafından yazılarak III. Murat ve Sadrazam Tavil Mehmet Paşa’ya ithaf edilen genel tarih kitabı *Camiü’t-Tevarih*²²⁷, Kanuni Sultan Süleyman’ın sadrazamı İbrahim Paşa’ya ithafen yazılmış *Dekaikül Hakayik*²²⁸ Galland’ın ilgisine mazhar olmuş eserlerin bazılarıdır.

Özel kütüphane sahibinin mesleği, kişisel ilgisi ve kültürel açıdan donanımı, yaşadığı dönemin toplumsal koşulları, kütüphanelerin kurulma biçimi ve içerdiği eserleri belirlemektedir. Fatih Sultan Mehmet’in ünlü veziri Mahmut Paşa’nın İstanbul ve diğer şehirlerde kurduğu kütüphaneleri, Şeyh Vefa’nın tekkesinde kurduğu kütüphanesi, Vezir Koca Sinan Paşa’nın kişisel kütüphanesi, değerli eserleri barındıran özel kütüphanelerdendir. Vezir Koca Sinan Paşa’nın kütüphanesi öldükten sonra İstanbul Divanyolu’nda bulunan türbesine yerleştirilmiştir.²²⁹ Ünlü coğrafya eseri *Keşfü’z-zünûn*’un yazarı Katip Çelebi’nin özel kütüphanesi vardır. XVII. yüzyılın ünlü bilim adamı Katip Çelebi pek çok sefere katılmış, IV. Murat’ın Revan Seferi’nden sonra yazma kitaplar toplamaya başlayarak kendi özel kütüphanesini kurmuştur. Medrese eğitimini tamamlamamasına rağmen evinde yaptığı çalışmalarla pek çok çeviri ve özgün eser vermiştir.²³⁰ Osmanlı tarihçilerinin kütüphaneleri de içerdikleri eserler bakımından pek çok yabancı/seyyahların ilgisini çekmiştir. XVII. yüzyıl vakanüvislerinden Hezarfen Hüseyin Efendi pek çok bilim alanında oldukça bilgili, hem Doğu hem de Batı kaynaklarına hakim bir kişidir. Kendisine

---

²²³ A.e., s. 212.

²²⁴ A.e., s. 214.

²²⁵ A.e., s. 218.

²²⁶ Antoine Galland, *İstanbul’a Dair Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, Yay. Charles Schefer, Çev. Nahid Sırrı Örik, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 1-4.

²²⁷ A.e., s. 7.

²²⁸ A.e., s. 30.

²²⁹ İsmail E. Erünsal, “The Development Of Ottoman Libraries From The Conquest Of Istanbul (1453) to the Emergence Of The Independent Library”, *Belleten*, C. LX, No: 227, 1996, s. 119.

²³⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 42-43.

Hezarfen (bütün bilim alanlarına aşına) ön adı bu sebeple verilmiştir. Latince ve Yunanca bilmektedir. Eski Yunan, Roma ve Bizans'tan bahseden ilk tarih kitabını yazmıştır.²³¹ İstanbul'a gelen Ferdinand Marsigli, Antoine Galland gibi kişiler Hüseyin Efendi'nin bilgisinden ve özel kütüphanesindeki kitaplardan hayranlıkla bahsetmişlerdir.²³² XVII. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız büyükelçisi Marquis de Nointel, Hüseyin Efendi'den yazmış olduğu Osmanlı tarihini (*Tenkih-i Tevarih-i Mülûk*) kendisi için istinsah etmesini istemiştir. Büyükelçiyle birlikte İstanbul'da bulunan Antoine Galland, bu isteği yerine getiren Hüseyin Efendi'ye, büyükelçinin teşekkürlerini sunmak ve kendisinin dostluğunu talep etmek üzere ziyarete gitmiştir. Antoine Galland tevazu sahibi, kâmil insan, ilim erbabı bu bilgiden etkilenmiş gibidir. Ziyaretin ertesi günü Hüseyin Efendi büyükelçiye görmeye gitmiş ve birlikte dostça sohbetlerde bulunmuşlardır.²³³ Hüseyin Efendi'nin kütüphanesi çeşitli dillerdeki çok kıymetli eserlerden oluşmaktadır. Ferdinand Marsigli, Antoine Galland gibi isimlerin yanında Dimitri Cantimir, François Pétis de la Croix gibi oryantalistlerle de ilişki kurmuş olması muhtemeldir.²³⁴

Bazı seçkin kişilerin birden fazla özel kütüphane veya vakıf kütüphanesi kurduğu görülmektedir. Şehit Ali Paşa bunlardan biridir. 1715'te III. Ahmet'in sadrazamı ve kitapsever Şehit Ali Paşa, ilk kütüphanesini İstanbul'daki konağında kurmuştur. Üç katlı olan bu kütüphaneye çeşitli bilim dallarında eserler koymuş ve bu eserlerin katalogunu hazırlatmıştır. Bu kütüphanede bir hafız-ı kütüb ve bir nazır-ı kütüb görevlendirilmiş, kütüphanenin vakfiyesinde kitapların kütüphane dışına çıkarılamayacağı belirtilmiştir. Şehit Ali Paşa'nın kurduğu ikinci kütüphane, Kuzguncuk'un yanındaki Istavroz semtinde bulunan yalısının bir odasıdır.²³⁵ Burada çok zengin bir koleksiyon bulunmaktadır.²³⁶ Bir hafız-ı kütüb ve bir nazır görevlendirilmiş, kitaplar yine yalnız kütüphane içinde yararlandırılmaya

²³¹ İlber Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 277.

²³² A.e., s. 277'den naklen; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1982.

²³³ Antoine Galland, **İstanbul'a Dair Günlük Hâtıralar (1672-1673)**, s. 105.

²³⁴ İlber Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", **a.g.e.**, s. 277.

²³⁵ İsmail E. Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri**, s. 70-71.

²³⁶ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **a.g.e.**, s. 241.

sunulmuştur. Şehit Ali Paşa'nın kurduğu üçüncü kütüphane ise Eminönü/Vefa'daki bağımsız bir binaya sahip kütüphanedir. Binanın yapımı tamamlandıktan sonra kitaplarının bir kısmını buraya koymuş ve kitapların katalogunu hazırlatmıştır.²³⁷ Kütüphanesinin binası tamamlandıktan bir süre sonra şehit olmuş, ölümünden sonra padişahın emriyle bu çok değerli kitaplar saray kütüphanesine (Enderun/III. Ahmet Kütüphanesi) taşınmıştır.²³⁸ Saray kütüphanesi bu seçkin eserlerle zenginleşmiştir.

XIX. yüzyılda İstanbul'a gelen Charles White seyahatnamesinde, Osmanlı'daki sahaflar, kütüphaneler ve kitaplar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı'daki kitap türlerini Kur'anlar, tefsirler, hadisler, hukuk ilmi ve inanç, metafizik ve teoloji, retorik, mantık, sentaks, gramer, tarih, coğrafya, ahlak felsefesi, matematik, tıp, divan (şiiirler koleksiyonu) olarak gruplandırmakta ve tüm kategorileri (tanımlayıcı bilgiler, içerdiği belli başlı kitaplar ve yazarları) tanıtmaktadır.²³⁹ C. White'ın gözlemleri Osmanlı Devleti'ndeki devlet erkanı, bilginler tarafından kurulmuş halk kütüphaneleri (millet/din veya vakıf kütüphaneleri) ve özel kütüphaneler üzerinedir. Türk görevlilerin (devlete bağlı çalışan kişiler kastedilmektedir) ve diğer mesleklerle mensup kişilerin evlerinde küçük ama iyi sınıflandırılmış kitaplardan oluşan kütüphaneleri olduğunu anlatır. Bu kitaplar teoloji, hukuk ilmi, metafizik, ahlak olarak sınıflandırılmışlardır. Ayrıca çoğu seçkin beyefendilerin kütüphanelerinde, en ünlü tarihçilerin, şairlerin ve filozofların kitaplarının yanında Fransızca ve İngilizce klasiklerin en itibarlı/ünlü/önemlilerinden oluşan bir seçkinin de bulunduğunu belirtmektedir. White, Osmanlı'daki bu aydınlar arasında Ahmet Vefik Efendi, Bekir Paşa, Emin Paşa, Derviş Efendi, İmam Sadi, Kahya Sadi, Selim Sırrı Efendi, Akif Efendi, Fuat Efendi, Abdullah Efendi, Şeyh Sadi Esat Efendi'yi anmaktadır. Bu kişilerin ilmi donanımlarıyla ilgili bilgiler verip bazılarının kişisel kütüphanelerini anlatmaktadır.²⁴⁰

²³⁷ İsmail E. Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri**, s. 72-73.

²³⁸ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi", **a.g.e.**, s. 241.

²³⁹ Charles White, **op.cit.**, pp. 160-175.

²⁴⁰ **Ibid.**, pp. 175-176.

Dolmabahçe Sarayı'nda çalışan Bekir Paşa, genel bilimsel kazanımları ve Woolwich'te (Londra) aldığı pratik eğitimi ile oldukça nitelikli biridir. Kütüphanesi küçük olmasına rağmen Batı'daki matematik, teknik, enerji, kimya vb. alanlarındaki çalışmalarla ilgili en ünlü eserleri barındıran iyi bir dermeye sahiptir. Bilgili ve askeri sınıfta yönetici düzeyinde çalışan Emin Paşa da, eğitimini İngiltere'de almış ve matematikteki üstün başarısı nedeniyle Cambridge'te bir ödül kazanmıştır.²⁴¹ White'ta, Emin Paşa'nın kütüphanesinin içeriği hakkında bilgi bulamamakla birlikte, bilim alanındaki başarılarını göz önüne alarak değerli kitaplar içeren bir kütüphanesi olduğu tahmininde bulunabiliyoruz. White, seyahatnamesinde bahsi geçen özel kütüphaneye sahip aydınların kimilerinin eğitimleri ve bilgileri hakkında bilgi vermekle yetinmektedir. Bu bilgileri dikkate almak, Osmanlı aydınlarının kendi kütüphanelerinin içeriği hakkında tahminde bulunmamızı olanaklı kılacaktır. Derviş Efendi, Galata Saray Mektebi'nde doğa tarihi, felsefe ve jeoloji hocasıdır. Fransa ve İngiltere'de eğitim görmüştür. Kendi bilim alanında üstün başarıya malik bir aydın olduğu kadar çok da tevazu sahibi, pek çok konuda bilgi sahibi bir zattır.²⁴² Derviş Efendi'nin kütüphanesinde bulunan kitaplar hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, onun eğitimi ve donanımı özel kütüphanesini biçimlendirmesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan kütüphanesinin Batılılaşma dönemi bilginlerinin kütüphanelerindeki veya Batılı okulların kütüphanelerindeki gibi Batı eserleri içermesi mümkündür. White, teoloji, inanç ve hukuk ilmi alanında şehirdeki en zengin koleksiyona İmam Sadi'nin sahip olduğunu belirtmektedir. İmam Sadi, Şehzade Camii'nin altı okulundan birinde halka açık olarak öğrencilerine İslami hukuk kurallarını yorumlamaktadır. Rumeli'nin önemli hakimi Kahya Sadi, ünlü bir metafizikçi ve kitapseverdir. Çalışma konularıyla ilgili nadir elyazmalarından oluşan bir

---

²⁴¹ **Ibid.**, pp. 176.

²⁴² Derviş Efendi'nin bilgisi ve yeteneği ile alakalı olarak C. White'ın aktardığı (**Ibid.**, pp. 176.) şu örnek ilgi çekicidir. Başkomutan kaymakamı Hafız Paşa ve Mustafa Nuri Paşa'nın Galata Sarayı Mektebi'ne resmi ziyareti sırasında Hekimbaşı (Abdullah Efendi), onlara yurtdışından yeni dönmüş olan Derviş Efendi'yi methetmiştir. Onun çoğu faydalı şeyi ve diğer şeyleri bildiğini, yurtdışındaki vaktini boşa harcamadığını söylemiştir. Hristiyan bölgelerde alınan eğitimi takdir etmeyen Hafız, onun başka neler yapabileceğini sorunca Hekimbaşı, incelemek için parçalara ayırdığı kuşları, canlı gibi görünsün diye içlerini doldurduğunu anlatmıştır. Hafız, Derviş'in maaşını sorunca, Frenk (Batılı) profesörlerle aynı olduğu cevabını alır. Bu cevap karşısında, bu durumun bir adaletsizlik olduğu, çünkü Batılıların kuşları değil kendi içlerini doldurduğu ifade edilerek Derviş Efendi'nin kuşlarla ilgili faaliyeti küçümsenmiştir. Buradaki tavrın Derviş Efendi'nin eğitimini Batı'da almış olmasından kaynaklı olabileceği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Batılılaşma döneminde göreceğimiz geleneksel-modern veya medreseli-mektepli çatışmasını da anımsatmaktadır.

koleksiyona sahiptir. Barbaros Hayrettin Paşa tarafından Beşiktaş'ta kurulan okulda halka dersler vermektedir. İranlı şair Saib'in çevirmen ve eleştirmeni Selim Sırrı Efendi, en iyi şiirsel çalışmaların yaklaşık beş yüz cildine sahiptir. Kütüphanesinde müzik türündeki eserlerin en ünlüleri ve çoğu nadir hazine değerinde eserler olduğu düşünülmektedir. Eski paşa Akif Efendi şiirsel yetenekleri ile tanınmaktadır. Çok bilgili ve döneminin en iyi şairi olarak takdir edilir, hem şiir hem de düz yazıda ileri bir model geliştirmiştir. Çağının en saygın şairi İzzet Molla'nın oğlu Fuat Efendi'nin kütüphanesinde Fransızca, İngilizce ve İtalyanca'daki en itibarlı eserlerden oluşan yaklaşık iki bin cilt koleksiyon bulunmaktadır. Rumeli'nin muhteşem hakimlerinden, nüktedanlığıyla tanınmış Hekimbaşı Abdullah Efendi'nin kütüphanesi Türkçe, Arapça, Fransızca ve İtalyanca, tıp ve hukuk bilimi alanındaki en iyi çalışmaları içeren üç bin ciltten daha fazla sayıda eserden müteşekkildir. Osmanlı tarihçisi Şeyh Said Esat Efendi'nin özel kütüphanesi üç dilde tarih, kahramanlık hikayeleri ve şiirlerden oluşan bir çok zengin ve seçkin eser koleksiyonuna sahiptir. Charles White, Türk evlerinde gelişigüzel bir şekilde saklanan kitaplar daha iyi sınıflandırıldığı takdirde, Yunanların ve Ermenilerinkinden daha fazla özel kütüphane veya koleksiyonun ortaya çıkacağını belirtmiştir.²⁴³ Bir başka çalışmada tereke kayıtlarından yola çıkılarak ulema sınıfına mensup kişilerin özel kütüphaneye sahip oldukları gibi halk veya sıradan insanların elinde de azımsanmayacak miktarda kitap bulunduğu görülmüştür. Miras kayıtlarından tespit edilebildiği kadarıyla XVI. yüzyılda kitap sahibi 248 kişiden 199'u erkek, 49'u kadın, erkeklerden 41'i azatlı köle, kadınların 8'inin azatlı cariye olduğu tespit edilmiştir. 248 kişiden 17'sinin ilmiye sınıfından 103'ünün esnaf, 128'inin muhtelif kesimlerden oluştuğunun belirlendiği aktarılmaktadır. Bununla birlikte dini kitapların (özellikle Kur'an-ı Kerim'in) her kütüphane sahibinde olmasının yanında ilmiye sınıfına mensup kişilerin özel kütüphanelerinde farklı bilim dallarında hemen her türlü kitaba rastlandığı eklenmektedir.²⁴⁴

II. Abdülhamit'in sadrazamlarından, Paris'te eğitim görmüş, 1863'teki ilk Darülfünun teşebbüsünde tarih dersi vermiş, 1877'deki ilk Meclis-i Mebusan'ın

---

²⁴³ *Ibid.*, pp. 178-181.

²⁴⁴ Ali İhsan Karataş, "Bursa'da Kitaplar ve Kütüphaneler", *a.g.e.*, s. 65-66.

başkanlığını yapmış ve paşa olmuş Ahmet Vefik Efendi'nin Rumeli Hisarı'ndaki köşkünde özel bir kütüphanesi vardır. Ahmet Vefik Efendi'de ve kurduğu kütüphanesinde döneminin Batılılaşma siyasetinin etkisini görmek mümkündür. Bab-ı Ali Tercüme Odası'nın önde gelen şahsiyetlerinden Ahmet Vefik Efendi (Paşa) Tanzimat döneminin diğer aydınları gibi Avrupa ve özellikle Fransız kültürüne hakimdir. İstanbul'a gelen Batılılarla iyi muhabbet ve yakınlık kurarak zeka, bilgi ve esprili yapısıyla üzerlerinde olumlu etki bırakmıştır.²⁴⁵ C. White Ahmet Vefik Efendi'nin imparatorluğun en aydın gençlerinden biri olduğunu, Fransızca'yı mükemmel bildiğini, İngiltere ve başka ülkelerin edebiyatıyla/eserleriyle sıkı fıkı bir ilişki kurduğunu anlatmaktadır. White, ilgi alanına giren bazı konular üzerine kendisine verdiği doğru bilgiler için Ahmet Vefik Efendi'ye minnettar kalmıştır. Seyyah, bu bilgileri bazı eserlerde bulmasının (muhtemelen zayıf) bir ihtimalden ibaret olduğunu belirtirken²⁴⁶ Ahmet Vefik Efendi'den, hiçbir yerde erişemeyeceği değerlerde bilgiler aldığını düşünür. Batılı bilim adamlarıyla dostluklar kuran Ahmet Vefik Efendi'nin özel kütüphanesi kültürel donanımına yakışır niteliktedir. Hiçbir yerde bulunmayan kıymetli Fransızca ve Türkçe eserler bakımından zengindir. Ahmet Vefik Paşa'nın özel kütüphanesini oluştururken en değerli, bulunması çok zor olan eserleri elde etmek için var gücüyle çaba gösterdiğini ve toplam 20 kütüphaneyi satın alarak kendi özel dermesini oluşturduğunu görüyoruz. Kütüphanesinde bulunan çoğunluğu Batı dilindeki eserlerin dünya üzerinde bir nüshasının daha bulunmaması olasılığı vardır.²⁴⁷ Paşanın 1891'de ölümünün ardından bu zengin kütüphanenin akıbetiyle ilgili olarak ailesi, Hariciye Nezareti umumi katibine başvurmuş, katip Münir Bey ise dönemin padişahı II. Abdülhamit'e durumu nakletmiştir. II. Abdülhamit'in emriyle Ahmet Vefik Paşa'nın kütüphanesindeki kitapların fihristi hazırlanmıştır.²⁴⁸ Kütüphanesinde XIX. yüzyılın seçkin yayınlarının bulunması, padişahın bu kütüphaneye olan ilgi ve alakasını arttırmıştır. Bu değerli kütüphanenin Türkçe isimleri ve Fransızca açıklamalı hazırlanan katalogu daha sonra satışa

²⁴⁵ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.VI, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1601.

²⁴⁶ Charles White, **op. cit.**, pp. 176.

²⁴⁷ Semavi Eyice, "Ahmed Vefik Paşa Kütüphanesi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XVI, No: 1, 1967, s. 28-30.

²⁴⁸ **A.e.**, s. 28.

sunulmuştur.²⁴⁹ Ahmet Vefik Paşa'nın kütüphanesinin bir bölümü 1803'te satılmıştır.²⁵⁰ Diğer bir kısmını 1902'de Rıza Paşa satın alarak kendi adına kurduğu kütüphanesine mal etmiştir. Son olarak bu kütüphaneyi Maarif Nezareti satın almış ve söz konusu kitaplar 1927'de kütüphane binası satılana kadar²⁵¹ Darülfünun Kütüphanesi'nde muhafaza edilmiştir. Osmanlı döneminde yaşamış ve kendisine özel bir kütüphane kurmuş bazı Osmanlı devlet seçkinlerinin özel kütüphaneleri öldükten sonra çeşitli kütüphanelere bağışlanmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde bulunan değerli yazmaların bir kısmı da bu şekilde meydana gelmiştir.²⁵²

Sonuç olarak Osmanlı millet/din kütüphaneleri ve özel kütüphanelerin oluşumu ve gelişmesi devletin siyaseti doğrultusunda biçimlenmiştir. Örgütlenme tarzı toplum ile devlet arasındaki uyumlu birlikteliğe dayanmaktadır. XIX. yüzyılın başında siyasetin değişmesiyle millet/din kütüphanelerinin biçimi ve önemi farklılaşacaktır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında İbrahim Müteferrika ilk Osmanlı matbaasını kurmuştur. Fakat 1870'lere kadar devlet eliyle basılmış ders kitapları, resmi yayınlar, kişilerin veya kitapçıların (sahafların) bastırdıkları kitaplar söz konusudur, kurumsallaşmış bir yayıncılık yoktur.²⁵³ Osmanlı'da yayıncılığın gelişmesi Batılılaşma siyasetinin benimsenmesiyle gerçekleşmiştir. Tanzimat döneminde, modern düşüncenin kaynaklarını teşkil ettiği düşünülen Batılı eserlerin çevirisi ve basımı önemli hale gelmiştir. Basının (gazete-dergi) ve matbaanın gelişmesi sonucunda, yayıncılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Batı düşüncesinin yayılmasının en hızlı yolu, baskı tekniği olarak görülmüştür. Batı kaynaklarının çevrilmesi söz konusu olmuştur. Geleneksel kitap ve yazı sanatlarının (hat, tezhip, minyatür, ciltleme vb.) ürünleri olarak elyazmaları büsbütün terk edilmese bile, eski

---

²⁴⁹ A.e., s. 28.

²⁵⁰ A.e., s. 30.

²⁵¹ Semavi Eyice'nin belirttiğine göre, 1927'de çıkan bir mahkeme kararıyla satılması uygun görülen Darülfünun Kütüphanesi bina ve sahasını, Darülfünun Hukuk Fakültesi iktisat müderrislerinden Zühtü Bey satın almış ve Profesör Zeki Osman'ın eşine vermiştir. Buradaki Ahmet Vefik Paşa ve Rıza Paşa Kütüphaneleri'ne ait olan kitaplar ise çeşitli kütüphaneler dağılmıştır veya kaybolmuştur, nerede olduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Bkz. Semavi Eyice, "Ahmed Vefik Paşa Kütüphanesi", **a.g.e.**, s. 30-35'de.

²⁵² Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, 2003, s. 61.

²⁵³ Nuri Akbayar, "Osmanlı Yayıncılığı", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, Haz. Mustafa Şahin vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1680-1685.

önemini yitirmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu türdeki kitapların değeri ve önemi değişmiştir. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında ortaya çıkan üçlü eğitim sistemi (medrese, yabancı okullar, Osmanlı Batılı okulları/Tanzimat okulları), üçlü kitapçılık anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ziya Gökalp Tanzimat sonrasında sahaflar, Beyoğlu kitapçıları ve Babıali Caddesi'ndeki kitapçılar olmak üzere üç tür kitapçılık türediğini ortaya koymaktadır. Sahaflardaki kitaplar Arap ve Acemce'dir ve medreselerde okutulmaktadır. Beyoğlu kitapçılarındakiler, Avrupa'ya aittir ve yabancı okullarda okutulmaktadır. Babıali Caddesi'ndekiler ise Tanzimat dönemindeki eğilimi yansıtır niteliktedir. Eski kitapların kötü çevirilerinden, acemice kendisinin gibi gösterilmiş eserler ve taklitlerinden (Batılı kaynakların kötü çevirilerinden) oluşmaktadır. Bu türdeki kitaplar Tanzimat okullarında okutulmaktadır.²⁵⁴ Okul ve kitapçıların farklılığı içerisinde yayınların çeşitlenip zenginleşmesiyle bilgi sistemlerinde tek bir anlayıştan söz etmek zorlaşmıştır. Geleneksel millet/din kütüphaneleri nitelik değiştirmeye başlamıştır. Aydınların özel kütüphanelerinin içerdikleri kitaplar (ağırlıklı olarak Batılı kaynaklara yönelik ve Fransızca eserler) değişen siyasetin etkilerini gösterecektir. Yeni siyasete bağlı olarak kütüphanecilikte de tek bir anlayış bulunmayacaktır.

---

²⁵⁴ Ziya Gökalp, "Maarif Meselesi", **Terbiye'nin Sosyal ve Kültürel Temelleri I**, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı 1000 Temel Eser Yayınları, 1973, s. 171-172.

II.- BÖLÜM

BATILILAŞMA DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK ANLAYIŞI: OSMANLICILIKTAN TÜRKÇÜLÜĞE

A.- BATILILAŞMA DÖNEMİNDE KÜTÜPHANELERİN BİÇİMLENME YÖNÜ VE YENİ AÇILAN OKUL KÜTÜPHANELERİ

XIX. yüzyıl Türk toplum tarihi ve Osmanlı siyaseti açısından dönüştürme başlangıç noktasıdır. Bu dönemde geleneksel Osmanlı kütüphanecilik anlayışı yeni bir yapıya kavuşmuştur. Geleneksel Osmanlı dönemi kütüphanelerine yansıyan devlet örgütlenmesi ve millet örgütlenmesinin farklılığı kendi içerisinde belli bir uyuma sahiptir. Farklılık devlet ile toplum arasında çekişme veya çatışmaya neden olmamaktadır. Osmanlı Batılılaşması da devlet siyasetinin değişmesidir, toplum düzeyinde yeni bir dünya görüşünü benimsemek anlamına gelmemektedir. Tanzimat sonrası dönemdeki kütüphanelerin yapı ve içeriğini belirleyen en temel etkenler devletin Osmanlılık ve Türkçülük ideolojileridir. Bu iki akım arasından Osmanlılık, 1839-1913 yılları arasında siyaseti olduğu gibi kütüphaneleri de belirleyen bir ideoloji olmuştur. Osmanlılık ideolojisi, başlangıçta pragmatik siyasal gerekler ve kısmen diplomatik baskılar sonucunda ortaya çıkmış, daha sonra Yeni Osmanlılar, Jön Türk düşünürleri ve II. Meşrutiyet'in muhalif aydınları tarafından entelektüel öz kazanmış, imparatorluk dahilinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir Osmanlı milleti olarak kabul eden ve bu unsurları ortak imparatorluk ideali çerçevesinde birleştiren yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.¹ Geleneksel Osmanlı ideolojisine göre gayrimüslimler ancak devşirilerek devlet örgütlenmesine dahil olmuşlar, siyasal ve ekonomik açıdan Müslümanlarla aynı haklara sahip olmamışlardır. Tanzimat sonrası Osmanlı geleneksel siyasetindeki farklı yön, gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrı bir kesim olarak görülmeyp siyasal ve idari çabaların gayrimüslimlere de yöneltilmesidir.² Bu doğrultuda, Osmanlı içerisindeki yabancıların kendi okullarını kurabilmeleri, devlet kadrolarının yetiştirildiği okullara gidebilmeleri mümkün olmuştur. Osmanlılık ideolojisinin refleksiyle kurulmuş olan Robert Kolej ve benzeri yabancı okullar, Galatasaray

---

¹ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 88, 115.

² A.e., s. 92.

Sultanisi, Darüşşafaka ve diğer Batılılaşma dönemi okullarının kütüphaneleri toplumsal değişimin yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Müslüman olan ve olmayan çocukların aynı okulda ve bir arada eğitim görmeleri uygulamasının Mithat Paşa tarafından açılan ıslahhaneler (sanayi mektepleri) ile başlatıldığı, bu şekilde Osmanlıcılığın hedeflerinden birisi olan farklı dinsel unsurlar arasında yakınlık ve birliktelik duygularının ve kültürünün oluşturulması yoluyla Osmanlılık bilincinin yaratılmasının yolunun da eğitim aracılığıyla sağlanabileceğinin düşünüldüğü belirtilmektedir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin de bu doğrultuda Müslim ve gayrimüslim çocukların orta ve yüksek öğrenimini birlikte yapmalarını hedeflediği, 1868'de açılan Mekteb-i Sultani'nin amaçlarından birisinin bu olduğu aktarılmaktadır.³ Yeni açılan Batılı okullarda verilen eğitim ve anlayış doğrultusunda bu okulların kütüphanelerinde yer alan Batı eserleri, Batı'daki düşünce akımlarını anlatan kitaplar zaman içerisinde, bu okullarda yetişen kişilerin düşüncelerini direkt olarak biçimlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kimi politikalarından memnun olmayan, devleti eleştiren yeni aydınların sahneye çıkıp, Osmanlı yıkıldıktan sonra kurulacak yeni Türkiye'nin mimarları haline gelmelerinde okudukları kitapların/kütüphanelerin etkisi büyüktür. Yeni devletin kurucuları ve geleceğin aydınları Batılı okulların kütüphanelerinden faydalanarak düşün dünyalarını inşa etmektedirler. Bu okulların kütüphanelerinde bulunan kitapların niteliğinden bu tespite ulaşılabilmektedir. Nitekim, Osmanlı materyalistlerinin hemen hemen hepsinin başta Mekteb-i Tıbbiye olmak üzere XIX. yüzyılın modern eğitim kurumlarında (Batılı okullarda görev yapan yabancı hocaların da etkisiyle) yetiştiği ifade edilmektedir.⁴

Batılı okullarda yetişen öğrencilerin kurduğu birtakım cemiyet ve topluluklar, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk Ocakları oluşumu Batılılaşma devlet düzeyinde bir siyaset değişikliğini ifade ettiği için, devlet kadrolarını Batıcılaştırma amacıyla Batı'daki belli kitapların çevrilerek yeni okullarda yetişecek kadrolara okutulması söz konusu olacaktır. Osmanlı'da çeviri faaliyeti yeni değildir, Batılılaşma dönemi öncesinde de Batı'daki birtakım kitaplar çevrilmiştir. Fakat bu kitaplar çoğunlukla

---

³ A.e., s. 98-99.

⁴ Ekrem Işın, "Osmanlı Materyalizmi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, Haz. Mustafa Şahin vd., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 364.

teknoloji, bilim, astronomi gibi uygulamalı konulardakilerdir. 1860'lara kadar saray kütüphanelerinde bulunan çeviri veya telif Batı eserleri belli bir dünya görüşü/ideolojiyi içeren siyaseti belirleyecek veya destekleyecek kitaplar değildir. Tanzimatla başlayan yeni dönemde çevrilen kitaplar devletin yeni siyaseti doğrultusunda ihtiyaç duyduğu (siyaset düzeyinde ve askeri alanda yenileşmeyi destekleyecek) teknik konulardaki Batı eserleridir. Söz konusu kitaplar Batılılaşma döneminin kütüphanelerinde yer almaktadırlar. Meşrutiyet sonrası dönemin Osmanlı aydınları Batı kaynaklarından yaptıkları çevirileri çıkardıkları yeni gazete, dergi gibi yayınlarda yayımlayarak devlete yol göstermeye, siyaseti yönlendirmeye çalışmışlardır. Batılılaşmanın belli özelliklerinden yola çıkarak yeni dönemdeki kütüphanelerin yapısını ve kütüphanecilik anlayışını anlamak mümkündür.

XIX. yüzyılda Batı dünya egemenliğini eline geçirmiş, aynı zamanda kendi içinde çekişme ve çatışmalara sahne olmaktadır. Batı'daki bu çekişmelerin temel sebebi Doğu soygunundan pay almanın ötesinde dünya egemenliği önderliğini ele geçirmedir. Batı içi çekişme ve bölünmeler sonucu Yakın Doğu geleneksel ticaret yolları yeniden gündeme gelmiş ve Osmanlı Batı ile ilişkili yeni bir siyaset önerme olanağına kavuşmuştur. Osmanlı Batı'nın bölünmüş ve çatışma içerisindeki durumundan yararlanmak istemiştir. Bu dönemde Doğu toplumlarının askeri ve siyasi savunuculuğunu üstlenme bakımından zayıflayan Osmanlı, bölünme ve çatışmalara sahne olan Batı içindeki taraflardan birine askeri-siyasi hizmet sunarak dünya siyasetinde yeniden etkili olma amacını taşımaktadır.⁵ Batılılaşma siyaseti Osmanlı Devleti'nde askeri, hukuki ve yönetsel yeni yapılanmalara neden olmaktadır. Batı ile işbirliğine dayalı yeni siyasette yeni görevlere atanacak kişilerin belli bir devlete yakınlığı önemli olmuştur. Bu döneme kadar devlet kadroları Enderun Mektebi'nde yetiştirilmektedir. Batılılaşma döneminde ise devlet kadrolarının oluşturulmasının kaynakları tek kaynak olmaktan çıkarak belirsizleşmiştir.⁶ Geleneksel siyaseti temsil eden Yeniçeri Ocağı Batılılaşma yolunda tehdit unsuru olarak algılandığı için kaldırılmıştır. Ülkenin en seçkinlerini

---

⁵ Ertan Eğribel, Elif Süreyya Genç, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Yaşamı", **(Unutmadıklarımız) XIX. Yüzyıl: Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitap 8**, Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, y.y., 2001, s. 146-149.

⁶ A.e., s. 152.

yetiştirecek olan askeri yüksek okullar olarak Tıbbiye ve Harbiye kurulmuştur.⁷ Bu dönemde Batı ile ilişkilerde belli bir siyaseti veya Batılı bir devlet ile yakınlığı temsil eden kişiler kendi takımını kurarak yeni kadrolarda görev almışlardır.⁸ Takımı kuran kişinin yakın olduğu devlete bağlı olarak Fransa, Almanya, İngiltere vs. gibi ülkelerden yana siyaset izleyen çoklu anlayışlar gündeme gelmiştir. Böylece Batılılaşma döneminde, Osmanlı'nın başlangıcından beri var olan devlet-toplum ikiliğine yeni ikilik ve uyumsuzluklar eklenmiştir. Yeni siyasetin ihtiyaç duyduğu kadroların yetiştirilmesi için gerçekleştirilen atılımlar, Batı'daki farklı devletlere yakınlık hisseden ve çeşitli görüşlere sahip olan aydınların kendi benimsedikleri ideolojiler doğrultusunda devlete akıl verme/iktidara kendi fikirlerini oturtmaya çalışma çabasına dönüşecektir. Bu doğrultuda ihtiyaç duyulan bilgilerin elde edilmesi de çeşitlilik gösterecek ve Batılılaşma dönemi kütüphanecilik anlayışının temelini oluşturacaktır. Devlet kadrolarında birlik ve bütünlük bozulmasının (eski kadrolar-yeni kadrolar) yanı sıra devlet-toplum uyumu yerini devlet-toplum uyumsuzluğuna (Batıcı devlet-Doğulu toplum) bırakmıştır. Bu uyumsuzluğu kütüphaneler üzerinden değerlendirmek olanaklıdır.

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma siyaseti toplum düzeyinde gerçekleştirilmemiştir. Yeni siyaset Batı içi çekişmelerde Osmanlı'nın etkinliğine izin verecek Batılı/modern askeri örgütlenme sistemini kurma çabası şeklinde yansımıştır. Amaç Batılı devletlerin çekişmelerinden yararlanarak dünya egemenlik sisteminde etkin olmaktır. Bu durum siyaseti yönlendiren devlet kurumu ile alakalı olduğu için, mevcut toplum kimliği muhafaza edilerek yalnızca Batı ile ilişkiyi mümkün kılacak alanlarda yeni uygulamalar gündeme getirilmiştir. Toplumun kimliğini yeniden yapılandırmaya yönelik bir Batılılaşma çabası/gerekliliği bulunmamaktadır. Osmanlı'da Batılılaşmanın ilk belirtileri XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri düzeyde/ordu üzerinde görülmeye başlanmıştır. Modern tersane, donanma, askeri okullar, mühendishaneler kurulması, askeri eğitimin yabancı dilde yapılması, üniforma değişiklikleri vb. gibi yenilikler Batı teknik ve

---

⁷ Ufuk Özcan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Alanda Yenileşme", (Unutmadıklarımız) XIX. Yüzyıl: Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitap 8, Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, y.y., 2001, s. 220-221.

⁸ Ertan Eğribel, Elif Süreyya Genç, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Yaşamı", a.g.e., s. 152.

askeri gelişimine ayak uydurma çabalarından çok doğrudan doğruya Batılılaşma siyasetinin tercihiyle ilgilidir. Bu yenilikler askeri uzmanlar eşliğinde gerçekleştirilmiştir.⁹ Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde devlet kadroları masrafları hazineden karşılanan Enderun Mektebi'nde eğitilmektedirler. Millet ise devlet büyükleri/seçkinler vb. gibi ayrıcalıklı kesimlerin kişisel sermayeleriyle kurdukları çeşitli mektep, medrese vb. reaya okullarında eğitim görmektedir. Temeldeki bu iki resmi eğitim kurumlarının dışında camiler, tekkeler, kütüphaneler ve zengin vezir ve alimlerin konakları vs. gibi yerlerde medrese eğitime benzer nitelikte bir eğitim yapılmaktadır. Edebiyat ve sanat ile zenginleştirilmiş bu serbest eğitim faaliyetleri Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiştir.¹⁰ Yeni siyaset toplumun değişmesini amaçlamamaktadır. Doğrudan doğruya devlet kadrolarını ilgilendirdiği için öncelikle devlet örgütlenmesinin eğitim kurumları ve bu kurumların kütüphaneleri değişmiştir. Batılılaşma siyasi seçimi Osmanlı'nın sorunlarına çözüm bulmak için tercih ettiği yoldur. Sorunlar Osmanlı'nın toplumsal yapısından kaynaklanmadığı için millet örgütlenmesinin eğitimi yenilikler kapsamına dahil edilmemiştir.¹¹ Aynı şekilde halka yönelik kurulan millet/din kütüphanelerinde de geleneksel kütüphanecilik anlayışından belirgin farklılıklar görülmemektedir. Batılılaşma döneminin geleneksel Osmanlı dönemi kütüphaneciliğinden farklılaşan yönleri devlet örgütünün yetiştirildiği okullardaki eğitim sisteminin değişmesine bağlı olarak kütüphanelerde yer alan kitapların niteliğinin farklılaşması ve kütüphaneleri biçimlendiren anlayışın Osmanlıcılık ideolojisinden Türkçülük ideolojisine doğru kaymasıdır.

Batılılaşma döneminde devletin eğitimde modernleşme siyasetiyle kurulan yeni oluşumlar aracılığıyla Avrupa ve bilhassa Fransız kültürüne hakim ve Batı'ya eğilimli Tanzimat aydınları yetiştirilmiştir. Batı bilimlerini öğrenmek üzere Fransa, İngiltere, Avusturya gibi Avrupa'nın belli başlı ülkelerine öğrenci gönderilmesi

⁹ Ufuk Özcan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Alanda Yenileşme", **a.g.e.**, s. 222.

¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı**, C. I, Ed. Halil İnalçık, Günseli Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 345, 360.

¹¹ Fahri Çakı, "Eğitimde Batıcılışma (Eğitimdeki Yeniliklere İlişkin Açıklamaların Eleştirisi)", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, No: 4, 1993-1995, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1997, s. 124.

Sultan II. Mahmut döneminde başlamıştır.¹² Bu geçiş sürecini yeni açılan Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye okullarının ders programları, eğitim anlayışları ve bu okullarda okutulan ve kütüphanelerinde yer alan kitaplardan görmek mümkündür. 1776'da açılan Mühendishane'de eğitim dili ve okutulan kaynaklar Osmanlı Türkçesi iken, 1827'de kurulmaya başlanan Tıbbiye'de yabancı dil eğitimi ve bazı derslerin Fransızca okutulması ve 1834'te Mekteb-i Harbiye'de verilen eğitimde Fransızca kaynakların kullanılması söz konusudur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da açılan rüştiyelerde (ortaokul) de Arapça ve Farsça'nın yanında Fransızca okutulmaya başlanmıştır. Bu döneme kadar kütüphane kurma işi gönüllü bireysel girişimlerle gerçekleştirilmişken, Batılılaşma döneminde modern devletlerdeki "kütüphane kuran devlet" modeli örnek alınmaya başlanmış ve kütüphane kurmak artık bir devlet görevi haline getirilmiştir. Bu değişikliği Batı'yı taklit etme olarak görmemek gerekir. Devletin yeni siyaseti doğrultusunda ihtiyaç duyduğu bilgileri elde edebilmesi için bu türdeki Batı kaynaklarının çevrilmesi, yayıncılık faaliyetlerinin yoğunlaşması, Batılılaşma siyasetini destekleyecek kadrolar yetiştirilmesi amacıyla yeni okullar ve kütüphaneler kurulması gerekmiştir.

Tanzimat ile birlikte benimsenen yeni siyaset ve toplumsal değişiklikler yeni kütüphane türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batılı tarzda eğitim sisteminin benimsenmesiyle birlikte bu okulların ve yeni kurulan yabancı okulların kütüphaneleri, devlet teşkilatındaki değişiklikler neticesinde oluşturulan resmi dairelerin kütüphaneleri, Batılılaşma/yenileşme çabalarına bağlı olarak kurulan bilim ve meslek cemiyetlerinin kütüphaneleri, siyasi ideolojinin İslamcılık ve Osmanlıcılık'tan Türkçülük'e kayması/millet fikrinin gündeme gelerek milli kütüphaneler konusunun tartışılmaya başlanmasıyla toplumun bütününe yönelik olarak kurulan kütüphane-i umumiler¹³/Türk Ocakları Kütüphaneleri Tanzimat sonrası ortaya çıkan yeni kütüphane türleridir. Batılılaşma döneminde Osmanlı'nın geleneksel eğitim modelinin dışına çıkılması, kütüphanelerin oluşum süreci ve niteliğini farklılaştırmıştır. Önceki dönemin geleneksel halk eğitim kurumları

¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 387.

¹³ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 2-3.

medreselerin kütüphaneleri vakıf yoluyla oluşturulur ve ağırlıklı olarak dini eserleri muhteva ederken bu dönemde askeri ve sivil Batılı okulların kütüphaneleri farklı özellikler taşımıştır. Kütüphaneye kaynak sağlanması satın alma ve bağış ile gerçekleşmiştir. Okulların bütçelerinde kitap satın alımı, personel giderleri, bakım ve onarım masrafları için bütçe ayrılmıştır. Kütüphanelere sağlanan eserler ağırlıklı olarak yabancı dildeki (bilhassa Fransızca) eserleri içermiştir.¹⁴

Batılılaşma döneminde Batılıların Osmanlı'nın yenileşmesi hareketinde aktif rol aldığını görüyoruz. Batılılar kurulan Batılı/modern okullarda öncelikli görev almışlar, yeniliklerin uygulanması konusunda yönlendirici olmuşlardır. Eski eğitim kurumlarının ve bununla birlikte geleneksel vakıf kütüphanelerinin de ıslahını gündeme getiren birtakım raporlar hazırlanmıştır. Vakıf kütüphane kurma geleneği Tanzimat'tan sonra da uzun bir süre daha varlık göstermiş, geleneksel usulde vakıf kütüphaneleri kurulmaya devam etmiştir.¹⁵ Ancak Tanzimat sonrası Osmanlı vakıf kütüphaneleri tasfiyeye tabi tutulmuştur. Bu kütüphanelerin haftanın yalnızca iki ya da üç gün açık tutulması ve bir kısmının tamamen kapalı olması, eserlerin kataloglarının yetersizliği ve kitaplardan yararlanmada oluşan çeşitli olumsuzluklar (personel yetersizliği, kütüphane mekanındaki eksiklikler vs.) gündeme getirilmiş ve vakıf kütüphanelerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği tartışılmaya başlanmıştır. Sultan ve devlet erkanının kurduğu büyük vakıf kütüphaneleri haricindeki küçük ve çeşitli şehirlerde dağınık halde bulunan kütüphanelerin birleştirilmesi sunulan raporlarda istenmiştir.¹⁶ 1884'ten itibaren İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin katalogları hazırlanıp basılmaya başlanmıştır. Tanzimat sonrası vakıf kütüphanelerinin iyileştirilmesi, kataloglarının basılması, toplu kataloglarının hazırlanması gibi çalışmalar yapılmasına rağmen pek çok cami ve tekke içinde kurulan küçük vakıf kütüphanesi personel yoksunluğu, içerisindeki kitapların yeni politika ve ihtiyaca cevap vermeyen ve koleksiyonun gelişimine olanak vermeyen

---

¹⁴ A.e., s. 41.

¹⁵ R. Tuba Çavdar'ın "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi" başlıklı doktora tezi çalışması Tanzimat döneminde kurulan pek çok yeni vakıf kütüphanesi örneklerini tespit etmektedir.

¹⁶ İsmail E. Erünsal, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Sona Doğru", **Journal Of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Eleazar Birnbaum Armağanı**, C. XXIX, Ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Haz. Virginia Aksan, Cambridge, Mass, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2005, s. 174.

yapısı nedenleriyle dağılmış veya yok olmuştur.¹⁷ Tanzimat döneminde değişen iç ve dış konjonktür, benimsenen yeni siyaset ve bu siyaset doğrultusunda yeniden örgütlenen eğitim kurumları, vakıf kütüphanelerinin önemi ve konumunun değişmesi sonucunu doğurmuştur. Fakat bu değişim millet/din kütüphanelerinin ortadan kalkması anlamında değildir. Batı'daki halk kütüphanelerindeki sistemli örgütlenme, katalog ve sınıflama sistemleri Osmanlı halk kütüphaneleri sayılan millet/din kütüphanelerinde birtakım düzenlemeler yapılmasını gündeme getirmektedir. Batılılaşma döneminde devlet düzeyinde modernleşme gündeme gelmiştir. Batılılaşma devletin siyasetinin değişmesidir, toplum düzeyinde bir Batılılaşma/modernleşme söz konusu değildir. Bu sebeple Osmanlı döneminde Batılılaşma siyaseti benimsenmesine rağmen millet/din kütüphaneleri belli bir sürekliliği sağlayabilmiştir. Bu değişimin toplumu da kapsar hale gelmesi Osmanlı Devleti'nin resmen yıkılmaya başlaması ve Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir.

1. Batılı/Modern Okullar ve Kütüphaneleri

Osmanlı'daki Batılılaşma girişimlerinin başlangıcı, farklı araştırmacılarca çeşitli askeri, teknik gelişmeler veya anlaşmalar göz önünde bulundurularak farklı biçimlerde belirlenmiştir. XVIII. yüzyılın sonuna kadar gerçekleştirilen bazı askeri ve teknik değişikliklerin Batıcılılaşma¹⁸ ile ilişkisinin tartışmalı olduğu belirtilmektedir. Bu döneme kadar yaşanan birtakım değişimler Batıcılılaşma için değil, yolunda gitmeyen bazı durumlara çare olmak içindir. XVIII. yüzyılın sonuna kadar planlı ve bilinçli bir Batıcılılaşma girişi bulunmamaktadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşmayı, bilinçli olarak gündeme getirildiği III. Selim dönemiyle başlatmak gerekmektedir.¹⁹ Batılılaşma döneminde kurulan pek çok yüksek okul ve kütüphaneleri, daha sonra Darülfünun'a bağlanmış ve İstanbul Üniversitesi'nin pek çok fakültesinin ve kütüphanelerinin nüvesini oluşturmuştur. Bir kısmı da lise düzeyinde eğitim veren seçkin okullar olmaya devam etmişlerdir.

---

¹⁷ A.e., s. 178-179.

¹⁸ Türkiye'de XIX. yüzyılda başlayan Batılılaşma serüveni, Batı kimliğini almak/Batı'ya benzemek anlamında değil, Türkiye'yi Batı yandaşı yapma yönündeki çabadır. Bu sebeple Batılılaşma yerine Batıcılılaşma olarak ifade edilebilir. Baykan Sezer, "Türkiye Sosyolojisi: Seminer Notları 1 1972-1982", **Osmanlılık (Eyüp Kemerlioğlu'nun Anısına Armağan), Türkiye Sosyolojisi 1, Sosyoloji Yıllığı Kitap 7**, Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, y.y., 2000, s. 80.

¹⁹ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi-I: Önkoşullar**, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 71-72.

Tanzimat dönemi öncesi kurulan bazı okul kütüphaneleri Batılı okul kütüphanelerinin temeli olmuştur. Galata Sarayı Kütüphanesi, Batılılaşma döneminde kurulan Mekteb-i Sultani ve Galata Sarayı Tıbbiyesi'nin nüvesini oluşturmaktadır. Farklı dönemlerde değişik uygulamalar izleyen Osmanlı eğitim sistemi içerisinde belli bir dönem devlet kadrolarının hazırlık eğitimini aldığı kurumlardan birisi Galata Sarayı Mektebi'dir. I. Mahmut Galata Sarayı Mektebi gibi bilim yerlerine kütüphaneler yaptırmış ve saray kütüphanelerinde bulunan kitapların bir kısmını buraya vermiştir.²⁰ Galata Sarayı'ndaki mevcut kütüphaneyi öğrenciler için yetersiz bulmuştur. Çoğu I. Ahmet ile III. Ahmet tarafından verilip Galata Sarayı'ndaki koğuşlar ve Galata Sarayı Ağası Dairesi'nde biriktirilmiş olan kitapları bir araya getirerek Galata Sarayı Mektebi öğrencileri için kurduğu kütüphaneye yerleştirmiştir. Ayrıca okuma salonu kurmuştur. Öğrencilere kılavuzluk etmesi için bir de kütüphane hocası tayin etmiştir. Galata Sarayı Ağası için ayrı bir daire inşa ettirerek buraya ağanın okuması için kitaplar göndermiştir.²¹ I. Mahmut'un Galata Sarayı Mektebi'nde yaptırdığı kütüphanenin Fatih ve Ayasofya Kütüphanelerinin ayarında bir kütüphane olduğu ifade edilmektedir.²² Fethi İsfendiyaroğlu, Galata Sarayı Mektebi Kütüphanesi ile ilgili olarak geleneksel Osmanlı kütüphaneciliği dönemi kütüphanelerinde bolca bulunan *Vasıf Tarihi*'nden ilginç bilgiler aktarmaktadır. *Vasıf Tarihi*'nde kütüphaneden şu şekilde bahsedilmektedir: "...*fakir olan talebeler ders vesaitinden ve bol kitaptan mahrum olduklarından okuyup yazmakta sıkıntı çekerlerdi. Bunu anlıyan zamanın Padişahı (I. Mahmut kastediliyor) Galata Sarayı'na bir büyük kütüphane yaptırttı ve içine pek çok kıymetli kitaplar doldurttu. Bu kütüphane üç ayda bitti. İçme suyuna şiddetle muhtaç olanlar için de bu kütüphanenin sağına ve soluna birer çeşme inşa ettirdi. Ayrıca bu kütüphaneye bir de Hoca tayin ederek talebelerin tahsillerini kolaylaştırdı.*"²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Vasıf Tarihi*'nden yararlanarak Galatasaray Mektebi Kütüphanesi'yle ilgili, Galata Sarayı'nın büyük odasının karşısına kurulan kütüphaneye konacak kitapların saraydan alınıp sepetlerle kayıklara konup Tophane iskelesinden getirilip oradan Galata Sarayı ağası, baltacılar vs. tarafından karşılanarak kütüphaneye

²⁰ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, s. 243-244.

²¹ Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi*, C. I, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s. 277.

²² Emel Engin, *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne*, İstanbul, Giza Yayınları, 2008, s. 17.

²³ Fethi İsfendiyaroğlu, *a.g.e.*, s. 115-116.

nakledildiğini ve o günü uğur sayarak derse başlattırılıp kütüphanenin iki tarafındaki çeşmelerden halka şekerli şerbet ikram edildiğini, bir hafta sonra I. Mahmut'un bu hayırlı eserini görmeğe geldiğini ifade etmektedir.²⁴ Galata Sarayı'ndaki kütüphane 1754 yılında kurulmuş, 1838 yılında Galata Sarayı'nın Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane yapılmasına karar verilince de buradaki kitaplar İstanbul'daki Fatih, Ayasofya Camii kütüphanelerine dağıtılmıştır. 901 kitabın 457 tanesinin Fatih Camii Kütüphanesi'ne, 444'ünün Ayasofya Camii Kütüphanesi'ne gönderildiği, (bu iki kütüphaneye nakledilen *Tezkire-i Dâvud*, *Tezkire-i Etibba*, *İbn-i Baytar Müfredatı*, *İbni Şerif Yadiğârı* gibi tıp kitaplarından Ayasofya Camii Kütüphanesi'ne gönderilenler arasında *Kanun*, *Gâyetül Beyân*, *Günyetül Muhlisin*, *Tıbbı Cedîd*, *Calinos* ve *Baytarnâme* adlı tıp kitapları, Fatih Camii Kütüphanesi'ne gönderilenler arasında murakkaalar vardır) Galata Sarayı'nın tıbbiyeye çevrilmesinden sonra geçirdiği bir yangın sonucu büyük hasar gören Galata Sarayı ile birlikte kütüphanesinin de büyük ölçüde yandığı belirtilmektedir.²⁵ Süheyl Ünver, 1969 yılında Viyana'da bulunduğunu bildirdiği kütüphane fihristine göre, Galata Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan kitaplardan bahsetmektedir. Buna göre, Galata Sarayı Kütüphanesi'ndeki bazı eserleri gösteren bu fihristteki toplam 550 adet kitabın 6'sı Kur'an cüzü, 38'i tefsir, 19'u tefsir haşiyeleri, 56'sı hadis, 5'i usulü hadis, 77'si fıkıh, 12'si usulü fıkıh, 38'i kelam, 26'sı lügatler, 8'i sarf, 53'ü nahiv, 21'i mantık, 2'si hikmet, 14'ü meani, 52'si edebiyat, 20'si tasavvuf, 60'ı tarihler, 5'i adab, 18'i riyaziye, 11'i tıp ve 20'si murakka'lardır. Tıp kitapları arasında İbn-i Sina'nın *Kanun'u*, *Tezkire-i Dâvud*, *Tezkire-i Etibba*, *Gâyetül Beyân*, *Günyetül Muhlisin*, *Tıbbı Cedid*, *Calinos*, *İbn-i Baytar Müfredatı*, *Türkçe İbni Şerif Tıbbı*, *Tıp bil Farisî* ve *Baytarnâme* bulunmaktadır.²⁶

XIX. yüzyıla kadar kültürel ve siyasi açıdan dünya egemenlik sistemi içerisinde Doğu'nun sözcülüğü, savunuculuğu ve öncülüğünü yapan Osmanlı Devleti'nin, dünya konjonktürünün değişmesi ve Batılı devletlerin sanayileşerek güç

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945, s. 306.

²⁵ A. Süheyl Ünver, "Galatasaray Kütüphanesi Hakkında", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XII, No: 1-2, 1963, s. 44-45.

²⁶ A. Süheyl Ünver, "Eski Galata Sarayı Kütüphanesi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XVIII, No: 2, 1969, s. 84-85.

kazanmalarının etkisiyle, modernleşme çabası içerisinde girmesi sonucunda ortaya çıkan okullarda okutulan kitapların barındırıldığı kütüphanelerden bir diğeri Mekteb-i Tıbbiye'nin kütüphanesidir. Tıbbiye'nin kütüphanesinde bulunan eserler Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişim ve Batı'ya yönelişin bir göstergesidir. Askeri Tıbbiye'de bir grup öğrenci tarafından 1889'da Osmanlı'yı kurtarma fikriyle, II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin oluşturulması tesadüf değildir. Bu okulda XIX. yüzyıl materyalizminin etkisi görülmektedir. Askeri Tıbbiye'nin öğrencileri kendilerine okutulan derslerin gereği olarak hayatı, Allah'ın iradesinin bir ürünü olmaktan çok biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak görmektedirler.²⁷ Materyalist düşüncüyü içeren pek çok kitap okulun kütüphanesinde yer almakta ve öğrenciler tarafından ilgiyle okunmaktadır.

1838'de Sultan II. Mahmut yangında hasar gören Galata Sarayı'nda yeniden bir bina inşa ettirerek Askeri Tıbbiye'yi buraya taşımış, kurduğu yeni okula Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'yi (Galata Sarayı Tıbbiyesi) adını vermiştir.²⁸ Bu gelişme neticesinde tıbbiyenin kütüphanesi de yeniden yapılandırılmıştır. Viyanalı profesör Karl Ambros Bernard davet edilmiş, bu kişi okuldaki eğitimin ve kütüphanenin iyileştirilmesi konusunda rapor hazırlamıştır.²⁹ Raporda kütüphaneye bağış yoluyla gelmiş (Avusturyalı farmakolog Bischoff d'Altenstern'in eserleri, raporu hazırlayan profesör Bernard'ın bağışladığı botanik kitabı gibi) kitaplardan bahsedilmektedir.³⁰ Süheyl Ünver, Galata Sarayı'nda kurulan son kütüphanenin bu Tıbbiye'deki kütüphane olduğunu söylemekte ve buranın geçirdiği yangın sonrasında, kalan kitapların Tıp Tarihi Enstitüsü'nde muhafaza edildiğini söylemektedir.³¹ Charles White, Galata Sarayı Kütüphanesi'nde (White'ın bahsettiği kütüphanenin Galata Sarayı Tıbbiyesi Kütüphanesi olduğu anlaşılmaktadır) Fransızca tıp kitapları olduğunu kaydeder. O dönem Osmanlı Devleti'ndeki hiçbir kütüphanede kitapların

²⁷ Şerif Mardin, "19. Yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 350-351.

²⁸ A. Süheyl Ünver, "Galatasaray Kütüphanesi Hakkında", **a.g.e.**, s. 45.

²⁹ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 34.

³⁰ **A.e.**, s. 34.

³¹ A. Süheyl Ünver, "Galatasaray Kütüphanesi Hakkında", **a.g.e.**, s. 45.

kütüphaneden dışarı çıkarılmasına izin verilmezken, bu okuldaki profesörlerin istedikleri kitapları kütüphaneden dışarı çıkarabildikleri söylenmektedir.³²

1847’de Mekteb-i Tıbbiye’yi ziyaret eden seyyah Charles MacFarlane *Turkey and Its Destiny: the Result of Journey Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country* adlı eserinde Mekteb-i Tıbbiye’nin çok nitelikli bir kütüphanesi olduğundan ve kütüphanede Fransızların yazdığı hemen hemen bütün kitapların ve materyalizm ile ilgili geniş bir koleksiyonun bulunduğundan söz etmektedir. Mekteb-i Tıbbiye’nin doktorları ve genç asistanlarının kullanımına ayrılmış olan şık bir odasına davet edildiğini burada gördüğü kitaplardan duyduğu şaşkınlığı dile getirmektedir. Kitaplar arasında ateistlerin el kitabının (*Système de la Nature*- Baron d’Holbach) kısa bir zaman önce Paris’te basılmış baskılarından birini ve Tanrı’nın varlığını reddeden materyalist kitapları görmüş ve satırlarının altı çizili olmasından (ve kütüphaneyi ziyaret ettiği sırada genç bir öğrenciyi *Système de la Nature* kitabını okurken görmesinden) yola çıkarak bu kitapların ilgiyle okunmasını şaşkınlıkla karşılamıştır.³³ Mekteb-i Tıbbiye’nin Osmanlı düşünce hayatına etkisi anlatılırken Avrupa’ya öğrenim için gönderilen öğrencilerin bilgi ve deneyimlerini Osmanlı kültür hayatına katmaları, Batı dillerinde yazılmış pozitif bilimlere ait pek çok kitabın resmi ve özel kütüphaneleri girmesi ve bunlardan bir kısmının yabancı hocalar tarafından öğrencilere ders kitabı olarak okutulması sayılmaktadır.³⁴ Tıbbiye’nin kütüphanesi geleneksel Osmanlı kimliği ve kültürüne karşıt Batı’daki farklı düşünce akımlarını kapsayan Batı kaynaklarını içermiştir. Batılı tarzda kurulan okulların kütüphanelerinde yer alan bu tür kitaplar, söz konusu okullar aracılığıyla oluşan yeni devlet kadrolarının düşünsel tabanını belirlemiştir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin de 1848 yılında yanması matbaasının ve kütüphanesinin büyük hasar görmesine neden olmuştur. Yangın sonrası tıbbiye çeşitli yerlerde hizmet vermiştir. 1867’de askeri tıbbiyede sivil tıp eğitimi (Mekteb-i

³² Charles White, **Three Years in Constantinople: Or Domestic Manners of the Turks in 1844**, Vol. II, London, Henry Colburn, 1846, pp. 190.

³³ Charles MacFarlane, **Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country**, Vol. II, London, John Murray, 1850, pp. 263-301.

³⁴ Ekrem Işın, “Osmanlı Materyalizmi”, **a.g.e.**, s. 365.

Tıbbiye-i Mülkiye) başlamıştır.³⁵ 1864 yılına kadar askeri tıbbiyedeki eğitim dili Fransızca iken³⁶ sivil tıbbiyenin eğitim dili Türkçe'dir. 1853 yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin başına getirilen Cemaleddin Mehmet Efendi, tıbbiyede yetişen Müslüman hekim sayısının azlığını, eğitimin Fransızca olmasından kaynakladığını düşünmüş ve söz konusu kitapların Türkçe'ye çevirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu tarihten sonra 1866'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin çalışmaları neticesinde tıp eğitiminin Türkçe yapılması için çalışmalar başlatılmış ve 1870'de tıp eğitimi tamamen Türkçeleştirilmiştir. 1873'te ilk Türkçe tıp sözlük hazırlanmış, pek çok tıp kitabı Türkçe'ye çevrilmiştir.³⁷ Eğitim ve öğretim programına uygun olarak askeri tıbbiyenin kütüphanesindeki eserler Fransa'dan alınan eserlerle zenginleştirilmiştir. Kütüphanede hem tıbbiye matbaasında basılan eserler hem de bağış yoluyla edinilen eserler yer almıştır. Sonraki yıllarda tıp eğitimi dilini Türkçe olmasıyla kütüphanedeki Türkçe kitapların sayısı artmıştır. Fakat yine de yabancı dildeki yayınların sayısı çok daha fazladır.³⁸

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan yenilikler askeri alandaki Batılılaşma hareketine temel oluşturacak yeni kadrolar yetiştirilmesi amacını taşımaktadır. 1864'te Maarif Bakanlığı'nda kurulan ve bir çeşit yüksek eğitim kurulu olan Meclis-i Kebir-i Maarif'e Rum, Ermeni, Katolik, Protestan, Yahudi cemaatlerinden seçilen kişiler atanmıştır. Bu bakanlıkta Münif Efendi'nin başkanlığında Tercüme Komisyonu kurulmuştur. Bu çalışmalar dinsel alandan ayrı tutulan yüksek öğretim kanalıyla Tanzimat döneminde ortaya çıkan Osmanlılık milliyeti ideolojisini geliştirme çabasını yansıtmaktadır. Laik eğitim yoluyla Osmanlıcılık'ı teşvik eden Fransız Hükümeti'nin tavsiyesiyle, 1867'de Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy, Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlamıştır. Projedeki tavsiyelerin başlıcaları dinler ve milliyetlerarası ortaöğretim okullarının açılması, fen, tarih, hukuk, yönetim bilimlerinin okutulacağı bir üniversite kurulması, genel kütüphaneler açılmasıdır. Kabul edilen bu projeye

---

³⁵ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 34

³⁶ **A.e.**, s. 34.

³⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **a.g.e.**, s. 382.

³⁸ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 34-35.

dayanılarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılmış, projede yer alan tavsiyeler doğrultusunda yenilikler gerçekleştirilmiştir. Batılı tarzdaki eğitim okullarının temeli bu proje ve akabinde çıkarılan nizamname ile atılmıştır.³⁹ Bu doğrultuda Darülfünun açılması için ilk girişimlerde bulunulmuştur, fakat bu girişimler neticesinde kurulan üniversite uzun ömürlü olmamıştır. Batı modelli kalıcı bir üniversite yapılanması Meşrutiyet sonrası dönemde vücuda getirilecektir. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen dönemde Batı fikirleri ve eğitiminin Osmanlı'ya nüfuz etmesi, devlet örgütlenmesinin eski eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılması ve lise düzeyinde kurulan yeni okullar aracılığıyla sağlanmıştır. Bu okulların ilki Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani)'dir. Niyazi Berkes Galatasaray Lisesi'nin kuruluşunu 1867'de Fransız Eğitim Bakanı'nın hazırladığı projedeki tavsiyesine dayandığını belirtmektedir.⁴⁰ Osman Ergin ise Sultan Abdülaziz'in 1867'de bir sergiyi görmek üzere Fransa'ya gittiğinde Fransa'daki lise düzeyinde eğitim veren okullardan etkilenecek döndüğünde Fransız hükümetinin maddi ve manevi destekleriyle Galata Sarayı'nda Mekteb-i Sultani'yi (Galatasaray Lisesi) açtığını ifade etmektedir.⁴¹ Galatasaray Lisesi'nin Fransızlar açısından önemi, Fransız liselerinin eğitim sistemi modelinde, derslerin Fransızca verildiği, müdürü ve eğitim kadrosunun çoğunun Fransız olduğu, Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi öğrencilerini Fransız dili ve kültürü içerisinde yakınlaştıracak ve Osmanlılaştıracak bir çevre olmasıdır. Bunun Osmanlı içerisindeki Batıcı devlet adamları açısından önemi ise bu lisenin Avrupa uygarlığını tanıtmaya, farklı dinlere mensup milletleri Fransa uygarlığı çatısı altında toplayarak Osmanlılık birliğini desteklemedeki etkisidir.⁴² Galatasaray Lisesi'nde Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslim ve Müslüman zengin çocuklara eğitim verilmiştir. Eğitim dili Fransızca'dır. Okulda Fransız Edebiyatı dışında Türkçe, Latince, Grekçe, tarih ve çeşitli pozitif bilimler okutulmuştur. Öğretim din adamı olmayanlar tarafından verilmiştir. Çeşitli milletlerden öğrenciler ders dışında mescit, kilise ve havralara gideceklerdir.⁴³ Burada din eğitiminin genel eğitimden ayrıldığı ve Batı güdümlü laik eğitim sisteminin benimsendiği görülmektedir. Okula

³⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 236-237.

⁴⁰ **A.e.**, s. 242.

⁴¹ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. I-II, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, s. 481.

⁴² Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 242.

⁴³ **A.e.**, s. 242.

ücretli olarak her millettten öğrenci alınabilmektedir. Osmanlı hükümeti için 150 Müslüman, 150 Müslüman olmayan öğrenci okutulması kararlaştırılmıştır. Öğretmenler Müslüman-Türk, Ermeni, Rum, Fransız, İngiliz ve İtalyan olabilmektedir.⁴⁴ Okulun, Avrupa liselerinin eğitimlerinin kalitesi ayarında, Fransız liselerinin ders programlarıyla uyumlu Türkçe ve Fransızca eğitimin birlikte, aynı düzeyde yapılabilmesi amacıyla açıldığı belirtilmektedir.⁴⁵ İlk müdürü (Fransız Hükümeti'nin seçip gönderdiği) bir Fransız olan⁴⁶ Galatasaray Lisesi'ne Fransız Hükümeti tarafından müdür ve öğretmenler gönderilmiş, fen bilimlerinde kullanılan aletleri içeren laboratuvar, müze yapılmış ve okul bünyesinde zengin bir kütüphane kurulmuştur.⁴⁷ Okulun 1868'de kurulmasının ardından Sultani adını almasını müteakiben III. Napolyon'un okula zengin bir kütüphane bağışladığı bildirilmektedir.⁴⁸ 1907 yılında Mekteb-i Sultani'de çıkan yangın neticesinde III. Napolyon'un bağışladığı kitaplarla birlikte kütüphanesi tamamen yok olmuştur. Okulun Beyoğlu'nda yeniden inşa edilmeye başlanan binasında 1908 yılında okulun yönetimine getirilen Tevfik Fikret bir kütüphane kurmuştur.⁴⁹ Tevfik Fikret'in kurduğu kütüphanede onun sanatçı zevkinin izlerini taşıyan etkilerden söz edilmektedir. Bu kütüphane asma katlı, bütün malzemesi ahşaptan duvarlı, tavan işlemleri zarif işçiliklidir. Camlı kitap dolapları ve Tevfik Fikret'in kendi eliyle işlediği çalışma masasını da içerisinde barındırmaktadır. Dolapların içindeki kitaplar çoğunlukla Arap harfli Türkçe edebiyat, tarih, coğrafya ve Fransızca'dan çevrilmiş romanlardan oluşmaktadır. Kütüphanede bulunan Fransızca eserler ise çoğunlukla ders kitapları ve eski basım tarihli Fransız Edebiyatı ile ilgili eserlerdir.⁵⁰

Mekteb-i Sultani'nin açıldığı dönemlerde Osmanlı Devleti sınırlarındaki yabancılar tarafından çeşitli okullar kurulmuştur. Bunlardan bazıları Amerika zenginlerinden Mr. Robert'in bağışlarıyla kurulan Robert Kolej, Fransız Katolik,

---

⁴⁴ A.e., s. 242.

⁴⁵ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 86-87.

⁴⁶ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 242.

⁴⁷ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. I-II, s. 483.

⁴⁸ "Kütüphaneler", (Çevrimiçi) http://www.gsl.gsu.edu.tr/html_tr/004/008.html, 01.03.2013.

⁴⁹ Vahdettin Engin, **1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani**, İstanbul, Galatasaraylılar Derneği, 2003, s. 175.

⁵⁰ "Kütüphaneler", (Çevrimiçi) http://www.gsl.gsu.edu.tr/html_tr/004/008.html, 01.03.2013.

Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan okullarıdır. Bu okullar özellikle Osmanlı içerisindeki Hristiyanların Avrupa dili, tarihi ve edebiyatı konularında ve sanat ve ticaret ile ilgili alanlarda bilgi edinmelerini sağlamıştır. Zengin Müslüman Osmanlılar tarafından da tercih edilen bu okullar Batılılaşmada ve halktan farklı “seçkin” bir kesimin oluşmasında etkili olmuşlardır.⁵¹ Tanzimat, Islahat Fermanları ve Meşrutiyet aşamaları Batılı devletlerin Osmanlı’da kendi okullarını açmasına imkan vermiştir. Robert Kolej’in dışında kurulan Amerikan Kız Koleji, Fener Rum Mektebi, (çalışmamızın ilk bölümünde ele aldığımız) Heybeliada’daki Aya Triados Manastırı ve ruhban okulu ve Ankara’da Protestan cemiyetinin ibadet ve okul mekanı olarak kullanımına verilen binada kütüphaneler bulunmaktadır.⁵² Yabancıların kurdukları okulların kütüphaneleri kendi eğitim ve öğretim anlayışları ve programları doğrultusunda biçimlenmiştir. Robert Kolej Kütüphanesi’nin kuruluş süreciyle ilgili farklı bilgiler vardır. Bir çalışmada Robert Kolej’in açılma hazırlıkları sürecinde kolejin kurucularından Cyrus Hamlin’in 1860’da kolej binası için para toplamak üzere Amerika’ya gittiği sırada Harvard Üniversitesi’nin hukuk kitapları bağışında bulunduğu aktarılmıştır.⁵³ Okulun ilk müdürü George Washburn ise 1862’de kolejde görevlendirilenlerden R. Henry Albert Schauffler, okulun baş kurucusu Robert tarafından kolejdeki çalışmaları tamamlamak üzere Almanya’ya gönderilmeden önce kolejde kurulacak kütüphane için 1220 dolar topladığını, Harvard Üniversitesi’nin de 200 cilt kitap bağışladığını, Corliss, B.M.E. Dugee, Wheelwright ve J.C. Whittin’in bu fona katkıda bulunduklarını söylemektedir.⁵⁴ Daha sonra C. Hamlin tarafından Robert Kolej’de çalışmak üzere görevlendirilen R. Henry Albert Schauffler 2000 dolarlık kitap alımıyla birlikte 1871 yılında kolejdeki kitap sayısı 5000’e ulaşmıştır. 1897 yılında kolejden mezun olarak kolejin kütüphanecisi görevine getirilen Kaspar Tüygil, kolejin çeşitli fakülte odalarında ve diğer binalarda bulunan kitapları bir araya toplayarak 1892 yılında yapılan Albert Long Hall

---

⁵¹ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 243.

⁵² R. Tuba Çavdar, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi”, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁵³ Emine Kocamanoğlu, “Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej-Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 37.

⁵⁴ George Washburn, **Cennetin Sonbaharı: Robert Kolej Anıları**, Çev. Z. Bilge Yenice, İstanbul, Atlantis Yayıncılık, 2002, s. 40.

binasının birinci katında kurduğu kütüphaneye yerleştirmiştir. Böylece ilk defa kitapların teknik işlemlerini (kayıt, katalog) yaptırarak kitapları ödünç verme hizmetini başlatmıştır. 1920’li yıllara kadar Robert Kolej Kütüphanesi burada gelişmiştir.⁵⁵ 1907’de ise 12000 cilde sahip kütüphanenin kart katalogunun vardır. Bu tarihte kütüphane haftanın yedi günü öğrencilere açıktır.⁵⁶ 1878’den yaşamını yitirdiği 1915’e kadar Robert Kolej’de idari görevlerde bulunan, mantık, retorik ve İngiliz Edebiyatı dersleri veren Alexander Van Millingen evini ve kitaplarını Robert Kolej’e miras bırakmış, vasiyetinde bir kütüphane binası yapımı için okula 1000 dolar bağışladığını belirtmiştir. Bu vasiyet üzerine 1932 yılında bugün Boğaziçi Üniversitesi Rektörlük binası olarak kullanılan bina yapılmış, Robert Kolej 1971 yılında tüm yapıları ve personeliyle Türkiye Cumhuriyeti hükümetine devredilip Boğaziçi Üniversitesi açılana kadar kütüphane olarak kullanılmıştır.⁵⁷ Kolej’in ilk müdürü olan George Washburn’ün anılarındaki okulun eğitim anlayışına dair açıklamaları, ilk dönem Robert Kolej Kütüphanesi’nde bulunan kitapların içeriği/niteliği hakkında aydınlatıcı olmaktadır. G. Washburn, “...okulu bir Hristiyan koleji yapmak ve öğrencilerde Hristiyan karakterini geliştirmek konusunda ise hiçbir taviz vermedik. Bizce kolej eğitiminin başlıca amacı disiplinli bir şekilde efendimiz İsa’nın misyonu ve onun öğretileri doğrultusunda şahsiyet gelişimi, ahlak, kalp ve irade eğitimidir. Bunlar efendimiz İsa’nın ruhaniyetinin huzurunda ve O’nun öğretileri doğrultusunda gerçek insanlığın eğitimidir. Önce bunu önümüze koyduk, tabii ki sadece iyi değil aynı zamanda şahsiyetli insanlar yetiştirebilmek için gerekli temel fizik ve entelektüel kültür konusunda hiçbir şeyi de ihmal etmeyecektik.”⁵⁸ Bu ifadeler okulun kuruluş aşamasında, başlangıçtaki amacını yansıtmaktadır. Kolejde zamanla yalnızca yabancılar değil, Türkler de eğitim görmüş, Türk hocalar da görev almıştır. Boğaziçi Üniversitesi’nin kurucu Rektörü Aptullah Kuran bunlardan biridir. Mekteb-i Sultani’den ayrıldıktan sonra Tevfik Fikret de burada çalışmıştır. Okulun yapılanma süreci ve gelişimine bağlı olarak zaman içerisinde kütüphanesi de yeniden biçimlenmiştir.

⁵⁵ “Kütüphanenin Tarihçesi”, (Çevrimiçi) http://www.library.boun.edu.tr/kutuphane_hakkinda.php, 01.03.2013.

⁵⁶ George Washburn, **a.g.e.**, s. 40.

⁵⁷ Jak Deleon, **Boğaziçi Gezi Rehberi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 7. bs., 2002, s. 52.

⁵⁸ George Washburn, **a.g.e.**, s. 343.

1873 yılında kurulan lise düzeyindeki bir başka okul Darüşşafaka'dır. Salih Cemil Dinçel, bu dönemlerde belli başlı iki okuldan birinin Bebek sırtlarındaki Robert adlı zengin tüccarın nakdi yardımı ile Hamlin adında misyoner papaz tarafından Amerikan kültürünü yayma amacıyla kurulan Robert Kolej, diğerinin Beyoğlu'nda zengin çocuklarına özel Fransız kültürü etkisi altındaki Tanzimat Türkiye'sinin ruhunu taşıyan Galatasaray Sultanisi iken, Darüşşafaka'nın bu iki okuldan farklı olarak Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye tarafından Müslüman Türk yetimlerini parasız okutmak için kurulduğunu belirtmektedir.⁵⁹ Galatasaray Lisesi ve Robert Kolej aksine Darüşşafaka'ya kabul edilen öğrenciler fakir ve yetim Müslüman çocuklarıdır. Osmanlı Devleti'nde saraylarda kurulan okullar (Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebi, Galata Sarayı'ndaki Mekteb-i Sultani gibi) devletin iyi yetişmiş yönetici/memur ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak medrese eğitiminde yer almayan başka eğitim ve bilimleri de içeren ayrıcalıklı, üst düzeyde eğitim vermektedir. Saray okulları Osmanlı Devleti'nin seçkin sınıfına bireyler yetiştirmektedir. Galatasaray Lisesi'ne talep gösterenler seçkin aristokratlar sınıfıyken (devlet örgütlenmesi) Darüşşafaka halkın (millet örgütlenmesi) çocuklarına yöneliktir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel devlet anlayışını oluşturan eğitimdeki ikiliğe burada rastlıyoruz. Fransız okullarının müfredatıyla yabancı hocalar (özellikle Fransız) eşliğinde Fransızca ağırlıklı öğretim yapan Galatasaray Lisesi ile Fransız askeri okulunun müfredatı çerçevesinde, çoğunluğu asker gerisi medreseli hocalar eşliğinde Türkçe öğretim yapan Darüşşafaka ayrımında görüyoruz. Batılılaşma döneminde eğitimdeki ikiliğin dikkat çeken yönü bu sefer her iki okul için de Fransız okulları müfredatının esas alınması, Batılılaşmanın her iki türde de uygulanmak istenmesidir. Osman Ergin, zaman içinde Darüşşafaka'daki öğretimin başarısının şöhret kazanması ve o dönemde Türkçe eğitim veren başka lise olmamasından dolayı okulun seçkin sınıfa mensup insanlar tarafından da tercih edildiğini belirtmektedir.⁶⁰ 1867 yılında yapılmaya başlanan tarihi binasının ikinci katında kütüphanesi vardır.⁶¹ Darüşşafaka Kütüphanesi'nde çoğunlukla Osmanlıca,

⁵⁹ Salih Cemil Dinçel, "Sönmez Bir Ocak", **Darüşşafaka: Türkiyede İlk Halk Okulu**, İstanbul, Darüşşafakalılar Cemiyeti, 1948, s. 44.

⁶⁰ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. III-IV, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, s. 948.

⁶¹ İsmail Hayri Cem, **İmkansız Hayatlar: Darüşşafakalıların Anıları (1873-1950)**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2010, s. 514.

Fransızca kitaplar ve derslerde kullanılacak çeşitli materyallerin yanında okulla ilgili resmi yazışmaları içeren arşiv belgeleri yer almıştır. Darüşşafaka Kütüphanesi'nin oldukça zengin olduğundan bahsedilmektedir.⁶² Darüşşafaka'da bulunan çeşitli eğitim aletleri, malzemeleri, fizik ve kimya laboratuvarları ve jeoloji dersi için gerek duyulan maden gibi örneklerin o dönemdeki liselerden ve Darülfünun'dan daha zengin olduğu, bu malzemelerin çoğunun o sırada Avrupa'da bulunan sefirlerle hariciye memurları tarafından hediye edildiği ifade edilmektedir.⁶³ Okulun hocalarından Tahir Olgun Darüşşafaka Kütüphanesi'nde bulunan ve birinci sayfasında Süleyman Nazif tarafından Darüşşafaka Kütüphanesi'ne verildiği ifadeleri yer alan tarihi bir belgeden söz etmektedir. Söz konusu belge 1919'da Mehmet İzzet tarafından yazılmış ve II. Abdülhamit'e verilmiştir. Belge Darüşşafaka müdürü Hüseyin Paşa'dan şikayet için toplu halde Babıali'ye giden öğrencilerin oraya başvurma sebepleri ile alınacak tedbirleri bildirmektedir.⁶⁴ Darüşşafaka mezunlarından Orhan Güreli anılarında 1934 yılında okulun kütüphanesinin başında bulunan çok yaşlı Arif Bey adındaki kişiden bahsetmektedir. Bu kütüphane görevlisine yardımcı olması için görevlendirildiğini ve kütüphanenin anahtarının kendisine verildiğini anlatmaktadır. Böylece kütüphanedeki tüm kayıtları kendisinin tutmaya başladığını, Arif Bey'den Arapça öğrendiğini, yerleri halı döşeli kütüphanede arkadaşıyla birlikte namaz da kıldıklarını söylemektedir.⁶⁵ İlk halk okulu olarak nitelendirilen Darüşşafaka'ya kuruluşundan itibaren pek çok kişi, okulun hocaları, hayırsever kişiler vs. tarafından çeşitli bağışlarda bulunulduğu bilinmektedir. Tevfik Paşa hocası Abdurrahman Efendi'nin telif ettiği *Kistasül Beyan ve Mükyasüllisan* adlı Türkçe eserini bastırarak Darüşşafaka'ya bağışlamıştır. Darüşşafaka hocalarından Tahsin Efendi 1883'te vefat ettiğinde tüm varlığını, değerli eşyalarını Darüşşafaka'ya hibe etmiştir.⁶⁶ Hoca Tahsin Efendi'nin kitaplarını da Darüşşafaka'ya bağışlamış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁶² **Darüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Okulu**, İstanbul, Darüşşafakalılar Cemiyeti, 1948, s. 20.

⁶³ İsmail Hayri Cem, **a.g.e.**, s. 515.

⁶⁴ **Darüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Okulu**, s. 20.

⁶⁵ İsmail Hayri Cem, **a.g.e.**, s. 153.

⁶⁶ Necip Asım, "Darüşşafaka", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Yeni Seri C. I, No: 1, 1929, İstanbul, y.y., 1929, s. 51-52.

2. Askeri ve Sivil Okul Kütüphaneleri

Osmanlı'da Batılılaşma döneminde önce askeri daha sonra yeni sivil okullar kurulmuştur. Osmanlı geleneksel eğitim anlayışından farklı modern okulların ilk örneği mühendishaneler, Batı tarzı eğitim kurumlarının Osmanlı Devleti'ndeki nüvesi sayılmaktadır.⁶⁷ Başlangıçta mühendishanelerde geleneksel eğitim ve Batılı eğitim birlikte yürütülmüş, eğitimin tamamıyla Batılılaşması Tanzimat sonrasında gerçekleşmiştir.⁶⁸ Tanzimat'tan önce kurulan Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye yüksekokullarının eğitim programları bu dönemde yenilenmiştir. 1846-1847'de Mühendishane yeniden genişletilmiştir. Bu okulların mezunları 1846, 1850 ve 1855'te Fransa, İngiltere, Avusturya ve Almanya'ya gönderilmiştir.⁶⁹ Batı'da eğitim görüp yurda dönen kişiler Osmanlı içerisinde yeni arayış, yönelişlerin temsilcisi ve devlet içerisinde geri dönülemez biçimde gerçekleşen yapısal ve toplumsal değişimin öncüsü olacaktırlar.

Yeni eğitim anlayışına göre biçimlendirilen okullarda okutulacak kitapların basılması için kendi özel matbaaları kurulmuştur. Bu okullar devletin belli bir ihtiyacı doğrultusunda ortaya çıktıkları için farklı ve kendilerine özel kütüphane ve matbaaya ihtiyaç duymuşlar, kendi yayınlarını/dergilerini kendileri basmışlardır. Osmanlı Devleti'nde geleneksel Osmanlı eğitim sistemi dışında tesis edilen okullardan ilki 1776'da⁷⁰ açılan (ilk kurulduğu zamandaki adıyla Hendesehane⁷¹) Mühendishane'dir. Batılı örneklerinden yola çıkılarak kurulan mühendishanenin kütüphane ve matbaası bulunmaktadır. Mühendishane kurulduğunda okutulan

⁶⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. I, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 81.

⁶⁸ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 28-29.

⁶⁹ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 231-232.

⁷⁰ Mühendishâne'nin açılış tarihi konusunda çeşitli kaynaklarda farklı tarihler verilmektedir. Mühendishanenin açılış tarihini 1773, 1775 olarak veren araştırmacılar da vardır. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992.'de 1775 olarak verilirken, Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995, s. 23'te 1776 olarak verilmektedir. Aykut Kazancıgil, bu konudaki tartışmalar sonucunda (Kemal Beydilli'yi kaynak göstererek) 1776 tarihinin kabul edilmesinin gerekli hale geldiğini ifade etmektedir. Aykut Kazancıgil, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2007, s. 255.

⁷¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim", **Osmanlı Uygarlığı**, C. I, Ed. Halil İnalçık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 362-363.

matematik ve astronomi eserlerinin İslam kaynaklarına dayanmakta olduğu, coğrafya, savaş tekniği ve askeri bilimler alanlarındaki kaynakların çoğunlukla Batı eserlerine dayanarak hazırlanan Osmanlıca eserler olduğu görülmektedir, kullanılan kaynakların dili Osmanlıca ve Arapça'dır.⁷² Mühendishane 1796'da Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayun olmak üzere ikiye ayrılmış, mühendishanede okutulacak ders kitaplarının basılması için mühendishane matbaası kurulmuştur.⁷³ Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un 1806 tarihli ilk özel kanunnamesinde⁷⁴, öğrencilerin öğrenimleri için gerekli alet, edevat ve Türkçe kitapların sağlanmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu kitapların çoğaltılması, yazılması ve basılması için mühendishane hocalarının ihtiyaç duydukları alet ve kitapların alınması için bakanlar eliyle Babıalı'ye başvuracakları, fen kitaplarının matbaada hızlı bir şekilde düzenlenip basılacağı kararlaştırılmıştır.⁷⁵ Matbaada basıldığı tespit edilen kitaplar arasında İstanbul sularının özelliklerinin anlatıldığı *Mehahü'l-Miyah* (1797), Divan şairi Sümbülzade Vehbi'nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğü *Tuhfe-i Vehbî* (1798), Mahmut Raif Efendi'nin *Tableau des Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman* (1798), Farsça-Türkçe sözlük *Tıbyan-ı Nafi' der Tercüme-i Burhan-ı Kaatı* (1799), *Tuhfe-Şerh-i Hayatî* (1800), Hendesehane hocası tarafından yazılmış geometri kitabı *Telhîsü'l-Eşkel* (1801), öğrenciler için düzenlenmiş Arapça-Türkçe sözlük *Sübha-i Sıbyan* (1801), Türkçe'den Arapça-Farsça'ya sözlük *Lehçetü'l-Lûgat* (1801), *Vankulu Lûgatı*'nın birinci cildi (1802), Arapça-Türkçe manzum sözlük *Nuhbe-i Vehbî* bulunmaktadır.⁷⁶ Mühendishane matbaasında basılan kitaplardan özellikle Mahmut Raif Efendi'nin yazdığı *Tableau des Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman* Batıcılığa dönemi okullarının eğitim yapısını anlamak bakımından önemlidir. Bir dönem reissülkütütlük görevinde

---

⁷² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **a.g.e.**, s. 352.

⁷³ Alpay Kabacalı, **Türk Kitap Tarihi: Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar**, C. I, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s. 70-71.

⁷⁴ Mühendishane'nin ilk kanunnamesinin tarihiyle ilgili bilinenin aksine, ilk müstakil kanunname 1795 yılına değil, 1806 yılına aittir. Bkz.: Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995, s. 27-28, 78-79.

⁷⁵ **Mühendishâne-i Berrî-i Hûmâyûn'un 1210/1795 Tarihli Kanunnâmesi**, Haz. Kazım Çeçen, A.M. Celal Şengör, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1988, s. 35.

⁷⁶ Alpay Kabacalı, **a.g.e.**, s. 72-75.

de bulunan Raif Efendi'nin "Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni düzenlemelerin genel görünümü" olarak çevrilebilen kitabı İrad-ı Cedid Hazinesi hakkında bilgi verip askerlik alanındaki yenilikleri anlatmaktadır. Osmanlı'nın gelir kaynakları ve ordunun durumunun Avrupa'da bilinmediğini belirten yazarın bu konulara ilişkin temel ve doğru bilgiler vermek amacıyla yazdığını ifade ettiği belirtilmektedir. Kitabın Avrupa'da ilgi görerek 1802'de Paris ve Strasbourg'da yeniden yayımlandığı da eklenmektedir.⁷⁷ Mühendishane matbaasının etki alanı ve yayın faaliyetinin yalnızca kendi öğrencileriyle ve mühendishanedeki eğitimle sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönen ve yeniliklere açık yeni yapısının Avrupa'ya tanıtılma arzusu ve ihtiyacının bir aracı haline geldiği görülmektedir.

Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da 1796 yılına kadar elde çok az kitap olduğu için müstakil bir kütüphane oluşturulmamış, mevcut kitapların sağlam bir dolaba konulmasına ve dolabın anahtarlarının mühendishane hocasında bulunmasına ve hocaların aynı zamanda hafız-ı kütüb makamında olmasına karar verilmiştir. Bu durum hocaların olmadığı zamanlarda kütüphaneden yararlanamamayı doğurduğu için 1804 yılında kütüphanede bir kütüphaneci görevlendirilmiştir. Mühendishane Kütüphanesi'nin ilk kitapları 1794 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun henüz eğitime başlamadan Enderun-ı Hümayun Hazinesi'nden ihrac edilerek Mühendishane-i Berri-i Hümayun binasına yerleştirilmiştir. 14 çeşit ve 20 cilt olan ilk kitaplar, *Macesti-i mine'l-hey'et*, *Şerh-i Macesti-i Nişâbûrî*, *Öklides*, *Şerh-i Öklides*, *Mecmû'a evveluha hall-i şükûk fî kitabı Macesti ve âharuha şerh-i semâ faslı fî'n-nucûm*, *Hediyyetü'l-Mühterî*, *Cihânnüma* (basma), *Şerh-i Hulâsatü'l-hesâb*, *Keşfü'l-Hakâyık fî İlmi'L-hesâb*, *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-ümem*, *Fuyûzâtü'l-mıknâtis*, *Kitâb-ı Behâ'iyye*, *Terceme-i Montekukuli*, *Kitâb-ı de Lafit*'tir. 1793'te bu kitaplara Valide Kethudası Yusuf Ağa tarafından 9 ciltlik *Eşkâlli Atlas Minor Tercümesi*, Raşit Efendi'nin bastığı 3 ciltlik *Voban* tercümeleri eklenerek cilt sayısı 32'ye ulaşmıştır. Kütüphaneye çeşitli tarihlerde Enderun Hazinesi'nden kitaplar nakledilmiştir. 1801 yılına kadar kütüphanede 22 farklı 48 cilt kitap vardır. 1801 yılında Ebu Bekir Ratıp Efendi'nin kitaplarının, 1817'de Mühendishane baş hocaları

---

⁷⁷A.e., s. 73.

Hüseyin Rıfki Efendi'nin kitaplarının satın alınarak buraya dahil edilmesi ile kütüphane hayli zenginleşmiştir.⁷⁸ Mühendishane-i Berri-i Hümayun kanunnamesinde, her bir kütüphane memuruna verilecek maaş ve bir okka ekmekten söz edilmektedir. Ayrıca mühendishanenin tüm yazışmalarını yapacak sekreterin tüm başvurular ve gelen yazıları düzenleyip, kanunnameleri teslim alarak bakanların mühürleri ile mühürlenmiş olarak kütüphanede muhafaza edeceği kararlaştırılmıştır.⁷⁹ Buradan arşiv belgelerinin de kütüphanede toplandığı anlaşılmaktadır. İhtiyaç duyulan kimi kitaplar zaman zaman diğer kütüphanelerden getirilmiştir. 1802 yılında Hamidiye Kütüphanesi'nden (I. Abdülhamit Kütüphanesi) *Kelimât-ı Nasirü't-tûsî* ve *Mecmû'a-i hey'et-i kadîm ve'l cedîd* isimli yazma eserler getirilerek Mühendishane Kütüphanesi'ne konulmuştur. 1804 yılında Enderun-ı Hümayun Hazinesi'nden Mühendishane Kütüphanesi'ne getirilen eserler arasında 1751'de Paris'te basılmaya başlanan 1780'de tamamlanan, Diderot, d'Alembert, Rousseau, Voltaire, Holbach, Turgot, Dumarsais gibi, çağın aydınlanmacı büyük düşünürlerinin fikirlerini ve görüşlerini içeren 35 ciltlik meşhur Fransız Ansiklopedisi (*Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*) bulunmaktadır. Kemal Beydilli, dönemin Rusya'sında bu ansiklopedinin tehlikeli görülerek ülkeye sokulmadığı halde bu ansiklopedinin alımı bilinçli olarak yapıldıysa bunun Osmanlı'nın II. Katharina Rusyası'ndan daha ileri görüşlü olduğunun göstergesi sayılabileceğini söylemektedir.⁸⁰ 1806'da Enderun-ı Hümayun Hazinesi'nden alınan çoğu Fransızca olan yabancı dillerdeki kitap ve geometriyle ilgili aletler kütüphaneye konulmuştur.⁸¹ Mühendishane-i Berri-i Hümayun kütüphanesinin 1797 yılına ait kitap listesinden anlaşıldığı kadarıyla kütüphanede klasik İslam bilimleri, yeni telif ve Avrupa kaynaklı astronomi, askerlik, geometri, aritmetik ve coğrafya eserleri bulunmaktadır. Buradaki kitaplar arasında Batlamyus'un astronomi eserinin klasik İslam biliminde yapılan çevirisi *El-Macesti*, Bahaeddin el-Amîli'nin *Hülasatul'l Hisab*'ı, Euclides'in geometri eserinin Nasreddin

⁷⁸ Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995, s. 277-293.

⁷⁹ **Mühendishâne-i Berri-i Hûmâyûn'un 1210/1795 Tarihli Kanunnâmesi**, Haz. Kazım Çeçen, A.M. Celal Şengör, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1988, s. 32.

⁸⁰ Kemal Beydilli, **a.g.e.**, s. 279.

⁸¹ **A.e.**, s. 278-279.

Tusî tarafından yapılan çevirisi *Eşkal'üt-Tesis*, Katib Çelebi'nin Müteferrika tarafından basılan *Cihannüma'sı* ve *Füyûzat-ı Mıknatisiye*, *Ulsulü'l Hikem fi Nizâmü'l-Ümem* eserleri, Batı kaynaklı eserler olarak Osman b. Abdülmennan'ın geometri ve harp sanatından bahseden çevirisi, askerliğe ait Avusturyalı ünlü kumandan ve devlet adamı Raymond Montecuccoli'nun ve J. Lafitte-Clave'in eserlerinin çevirileri, coğrafya alanında ise saray nüshasından istinsah edilen *Atlas Minor* vardır.⁸² Bir çalışmada Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un kütüphanesinde bulunan kitapların önemli bir bölümünün 1795'te reisülküttab olan, III. Selim döneminde gerçekleştirilen reformlarda etkisi bulunan Ebu Bekir Ratip Efendi'nin Osmanlı'nın Viyana Orta Elçiliğini yaptığı sırada (1791-1792) temin ettiği kitaplardan meydana geldiği belirtilmektedir.⁸³ Ratip Efendi'nin 1800 yılında hayatını kaybetmesinden sonra kendi kişisel kütüphanesi satın alınarak mühendishanenin kütüphanesine dahil edilmiştir. Mühendishane kütüphanesine nakledilenler arasında askeri mühendislik, askeri taktik ve teknik, fen bilimleri, matematik, coğrafya, nümizmatik alanlarındaki eserler ile coğrafya atlasları, haritalar ve hendese aletleri bulunmaktadır.⁸⁴ Ratip Efendi'nin kütüphaneye verilen kitapları arasında Antonie de Ville'nin *La Fortification du Sieur Antoine de Ville ou L'ingenieur Partait* eserinin 1672 tarihli Paris baskısının Amsterdam tıpkı basımı, M. Le Blond'un *Traité de Defense Des Places* eserinin 1762 Paris baskısı ve *L'Aritmétique et La Géométrie de L'Officier* adlı 1767 Paris baskısı, Joly de Maizeroy'un *Traité de Tactique Pour Servir de Supplément au Cours de Tactique Théorique, Pratique et Historique* isimli eserinin 1767 tarihli Paris baskısı, Domenico Sestini'nin yazdığı ve İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Robert Ainslie'nin antik sikke koleksiyonunun tanıtıldığı *Lettere e Dissertazioni Numismatiche Sopra Alcune Medaglie Rare Della Collezione Ainslieana* adlı İtalyanca eserinin üç cildinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ratip Efendi'nin mühendishaneye devredilen kitaplarının tamamının Fransız yazarların eserlerinden oluştuğu ve bu kitapların o dönemlerde Avusturya ve diğer Avrupa ülkelerinin askeri

⁸² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **a.g.e.**, s. 351.

⁸³ Mesut Uyar, Hayrullah Gök, "Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Kütüphanesi'nin Akıbeti-I", (Çevrimiçi) http://www.academia.edu/231633/Muhendishane-i_Berri-i_Humayun_Kutuphanesinin_Akibeti_-_I, 02.12.2012.

⁸⁴ **A.e.**

okullarında ders kitabı olarak okutulduğu belirtilmektedir.⁸⁵ Mühendishane-i Berri-i Hümayun kütüphanesinde bulunan diğer kitaplardan bazıları 1797’de satın alınan Etienne Bézout’un *Cours de Mathématiques À L’Usage du Corps Royal de L’Artillerie* eserinin dördüncü cildinin ilk baskısı, Théodore Durtubie’nin *Manuel de L’Artilleur* adlı 1795 Paris baskısıdır. Bu eserlerin dışında pek çok Avrupa baskısı eserlerin yanında Enderun-u Hümayun’dan devralınan padişahların emriyle çevrilmiş ve çoğaltılmış değerli yazma eserlerin de (Fatih Sultan Mehmet’in emriyle çoğaltılan Nasureddin Tusi’nin *Tahrir el-İklides*’i, Osman bin Abdülmennan’ın Macarca ve Fransızcadan tercüme edilen *Hendese Kitabı*, İbrahim Müteferrika tarafından I. Mahmut’a sunulan *Usul-u Hikem fi Nizam’ül Ümem*, vs. gibi) kütüphanede yer aldığı görülmektedir.⁸⁶ Ayrıca III. Selim 1806’da Mühendishane-i Berri-i Hümayun’a tümü Batı kökenli, matematik, fizik, astronomi, askerlik, denizcilik alanlarında 300 kitap bağışlamıştır. Kitapların çoğu Fransa’da askeri okullarda okutulan eserler olup bunlardan bazıları, Rousseau, Diderot, d’Alembert gibi yazar ve filozofların yazılarını içeren 147 ciltlik ansiklopedi *Encyclopédie Méthodique*, Fransız matematikçisi Bezout’ın dört ve altı ciltlik eserleri vardır.⁸⁷ Mühendishane-i Berri-i Hümayun’un aynı zamanda Topçu ve İstihkam ve Mühendislik okulu ve Kara Harp Okulu olması sebebiyle kütüphanesinin de bu doğrultudaki ihtiyaca cevap vermek üzere askerlik, askeri talim bilgisi, lağımcılık, istihkamcılık, genel matematik, geometri, cebir, koni kesitleri, difrensiyel hesap, integral hesap, mekanik, arazi ölçümü, topografya, astronomi, çeşitli dillerde lugatlar, ansiklopediler, harp tarihi, tarih ve coğrafya ile ilgili eserler, haritalar, planlar yer almıştır. Kütüphanede 1816 yılında 2587 parça vardır.⁸⁸

Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’un kütüphanesi, Mühendishane-i Berri-i Hümayun Kütüphanesi’nden daha fakirdir. 1825’te yapılan sayıma göre kütüphanede 86 kitap ve çeşitli alet edevatlar vardır. 1828 yılında Ruheddin Efendi’nin çabalarıyla

---

⁸⁵ A.e.

⁸⁶ Mesut Uyar, Hayrullah Gök, “Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Kütüphanesi’nin Akıbeti-II”, (Çevrimiçi)http://www.academia.edu/231635/Muhendishane-i_Berri-i_Humayun_Kutuphanesinin_Akibeti_-II, 02.12.2012.

⁸⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, **a.g.e.**, s. 352.

⁸⁸ Kemal Beydilli, **a.g.e.**, s. 297.

100 tanesi Fransızca dilbilgisi, 52'si mühendislikle ilgili olmak üzere 152 ciltlik Fransızca kitap dahil edilmiştir.⁸⁹

1834'te kurulan Mekteb-i Harbiye de bir kütüphaneye sahiptir. Mekteb-i Harbiye'nin kurulması çalışmaları sırasında Maçka Kışlası okul olacak şekilde düzenlenirken, bu sırada 400 öğrenci kapasiteli sınıflar ve pek çok yapı yanında kütüphane yapılmış, laboratuvar için İngiltere ve Fransa'dan aletler ısmarlanmıştır. 1836'da okula ait yönetmelik, rapor ve kitaplar, askeri konularla ilgili şeyler basılması için matbaa kurulmuştur.⁹⁰ 1848 yılında kurulan Erkân-ı Harbiye Mektebi, II. Meşrutiyet'ten sonra eğitim ve öğretim programını yeniden yapılandırmış, kurmay adaylarını sadece mesleki yönden değil sosyal ve kültürel açıdan da geliştirmek amaçlanmıştır. Okulun 1909 yılında düzenlenen nizamnamesine göre okulun kütüphanesinin kurulmasının planlandığı belirtilmektedir.⁹¹ Kaymakam ve kaza müdürleri yetiştirmek amacıyla 1859'da öğretime başlayan Mekteb-i Mülkiye de diğer okullar gibi kütüphaneye sahiptir.⁹² Mekteb-i Mülkiye'nin kütüphanesiyle ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılamamakla birlikte, 1 Haziran 1860 tarihli belgeden yola çıkılarak okulda o zamana göre çok büyük kapasitede bir kütüphane kurulması için alınan kitaplara çekinilmeden büyük para ödendiği belirtilmektedir.⁹³ Mekteb-i Mülkiye'ye kitap alımının bu tarihten sonra da devam ettiği, 1339-1340 öğretim yılında kütüphanede 1525 adet kitap bulunduğu tespit edilmiştir.⁹⁴

Osmanlı ordusunun subay gereksinimini karşılamak için XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn, Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn, devlet memuru yetiştirmek amacıyla 1839'da kurulan Mekteb-i Maârif-i Adliyye okulları ve kütüphaneleri dışında XIX. yüzyılın sonuna kadar kütüphane

---

⁸⁹ A.e., s. 303-306.

⁹⁰ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey**, C. I, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, 1995, s. 389-391.

⁹¹ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 33.

⁹² A.e., s. 36.

⁹³ Ali Çankaya, **"Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikde" Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, C. I, Ankara, y.y., 1968-1969, s. 63.

⁹⁴ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 36.

kurma görevi devlet tarafından gerçekleştirilmemektedir.⁹⁵ “Kütüphane kuran devlet” düşüncesi Osmanlı Devleti’nin Batı’ya yönelmesiyle gündeme gelmiştir. Batılı modern devletler halkın bütününe yönelik genel kütüphaneler ve ulusal kütüphaneler kurmuşlardır. Fransız İhtilali sonrası Batı’da gelişen fikirler, toplum içerisinde eşit haklara sahip yurttaş birey anlayışını ortaya çıkarınca, Osmanlı’nın içinde bulunduğu güç duruma ve imparatorluğu kurtarma çabalarına, Osmanlıcılık ideolojisi çerçevesinde, devlet tarafından halk için yapılan yenilikler dahil edilmiştir. Kurulan kütüphaneler bu anlayışla biçimlendirilmeye çalışılmaktadır.

3. Darülfünun Kütüphanesi ve Sanayi-i Nefise Mektebi Kütüphanesi

Batılılaşma döneminde açılan lise ve üniversite düzeyindeki okulların faaliyetleri arasında mecmua türünde yayınlar çıkarılması, halkın katılımına yönelik dersler/konferanslar verilmesi gibi girişimler göze çarpmaktadır. Geleneksel Osmanlı siyasetinde seçkin/bilimsel bilginin halka tanıtılması, öğretilmesi gibi bir amaç güdülmemektedir. Yeni anlayış Osmanlıcılık ideolojisiyle ilgilidir. Batı’da Fransız Devrimi ile herkesin eşit haklara sahip olması fikrinin yayılmasının da etkisiyle ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında geleneksel siyasetten vazgeçilip Osmanlıcılık’a yönlenilmiştir. Galatasaray Sultanisi, Darülfünun gibi Batılı okulların yaptığı yayınlar ve hedef kitlesi sadece öğrencilerle sınırlı olmayan konferans biçimindeki dersler ile bilgi daha geniş kitlelerle paylaşılmaya çalışılmaktadır. Darülfünun’u ilk kurma girişimi 1863’te gerçekleştirilmiştir.⁹⁶ İlk Darülfünun teşebbüsünde, derslerin yapılacağı bina henüz tamamlanmamasına ve Darülfünun’un resmi açılışının yapılmamasına ve inşaatının devam etmesine rağmen Ayasofya’daki Darülfünun binası içindeki birkaç odada konferans biçiminde derslere başlanmıştır ve burada bir kütüphane odası da bulunmaktadır. Bu kütüphaneye bir kişi çeşitli dillerden meydana gelen 4.000 ciltlik kitaplarını hediye etmiştir.⁹⁷ Kütüphane Ethem Paşa’nın gayretleriyle oluşturulmuştur ve kitapların çoğunluğunu Fransızca’dır.⁹⁸ Osmanlı

⁹⁵ Özer Soysal, **Türk Kütüphaneciliği: Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa**, C. I, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998, s. 19.

⁹⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri”, **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 404.

⁹⁷ Mehmet Ali Ayni, **Dâru’l-fünun (Üniversite) Tarihi**, Haz. Metin Hasırcı, İstanbul, Pınar Yayınları, 1995, s. 41.

⁹⁸ Ali Arslan, **Darülfünun’dan Üniversite’ye**, İstanbul, Kitabevi, 1995, s. 28.

geleneksel vakıf kütüphaneleri anlayışının da ötesinde Batı'daki üniversite modeline uygun biçimde, üniversite düzeyindeki bu okulun bir kütüphanesi olması gerektiği düşünülerek kütüphane oluşturulmaya çalışılmıştır.

1863'te resmi olarak açılışı yapılan ilk Darülfünun'u 1870'de yeniden kurma girişiminde bulunulmuştur. *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nde Darülfünun'da verilecek derslerin Türkçe olacağı, Türkçe eğitim verebilecek öğretim üyeleri yetişene kadar derslerin Fransızca olarak verilebileceği belirtilmiştir.⁹⁹ Darülfünun'da ders verme konusunda yetersizlik söz konusu olunca matematik, astronomi, fizik öğrenmek üzere Paris'e iki genç gönderilmiştir.¹⁰⁰ *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nde Darülfünun'un kütüphanesinin kurulmasıyla ilgili hükümler yer almıştır.¹⁰¹ Pek çok kaynakta ilk Darülfünun'un derslerinin yapıldığı konakta çıkan yangın neticesinde ortadan kalktığı söylenmektedir, bu durumda ilk Darülfünun kütüphanesinden geriye fazla eser kalmamış olsa gerektir. İkinci Darülfünun kurma teşebbüsünde (Darülfünun Osmani'de) kütüphane kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁰² Yeni üniversite kütüphanesine alınacak kaynakların listesi Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürü Mösyö Sava tarafından hazırlanmıştır. Bilim, tarih, coğrafya, tıp, edebiyat, felsefe vb. alanların yanında Avrupa'da basılan bazı süreli yayınlar da listede yer almış fakat daha sonra iptal edilerek, satın alınmamıştır.¹⁰³ Daha çok ders kitaplarının tercümesine yönelilmiştir.¹⁰⁴ Hümanizm ve pozitivizm akımlarıyla ilgili ana kaynakların hepsi Paris'ten satın alınarak Darülfünun Kütüphanesi'ne yerleştirilmiştir.¹⁰⁵

Batıcılışma projesinin önemli ayağını oluşturan üniversite eğitiminde benimsenen anlayış Darülfünun girişimlerinde kendisini göstermektedir. 1869-1870

---

⁹⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. I, s. 117'den naklen; **Düstur, I.Tertip**, C. II, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1289, s. 202-203.

¹⁰⁰ Necdet Öklem, **Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu**, İzmir, Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1973, s. 22.

¹⁰¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dârülfünûn Kurma Teşebbüsleri", **a.g.e.**, s. 409.

¹⁰² Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁰³ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dârülfünûn Kurma Teşebbüsleri", **a.g.e.**, s. 413.

¹⁰⁴ Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹⁰⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dârülfünûn Kurma Teşebbüsleri", **a.g.e.**, s. 413.

öğretim yılındaki ikinci Darülfünun (Darülfünun-ı Osmani) açılışında üç farklı dilde çeşitli konuşmalar yapılması dönemin toplumsal atmosferini anlamaya yardımcı olmaktadır. Maarif Nazırı Safvet Paşa, Meclis-i Kebir-i Maarif Reisi Münif Paşa, Darülfünun müdürü Tahsin Efendi Türkçe, Maarif Meclisi üyesi Aristokli Efendi Fransızca ve Cemaleddin Afgani Arapça konuşma yapmıştır.¹⁰⁶ Tüm konuşmalar bitince Murat Mollası Şeyhi Arif Efendi dua etmiştir.¹⁰⁷ Bir yandan Batı'ya yöneliş (Fransız kültürü ve dilinin hakimiyetinin başlaması) söz konusuysen diğer yandan geleneksel toplum kimliği devam ettirilmektedir.

Batılı anlamda üniversite kurma amacıyla gerçekleştirilen üçüncü teşebbüs 1874'te Mekteb-i Sultani binasında Darülfünun-ı Sultani kurulması ile ilgilidir. Darülfünun-ı Sultani'de derslerin Türkçe yapılabilmesine ve Türkçe kitaplar yazılabilmesine olanak verecek öğretmenler yetişene kadar, derslerin bir kısmının Türkçe bir kısmının Fransızca yapılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁸ Darülfünun-ı Sultani'nin mekteplerinin nizamnamelerinden anlaşıldığı üzere Darülfünun 1876'da tamamen gayrimüslimler tarafından yönetilmiştir. İdare heyeti Maarif Vekaleti nezareti altında müdür (Sava Paşa), kalem müdürü ve mütercim (Yanko Efendi), kalem müdürü muavini (Ekonomus Efendi) ile kütüphaneciden (M.C. Labo) oluşmuştur.¹⁰⁹ Bu nizamnamelerde dört kişiden oluşan idare heyetinde kütüphaneciye de yer verilmesi, Darülfünun'un bu dönemde de bir kütüphaneye sahip olduğunun ilk kanıtıdır. Darülfünun-ı Sultani kütüphanesi için Avrupa'dan bilimsel kitaplar getirilmiştir.¹¹⁰ İlk üç girişimdeki kütüphanelerde, Darülfünun ders programı doğrultusunda biçimlenmiştir. 1863 ile 1910 arasında kalan dönemde Darülfünun'da Fransız eğitim modeli ve Fransızca hakim olmuştur. Kütüphanelerdeki kaynaklar da çoğunlukla Fransa'dan getirilmiştir.

---

¹⁰⁶ A.e., s. 415.

¹⁰⁷ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, C. I, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009, s. 107.

¹⁰⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. I, s. 169'dan naklen; **Université Impériale Ottomane, Règlement et Programme**, Constantinople, 1876, s. 16-18.

¹⁰⁹ Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 40-41'den naklen; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihçesine Giriş II, Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-ı Sultani", **Belleten**, C. LVII, No: 218, Ankara, 1993, s. 202-209.

¹¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. I, s. 167'den naklen; **Mekâtib-i Aliye-i Fenniye yani Darülfünun-ı Sultani'nin Nizamname-i Dâhiliyesiyle Dürûs Cetvelidir**, İstanbul, 1293/1876, s.13.

Darülfünun, 1900-1908 döneminde Darülfünun-u Şahane adıyla varlık göstermiş, II. Meşrutiyet sonrası İstanbul Darülfünunu, 1933 Üniversite Reformu sonrası İstanbul Üniversitesi adını almıştır. 1900 yılındaki dördüncü Darülfünun kurma girişimi olan Darülfünun-u Şahane'ye de bir kütüphane kurulması kararlaştırılmıştır.¹¹¹ 3 Mart 1910'da İstanbul Darülfünunu'nda 1009 kitaptan oluşan bir kütüphane açılmıştır.¹¹² Bu kütüphanenin biçimlenişi ve kitapların niteliği dönemin toplumsal özellikleri ile ilintilidir. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki hükümeti yeniden tanzim edilecek Darülfünun eğitiminde Fransa ekolünün yerine Alman ekolünü tercih etmiştir.¹¹³ Darülfünun'un dördüncü teşebbüsü Fransız yerine Alman üniversite modeline dayanmaktadır. 1910 yılında yeniden faaliyete geçen Darülfünun'un eğitim ve öğretim anlayışındaki Alman etkisinin konjonktürel sebepleri bulunmaktadır. 1912-1919 yılları arasında İstanbul Darülfünunu Talimatnamesi yürürlükte kalmıştır. 1913'ten itibaren Darülfünun'un iyileştirilmesi için ortaya konan fikirlerden biri bilimsel çalışmalarda kolaylık sağlayacak laboratuvar ve kütüphanelerin güçlendirilmesidir.¹¹⁴ I. Dünya Savaşı'na denk gelen bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı Almanya'nın safında savaşa girmesinin bir sonucu da bu olmuştur. Darülfünun'a Almanya'dan hocalar davet edilmiştir. Alman hocaların her biri için, içinde bir kütüphanesi de bulunan darülmesaiyer (enstitüler) kurulmuştur.¹¹⁵ Bu dönemde Darülfünun'da ve diğer okullarda yabancı dil olarak Almanca'nın okutulmaya başlandığı görülmektedir, Alman hocalar ile birlikte Osmanlı Devleti'nin eğitim ve kültür anlayışı yeniden biçimlenmeye başlamıştır. Alman hocalar yurtlarına döndükten sonra 1919 Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'ne ve Darülfünun'daki Alman eğitim modeline karşı hoşnutsuzluklar dile getirilmiştir. Fransız eğitim modeline geri dönmeyi öneren tartışmalar yaşanmıştır.¹¹⁶

---

¹¹¹ Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹² **A.e.**, s. 58'den naklen; Abdurrahman Siler, "Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 129-131.

¹¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. I, s. 249.

¹¹⁴ Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹¹⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. I, s. 256.

¹¹⁶ **A.e.**, s. 287.

Darülfünun kütüphanesi kurma çabası 1863, 1869 ve 1874 yıllarındaki Darülfünun kurma girişimlerine paralel olarak gelişmiştir.¹¹⁷ Eğitim-öğretimde benimsenen anlayışa göre (Fransa veya Alman üniversite modeli) çoğunlukla yapılan bağışlar ve yurtdışından satın alınan kitaplar ile sınırlı düzeyde ve çapta bir Darülfünun Kütüphanesi kurulmuştur. Üniversite kütüphanelerinin Osmanlı geleneksel kütüphanecilik anlayışı veya Osmanlı Batılılaşma anlayışı dışında modern üniversite kütüphanesi olarak düzenlenmesi Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir.

Osmanlı döneminde kurulan bir başka okul kütüphanesi resmi olarak 1882’te kurulup 1883’te eğitime başlayan Sanayi-i Nefise Mektebi’nin kütüphanesidir. 1877’de sadrazam Edhem Paşa’nın kabinesinin Maarif Nazırı Münif Paşa resmen bir Sanayi-i Nefise kurulmasına karar vermiş, başına Guillemet’yi geçirmiştir. Bu sırada yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı bu projenin uygulanmasını erteletmiştir. 1881 yılında Ticaret Nazırı Mehmet Raif Efendi’nin çabalarıyla, 1882’de Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuştur. Okulun kurulmasından üç ay önce Müze-i Hümayun’un müdürü olan Osman Hamdi Bey, Sanayi-i Nefise Mektebi’nin de başına getirilmiştir. Okulun binasına ek yeni bir bina olarak Çinili Köşk’ün yanında beş sınıf ve bir atölye içeren ve mimarı Alexandre Vallaury olan bir bina yaptırılmıştır. Okulda resim, heykel ve mimarlık eğitimi verilmektedir. Paris Güzel Sanatlar Okulu Yönetmeliği’ni kendine model alan Sanayi-i Nefise Mektebi’nde ders veren hocalar ve öğrenciler ağırlıklı olarak gayrimüslimdir. Sanayi-i Nefise Mektebi’nin açılması yerli ve yabancı basında çeşitli şekillerde yankı bulmuştur. Yurtdışı basının İslam’ın resim ve tasvire olan tutumunu her fırsatta hatırlatan gazeteci ve yazarları bu okulun açılması ve Müslüman öğrencilerinin de bulunmasını küçük bir devrim olarak nitelendirmiştir. Resim derslerini Osman Hamdi, Salvator Valeri, karakalemi Joseph Varnia-Zarzecki, heykeltıraşlığı Yervant Osgan, mimarlık derslerini ise Müze-i Hümayun ve Sanayi-i Nefise Mektebi binalarının mimarı Alexandre Vallaury ve Philippe Bello vermektedir.¹¹⁸ Sanayi Nefise Mektebi’nin ilk yönetmeliğinde dahi kütüphanesine

¹¹⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı’da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. II, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 281.

¹¹⁸ Edhem Eldem, “Sanayi-i Nefise Mektebi”, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ed. Edhem Eldem, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 455.

değinilmektedir. Yönetmeliğin 2. maddesinde okulun idare işleri kadrosu açıklanırken, “*kütüphane memurluğunu da yapacak olan nümune ve sanat eserleri muhafızı*” ifadesiyle kütüphane görevlisinden bahsedilmiş, 12. maddesinde özel kalem tarafından verilecek belgeyle (bir nevi öğrenci kimliği) okuldaki derslere olduğu gibi kütüphaneye de yalnızca okulda kayıtlı bulunan öğrenciler değil, güzel sanatlar eğitimi gören herkesin girip yararlanabileceği bildirilmiştir. 21. maddesinde okul müdürünün kütüphanede okuma ve inceleme süresini ve kütüphaneye alınacak kitapların verilme şeklini tayin edeceği ve kütüphanede bulunan kitap ve diğer eserlerin muhafazası için gerekli tedbirleri alacağı kaydedilmiştir.¹¹⁹ Kütüphanede ağırlıklı olarak sanat tarihi alanında eserler bulunmaktadır.¹²⁰ Sanayi-i Nefise Mektebi Kütüphanesi için gerekli olan 3250 franklık kitapların Fransa’dan getirilmesi hakkında bir arşiv belgesi bulunmaktadır.¹²¹ Osman Hamdi Bey, Sanayi Nefise Mektebi’nin kütüphanesi için Avrupa’dan arkeoloji, nümizmatik, sanat tarihi, epigrafi konularıyla ilgili pek çok kitap, sözlük ve ansiklopediler getirmiştir. Daha sonra İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi’ne aktarıldığı anlaşılan kütüphanede tarih ve Fenn-i Asar-ı Atika’ya ait 1500 cilt kitap vardır.¹²²

4. Cemiyet Kütüphaneleri

Batılılaşma döneminde Darülfünun kadroları henüz belirginleşmeden önce (1900’e kadar açılıp kapanan Darülfünun’u kurma teşebbüsleri süresince) burada okutulacak tercümelerin yapılacağı cemiyetlerin kütüphaneleri oluşmuştur. Üniversite kadrosu oluşmamış olsa bile, bu altyapıyı oluşturacak girişimlerin temelinde bir süreklilik söz konusudur. Bu anlamda cemiyetler, tercüme faaliyetleri ve bu oluşumların kütüphaneleri Darülfünun’a temel oluşturması bakımından önemlidir. Cemiyetlerin gazete ve mecmualarının da bulunması, üniversitelerin tabanını geniş kesimler için de genişletmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Cemiyet kütüphaneleri bir yönüyle hem bilimlere dayanak hem de belli belirsiz bir

¹¹⁹ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi Bey**, C. II, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, 1995, s. 461-463.

¹²⁰ R. Tuba Çavdar, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi”, **a.g.e.**, s. 33.

¹²¹ **BOA, Dahiliye İradeleri**, No. 69453, Mustafa Cezar, **Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi Bey**, C. II, s. 534.

¹²² Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, 2003, s. 60.

dünya görüşüyle ilgili temel oluşturmak için, geçmişteki medrese, okul kütüphanelerinden farklı bir anlayışla oluşturulacaktır. Geleneksel Osmanlı dönemi kütüphaneciliği dönemindeki okul kütüphaneleri dine dayalı olduğu için belli dini gruplarla sınırlıdır. Fakat Cemiyet Kütüphaneleri'nin içeriği daha geneli kapsadığı için dünya görüşü dinle sınırlı olmaktan çıkmaktadır. Tanzimat Fermanı'nın ilanında etkisi bulunan Mustafa Reşit Paşa, yazı dilinde yeni bir üslup yaratmayı, getirdiği yeni fikirleri herkesin anlayacağı, sade bir dille halka yaymak istemektedir. Reşit Paşa'nın devrin ileri fikirli aydınlarını toplayan Encümen-i Daniş'i kurması bu anlamda önemlidir.¹²³ Encümen-i Daniş'in görevleri arasına halkın eğitimine yönelik kitapların da hazırlanmasının dahil edilmesi, Tanzimat'ın Osmanlıcılık ruhunun bir yansımasıdır.

Batılılaşmanın düşünsel zemini, çeşitli cemiyetlerde tartışma ve çalışmalar yaparak yetişen ve gazete, dergi gibi yayın faaliyetlerinde bulunan Osmanlı aydınları tarafından oluşturulmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren bu yönde girişimler görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde 1717'de sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ve şair Nedim'in öncülüğünde Doğu ve Batı dillerinden eserlerin çevrilmesi amacıyla dönemin bilginlerini bir araya getiren ilk Tercüme Heyeti kurulmuş, burada felsefe ve edebiyatla ilgili eserler Arapça ve Farsça'dan Osmanlıca'ya, teknik ve tıpla ilgili olan bilimsel kitaplar ise Arapça'ya çevrilmiştir.¹²⁴ Batılılaşma ve Batı kaynaklarını/düşüncesini öğrenme düşüncesinin henüz netleşmediği bu dönemde heyet tarafından yapılan çevirilerde Doğu'daki eserlere ağırlık verildiği görülmektedir. XIX. yüzyılda devlet işlerinde yabancı dil bilen eleman ihtiyacının artması, okullarda Batı dillerinin okutulması yanında 1832 yılında Babıali Tercüme Odası'nın kurulmasına yol açmıştır. Tercüme Odası yalnızca yeni yetişenlere yabancı dil öğretmekle kalmamış, giderek yeni bir dünya görüşünün/siyasi idealin geliştiği önemli bir kurum haline gelmiştir. Babıali Tercüme Odası'nın kurulmasından bir süre sonra Mabeyn Kalemi, Tophane Kalemi, Gümrük Kalemi oluşturulmuştur. II. Mahmut döneminde eğitim için yurtdışına gönderilen gençler

¹²³ Mehmet Kaplan, "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 473-474.

¹²⁴ Mine YAZICI, **Çeviri Etkinliği: Disiplinler Arasından Çeviriye Bakış**, İstanbul, Multilingual, 2004, s. 89.

1839 sonrası yurda dönmeye başlamış ve bulundukları yerlerdeki gençleri yabancı dillere ve Batı bilimine yönlendirmişlerdir. Buralarda yetişen aydınlar, XVIII. yüzyılın büyük yazarlarını aslından okuyarak, bu fikirleri aralarında tartışmışlardır. Yabancı basını ve özellikle Fransız gazetelerini okuyarak mevcut siyasi olayları memleketteki yansımalarından farklı bakış açılarıyla yorumlamışlardır.¹²⁵ Tanzimat döneminin ileri gelenlerinin bir kısmı Tercüme Odası'nda yetişmiş, bir kısmı yabancı dil bilgilerini ilerletmiş, bir kısmı burada çalışmış ve öğretmenlik yapmışlardır. Bu kişilerden en önemlileri, Ali Paşa (Dışişleri Bakanı, sadrazam), Fuat Paşa (Dışişleri Bakanı, sadrazam), Safvet Paşa (Dışişleri ve Eğitim Bakanı, sadrazam), Sarım Paşa (sadrazam), Namık Kemal (Yeni Osmanlılardan edebiyatçı), Ahmet Vefik Paşa (Yahya Efendi'nin torunu, edebiyatçı, sadrazam), Fevzi Bey (telgrafın kurucularından, ilk haberleşme memuru), M. Namık Paşa (Petersburg Ateşemiliteri, Londra Elçisi), M. Sadık Rıfat Paşa (Viyana Elçisi, Dışişleri Bakanı), Haydar Efendi (Tahran Elçiliği müsteşarı ve maslahatgüzarı, İstanbul şehremini), Billurî Mehmet Efendi (ilk telgraf müdürü, Dışişleri memuru, şehremini yardımcısı), Agâh Efendi (gazeteci, *Tercüman-ı Ahval Gazetesi*'nin kurucusu), Ziya Paşa (Yeni Osmanlılar'dan, edebiyatçı), Sadullah Paşa (Berlin Elçisi), Mehmet Bey (Yeni Osmanlılar'dan), Münif Efendi (Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucularından, Babıali Tercümanı), Ethem Pertev Paşa (Tanzimat devri şairlerinden), Mehmet Şekip (Beylikçi, Hariciye Müsteşarı, Londra Büyükelçisi)'tir.¹²⁶ Tercüme Odası'nın önemli şahsiyetlerinden olan ve zengin bir özel/kişisel kütüphaneye sahip Ahmet Vefik Efendi, Moliere'den çeviri ve uyarlamalar yapmıştır.¹²⁷ Yaptığı *Telemak* tercümesinin önsözünde 1879-1880 yılında Osmanlı'da tercüme edilmiş bazı romanlardan bahsetmektedir. Bunlar, Le Sage'dan *Gil Blas*, Voltaire'den *Candide*, Bernardin de Saint-Pierre'den *Paul et Virginie*, Rousseau'dan *Heloise*, Madame de Stael'den *Corinne*, George Sand *Mauprat*, Daniel Defoe *Robinson*, Fielding *Tom Jones*, Sterne *Tristram Shandy*, Swift *Gulliver*, Smollet *Roderich Random*, Walter Scott *Guy Mannering*, Cooper *Le Dernier des Mohichans*, Goethe *Werther*,

¹²⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 138.

¹²⁶ Cahit Bilim, "Tercüme Odası", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. I, No: 1, 1990, s. 40-41.

¹²⁷ Haşim Koç, "Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. IV, No: 8, 2006, s. 366.

Cervantes *Don Kişot*, Boccaccio *Decameron*'dur.¹²⁸ Tercüme Odası'nın, neredeyse tüm devlet memurlarının fikri gelişimine katkıda bulunan bir kütüphanesi bulunmaktadır.¹²⁹ Bir çalışmada arşiv belgelerine dayanarak tercüme eserlerin, Tabhane-i Amire'de basılan kitapların her birinden birer takım buraya gönderilmesinin kararlaştırıldığı belirlenmiştir. Tercüme Odası Kütüphanesi'ne alınan ilk eserler geleneksel tarzdaki *Mizanü'l-Edip*, *Kâffe-i Şerh-i Asım*, *Gülistan-ı Maarif*, *Şahidi Risalesi* gibi eserler ve *Avrupa Kıtası*, *Avrupa Risalesi*, *Afrika Kıtası* gibi modern dünyayı tanıtacak kitaplardır.¹³⁰ Carter V. Findley, ünlü sözlük yazarı Redhouse'un Encümen-i Daniş'in üyesi olduğunu, daha sonra çeviri bürosunda kütüphane kurarak yönettiğini ifade etmektedir. Redhouse'un ayrılmasından sonra da varlığını sürdüren kütüphane için, Redhouse'un İstanbul'dan ayrıldığı 1853'e kadar büro üyeleri tarafından 500 pound para toplandığı ifadesinden¹³¹ yola çıkılarak Tercüme Odası Kütüphanesi'nin temellerini Redhouse'un attığı düşünülmektedir. Kitapların iki aylığına ödünç verildiği ve ödünç alınan kitabı iade etmeden başka kitap verilmeyen Tercüme Odası Kütüphanesi'nin 1850 yılından itibaren düzenli olarak kayıt defteri tutulmuş ve kimin hangi kitabı ödünç aldığı, hangilerini iade ettiği, kaç kitap okuduğu buraya kaydedilmiştir.¹³² Tercüme Odası Kütüphanesi'nden şahıslardan başka Tanzimat Meclisi ve Zaptiye Komisyonu gibi devlet organlarının da ödünç kitap aldığı belirtilmektedir. 29 Kasım 1884 tarihli bir belgeden bu tarihte kütüphanede 545 Fransızca, 255 Türkçe kitap bulunduğu tespit edilmiştir.¹³³

Osmanlı'da 1909 yılında Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır, fakat ilk derneklerin kuruluşu daha erken dönemlere rastlamaktadır.¹³⁴ Batılı bilim anlayışının benimsenip yerleşmesini sağlayacak cemiyetler ve bu oluşumlardan verimli neticeler

¹²⁸ A.e., s. 366'dan naklen; Ahmet Vefik, **Telemak Tercümesi**, Bursa, Hüdâvendigâr Matbaası, 1297, s. 3.

¹²⁹ Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 130.

¹³⁰ A.e., s. 131.

¹³¹ Carter V. Findley, "Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğubilimcinin Öyküsü", **Kebikeç**, No: 6, 1998, s. 229.

¹³² Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", **a.g.e.**, s. 131'den naklen; **BOA, BEO, Sadaret Defteri**, No. 1576, Babıâli Tercüme Odası Kütüphanesi'nden okunmak üzere verilen kitapların Zimmet Defteri; Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", **a.g.e.**, s. 132.

¹³³ Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", **a.g.e.**, s. 143-145.

¹³⁴ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 49.

alabilmek amacıyla cemiyet kütüphaneleri kurulmuştur. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, Teavün-ü İçtimai Cemiyeti, Rum Cemiyet-i Edebiyesi kurulan cemiyetler arasındadır. Cemiyet kütüphaneleri amaç, yönetim ve koleksiyon bakımından geleneksel kütüphanelerden farklı özellikler taşımaktadır. Osmanlı içindeki yabancı unsurlar da kendi kültür ve varlıklarını devam ettirebilmek için kendi cemiyet kütüphanelerini kurmuşlardır. Cemiyet kütüphaneleri Osmanlıca, Farsça ve Arapça eserlerin yanında Batı'da basılan eserleri de içermiştir. Bacon, Shakespeare, Montesquieu, Adam Smith gibi Batı bilim ve sanatındaki önemli şahsiyetlere ait eserlerin bu kütüphanelerde yer aldığı belirtilmektedir.¹³⁵ Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kütüphanesinin, Türkiye'de Batı'daki esaslara dayalı olarak kurulan ilk kütüphane olduğu ifade edilmektedir. Kütüphanenin 1862'de yayımlanan talimatnamesinde yönetmeliğinde kütüphanedeki kitapların ilk sayfasına cemiyet mühürünün basılacağı, devamlı üye olanlarla olmayanların kütüphaneden ücretsiz yararlanacağı, kütüphanede tutulacak defter, ödünç verme kuralları gibi konulara yer verilmiştir. Cemiyet yayını *Mecmua-ı Fünun*'da çıkan bir yazıda cemiyetin faaliyete girmesinin ikinci yılında açılan okuma salonundaki 7 Türkçe, 10 Fransızca, 5 İngilizce, 4 Ermenice, 3 Rumca gazete ve 5 adet yeni sipariş edilen süreli yayından bahsedilmektedir.¹³⁶

Darülfünun-u Osmani'de ilk Darülfünun'da olduğu gibi devlet büyükleri veya Osmanlı Devleti'nin bilginleri dersler vermişlerdir. Ders programı hazırlanırken Fransız üniversitelerindeki model izlenmiştir.¹³⁷ Darülfünun'un kurulma düşüncesinin ortaya çıktığı dönemde ve birinci teşebbüste, kurulacak Darülfünun'da okutulacak derslerin kitaplarını yazmak (ve halkın eğitime yönelik kitapların hazırlanması) amacıyla Darülfünun binasının içinde Encümen-i Daniş oluşturulması, Fransız Bilimler Akademisi'nin örnek alındığına gösterge sayılmaktadır.¹³⁸ Fakat Encümen-i Daniş'in pek çok yabancı tarihçi tarafından da Fransız Akademisi'ne ve İngiliz Kraliyet Akademisi'ne benzetilmesinin birincisinin devlet tarafından

---

¹³⁵ A.e., s. 50.

¹³⁶ Müjgan Cınbur, "Münif Paşa ve Kütüphanelerin Yönetimiyle İlgili İlk Resmi Talimatname", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XIII, No: 1-2, 1964, s. 30-31.

¹³⁷ Necdet Öklem, a.g.e, s. 24.

¹³⁸ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, s. 50.

ikincisinin şahıslar tarafından kurulmuş olmasından ibaret olduğu söylenmektedir.¹³⁹ Encümen-i Daniş, 1851-1862 yılları arasında varlık göstermiştir. Üyelerinin esas ve büyük çoğunluğu devlet ileri gelenleri, bilhassa sadrazamlar olmuştur. Devlet büyükleri dışındaki üyeleri, İngiliz sözlük yazarı James William Redhouse, Osmanlı tarihi yazarı Avusturyalı Baron Joseph Hammer Purgstall, Fransız Türkolog Thomas Xavier de Bianchi'dir.¹⁴⁰ Kısa bir süre görev yapan Encümen-i Daniş'in çevirmeye başladığı eserlerden biri İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'sidir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu eserin çevirisiyle ilgili olarak "...bu çalışmanın asıl genişliğini gösteren eserler, daha ziyade kütüphane köşelerinde müsvedde hâlinde kalan ve basıldıkları halde uyandırdıkları alâka bize kadar gelemeyen eserlerdir. Bunlar, kadîm tarihten günün canlı meselelerine kadar geniş bir saha üzerinde dağılmış bir öğrenme ihtiyacının delilleridir."¹⁴¹ demektedir. Tanpınar'ın ifadeleri bu dönem Osmanlı'sının bilgiye bakış açısı ve kitaba ilgisini iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Osmanlı dönemi kütüphanelerinde Doğu ve Batı bilgi birikimini kapsayan pek çok değerli eser vardır. Tanpınar, bu eserleri Osmanlı'nın geçmiş ve yaşanan dönem ile ilgili öğrenme ihtiyacının delilleri olarak görmektedir.

Darülfünun'da okutulacak kitapları hazırlamakla görevli Encümen-i Daniş'i oluşturan kişiler çoğunlukla devlet yöneticileri sınıfındandır (73 dahili ve harici üyenin yalnızca 16'sı ulemadandır¹⁴²). Encümen-i Daniş sona erdikten sonra 1861'de oluşturulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucularından Münif Paşa medrese eğitimi almış olmasına rağmen, bu cemiyette ulemaya yer vermemesi Osmanlı Devleti'nin son döneminde ivme kazanacak din-bilim zihniyeti çatışmasının (mektepli-medreseli ayrımının) ilk ortaya çıkışı olarak yorumlanırken¹⁴³ aslında bu durum Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan beri var olan devlet-toplum ikiliğinin Tanzimat döneminde de devam ettiğini göstermektedir.

---

¹³⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri: 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu: 3-5 Nisan 1987**, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, y.y., 1987, s. 217.

¹⁴⁰ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, s. 50-52.

¹⁴¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁴² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **a.g.e.**, s. 366.

¹⁴³ **A.e.**, s. 366.

Darülfünun için kitap telif ve tercümesi, umuma açık dersler verilmesi, *Mecmua-yı Fünûn* dergisinin yayınlanması amacıyla oluşturulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin üyeleri arasında cemiyetin kütüphanesini nizamnamesine uygun biçimde yönetmek üzere bir hafız-ı kütüb görevlendirilmiştir. 1864'te bağışlanan kitap, harita, coğrafya ve çeşitli bilim dalları ile ilgili levhalar, fizik ve mekaniğe ait aletler ile cemiyetin kütüphane ve okuma salonu açılmıştır. Kütüphanede 7 Türkçe, 10 Fransızca, 5 İngilizce, 4 Ermenice, 3 Rumca gazete yararlanmaya açılmıştır. Kitapların yanında harita, coğrafya ve çeşitli bilim dallarına ait levhalar, fizik ve mekaniğe ilişkin aletler de kütüphanede bulunmaktadır. Bağışlarla 1000 cildi bulan kitap sayısında en fazla katkısı bulunan 137 ciltlik bağışla İzmir demiryolları inşaatını yapan İngiliz mühendis T. Crampton'dır. Bağış yapanlar ve bağışladıkları kitaplar cemiyet merkezinde kurulan matbaada basılan cemiyetin yayını *Mecmua-yı Fünun*'da ilan edilmiştir.¹⁴⁴ Cemiyet kütüphanesine çeşitli konularda devrin önemli yazarlarının kitap, derleme ve çevirilerini bağışlayan diğer kişiler Hayrullah Efendi, Divan-ı Hümayun tercümanı Arifi Bey, topçu mutasarrıfı Raşit Efendi, Kadri Bey, Mektubi-i seraskeri hulefasından Tahsin Efendi, üçüncü mahkeme-i ticaret reisi Vahan Efendi'dir.¹⁴⁵ Kütüphanede 30'dan fazla Türkçe, Fransızca, İngilizce, Rumca ve Ermenice gazete ve derginin hizmete sunulduğu tespit edilmiştir. Buraya bağışlanan kitapların büyük bölümü fen ve mühendislikle ilgilidir.¹⁴⁶ Osmanlı geleneksel vakıf kütüphaneciliğinde kurulan kütüphanenin kuralları, yararlandırma kuralları vakfiyelerde belirtilirken, Darülfünun Kütüphanesi'nden bile önce ilk kez Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi için bir kütüphane nizamnamesi hazırlanmıştır.¹⁴⁷ Kütüphanenin nizamnamesinde kitaplar için üç türlü defter tutulacağı bildirilerek cemiyet üyeleri ve diğer vatandaşların kitap ödünç almalarına dair kurallar belirtilmektedir.¹⁴⁸ Aynı zamanda bu kütüphane İstanbul'da fen ve bilim alanında yabancı kitapların bulunduğu genel kullanıma açık tek kütüphanedir. Ancak

¹⁴⁴ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, s. 59'dan naklen; Yeşim Işıl [Ülman], **Mecmua-yı Fünun**, İstanbul, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, 1863, C. I, No:1, s. 149-162.

¹⁴⁵ Yeşim Işıl, "Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünûn", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986, s. 156.

¹⁴⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", **a.g.e.**, s. 213.

¹⁴⁷ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, s. 59.

¹⁴⁸ Ragıp Özdem, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", **Tanzimat I: Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile**, İstanbul, y.y., 1940, s. 884.

kütüphaneden yararlanmak için Cemiyet ya da kütüphane üyelerinden birinin referansı gereklidir ve yararlanma resmi okul öğrencileri hariç ücrete tabidir.¹⁴⁹ Eğitim ve öğretimde kitap ve gazete okunmasının büyük yararlar sağlayacağı ve bunun da cemiyetin görev ve amaçlarına uygun olduğu belirtilerek cemiyet merkezine kütüphane açılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁰ Cemiyet kütüphanelerinin diğerlerinde hizmet için belirli meslek gruplarındaki insanlar hedeflenmişken, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kütüphanesi üye olan herkese açıktır. Koleksiyonundaki Doğu ve Batı dillerindeki çeşitli kaynaklarla, isteyen herkesin bilgisini arttırması ve bakış açısını genişletebilmesi amaçlanmıştır.¹⁵¹ Bu dönemde İstanbul'da fenne ait yabancı dilde eserler barındıran umuma açık bir kütüphane bulunmadığı için cemiyetin kütüphanesinde 1000 ciltlik bu türde kitapların bulunmasının kütüphanenin değerini arttırdığı ifade edilmiştir.¹⁵² Cemiyet kütüphanesinde bulunan gazete defterinde (Cemiyet Kıraathanesi Gazete Defteri) buradaki gazete isimleri verilmektedir. 7 Türkçe gazete *Takvim-i Vakayî*, *Ceride-i Askeriyye*, *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *Mecmua-i Fünûn*, *Mecmua-i İber-i İntibah*'dır. 10 Fransızca gazeteden bazıları *Journal de Constantinople*, *Corrier d'Orient*, *Monde*, *Patrie*, *Nation*, *Semanfor*, *Nord*, *Gazette de Monde*, *Independence Belge*'dir. 5 İngilizce gazete *Galinianis Messinar*, *Morning Post*, *Dayal*, *Levant Herald*, *Atheneum*; 4 Ermenice gazete, *Mecmua-i Havadis*, *Varaka-i Havadis*, *Aviglapar*, *Jamanak*; 3 Rumca gazete *Bizantis*, *Anatolikon Aster*, *Rum Cemiyeti Mecmuası*'dır. Sipariş edilen gazeteler ise *Illustration Française*, *Revue de Monde*, *Imperial*, *Vekayî-i Mısriyye* ve *İran Ruznamesi* olarak tespit edilmiştir.¹⁵³ Bağışlanan kitaplar arasında Shakeaspeare, Adam Smith, Montesquieu, Bacon, Lamartine gibi kişilere ait kitaplar da yer almaktadır.¹⁵⁴

Faaliyetleri 1862'de başlayan ve 1865'te resmen kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Fransızca olan tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesini sağlamak amacını taşımaktadır. Cemiyet hedeflerine yönelik olarak kurulan bir kütüphaneye sahiptir.

¹⁴⁹ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, s. 59.

¹⁵⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", **a.g.e.**, s. 213.

¹⁵¹ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 54.

¹⁵² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", **a.g.e.**, s. 214.

¹⁵³ Yeşim Işıl, "Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünûn", **a.g.e.**, s. 161-162.

¹⁵⁴ **A.e.**, s. 157-160.

Bu büyük cemiyetlerin dışında, mimarlık ve mühendislikle ilgili araştırmalar yapma amacıyla 1908 yılında kurulan Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, koleksiyonunda Doğu ve Batı dillerinde kitap, gazete ve süreli yayın içeren 1911’de kurulan Tevaün-i İctimai Cemiyeti ve 1861 yılında kurulan Rum Cemiyet-i Edebiyesi’nin kütüphaneleri bulunmaktadır.¹⁵⁵ Batılılaşma döneminde gerçekleşen cemiyetleşme faaliyetleri siyasi tercihin ve gidişatın yönü ile alakalıdır. Batılı anlayışlarla yetiştirilen devlet kadroları ileride devletin akıbetini belirleyecek atılımlarda bulunmuşlardır. Bu bakımdan önemli olan İttihat ve Terakki Partisi’nin başlangıçta cemiyet olarak kurulduğu unutulmamalıdır.

B.- BATILILAŞMA DÖNEMİ SARAY KÜTÜPHANELERİ

Batılılaşma tercihinin yapılmasını müteakiben yeni/Batılı mimari üslup ve planlama ile sırasıyla Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı inşa edilecek ve Topkapı Sarayı eski Osmanlı yönetim merkezi olarak önemini yitirecektir. Bu değişim ile birlikte yeni saraylar içerisinde kütüphaneler oluşturulmaktadır. Topkapı Sarayı’ndaki kütüphanelerden kimi eserler yeni saray kütüphanelerine aktararak ve bazen kitap ciltleri değiştirilerek üzerine yeni padişahın mührünün basılması yoluyla, Topkapı Sarayı kütüphanelerinden getirilen değerli kitaplar yeni padişaha mal edilmektedir. Topkapı Sarayı’ndan getirilenlerin yanında padişahlar tarafından satın aldırılan, hediye edilen kitap ve dergiler ve diğer değerli materyaller yeni saray kütüphanelerine yerleştirilmektedir. Her ikisi de yabancı mimarlara tasarlattırılmış Batılılaşma dönemi sarayları, Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı içerisinde oluşturulan kütüphanelere bilhassa padişahların isteğiyle temin edilmiş kitapların niteliği, içeriği ve konusal dağılımı ve kütüphanelerin padişah dışındaki kişilere açık yapısı (halka açık olması manasında değil, yabancı diplomat-seyyah-araştırmacı vs. kişilere teşhir edilmesi anlamında) yeni saray kütüphanelerinin biçimlenme yönünü göstermektedir.

1. Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi/Abdülmecit Efendi Kütüphanesi

Osmanlı devlet yönetimi 1856 yılında Dolmabahçe Sarayı’na taşınmıştır. Cumhuriyet rejiminin seçtiği son halife Abdülmecit Efendi’nin Dolmabahçe

¹⁵⁵ R. Tuba Çavdar, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi”, **a.g.e.**, s. 51-54.

Sarayı'nda özel bir kütüphanesi bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda dünyaya gelen Abdülmecit Efendi, babası Abdülaziz'in son nefesini verdiği Feriye Sarayı Şehzade Dairesi'ndeki odayı kendisine kişisel kütüphane yapmış, veliaht olduktan sonra kütüphanesini Dolmabahçe Sarayı'ndaki Veliaht Dairesi'nin selamlık kısmına nakletmiş, halife olduktan sonra ise kütüphanesini Dolmabahçe Sarayı'nın Mabeyn Bölümü'ndeki Hünkar Dairesi sofasına aktarmıştır.¹⁵⁶ Entelektüelliği ve dönemine göre özgürlükçü düşünceleriyle tanınan Abdülmecit Efendi halife olduktan sonra çalışmalarını kişisel kütüphanesinde yürütmüş, pek çok önemli karar ve haberi burada almıştır. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ve Abdülmecit'in sürgüne gönderilmesi de kendisine yine bu kütüphanede bildirilmiştir. Abdülmecit Efendi pek çok yerli ve yabancı gazetelere abone olmuş, çeşitli yerlerden sipariş ettiği ve satın aldığı kitaplarını kütüphanesinde muhafaza etmiştir.¹⁵⁷

Avrupa sanat ve edebiyatını düzenli olarak takip eden Abdülmecit Efendi bu türdeki yayınları kütüphanesine dahil etmiştir. Yerli ve yabancı pek çok gazetenin aboneliği olmuştur, pek çok yabancı yayını Avrupa'dan getirtmiştir. Eylem Yağbasan'ın çalışmasından, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı arşiv kayıtlarına göre Abdülmecit Efendi'nin kütüphanesinde *L'Illustration*, *Die Kunst*, *The Morning Post*, *Le Temps*, *Le Matin*, *The Illustrated London News*, *Revue des deux Mondes*, *The Studio*, *Velhagen-Kolasing Monatshefte*, *The Near East*, *France Islam*, *Sebilülreşad*, *Revue Internationale de Paris* gibi yabancı yayınlar, *Kalem*, *Servet-i Fünun*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Falaka*, *Püsküllü Bela*, *Musavver Muhit*, *Resimli Kitap*, *Stambul*, *Stambul Journal Quotidien Politique et Littéraire*, *Tan* gibi yerli yayınların bulunduğunu öğreniyoruz. Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşiv kayıtlarında bulunan evraklardan Abdülmecit Efendi'nin İstanbul'da bulunan kütüphanelerle irtibat halinde olduğu, Babıali Caddesi ve Pera'daki kitapçılardan pek çok kitap sipariş ettiği ve satın aldığı, Almanya'dan eserler getirttiği, kütüphanesine sayısız tarih kitabı aldırıldığı tespit edilmiştir. Bu eserler arasında Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyicu'l-*

---

¹⁵⁶ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", **Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi**, No: 5, Ankara, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, 2010, s. 65-66.

¹⁵⁷ Eylem Yağbasan, "Ressam Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944)", **Hanedandan Bir Ressam: Abdülmecid Efendi**, Ed. Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 32-35.

Vukuat adlı tarih kitabı, Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türki* adlı sözlüğü ve Victor Hugo'nun çeşitli eserleri vardır.¹⁵⁸

Müzikle yakından ilgilenen Abdülmecit Efendi'nin kütüphanesinde, kendi devrinin profesyonel manada müzikle ilgilenen aristokratlarının kütüphanesinde bulunabilecek hemen hemen her türlü müzik notası vardır. Bunlar arasında piyano solo ve oda müziği türündeki eserler çoğunluktadır. Beethoven'ın hemen hemen bütün trio ve yaylı kuartetleri, sonatları, senfonileri, senfonilerinin piyano redüksiyonları, iki piyano için yapılmış aranjmanları, Haydn, Mozart, Mendelssohn ve Dvorak'ın eserlerinden seçmeler, Corelli'nin 6 sonatı, Bach'ın 48 prelüd ve fügen, Puccini'nin *La Boheme* operasının partiyonu, keman ustası Ottokar Sevcik'in keman metot ve etütleri, Czerny'nin metot ve etütleri, Tanburi Cemil Bey'in 1903 tarihli teori kitabı, sarayda musiki hocalığı yapan Guatelli Paşa'nın da eserlerini içeren yayımlanmamış yazmaları içeren bir cilt nota defteri kütüphanesinde bulunan zengin müzik eserleri arasındadır. Söz konusu nota eserlerinin bir kısmının İstanbul'dan bir kısmının yurtdışındaki edisyonlarla yapılan yazışmalar sonucunda elde edildiği anlaşılmıştır. Abdülmecit Efendi ve yaverinin adına düzenlenmiş pek çok faturaya rastlanmıştır.¹⁵⁹ Tarih ve edebiyat alanlarıyla da yakından ilgilenen Abdülmecit Efendi'nin yayımlanmamış pek çok telif ve tercüme eseri bulunmaktadır. Maupassant'tan tercüme ederek Zeynel müstear ismiyle yayınlattığı *Sayyad*'ın bunlardan biridir.¹⁶⁰ Bu eserlerin Abdülmecit'in saraydaki kütüphanesinde bulunduğu malumdur.

2. Yıldız Sarayı Kütüphanesi ve II. Abdülhamit'in Özel Kütüphanesi

1877 yılında II. Abdülhamit tahta geçince Yıldız Sarayı'na taşınmış ve saray Osmanlı'nın yeni yönetim merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma dönemindeki yeni sarayı Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin içerisinde saray

---

¹⁵⁸ A.e., s. 25-26.

¹⁵⁹ Emre Aracı, "Beethoven Tutkunu Bir Halife: Osmanlı Sarayı'nda Batı Müziği ve Abdülmecit Efendi", *Hanedandan Bir Ressam: Abdülmecid Efendi*, Ed. Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 116-118.

¹⁶⁰ Eylem Yağbasan, "Ressam Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944)", *a.g.e.*, s. 26-27.

kütüphanelerinin en büyüğünü teşkil eden ve Yıldız Sarayı Kütüphanesi olarak bilinen Kütüphane-i Hümayûn ile Sultan II. Abdülhamit'in kişisel kütüphanesi Kütüphane-i Hususî olmak üzere iki kütüphane bulunmaktadır.¹⁶¹ Büyük kütüphane Osmanlı Devleti ile ilgili çeşitli dillerdeki yazma ve basma eserlerden oluşmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in Kütüphane-i Hususî'si ise Sultan'ın çeşitli dillerdeki yazma ve basma kendi özel kitapları, minyatürleri ve kendisine hediye edilen eserleri içermektedir. Sultan II. Abdülhamit Topkapı Sarayı'ndaki Hazine Kütüphanesi'nde bulunan değerli elyazmaları ve Avrupa baskısı kitapların bir bölümünü Yıldız Sarayı'na naklettirerek kendi mühürünü bastırmıştır. Bu kitaplar II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 31 Mart Vakası'nın yaşandığı 1909'da yeniden Topkapı Sarayı'na gönderilmiştir.¹⁶² Kütüphane-i Hususî'den Sultan'ın misafiri olarak saraya ziyarete gelen pek çok kişinin yazdığı anı ve seyahatnamede bahsedilmektedir.

Batılılaşma döneminde padişahlar kütüphanelerini teşhir etmekten çekinmemişlerdir. 1846 yılında bir Alman gazetesindeki haberde “*Padişah bundan böyle yabancıların kendi şahsi kütüphanesini gezebileceklerini buyurdu*” şeklinde bir ifade yer almıştır.¹⁶³ Haberin devamında “*Bu imtiyazı elde eden Reşid Paşa'dır*”¹⁶⁴ ifadesinden yabancılarla kastedilenin padişah dışındaki diğer insanlar olduğu anlaşılrsa da, biliyoruz ki Batılılaşma döneminde II. Abdülhamit çeşitli diplomatik ilişkiler yoluyla saraya ziyarete gelen kişilere kendi özel kütüphanesini özellikle ve memnuniyetle göstermiştir. Bir çalışmada arşiv belgelerinden hareketle bu yönde tespitler ortaya konmaktadır. 1854 yılında Dersaadet'in kütüphanelerini incelemek üzere Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden izin isteyen Fransız bir oryantalistin isteği uygun bulunmuş, Topkapı Sarayı Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'ni görevli bir memur eşliğinde gezmesi, nadir eserleri incelemesi, eserlerden yararlanmasına müsaade edilmiştir. Batılılaşma dönemi içerisinde çoğunlukla II. Abdülhamit

¹⁶¹ Murat Candemir, “Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray'dan Üniversite'ye”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2009, No: 45, 2007, s. 123-124.

¹⁶² Filiz Çağman, **I. Milletlerarası Modern Bilim ve İslam Dünyası Sempozyumu 2-4 Eylül'87 Dolayısıyla Düzenlenen Osmanlı Padişahları'nın Batı'dan Gelen Kitapları Sergisi 3- 13 Eylül'87, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Koğuşu (Kitap Seçkisi)**, İstanbul.

¹⁶³ Edhem Eldem, “Müze-i Hümayun”, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2010, s. 391.

¹⁶⁴ A.e., s. 391.

döneminde Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Kütüphanesi, millet/din kütüphaneleri (cami, medrese vs. kütüphaneleri) pek çok oryantalistin araştırmalar yaptığı yerler olmuştur. Bu durum II. Abdülhamit dönemindeki devlet politikalarıyla ilişkilendirilmektedir.¹⁶⁵ Burada ilgi çekici olan, geleneksel Osmanlı kütüphaneciliği döneminde padişahların özel kütüphaneleri şöyle dursun, millet/din kütüphanelerine bile yabancıların girmesine izin verilmiyor, bu konuda çıkarılacak padişah fermanına bağlı olarak eğer padişah izin verirse çok kısa bir süre yabancıların kütüphaneyi gezmelerine müsaade ediliyor olmasıdır. Batılılaşma döneminde padişahın böyle bir radikal değişime gitmesi (oryantalistlerin kütüphanelerdeki eserleri kullanarak bilimsel araştırmalar yapmalarına müsaade edilmesi), padişahın kendisini Batı'ya tanıtmaya ihtiyacının, Batı'da açılma siyasetinin ve Batı ile kurulan diplomatik ilişkilerin neticesidir.

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ne yeni eserler eklenerek kütüphane zenginleştirilmiştir. Vakıf kütüphanelerinin düzenlenmesiyle ilgili çalışmalar yapılmış, yeni kurulan yüksekokul, hastane ve müze gibi kurumlarda genellikle koleksiyonları yabancı dilde kütüphaneler kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti topraklarından çıkmakta olan Balkan şehirlerindeki kitapların İstanbul'a getirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. II. Abdülhamit uzman kişilerden oluşturduğu heyetle İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin katalogunu hazırlatmış, Balıkesir, Eskişehir, Manastır ve Bursa'daki eğitim kurumlarında kütüphaneler ve İstanbul ve Şam'da birer umumi kütüphane kurmuştur.¹⁶⁶ Yıldız Sarayı'nda *Yıldız Albümleri* olarak teşekkül eden ve yaklaşık 35 bin fotoğrafı içeren albümde II. Abdülhamit'in emriyle çekilen Osmanlı coğrafyası ve Amerika, Avrupa, Uzakdoğu şehirleri ve

---

¹⁶⁵ Hakan Anameriç, "İstanbul Kütüphaneleri'nin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri (XIX-XX. Yüzyıllar ve Cumhuriyet'in İlk Yılları)", **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul=7th International Turkish Culture Congress: In Turkish and World Culture İstanbul: Bildiriler II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul'da Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumları**, Haz. Suzan Gür, Şebnem Ercebeci Çınar, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2011, s. 545-546, 558.

¹⁶⁶ İsmail E. Erünsal, "Türk Kütüphaneciliğinde Atılım Dönemi=Take Off Era In Turkish Librarianship", **II. Abdülhamit: Modernleşme Sürecinde İstanbul=Istanbul During The Modernization Process**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 361.

buralardaki tarihi eserlerin fotoğrafları yer almaktadır.¹⁶⁷ Bilgiyi toplama, kayıt altına alma, koruma amaçlarının ön plana çıktığı bu dönemde II. Abdülhamit Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yaptırdığı eserlerin fotoğraflarını Yıldız Sarayı'ndaki kütüphanede muhafaza etmiştir. Bu eserlerin fotoğraflarının bir kopyasını, kendi döneminde basılan salnameleri, kanunlar mecmualarını ve takvimleri Amerika Kongre Kütüphanesi'ne göndermiştir.¹⁶⁸ Sultan II. Abdülhamit Osmanlı Devleti'ni tanıtmak, gücü ve gelişmişliğini dünyaya duyurmak amacıyla Amerika Kongre Kütüphanesi (Library of Congress) ve İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne (British Museum) fotoğraf albümleri göndermiştir.¹⁶⁹ Padişahın Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne gönderdiği eserler fotoğraf albümleri üzerinde Osmanlı armasının, kendi tuğrasının ve kitap sanatlarının seçkin örneklerinin bulunduğu altın kakmalı 36 fotoğraf albümü olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰ 1893 tarihli bu albümlerin bir kapağında Osmanlı arması diğer kapağında ise kapağın İngilizce çevirisi bulunmaktadır.¹⁷¹ II. Abdülhamit'in Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne gönderdiği albümlerde bulunan 1200'den fazla fotoğraftan Osmanlı topraklarındaki askeri, eğitim, dini, ekonomik, gündelik hayata ilişkin pek çok bilgi edinilebilmektedir. II. Abdülhamit'in bununla amaçladığının Osmanlı Devleti'nin gücünü ve durumunu tüm dünyaya tanıtmak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca II. Abdülhamit'in bu politikasında Batı'ya açılma kendisini Batı'ya ispatlama düşüncesi yer almaktadır. Fotoğraf albümlerinde yer alan fotoğraflardan bazıları Harbiye Mektebi, Galatasaray Lisesi, Topkapı Sarayı, surlar, büyük camilerin iç ve dış fotoğrafları, planları, büyük şehirlerden manzaralar, tersane, donanma, kışla fotoğrafları ve Halep, Beyrut, Şam, Selanik, Rodos, Manastır'daki ilk ve ortaokullar, hastaneler, garnizonlara aittir.¹⁷² Sultan II. Abdülhamit'in yurtdışına gönderdiği fotoğrafların Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne gönderdikleriyle sınırlı olmadığını biliyoruz. Fakat 1800 yılında Washington'da

---

¹⁶⁷ Hakan Yılmaz, "Editör'den", **Sultan II. Abdülhamid'in Arşivinden Dünya=The World From The Archive Of Sultan Abdülhamid II**, Ed. Hakan Yılmaz, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2008.

¹⁶⁸ İsmail E. Erünsal, "Türk Kütüphaneciliğinde Atılım Dönemi=Take Off Era In Turkish Librarianship", **a.g.e.**, s. 362.

¹⁶⁹ Nurhan Atasoy, **Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yedigâr-ı İstanbul**, İstanbul, Akkök Yayınları, 2007, s. 9.

¹⁷⁰ Sara Korle, "Sultan Hamid'in A.B.D. Kongre Kütüphanesi'ne Hediyesi", **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Haziran 1970, C. VI/I, No: 5/65, İstanbul, y.y., 1970, s. 33.

¹⁷¹ **A.e.**, s. 33.

¹⁷² **A.e.**, s. 34.

kurulan Amerikan Kongre Kütüphanesi tüm dünyada yayınlanan eserleri bünyesine katmayı misyon edinmiş, dünya çapında öneme sahip ve dünyanın en büyük dermeli kütüphanesi olduğu için bu kütüphaneye gönderilen eserler daha fazla dikkat çekmektedir.

Sultan II. Abdülhamit, Alman İmparatoru Wilhelm'in kendisinden istediği ve kütüphanede sadece bir nüshası bulunan göz hastalıklarıyla ilgili kitabı vermemiştir. Onun yerine kitabı bir hattata yazdırıp tercümesini yaptırarak ve kitabın içindeki resimlerin de kopyasını çıkararak Wilhelm'e hediye etmiştir.¹⁷³ Bu durum II. Abdülhamit'in bilgiye sahip ve hakim olma bilincini, Osmanlı Devleti'nin kitaba verdiği önemi göstermektedir. Kitabı kopyalattırarak hediye etme zarafetini göstermesi ise Osmanlı devlet geleneği ve anlayışının bir ürünüdür.

İstanbul'a çeşitli diplomatik ilişkiler nedeniyle yurtdışından gelen önemli kişiler, yurtlarına döndüklerinde saray/devlet kütüphaneleri ve padişahların kütüphanelerinden bahseden seyahatnameler kaleme almışlardır. Özel kütüphanesinden en fazla bahsedilen padişahlardan biri II. Abdülhamit'dir. Hintli yazar ve tarihçi Şibli Numani Türklerin bilimsel başarıları arasında en çok övünecekleri şeyin kütüphaneleri olduğundan ve II. Abdülhamit'in özel kütüphanesindeki kağıtları yaldızlı ve altın suyu ile tezhipli, süslemeli, güzel yazılı çok eski ve değerli kitaplardan bahsetmiştir.¹⁷⁴ 1897'de Georgina Max Müller eşiyle birlikte İstanbul'da sefaret katibi olan oğullarını görmeye geldiğinde Sultan II. Abdülhamit tarafından Yıldız Sarayı'na davet edilmiş ve iki gün saray ve çevresini gezme imkanına sahip olmuştur. Sultan II. Abdülhamit misafirlerinin özellikle özel kütüphanesini, müzesini ve bahçesini görmesini istemiştir. Misafirlerin ilk günkü saray gezisinin sonunda padişahla beraber yenen yemek sırasında Müller'in eşi padişaha Yıldız'da kendilerine gösterilen şeylere karşı duyduğu ilgi ve hayranlığı dile getirince, padişah özel kütüphanesini de görmeleri konusunda bir kez daha ısrarla vurgu yapmıştır.¹⁷⁵ Sultan II. Abdülhamit'in kişisel kütüphanesine gösterdiği

¹⁷³ Sedat Kumbaracılar, "31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. VIII/I, No: 4/88, İstanbul, y.y., 1972, s. 76-77.

¹⁷⁴ Ümit Meriç, **Seyahatlerin Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul**, İstanbul, Albaraka Türk, 2010, s. 315.

¹⁷⁵ A.e., s. 328.

ilgi ve özen malumdur. Padişahın ziyarete gelen önemli kişilere kütüphanesini ve içindeki nadide eserleri ısrarlı bir biçimde göstermek istemesi Osmanlı Devleti ve padişahın gücünü tanıtmak istemesinin yanında kütüphanenin bir prestij unsuru olarak algılandığının da göstergesidir. Georgina Max Müller, Sultan II. Abdülhamit'in kütüphanesine girdiklerinde önlerine iyi hazırlanmış zengin ve büyük bir katalog konulduğunu, çok güzel resimlendirilmiş minyatürler ve ciltlenmiş İran yazmalarını, Hindistan'dan getirilmiş çoğunluğu müzik eserleri, şerh ve tefsirleriyle birlikte nefis yazmalı Kur'an-ı Kerim'i hayranlıkla anlatmaktadır. Kütüphanenin mimari açıdan da güzel bir tasarıma sahip olduğunu belirten Müller, kitaplığın bir köşesinin Fransız, İngiliz, Alman klasiklerinin çok güzel bir koleksiyonunu içerdiğini, kütüphanenin orta bölümünde genellikle sultana hediye edilmiş resimli ciltlerin cam muhafazalar içinde bulunduğunu ifade etmektedir. Max Müller ve eşine Osmanlı Devleti'nin dahilinde bulunan bazı nefis yerlerin ve İstanbul'daki bazı umumi binaların resim ve fotoğrafları da gösterilmiştir. M. Müller kütüphanede çalışan memurdan, Sultan II. Abdülhamit'in kütüphanenin tanzimi ile bizzat ilgilendiğini ve hemen her gün burayı ziyaret ettiğini öğrenmiştir. Müller ve eşinin iki günlük saray ziyareti sonunda, eşinin sultana hediye ettiği kitapları sultanın özel kütüphanesinde ayrıca, güzel bir yere yerleştirilmesini emrettiğini belirtmiştir.¹⁷⁶

Yıldız Sarayı'ndaki kütüphanesinde yerli, yabancı, sanatlı elyazması, basılı 10.000 ciltlik eserin yanında, II. Abdülhamit'in imparatorluğun her tarafından çektiirdiği cilt sanatının nadide örnekleriyle süslenmiş, yaklaşık 25.000 fotoğrafı içeren 1.800 civarında albüm vardır.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti hakkında çeşitli dillerde yazılmış kitaplar, eski ve yeni elyazması eserler, (resimli dergiler, ansiklopediler, yıllıklar, coğrafya eserleri, seyahatnameler, değerli albümler, sayıları 6000'i bulan çeviri roman ve hikayeler vs.), bir kısmı II. Abdülhamit'in bizzat çevirdiği polisiye roman çevirileri bulunmaktadır. Sarayda yazışmaları, padişaha sunulacak gazete makalelerini çeviren kişilerin çalıştığı bir çeviri dairesi, kütüphaneye gidecek veya

---

¹⁷⁶ A.e., s. 328.

¹⁷⁷ Alpay Kabacalı, **Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İmparatorluk ve Nesnel Tarihin Prizmasından Abdülhamid**, İstanbul, Deniz Bank, 2005, s. 259.

padişaha sunulacak kitapların ciltlendiği ciltthane vardır.¹⁷⁸ Saraya gelen yabancı gazete ve mecmualardaki Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren yazılar hemen çeviri dairesi tarafından tercüme edilerek II. Abdülhamit’e takdim edilmekte ve kütüphaneye konulmaktadır. 30’dan fazla memur ve kitapçı (kitap sanatçısı) çalıştığı söylenen Yıldız Sarayı Kütüphanesi’nde, Osmanlı hakkında yazılmış yabancı dildeki tüm kitapların içerisindeki bazı elyazmalarının telif haklarının saraydan verilerek satın alındığı için bu kitapların çoğaltılması, basılması mümkün olmamaktadır. Böylece, Yıldız Sarayı’nda, diğer hiçbir kütüphanede bulunmayan elyazmaları bulunmaktadır.¹⁷⁹

Sultan II. Abdülhamit yayın hayatını tamamen kontrol altına almıştır. Kendisiyle ilgili olumsuz yargıda bulunan yayınları muzır neşriyat olarak nitelendirerek yurda girmesine izin vermemiş olmakla birlikte, bu siyasetin dışındaki yayınları desteklemiş ve kitap yayıncılığını teşvik etmiştir.¹⁸⁰ Batı dillerinde coğrafya ve tıp kitapları, seyahatnameler, biyografiler, klasik eserler, polisiye roman ve öyküler ve güncel siyasetle ilgili yazılmış olan eserleri kendi okuması için çoğalttırmış, ciltlettirip üzerlerine kendi mührünü bastırmıştır. II. Abdülhamit’in özel kütüphanesinde görevli olan (*Diyojen*, *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* gibi mizah dergilerini çıkaran ve Moliere’den adapte ettiği *İşkilli Memo* ve *Pinti Hamid* isimli eserlerin sahibi) Teodor Kasap’a¹⁸¹ polisiye roman çevirileri yaptırmıştır.¹⁸² II. Abdülhamit’in özel kütüphanesinin ilgi çekici bir özelliği de kendisinin aleyhinde olan ve sansürlü yayınlara kendi özel kütüphanesinde yer vermesidir.¹⁸³ Padişahın yurda girmesini ve okunmasını yasakladığı eserlerin, kendi özel kütüphanesinde bulunması Osmanlı padişahlarının üretilen her türlü bilgiye hakim olma isteğiyle açıklanabilir.

¹⁷⁸ A.e., s. 281; Ziya Erkins, “Abdülhamidin Kitap Merakı”, *Tarih Dünyası*, C. III, No: 32, 1952, s. 1278.

¹⁷⁹ Ziya Erkins, “Abdülhamidin Kitap Merakı”, *Tarih Dünyası*, C. III, No: 32, 1952, s. 1278.

¹⁸⁰ Erol Üyepazarcı, “II. Abdülhamid’in Özel Kütüphanesi”, *Müteferrika*, C. II, No: 32, 2007, s. 108.

¹⁸¹ Teodor Kasap, Abdülhamit’in buyruğuna girdikten sonra ömrünün sonuna kadar Yıldız Sarayı Kütüphanesi’nde çalışmıştır. Alpay Kabacalı, Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e İmparatorluk ve Nesnel Tarihin Prizmasından Abdülhamid, s. 259.

¹⁸² Erol Üyepazarcı, a.g.e., s. 107.

¹⁸³ A.e., s. 113.

31 Mart Vakası sonrası Selanik'e sürgüne gönderilen Sultan II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nın çeşitli köşklerinde bulunan özel kütüphanesi ve Yıldız Sarayı'nın büyük kütüphanesi tasfiye sürecinden geçmiştir. Saraya giren Hareket Ordusu'nun ilk saldırdığı yerlerden birinin Yıldız Sarayı'nın kütüphanesi olması tesadüf değildir. Amaç Sultan II. Abdülhamit döneminden kalan bilgi ve belgelerin yeni siyaset doğrultusunda bir kısmını ortadan kaldırmak, bir kısmını yeniden biçimlendirmek veya tasfiye etmektir. Oluşturulan Yıldız Sarayı Tasfiye Komisyonu, saraydaki pek çok eşyanın yanında kütüphanedeki kitapların da büyük kütüphaneye konulması ve Maarif Nezareti'nin gözetimi altında iki hafız-ı kütüb tayin edilmesi kararlarını uygulamıştır. Yıldız Müzesi'nin yanındaki kütüphanede bulunan vakanüvis Ahmet Cevdet Paşa ve Meclis-i Mebusan üyesi Ebuzziya Tefvik ve diğer kişilerle ilgili belgelerin sahipleri talep ettiği takdirde kendilerine iade edilmesi kararlaştırılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın bir dönem vakanüvislik yaptığı için kendisine ait belgelerin Hazine-i Evrak'tan alınmış resmi ve tarihi bilgi içeren belgeler olabileceği düşünülmüştür.¹⁸⁴ Bu durum Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde kitapların yanı sıra önemli kişilere ait arşiv belgelerinin de bulunduğunu göstermektedir. Ermenice bir İncil Müze-i Hümayun'a, 22 cildi İslami konularla ilgili, 339 cildi Fransızca, 11 cildi İngilizce, 56 cildi İtalyanca, 3 cildi Almanca kitaplar, 9 cilt harita ve planlar ve 4 cilt katalog ise Hazine-i Hümayun'a gönderilmiştir.¹⁸⁵ II. Meşrutiyet sonrasında bir kısım askeri belgelerin yakıldığı veya satıldığı bilinmektedir.¹⁸⁶ II. Abdülhamit'in hal edilmesinin hemen ertesi günü Mehmet Şevki Paşa'nın emriyle 300 sandık evrak taşınmış ve yakılmıştır.¹⁸⁷ Belge yakıtma veya ortadan kaldırma faaliyetleri Osmanlı dönemi ile sınırlı kalmadığı gibi Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde yaşananlarla da sınırlı değildir. II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığında, Yeniçerilerle ilgili belge birikimi de dahil ne varsa yok etmeye çalışmıştır. Osmanlı Arşivleri'nde yeniçerilerle ilgili belge azlığını

¹⁸⁴ M. Hanefi Kutluoğlu, Murat Candemir, **Bir Cihan Devletin Tasfiyesi: Yıldız Sarayı Müzesi Tasfiye Komisyonu Defteri**, İstanbul, Çamlıca, 2010, s. 25.

¹⁸⁵ A.e., s. 43.

¹⁸⁶ Turgut Işıksal, "Arşivlerimizin Durumu ve Problemleri", **Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1972, C. X, No: 119, s. 41.

¹⁸⁷ Süleyman Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamit: Şahsiyeti ve Politikası**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1995, s. 448.

sebebini bu belge kıyımına dayandıran çalışmalar bulunmaktadır.¹⁸⁸ Eski kadroları ve siyaseti tasfiye edip yeni siyaseti kabullendirmenin yolu, eski döneme ait bilgi ve belgeleri ortadan kaldırmayla sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yeni siyasetine uyum göstermeyen evrak ve belgelerin elenmek ya da ortadan kaldırılmak istenmesi yeni siyaset konusundaki tartışmaları göstermektedir. Bu durum, henüz Cumhuriyet rejimine geçilmeden Osmanlı Devleti'nin her bir döneminin kendi içinde bir tasfiye süreci yaşadığını ve bilgiye olan yaklaşımın (hem süreklilik hem de kopuşun) sadece Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine geçişle sınırlı olmadığını göstermektedir. 31 Mart Vakası'nın yaşandığı dönemde Sultan II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda bulunan özel kütüphanesi tasfiye edilmiştir. Kütüphanenin en önemli kısmı Darülfünun Kütüphanesi'ne gönderilmiştir. Diğer bir kısım kitap ise saraydan bir şekilde çıkarılarak sahafların eline düşmüştür.¹⁸⁹ Keza, üzerinde II. Abdülhamit'in mührü bulunan Osmanlı Türkçesi elyazması bir polisiye romanın Kadıköy'de bir sahafta tespit edildiğini ifade eden çalışmalar bulunmaktadır.¹⁹⁰

Pek çok kaynakta Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin baş kütüphanecisi Kalkandelenli Sabri Bey'in canı pahasına kütüphaneyi harap etmek isteyen yağmacıları püskürttüğü belirtilmektedir.¹⁹¹ II. Abdülhamit sonrası Yıldız Sarayı'nın kontrolünü eline alan Şevket Turgut Paşa, II. Abdülhamit döneminden kalan bilgi ve belge birikimini yeni devlet siyasetine uygun elden geçirmek istemiştir. Sarayın kütüphanesinin tasfiyesi söz konusu olunca dönemin vakanüvis ve ayan üyesi Abdurrahman Şeref Bey Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin mevcut durumunu ve tasfiye işleminin nasıl yapılması gerektiğine dair düşüncelerini sadaret makamına sunmuştur ve onun önerileri doğrultusunda sarayın kütüphanesindeki eserler oluşturulan tasnif komisyonu tarafından ayıklanmış, düzenlenmiş ve 1910 yılında Maarif Nezareti'ne devredilmiştir.¹⁹² Kütüphaneye Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Enderun Kütüphanesi ve bazı özel kütüphanelerden (şahısların evlerinden) alınmış olan eserler de esas

¹⁸⁸ Turgut Işıksal, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁸⁹ Ziya Erkins, "Abdülhamidin Kitap Merakı", **a.g.e.**, s. 1278.

¹⁹⁰ Bkz.: Erol Üyepazarcı, "II. Abdülhamit'in Özel Kütüphanesi", **Müteferrika**, C. II, No: 32, 2007, s. 103-117, s. 110.

¹⁹¹ Murat Candemir, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray'dan Üniversite'ye", **a.g.e.**, s. 130.

¹⁹² **A.e.**, s. 132.

yerlerine geri gönderilmiştir. Ayrıca kütüphanede bulunan fakat kapalı dolaplarda, poşetlerde, kolilerde bulunan ve tasnif edilmemiş eserler de gündeme getirilerek tasfiye sürecinden geçirilmiştir. Yıldız Sarayı Kütüphanesi Cumhuriyet döneminden önceki bilginin kopuş ve sürekliliğinin belirgin biçimde yaşandığı ilk örnektir. Sarayın ayrı bir binasında tahsis edilmiş büyük kütüphanenin tasfiye edilmesi sürecinde II. Abdülhamit'in kişisel kütüphanesinin de bu işleme dahil edilip, kişisel kütüphanenin yeni siyaset doğrultusunda biçimlendirilmesi, Maarif Nezareti'ne devredilerek kamusal hale getirilmesi ilgi çekicidir. Kütüphanenin dermesinin Maarif Nezareti'ne devredilmesinden sonra koleksiyonun zenginleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. 1912 ve 1913 yıllarında Maarif Nezareti'ne hitaben yazılan yazılarda 1877-1909 tarihleri arasında hemen hemen eksiksiz olan gazete ve dergi koleksiyonlarına aboneliğin sürdürülmesi ve aradan geçen sürede çıkan eksik sayıların satın alınarak tamamlanması, her telif ve tercüme eserden kütüphaneye ücretsiz verilmesi istenmiştir.¹⁹³ Bu dönemde Yıldız Sarayı Kütüphanesi dermesinin serüveni başlamıştır. Cumhuriyet döneminde bu serüven farklı biçimde devam edecektir.

Yıldız Sarayı Kütüphanesi (Sultan II. Abdülhamit'in kişisel kütüphanesi) ve Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi başlangıçta bir padişah ve bir halifenin kişisel kütüphaneleri olarak kurulmuş, Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle Yıldız Sarayı'ndaki özel kütüphanesi, Osmanlı Devleti'nin lağvedilmesini takiben halifeliğin kaldırılarak Abdülmecit Efendi'nin sürgüne gönderilmesiyle Dolmabahçe'deki Abdülmecit Efendi'nin kütüphanesi kişisellikten çıkarak devlet kütüphanesi sayılmıştır. Osmanlı'daki siyasal karışıklıklar sonucunda Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ndeki pek çok kitap yok olmuştur. Neticede kalan eserlerin de çeşitli kamu kütüphanelerine devredilmesi söz konusu olmuştur.

---

¹⁹³ Tuba Çavdar Karatepe, Hüseyin Türkmen, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (12-15 Nisan 1999: İstanbul)**, Der. Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, s. 640-641'den naklen; İ.Ü. Nadir Eserler TY 9523; Adet 6, 12.

C.- BATILILAŞMA DÜNYA GÖRÜŞÜNE GÖRE OLUŞTURULAN GEÇİŞ DÖNEMİ KÜTÜPHANELERİ: HALK KÜTÜPHANELERİNDEN TÜRKÇÜLÜĞE DAYALI KÜTÜPHANELERE GEÇİŞ

1913 Bab-ı Ali Baskını sonrasında iktidara gelen İttihatçılar bu dönemden sonra Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin yerine ağırlıklı olarak Türkçülük ideolojisiyle yollarına devam edeceklerdir. İttihat ve Terakki çoğulcu rejimden otoriterliğe yöneldiği oranda Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kaymıştır.¹⁹⁴ Türkçülüğün Osmanlı'ya nüfuzunda, Tercüme Odası'nda görev alan kişilerin Fransız gazete ve mecmualarını okuyarak Fransız İhtilali'ne giden süreci oluşturan fikir akımlarından haberdar olmaları veya etkilenmelerinin katkısı bulunmaktadır. Osmanlıcılık ideolojisi geçerliliğini yitirdiği dönemde, Batı'daki ulusçuluk akımlarının etkisi Osmanlı'ya nüfuz etmeye başlamaktadır. Osmanlı aydınları arasında Batı'daki yayınları takip edenler, giderek Osmanlı içerisinde de milliyete dayalı siyasete ihtiyaç duyulduğunu düşüneceklerdir. Bu itkiyle, Türkçülük ideolojisinin henüz netleşmediği ama Batı'daki ulusçuluk fikirlerini temel alınmaya başlandığı bu aşamada, gerek devlet gerekse halk içinden çıkan aydınlar tarafından yeni bir anlayışla halk kütüphaneleri oluşturulmaktadır. Türkçülüğün kuramsal/kavramsal dayanaklarının Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi aydınlar tarafından yaratılmaya başlanması ile Türkçülük fikriyle biçimlendirilen yeni kütüphaneler de oluşturulacaktır.

1. Resmi Daire Kütüphaneleri

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası değişen siyasi atmosferin etkisiyle kurulan resmi kurumların kendilerine ait kütüphaneleri oluşturulmuştur. Resmi dairelerin kütüphanelerinde Türkçe, Arapça ve Batı dillerinde eserler yer almıştır.¹⁹⁵ Yeni Türkiye döneminde açılan meclisle Türkiye Büyük Millet Meclisi

---

¹⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, C. I, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2001, s. 136.

¹⁹⁵ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 41.

Kütüphanesi'ne dönüştürülecek olan Meclis-i Mebusan Kütüphanesi, Osmanlı hükümetinin çeşitli konumlarında çalışan memurlarının boş zamanlarını geçirmeleri için kurulup arşiv deposu olarak kullanılmaya başlanınca kitapları Tarih-i Osmani Encümeni'ne devredilen Babıali Kütüphanesi (1895), 1932 yılında feshedilmesiyle Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne dönüştürülen Tarih-i Osmani Encümeni Kütüphanesi (1909) Batılılaşma döneminin resmi devlet dairesi kütüphane türleridir.¹⁹⁶

1876'da I. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte meclis üyelerinin yararlanması için birtakım kitapların toplanmaya başladığı belirtilmektedir.¹⁹⁷ II. Meşrutiyet döneminde Mebusan ve Ayan Meclisleri'nde kitaplıklar bulunmaktadır. Mebusan ve Ayan Meclisleri'nin kütüphaneleri 1901'den 1910 yılına kadar Çırağan Sarayı içerisindeydi. Bu yılda Çırağan Sarayı'nda çıkan yangın neticesinde meclis kitaplıkları Rıza Paşa Konağı ve sonra Çifte Saraylar'a taşınmıştır. 1920 yılına kadar bu merkezlerde hizmet vermiştir.¹⁹⁸ Resmi anlamda Meclis-i Mebusan Kütüphanesi'nin kurulması I. TBMM'nin açılmasından beş ay sonra meclise kütüphane kurulmasıyla ilgili sunulan önerenin kabulüyle gerçekleşmiştir. Meclis-i Mebusan Kütüphanesi adı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi olarak değiştirilmiştir.¹⁹⁹ 1895'te kurulan Babıali Kütüphanesi, sadrazam (Ahmet) Cevat Paşa tarafından Babıali memurlarının boş zamanlarında kitap okumalarını sağlamak üzere Babıali'nin bahçesinde yaptırılmıştır. Cevat Paşa'nın yaptırdığı kütüphane binası daha sonra bir süreliğine Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın idare ve okuma salonu olarak işlev görmüştür.²⁰⁰ Osmanlı'da yayınlanan kitapların bir nüshası Babıali Kütüphanesi'ne verilmektedir. Babıali Kütüphanesi'nde resmi yazışmalar, arşiv belgeleri de yer almış ve Saray-ı Atik'te bulunan bazı arşiv belgelerinin buraya taşınması söz konusu olmuştur. Kütüphane tamamen arşiv

---

¹⁹⁶ A.e., s. 41-49.

¹⁹⁷ Jale Baysal, **Resmi Daire Kütüphaneleri ve Dokümantasyon Merkezleri**, İstanbul, TÜBİTAK, 1972, s. 44-45.

¹⁹⁸ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nin Kuruluş Süreci ve İlk Sınıflama Çalışmaları: "Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi: Mukaddime"**, Haz. Fatih Rukancı, Hakan Anameriç, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004, s. 3.

¹⁹⁹ A.e., s. 4.

²⁰⁰ Abdülkadir Özcan, "Cevad Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C.VII, 1993, s. 430

deposu haline gelince içerisindeki kitaplar Tarih-i Osmani Encümeni'ne devredilmiştir.²⁰¹ V. Mehmet Reşat'ın yeni bir anlayışla Osmanlı tarihi yazılmasını istemesi üzerine 1909 yılında kurulan Tarih-i Osmani Encümeni'nin başlangıçta oldukça zayıf bir kütüphanesi vardır. Tarih-i Osmani Encümeni'nin tek maaşlı görevlisi encümenin kütüphanecisi Mehmet Ali Bey'dir. Kütüphanede sekiz sene görev yapan Mehmet Ali Bey'in, toplam 2 dolaptan oluşan kitapları tasnif etmediği, eline geçen önemli kitapları saklayıp evine götürdüğü anlatılmıştır. 1142 senesi tarihini yazmak üzere alığı divan defterinin yandığını söyleyerek kendi malı haline getirdiği, encümen kütüphanesinden aldığı eserler, Babıali evrakından aldığı bir çuval defter ile bir çuval kıymetli belgelerin ölümünden sonra encümene teslim edildiği bildirilmektedir.²⁰² 1920 yılında encümen görevlilerinden Ahmet Refik, encümende iyileştirme yapılması için gerekli çalışmalar arasında ilk olarak Encümen'in mükemmel bir kütüphaneye sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bu kütüphanede Doğu'da ve Batı'da Osmanlı/Türk milli tarihine dair yazılan eserlerin toplanması, Avrupa'da Türk hayatına dair müzelerde ne kadar tablolar ve resimler varsa hepsinin birer kopyasının bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Avrupa merkezlerine memurlar gönderilerek bu kişilerin oradaki müze ve kütüphaneleri gezmeleri, İstanbul'da bulunmayan yazma eserlerle belgeleri kopya etmeleri, evrak hazinesinde bulunmayan resmi belgeleri (antlaşmalar, savaşlar vs. ile ilgili) kopyalamaları, Babıali Kütüphanesi'ndeki evrakın tasnif edilmesi ve yararlı bulunanların cilt cilt basılması, Türkçe Arapça ve Farsça eserlerin bibliyografyasının çıkarılması ve böylece mevcut kütüphanelerdeki kitap ve belgelere hakim olunması, eski vakanüvis tarihlerinin en eski nüshalarının kütüphanelerden bulunup yeniden ve doğru biçimde basılması, tercüme edilmesi vs. gibi konular yer almıştır. Söz konusu düzenlemelerin hiçbirinin 1928 yılına kadar gerçekleştirilemediği belirtilmektedir.²⁰³ Böylece kütüphanesinin de zenginleştirilemediği anlaşılmaktadır. Buraya bağış ve satın alma yoluyla kitap, süreli yayın ve vesikalar sağlanmıştır. Kütüphane görevlisi encümenin daimi üyelerinden ya da encümenin onayından geçen kişiler arasından

²⁰¹ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 44-46.

²⁰² Mehmet Halit Bayrı, "Türk Tarih Encümeni", **Tarih Dünyası**, C. III, No: 30-31, 1952, s. 1214.

²⁰³ **A.e.**, s. 1215-1216.

seçilmiştir.²⁰⁴ Bu oluşum 1932 yılında feshedildiğinde kütüphanesinde 3000 cilde yakın eser barındırmaktadır.²⁰⁵

2. Beyazıt Devlet Kütüphanesi

XIX. yüzyılda siyasal ortamın/dünya görüşünün değişmesi ve yeni ideoloji oluşturma çabası kütüphanelere atfedilen anlamın ve kütüphanecilik anlayışının da yeniden gözden geçirilmesi neticesini doğurmuştur. Bu anlamda Islahat Fermanı ve II.Meşrutiyet milli kütüphane düşüncesinin ortaya çıkması konusundaki aşamaları ifade etmektedir. 1856 yılında çıkarılan Islahat Fermanı'nın tam olarak uygulanmadığını öne süren Batılı devletler arasında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği notada sunduğu ıslahat teklifleri arasında halk kütüphanelerinin kurulmasını tavsiye eden maddesi ilgi çekmektedir.²⁰⁶ 1867'de Fransız Hükümeti Türk Hükümetine verdiği bir notayla, Islahat Fermanı 1856'da ilan edilmesine rağmen fermanla ilgili olarak herhangi bir yenilik yapılmadığı eleştirisi getirmiş ve Türkiye'de umumi kütüphane kurulmasını istemiştir. 1882'de kurulan "Kütübhanе-i Umumi-i Osmani"nin (Beyazıt Devlet Kütüphanesi) kurulmasında bu Fransız notasının etkili olduğu savunulmaktadır.²⁰⁷

1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi eğitim alanında birtakım düzenlemeler yapılmasını öngörmektedir. Eğitim alanında gerçekleştirilmesi istenen yeniliklere kütüphane kurumuyla ilgili olarak yapılacak faaliyetler de dahildir. Nizamname eğitimi, devletin sorumluluğunda bir kamu hizmeti olarak örgütlediği gibi devletin kütüphaneleri denetim altına alıp teftiş etmesini kapsamaktadır. Böylece Osmanlı Devleti'nin bireysel girişimlerle kurulan vakıf kütüphaneleri geleneği yerini devletin denetimindeki kütüphanecilik anlayışına bırakmıştır. Osmanlı içerisinde millet kütüphanesi kurulması konusu bu dönemde gündeme getirilmeye başlanmıştır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucusu ve Tanzimat döneminin Maarif nazırları

---

²⁰⁴ R. Tuba Çavdar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi", **a.g.e.**, s. 47.

²⁰⁵ Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 206.

²⁰⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **a.g.e.**, s. 371.

²⁰⁷ Özer Soysal, "XIX. ve XX. Yüzyıllar Osmanlı Siyasal Yaşamının Kütüphane Kurumunu Etkileyen İki Olgusu", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XXV, No: 4, 1976, s. 251.

arasında kütüphaneler konusuyla en fazla ilgilenen Mehmet Tahir Münif Paşa'dır. Münif Paşa kütüphanelerin durumu ve geliştirilmesiyle ilgili ilk rapor sayılan *Münif Paşa Layihanesi*'ni hazırlamıştır. Münif Paşa Maarif Nezareti'nde nazır olduğu dönemde, Münif Paşa ve Erzurumlu Ethem Pertev Paşa birlikte hazırlayıp sadrazama sundukları layihada, İstanbul'daki kütüphanelerin durumundan, çağın ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun oluşlarından ve halkın da yardımıyla devlet tarafından bir millet kütüphanesi kurulmasının çalışmalarının başlamasının gerekliliğinden bahsetmişlerdir.²⁰⁸ Halka yönelik bir kütüphane kurulmasının ilk olarak dile getirilmesi bu layihaya dayandırılmaktadır.

II. Abdülhamit döneminde 1882'de Beyazıt'ta kurulan Kütüphane-i Umumi-i Osmani (1961'den beri kullanılan adıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi) devlet eliyle kurulan ilk kütüphanedir. Sadrazam Said Paşa ve Maarif Nazırı Mustafa Nuri Paşa, önceden ahır olarak kullanılan imarethanenin Maarif Nezareti'ne devrini sağladıktan sonra imarethaneyi kütüphaneye uygun hale getirmek için onarım çalışmaları başlamıştır. Bu kütüphanenin kurulması için gerekli olan paranın bir kısmını II. Abdülhamit kendi özel bütçesinden vermiştir.²⁰⁹

Kütüphanenin açılışı sırasında içerisinde hiç kitap bulunmamaktadır. Açılışa katılanlardan kütüphaneye kitap bağışlamaları istenmiştir. O sırada kimin nereden getirdiği konusunda kesin bilgiler bulunmayan bir takım *Naima Tarihi*'nin her birinin dualar eşliğinde ayrı ayrı dolaplara konulmuştur.²¹⁰ Henüz bir kütüphane hizmeti verilecek seviyeye ulaşmadan, bir an önce kütüphanenin açılışına girişilmesi konusundaki aceleci tavır üzerinde durmayı gerektirmektedir. Osmanlı Batıcılığının toplum kimliğine, halka yönelik bir toplumsal değişmeyi içermemesine rağmen, Batı toplumlarındaki tüm topluma yönelik faaliyetler gerçekleştirilmesi anlayışı, Osmanlı'yı da bu yönde girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir. Burada Batılılaşma döneminin değişen toplumsal atmosferi doğrultusunda Batı tipi modern halk kütüphanesi kurma fikrinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı

²⁰⁸ Müjgan Cunbur, "Münif Paşa ve Kütüphanelerin Yönetimiyle İlgili İlk Resmi Talimatname", **a.g.e.**, s. 31-32.

²⁰⁹ Havva Koç, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 189.

²¹⁰ Muzaffer Gökman, **Bayezit Umumî Kütüphanesi: (Restorasyondan Sonra Yeni Hüviyetiyle)**, Ankara, Maarif Vekaleti, 1956, s. 7.

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı Batıcılışmasının başlangıçtaki siyaset düzeyinde ve yöneticiler/seçkinlerin üzerinde birtakım teknik konular üzerinden Batı gibi olma anlayışının yerini giderek toplum düzeyinde bir toplumsal değişmeye doğru bırakmaya başlamaktadır. Ayrıca bu dönem Osmanlılığın siyasete dönüştürüldüğü (Osmanlıcılık ideolojisinin hakim olduğu) sürece denk gelmektedir. Bu anlayışla toplumdaki tüm unsurlara yönelik olarak (Müslim, gayrimüslim vb. ayırt etmeden) herkesi kapsayacak hizmet anlayışını içeren bir kütüphane kurulmaya çalışılmaktadır. Kütüphaneye halk kütüphanesi, milli kütüphane gibi anlamlar yüklenmesi, bu kütüphanenin aslında hangi ihtiyaca cevap vereceği konusunda bir fikir netliği olmadığını ve bu gelişmenin Osmanlı'nın kendi içinden/toplumsal yapısından kaynaklanan bir durum olmadığını göstermektedir. Bu dönemde Batı'da halk kütüphaneleri ve çeşitli ulusların milli kütüphaneleri kurulurken, Osmanlı da bu gelişmeye ayak uydurmaya çalışmaktadır. Bu kütüphane Türkçülük ideolojisinin belirmeye başlamasından önceki son girişimlerin somutlaşmasıdır.

Kütüphanenin açılışını müteakiben kütüphane dermesine yapılan kişisel bağışların ötesinde, Osmanlı padişahlarının yaptıkları seferler sonrasında aldıkları kitapları Osmanlı saray/devlet kütüphanelerine getirmesine benzer biçimde, 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında kaybedilen yerlerdeki kütüphanelerden getirilen kitaplar da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne konulmuştur.²¹¹ Burada ilgi çekici olan geleneksel Osmanlı döneminde bu şekilde elde edilen kitaplar devlet görevlilerine özel kütüphanelere yerleştirilirken, Batılılaşma döneminde bu yolla alınan kitapların halka açık bir kütüphaneye yerleştirilmesidir.

3. Osman Hamdi Bey ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi

Batılılaşma dönemi Batı kültürüyle yetişen çeşitli aydın profilleri oluşturmuştur. Dönemin aydınlarının büyük bir kısmı Fransa, İngiltere ve Almanya gibi Batı ülkelerinde eğitim almışlardır. Batılı formasyon ve yabancı kültürlerle etkileşime giren aydınlar Osmanlı'da yeni bilimsel çalışmaların başlamasına ön ayak olmuşlardır. Osmanlı'da arkeoloji biliminin ve arkeolojik çalışmaların sistematik biçimde gündeme gelmesi Sadrazam İbrahim Ethem Paşa'nın Paris'te eğitim alan

---

²¹¹ Havva Koç, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi", **a.g.e.**, s. 189.

oğlu Osman Hamdi Bey'in girişimleriyle gerçekleşmiştir. Osman Hamdi Bey bu göreve getirilene kadar Hariciye Nezareti'nde, Altıncı Daire-i Belediye'de görev almış, 1873'teki Viyana Dünya Sergisi'ndeki Osmanlı katılımının komiserliğini üstlenmiştir. Osman Hamdi Bey'in arkeoloji bilimiyle ciddi manada haşır neşir olması, 1881'de Müze-i Hümayun'un başına getirilmesinden sonradır. Bu konuda yapılan son araştırmalara göre, müze müdürü Alman Philipp Anton Dethier'in ölümünden sonra, başlangıçta bu göreve yeniden bir yabancıнын tayini düşünülürken Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun'un başına getirilecek kişi olarak seçilmesinin nedeni muğlak olduğu belirtilmektedir. Sarayda görevli ve II. Abdülhamit'e yakın olan (ve Osman Hamdi Bey'in Paris'te bulunduğu sırada tanışıp dostluk kurduğu) Mahmut Münir Paşa'nın Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun'un başına getirilmesiyle alakalı olarak hükümdara telkinde bulunması ve bu görevi yabancılara bırakmama isteğinin bu kararı almada etkili olduğu ifade edilmektedir.²¹² Osmanlı'da arkeoloji Osman Hamdi Bey'den önce yok değildir, fakat bu alanda ilerleme kaydedilmesi Osman Hamdi Bey ile gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1846 yılında kurulan Mecma-i Asar-ı Atika²¹³ bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin nüvesidir. Osmanlı Devleti'nde arkeoloji 1840 yılında yabancılara kazı izni verilmesiyle başlamıştır. Kazı yapanlar buldukları eserleri kendi ülkelerine götürmeye başlayınca Osmanlı devlet yöneticileri eserlerin yurtdışına çıkarılmasını önlemek amacıyla birtakım önlemler almışlardır. Eski eserlerin bir tüzük ile korunması 1869'da çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi'yle gerçekleşse de, çıkarılan eserlerin Osmanlı Devleti topraklarında muhafaza edilmesi amacıyla ilk Türk müzesinin atası sayılan, daha çok bir müze deposu olan Mecma-ı Asar-ı Atika 1846'da Aya İrini'de kurulmuştur.²¹⁴ Halka açık bir müze fikrinin benimsenmesiyle 1869'da²¹⁵ Müze-i Hümayun adını alan ilk müzenin Aya İrini'deki bina koşullarının rutubetli ve yetersiz olması nedeniyle 1872 yılında Maarif Nezareti yeni bir müze

---

²¹² Edhem Eldem, "Arkeoloji", **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ed. Edhem Eldem, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 44; Edhem Eldem, "Mahmud Münir Paşa", **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ed. Edhem Eldem, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 365.

²¹³ Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999, s. 82.

²¹⁴ Kamil Su, **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, İstanbul, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, No: 3, 1965, s. 7.

²¹⁵ Müze-i Hümayun adının verilme tarihi kaynaklarda genellikle 1869 olarak belirtilmiştir. Kamil Su Müze-i Hümayun adının 1868'te verildiğini belirtmiştir. Bkz. Kamil Su, **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, İstanbul, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, No: 3, 1965, s. 8.

binası yapılması fikrini gündeme getirmiştir. Fakat bu fikir hayata geçirilememiştir.²¹⁶ Müze-i Hümayun, Batılılaşma projesi olarak ortaya çıkmıştır. Sadece arkeolojik ve Yunan-Roma medeniyet eksenini üzerinde konumlanmış bir müze olarak kurgulanması bakımından, Batı'daki antikiteden çağdaş sanat ve kültüre ait her şeyi kapsayan büyük ulusal müzelerden farklı, "Batı'dakilerden daha Batılı bir müze"dir.²¹⁷

Çemberlitaş'taki arsada yapılması istenen yeni müze binasının üst katının sabahdan akşama kadar açık tutulacak umumi kütüphane (halk kütüphanesi) olarak tasarlanması düşüncesi ilk olarak Dethier'in müze müdürü olduğu dönemde ortaya çıkmıştır.²¹⁸ Fakat bu fikri hayata geçirmek Osman Hamdi Bey ile mümkün olacaktır. Müze için yapılmaya başlanan yeni fotoğraf ve mulaj atölyesinden başka kütüphane de yapılması kararlaştırılmıştır. Bina yapımı beş ayda tamamlandıktan sonra 13 Ocak 1892 yılında *Servet-i Fünun*'da yayımlanan bir yazıda, "Müze müdürü Hamdi Bey tarafından, müzede mevcut eserlerden lâyikeyle faydalanmayı sağlamak ve arkeoloji bilimini okuyup öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla bir süreden beri eski eserlere ve bunların tarihine ait çeşitli kitaplar içerecek bir kütüphanenin düzenlenmesiyle meşgul olduğu, nihayet kütüphanenin tamamlanarak yakında açılış töreninin yapılacağı, (...)" bildirilmiştir.²¹⁹ 1876 yılında Çinili Köşk'e taşınan Müze-i Hümayun, 1891 yılında bugünkü yeni binasının açılmasından iki ay sonra çıkan padişah onayıyla kütüphanesine kavuşmuştur.²²⁰ Kütüphane iç ve dış tasarımıyla da özeldir. Kütüphanenin mimari Alexandr Vallauri, iç mimarı Philippo Bello'dur.²²¹ Kütüphane yeni müze binasının en üst katındadır. Burada Osman Hamdi Bey tarafından kataloglama çalışmaları yaptırılmıştır.²²² Yeni müze binası yapılmadan önce birinci müze binasında tarih ve Fenn-i Asar-ı Atika'ya ait 1500 cilt kitap bulunması binanın altı salonundan birinin kütüphane olduğu yorumuna neden olmaktadır.²²³ (Osman Hamdi Bey'in yaptırdığı yeni müze

²¹⁶ Kamil Su, **a.g.e.**, s. 8-16.

²¹⁷ Edhem Eldem, "Müze-i Hümayun", **a.g.e.**, s. 396.

²¹⁸ Kamil Su, **a.g.e.**, s. 8-16.

²¹⁹ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey**, C. I, s. 264.

²²⁰ Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, s. 22.

²²¹ **A.e.**, s. 60.

²²² Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", **a.g.e.**, s. 1602.

²²³ Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, s. 60.

binasının üst katındaki ahşap kütüphane bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'ni teşkil etmektedir.) Osman Hamdi Bey, müzelerin birer araştırma merkezi olduğunu ve Müze-i Hümayun'un bir kütüphanesi olması gerektiğini düşünmüştür.²²⁴ Envanter kayıtlarından anlaşıldığına göre, Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde kütüphanede 15000'e ulaşan bilimsel kitap ve dergi vardır. Bunların çoğunu kişisel dostluk ve çabalarıyla Avrupa ülkelerinden bağış yoluyla sağlamıştır.²²⁵ Osman Hamdi Bey'in müzede kütüphane kurma fikrinde onun Batılı formasyona sahip ve Batı'daki müze-araştırma ilişkisine vakıf bir aydın olması etkilidir. Satın alma, değişim veya bağış yoluyla kütüphaneye giren ilk kitaplar Osman Hamdi Bey'in özel olarak seçtiği eserlerdir.²²⁶ 1891 yılında kurulan ve 1893 yılında tanzimine başlanan yeni müze binasının üst katındaki kütüphanenin başında ilk yıllarda Almanya'da tarih doktorası yapmış Selanik Rum Ortodoks Mektebi müdürü (Vasileios) Mystakides Efendi bulunmuş²²⁷, emekli olduktan sonra 1910'da yardımcısı Ali Bey kütüphanede görev alarak kütüphanenin tasnifi için çalışmıştır.²²⁸ Kitaplar satın alma, bağış ve değişim yoluyla sağlanmıştır. Müze-i Hümayun kütüphanesinde Batı dillerinde değerli yazma veya basılı kitap ve dergiler bulunmaktadır. 1893 yılı Nisan ayında Paris'ten, Mayıs ayında Almanya'dan birer sandık kitap gelmiştir. 1916 yılında kütüphanede 18600 kitap ve 850 el yazması bulunmaktadır. 1900 yılında II. Abdülhamit dönemi sadrazamlarından Ahmet Cevat Paşa'nın Hazine-i Evrak'taki özel bir binada toplanmış olan tarih, arkeoloji, siyaset, güzel sanatlar, edebiyat, askerlik, matematik, kimya, fotoğrafçılık konularında eserler, sözlük ve ansiklopedileri içeren ve 1898 yılında basılan bir katalogu bulunan 5000 ciltlik kütüphanesi varisleri tarafından bu kütüphaneye bağışlanmıştır. 1904 yılında Mustafa Kemal Paşa kadısı Kazım Tevfiki Efendi'nin annesi Murtaza Hocaade Hatice Hanım'ın 54 cilt kitabı, 1911'de Diyarbakırlı Sait Paşa'nın Kuran, tefsir, hadis, fetva, tasavvuf, fıkıh, kelam, felsefe, mantık, ahlak, edebiyat, tarih, tıp

---

²²⁴ Vahdettin Engin, "Modern Müzeciliğin Gelişiminde II. Abdülhamit'in rolü: Müze-i Hümayun", **II. Abdülhamit: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 443.

²²⁵ Alpay Pasinli, "Osman Hamdi Bey'in Müzecilik Yönü ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri", **1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler 2-5 Ekim 1990**, Haz. Zeynep Rona, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1992, s. 151.

²²⁶ Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, s. 60.

²²⁷ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu, a.g.e., s. 1603.

²²⁸ Alpay Pasinli, **İstanbul Arkeoloji Müzesi**, s. 60.

gibi konularda 184 tanesi elyazması olmak üzere 602 ciltlik koleksiyon, kütüphaneye dahil edilmiştir. 1914 yılında, Mehmet Şakir Paşa'nın tarih, siyaset, askerlik, seyahat, takvim, talim ve terbiye, ticaret, kimya, istatistik gibi konulardaki 510 ciltlik kişisel kütüphanesi eşi tarafından bağışlanmıştır. Kütüphaneye 1914 yılında dahil olan kişisel kütüphanelerden diğeri oğlu tarafından bağışlanan Recaizade Ekrem Bey'e ait Kuran, tasavvuf, felsefe, mantık, ahlak, edebiyat, tarih, sözlük, tıp, roman, hikaye, hukuk gibi alanlardaki 55'i elyazması olmak üzere 395 ciltlik eserdir. 1917 yılında, Alman Dostluk Yurdu üyelerinden oluşan komisyon tarafından Sultan V. Reşat'a hediye edilen, Osmanlı ve Doğu dünyasına ait çoğu eski basım 686 ciltlik koleksiyon müze kütüphanesine nakledilmiştir.²²⁹ Cumhuriyet döneminde vakıf kütüphaneleri ve kişisel kütüphanelerden yapılan bağışlarla kütüphanenin dermesinin zenginleşmesi devam edecektir.

4. Ali Emiri Efendi ve Millet Kütüphanesi

Osmanlı'nın son döneminde kurulan vakıf kütüphaneleri geleneksel dönemde kurulan vakıf kütüphanelerinden farklı özellikler göstermektedirler. Geleneksel dönemde vakıf kütüphaneleri halkın geneline/bütününe yönelik hizmet verme amacını taşımamaktadırlar. Batılılaşma döneminde ise kurulan vakıf kütüphanelerinde geleneksel anlamından çok, (değişen siyasal ortamın etkisiyle düşünsel tabanı yeni yeni yeşermeye başlayan) halk kütüphanesi kurma düşüncesine yakın örnekler görülmektedir. Bu anlayış değişikliğinde, devlet kadroları içinde ve dışındaki aydınların zihninde millet fikrinin oluşmaya başlamasının etkisi vardır. Ali Emiri Efendi'nin, 1916'da kurduğu kütüphanesi, Osmanlı'nın son döneminde millet/din kütüphaneleri anlayışında yaşanan değişimi ortaya koymasından bakımından önemlidir. Ali Emiri Efendi, Osmanlı'nın son döneminin yüzünü Batı'ya dönen aydınlarından çok farklı bir profil çizmektedir. 1870'lerin sonunda Osmanlı bürokrasisinde memur olarak yer almaya başlayan Ali Emiri Efendi, Batı'ya yönelmiş bir Osmanlı Devleti ve aydınları içerisinde geleneğin yanında yer almaktadır. Osmanlı klasik dönemine özgü kaside yazma gibi gelenekleri devam ettirerek kendisi gibi düşünenler tarafından takdir görmektedir. Abidin Paşa'nın

---

²²⁹ A.e., s. 60-61.

isteği üzerine II. Abdülhamit'e sunduğu kaside ve Fuzulî'nin bir gazeline yazdığı nazire Hoca Tahsin Efendi tarafından beğenilerek dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa'ya övgüyle takdim edilmiştir. Ali Emiri Efendi'nin Osmanlı geçmişine sahip çıkma/geleneksel olanın yanında durma tavrı, onun görev yaptığı yerlerden nadir eserleri toplamasının sebeplerinden biridir. Devrin aydınları kendi fikirlerini yaymak ve geliştirmek amacıyla gazete, dergi gibi yayın faaliyetlerine girişirken, döneminin yayıncılık hayatına Ali Emiri Efendi'nin de katıldığı görülmektedir. Çıkardığı *Amid-i Sevdâ* (1909), *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası* (1918), *Tarih ve Edebiyat* (1922) dergilerinde çoğunlukla şair padişahların ve devlet adamlarının şiirleri, bunlara yazılan nazireler, yerel tarih çalışmaları, biyografik notlar, memuriyet hayatına dair hatıralar, Millet Kütüphanesi'nin kuruluşu ve Fuat Köprülü ile girdiği polemikleri içeren yazılar yer almıştır. Ekrem Işın, Ali Emiri Efendi'yi "19. yüzyıl Osmanlı taşrasının orta tabaka değerleriyle yetişmiş, modernleşmenin karşı kutbunda yer alan muhafazakar bir kişiliktir. Kaybolan geleneksel dünyanın bilgisini edinmek için kitaplara ilgi duymuş, onları bir koleksiyoncunun fetiş objeleri olarak değil, kapsadıkları kültürel evrenin genişliği oranında sahiplenmeye çalışmıştır. (...) Çeşitli nedenlerle sahip olamadığı kitapları bizzat kendisi kopya ederek kütüphanesine kazandırmıştır. 700'den fazla nadir kitabı bu suretle çoğaltan Ali Emîrî Efendi'nin bu davranışı, kitaba estetik değer biçen bir koleksiyoncunun geleneksel tavrıyla çelişmektedir."²³⁰ şeklinde anlatmaktadır. Ali Emiri, kitaba bir koleksiyoncu olarak değil, milletin kültür mirası olarak bakmaktadır. II. Meşrutiyet sonrası kendi isteğiyle emekli olan Ali Emiri Efendi, bütün hayatı boyunca gittiği her yerden topladığı çok sayıdaki kıymetli nadir eserleri içeren özel kütüphanesini 1916'da kurduğu Millet Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Ömrünün sonuna kadar kütüphanenin müdürlüğünü yapmıştır.²³¹ Kütüphanenin kurulduğu 1916 yılını kapsayan dönem, medrese eğitiminin yetersiz görülmeye başlandığı yıllara tekabül etmektedir. Millet Kütüphanesi'nin mekanı olarak da İstanbul Fatih'te bulunan ve o sırada tamiratta olan Feyzullah Efendi Medresesi binası seçilmiştir. Kütüphane içerisinde nadir eserler, hat ve levhalar için ayrı bir mekan, önemli kişiler ve

²³⁰ Ekrem Işın, "Osmanlı Modernleşme Çağında Bir Muhafazakârın Portresi: Ali Emîrî Efendi", (Millet Yazma Kütüphanesi'nden Bir Seçme) Ali Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar, İstanbul, Pera Müzesi, 2007, s. 30.

²³¹ A.e., s. 28.

araştırmacılar için ayrı bir okuma salonu, medresenin hücreleri kitap deposu olarak tasarlanmıştır. İki hücre Ali Emiri'nin kendi kitaplarına, ikisi geçici olarak Carullah Efendi ve Amcazade Hüseyin Paşa'nın kitaplarına ve ikisi Feyzullah Efendi'nin kitaplarına, kalan yerler ise ileride kütüphaneye vakfedilecek kitaplara ayrılacaktır. Ali Emiri Efendi kütüphanesinde tüm halka açık olacak bir okuma salonu ile hafız-ı kütübler için okuma salonu da planlamıştır.²³² Burada yer alan değerli eserler arasında padişah divanları, tezhipli ve minyatürlü tek nüsha nadir eserler, Türk-İslam dünyasına ait dil, edebiyat, tarih, coğrafya, tıp, sanat ve pozitif bilimlerle ilgili çok önemli elyazmaları²³³ ve basma eserler vardır. Çoğunlukla Arapça, Farsça ve Türkçe olan eserlerin yanında Ali Emiri Efendi'nin elde ettiği Fransızca kitaplar da bulunmaktadır.²³⁴ Çağatayca kitapların bulunduğu da görülmektedir. Kütüphanede yazma ve basma kitapların yanı sıra padişahlara ait ferman ve beratlar, kıt'alar, levhalar yer almaktadır. Değerli elyazmalarından bazıları Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Türk'ü*, Pîrî Reîs'in *Kitâbü'l-Bahrî yâhûd Coğrafya-yı Bahrî'si*, Sabuncuoğlu Şerefüddin'in *Cerrâhiyetü'l-Haniyye* adlı minyatürlü eseri, El-Urmevî'nin minyatürlü *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî-Şemâ'ili'l-Osmâniyye* eseri, Sâ'î'nin *Tezkîretü'l-Bünyân'ı*, Bozoklu Osman Şâkir Efendi'nin *Sefâret-nâme-i İran'ı*, Riyâzî'nin *Tezkîre-i Şu'arâ'sı*, Gazâlî'nin *İhyâ'ü'l-Ulûm'u*, Yazıcı-zâde'nin *Muhammediye'si*, Harzemli Haydar'ın Çağatayca *Muhabbet-nâme'si*, Mîr Haydar-ı Meczûb'un Çağatayca *Mahzenü'l-Esrâr Tercümesi*, Câmî'nin *Sa'âdet-nâme'si*, Niyâzi'nin *Zafer-nâme'si*, Davud Usta'nın çizdiği *Su Yolu Haritası*, Harîmî'nin ve Fârisî'nin *Dîvân'ı*, Cem Sultan, II. Bayezit, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murat gibi pek çok sultana ait *Dîvân'lardır*.²³⁵ 1924'te Reşid Efendi, Carullah Efendi, Hekimoğlu Ali Paşa ve Pertev Paşa gibi vakıf kütüphanelerinin kitapları, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kendi özel kütüphanesine ait kitaplar

²³² Tuba Çavdar, "Ali Emîrî Efendi'nin Kütüphanesi", (Millet Yazma Kütüphanesi'nden Bir Seçme) Ali Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar, İstanbul, Pera Müzesi, 2007, s. 36.

²³³ Melek Boyacı, "Cumhuriyetten Günümüze Millet Kütüphanesi", Millet Yazma Kütüphanesi'nden Bir Seçme) Ali Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar, İstanbul, Pera Müzesi, 2007, s. 45.

²³⁴ A.e., s. 50-52.

²³⁵ M. Uğur Derman, "Kitaplar", (Millet Yazma Kütüphanesi'nden Bir Seçme) Ali Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar, İstanbul, Pera Müzesi, 2007, s. 283-384.

Millet Kütüphanesi'nde toplanmıştır.²³⁶ Ali Emiri Efendi'nin kurduğu kütüphanesine "Millet Kütüphanesi" adını vermesi boşuna değildir. Çocukluğundan beri biriktirmeye başladığı Osmanlı mirasını yansıtan bir hazine niteliğindeki eserleri bir araya getirip milletin yararlanmasına sunması, döneminin ışığını Batı'dan alan aydınlarından farklı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Elde ettiği binlerce nadir kitabı sahip çıkması için millete emanet eder bir tavır içindedir. Ali Emiri Efendi'nin bu çabası daha ilginç sonuçları da beraberinde getirmiştir. Kitap aşığı Ali Emiri Efendi sık sık sahaflara gitmektedir. Bu sahaf gezilerinin birinde *Dîvânu Lugâti't-Türk* eserini görmüş ve bunun çok değerli bir eser olduğunu fark ederek satın almak istemiştir. Sahaf kitabın sahibinin eski bakanlardan birinin yakını olan yaşlı bir kadın olduğunu, bu kitabı kadına hediye eden Paşa'nın "*Bak, sana kıymetli bir kitap veriyorum. Bunu iyi muhafaza et, bir sıkıntıya düşersen kitapçılara götürür satarsın, ama altın para otuz liradan aşağı verme.*" dediğini söylemiştir. Kitabı satın alan Ali Emiri Efendi büyük sevinç ve coşku içinde kitabı herkesten sakınmış, kitabı çok merak eden ve görmek isteyen yakın dostu Ziya Gökalp'e bile göstermemiştir. Yalnızca Kilisli Muallim Rifat Efendi'yi evine çağırarak görmesine izin vermiştir. Kitabı görmeyi ve okumayı çok isteyen Ziya Gökalp ile konuşan Rifat Bey, kitabın basılmasını bir an önce sağlayabilmek için Ziya Gökalp ile birlikte bir plan hazırlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezi üyelerinden olan Ziya Gökalp, Talat Paşa ile olan muhabbetinin yardımıyla bu işin üstesinden gelecektir. Rifat Efendi, Talat Paşa'yı çok seven Ali Emiri Efendi'nin Talat Paşa'nın kitabı görmek istediği takdirde onu geri çevirmeyeceğini düşünmüş ve yanılmamıştır. Ali Emiri'nin çok sevdiği Adliye Nazırı İbrahim Efendi'nin evinde bir iftar düzenlenerek buraya Talat Paşa da çağrılacaktır. İşbirliği içerisinde düzenlenen bu plan başarılı olmuştur. İbrahim Efendi'nin evinde bir araya gelen Ali Emiri Efendi ile Talat Paşa'nın karşılaşması sonucunda, Talat Paşa'nın Ali Emiri'ye yüksek iltifatlarının etkisiyle, Ali Emiri Efendi *Dîvânu Lûgât'it-Türk*'ün bir an önce basılmasına ikna olmuş ve kitap basılmıştır.²³⁷ Ali Emiri Efendi'nin 1914'te sahaflar çarşısında XI. yüzyıla ait *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü bulmasının I. Dünya Savaşı başlangıcında İttihat ve Terakki'nin Ziya Gökalp tarafından sistemleştirilen Türkçülük ideolojisine önemli

²³⁶ Melek Boyacı, "Cumhuriyetten Günümüze Millet Kütüphanesi", **a.g.e.**, s. 50.

²³⁷ Muhtar Tevfikoğlu, **Ali Emîrî Efendi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1989, s. 72-84.

bir referans oluşturduğu ifade edilmektedir.²³⁸ Bir yanıyla geleneksel düşünceye bağlı Ali Emiri Efendi'nin, tüm milletin kullanımına yönelik bir kütüphane tesisi arzusunun hissedip topladığı eserlerle zengin bir külliyyattan oluşan kütüphane kurması, Türkçülüğün devlet siyaseti olarak benimsenmesine giden süreçte kütüphaneler açısından önemli bir örnektir.

5. İttihat ve Terakki ve Türk Ocakları Kütüphaneleri

Sultan III. Selim döneminden itibaren gündeme gelmeye başlayan Batıcılışma siyaseti doğrultusunda gerçekleştirilen yenilikler Osmanlı içerisinde taraftar bularak Batıcı aydınlar yetişmeye başlamaktadır. Bu durum eski düzeni savunanlar ile yeni siyaseti destekleyenler arasındaki çatışmayı beraberinde getirmiştir. Devletin Batıcılışma çabaları doğrultusunda kurulan Batılı okullarda yetişen aydınlar Osmanlı padişahının aydınlara karşı tutumunu, benimsediği siyasi ve sosyal politikaları eleştirmeye başlayarak yeni yollar aramışlardır. Padişahın otoritesini kısıtlayan parlamenter/anayasal sisteme geçme arzusunun taşıyıcılarıdır. 1865'te Yeni Osmanlılar, ardından Jön Türkler olarak anılan yenilikçi ve yönetime muhalefet aydınlar ortaya çıkmıştır. Bu oluşumların içerisinde çıkan bazı aydınlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurmuş, daha sonra partileşerek iktidara geçmiştir. İttihat ve Terakki'nin oluşumunu sağlayan kişiler Osmanlı geleneksel eğitim sistemi içerisinde değil, Batılı okullarda eğitim almışlardır. Bu okullarda okutulan (ve kütüphanelerinde bulunan) kitaplar, Batı'daki yeni düşünce ve akımları içeren kitaplardır. İttihat ve Terakki üyeleri aldıkları eğitim ve okudukları kitaplardan etkilenecek başlangıçta sosyal Darwinizm ve materyalizmi savunmuşlar, daha sonra sosyolojizm, pozitivizm ve milliyetçiliği benimsemişlerdir.²³⁹ Fikirleri benimsenen aydınlanma düşünürleri arasında Rousseau'dan ziyade Voltaire'e ayrı bir yer biçmişler, yayınlarında Heraklit, Anaxagoras, Demokritos gibi filozofların fikirlerini derinlemesine işleyerek anlatmışlardır.²⁴⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (ve daha sonra partisinin) çekirdeğini oluşturan kişilerin fikirlerinin gelişmesi Osmanlı'da

²³⁸ Ekrem Işın, "Osmanlı Modernleşme Çağında Bir Muhafazakârın Portresi: Ali Emîrî Efendi", **a.g.e.**, s. 28.

²³⁹ H. Bayram Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 116-125.

²⁴⁰ M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük' (1889-1902)**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 24-25.

meşrutiyet düşüncesinin tartışılmaya başlandığı 1860'lardaki Yeni Osmanlılar'a kadar gitmektedir. Osmanlı'da mevcut siyasal durumu değerlendirmeye ve yeni fikirler önermeye yönelik, devlete muhalefet veya yönetimi destekleyen hareketlerin gelişip yayılması gazete ve dergi gibi herkesin (halkın) ulaşabileceği yayınlarla sağlanmıştır. Yeni Osmanlılar grubuna dahil olan kişilerin düşünsel koşullarını oluşturan ise şair Şinasi'nin kurduğu *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* olmuştur. Tasvir-i Efkâr'daki Şinasi'nin Osmanlı'nın sorunlarını tartıştığı ve ulus, vatan, özgürlük, kamuoyu gibi daha önceden pek tanınmayan kavramlarla ilgili yazdıkları, XIX. yüzyılın Avrupa'sının sosyal ve politik görüşlerini tanıtan yazıları, yine benzer kavram ve düşünceleri dile getiren Namık Kemal'in yazıları, Ali Suavi'nin çıkardığı *Muhbir Gazetesi*'ndeki hükümete muhalefet eden yazılar Yeni Osmanlılar'ın düşünsel zeminini hazırlamıştır. Bu kişiler öncülüğünde bir araya gelen Yeni Osmanlılar hareketi fikirlerini basın yoluyla yaymışlardır. Düşüncelerini eyleme geçirmek üzere 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı altında birleşmişlerdir. 1867'de Paris'e kaçan Yeni Osmanlılar, 1868'te yazılarının tamamına yakını Namık Kemal ve Ziya Bey'in yazdığı *Hürriyet Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamışlardır. 1870 sonunda çıkan affa kadar yayın faaliyetlerine yurtdışında devam etmişlerdir. Yurda döndüklerindeyse Hugo, Montesquieu, Lamartin, Condorcet, Voltaire, Moliere, Rousseau gibi yazarların eserlerini Türkçe'ye çevirmiş ve Namık Kemal'in öncülüğünde *İbret Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamışlardır.²⁴¹ Yeni Osmanlılar'ın yayıncılık faaliyetleri I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkili olmuştur. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi kişilerin yazıları lise ve daha üst düzeylerdeki öğrencilerin gizlice yakından takip ettikleri yazılar olmuştur. Özellikle Harbiye, Mülkiye gibi yüksek dereceli okulların öğrencileri arasında bu yazılardaki özgürlükçü ve reformcu fikirler ilgi görmektedir.²⁴² 1889'da Askeri Tıbbiye'de okuyan bir grup öğrenci II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Abdülhamit yönetiminin devrilmesi amacıyla İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adında gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Dernek Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye'de kökleşmiş ve 1894 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. 1908 sonrası cemiyet siyasi partiye dönüşmüş 1912'ye kadar iktidarı dolaylı olarak denetlemiştir. 1913 Babıali Baskını sonrası İttihat ve Terakki

²⁴¹ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 10-14.

²⁴² A.e., s. 15.

yönetimi tamamen ele geçirmiş ve 1918 yılına kadar baskıcı bir yönetim şekli uygulamıştır.²⁴³ İlk gizli örgütün Askeri Tıbbiye'deki öğrenciler arasında kurulması,²⁴⁴ (öğrencilerin el altından okudukları Yeni Osmanlı yayınları ve yabancı yayınlar bir yana) bu okulun kütüphanesinde okunan kitaplar göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı olmamaktadır. Söz konusu örgüt giderek büyüyerek Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi okullara yayılmıştır. 1894'te hazırladıkları bildirinin altına ilk kez "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" imzası atan örgütün pek çok üyesi yurdun çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmiştir. Örgüt üyelerinde yurtdışına kaçanlar Paris'te Ahmet Rıza ile ilişki kurmuşlardır. 1895-1896'da nizamnamesi yayınlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtiçi ve yurtdışı örgütlenmesi yayıncılık faaliyetleriyle etkinliğini sürdürmüş II. Meşrutiyet sonrası fikir akımlarını oluşturmuşlardır.²⁴⁵ Yeni Osmanlılar'da olduğu gibi Jön Türkler içerisinde de fikir birlikteliği yoktur, küçük gruplar halinde ayrılan gruplar ayrı ayrı fikir akımlarını benimseyerek, anayasal sistem ve Osmanlı'nın geleceğiyle alakalı değişik yollar önermektedirler. Jön Türk hareketi içerisinde çıkan iki temel akımın ilki Ahmet Rıza etrafında toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devamı niteliğindeki örgüt, ikincisi ise adem-i merkeziyetçiliği savunan Prens Sabahattin'in önderliğindeki örgüttür.²⁴⁶ 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden birkaç yıl sonra Babıali Baskını'yla hükümetin devrilmesiyle İttihat ve Terakki'nin yönetime el koymasının ardından, 1914'te I. Dünya Savaşı Osmanlı'nın yaşadığı iç ve dış sorunların çözümüne yönelik arayışlara yol açmıştır. Bu yıllarda ülkedeki çeşitli aydın gruplarının sosyolojiye ilgisi tesadüf değildir. İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Ziya Gökalp'in sosyolojiyle ilgilenmesi, cemiyetin dayanacağı ideolojiyi oluşturarak imparatorluğun parçalanmasına engel olmaya çalışma amacını taşımaktadır. Rusya'da yaşayan Osmanlıların aldıkları eğitim ve içinde bulundukları durum onları Türkçülüğe sevk etmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Rusya'dan Türkiye'ye dönen Türkçüler (başta Yusuf Akçura olmak üzere) yaslanacağı yeni bir ideoloji arayan İttihat ve Terakki'yi etkilemiştir. Bu dönemden sonra Osmanlı içerisinde Türkçülüğün etkinliği artmaya başlamıştır. Rusya'dan gelen

²⁴³ H. Bayram Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 110-115.

²⁴⁴ Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s. 15.

²⁴⁵ **A.e.**, s. 15-17.

²⁴⁶ **A.e.**, s. 19-20.

Türkçüler pek çok dernek ve cemiyet kurmuşlardır. İdeolojilerinin doğması, güçlenmesi ve yayılmasını sağlayacak yayınlar yapmışlardır. 1911’de Türk Ocağı Cemiyeti’nin kurmuşlardır. İttihat ve Terakki Partisi’nin politikalarını etkilemişlerdir. Milliyetçi ve Alman yanlısı politikaların Osmanlı’da benimsenmesinde rol oynamışlardır. Partide aktif olarak görev alan Rus göçmeni Türkçüler, Türkçülüğün Osmanlı’da doğması ve gelişmesini sağlamışlardır.²⁴⁷ İttihat ve Terakki’nin çeşitli yerlerde kurduğu kütüphanelerde yer alan yayınlar mevcut siyasi fikirlerini destekleyecek nitelikte yayınlar olmuştur.

Tanzimat sonrası bürokrasinin tercihi başlangıçta Fransız kültürüdür. 1870 sonrası Fransa’nın toplumlararası ilişkilerde etkinliğinin azalmasıyla Osmanlı içerisinde Alman ve İngiliz yanlısı iki farklı grup meydana gelmiştir. Bu gruplar hem aynı takım içerisinde yönetime karşı hem de kendi aralarında mücadele etmektedirler. 1870 sonrası dönemde devletin dayanmaya çalıştığı ülke Almanya’dır.²⁴⁸ Osmanlı geleneksel saray/devlet, millet/din kütüphaneleri Batılı manada bir eğitim sistemini destekleyecek düzeyde görülmemiştir. Devletin ve padişahın kütüphanesinde seçkin ve bilimsel değeri önemli sayılabilecek eserler bulunmasına rağmen I. Mahmut dönemine kadar saray/devlet kütüphanelerinden halk yararlanamamıştır. (Saray/devlet kütüphanesini halkın yararlanmasına açan kişi I. Mahmut olmuştur.) Batı’daki toplumsal değişimler (demokrasi, özgürlük, eşitlik fikirlerinin gündeme gelmesi ve ulus-devletin oluşumuna doğru yöneliş) ve Osmanlı’da benimsenen Batılılaşma siyaseti, Batı dürtüsü ve etkisiyle milliyetçilik fikrinin gelişmesine neden olmuştur. Türkçülük ideolojisiyle biçimlendirilen yeni düzene yardımcı kurumlar olarak çeşitli kütüphane türleri ortaya çıkmıştır. Türk Ocakları Kütüphanesi bu anlayışın ürünüdür, fakat kurucuları bizzat devlet değil, milli görüş yanlısı aydınlardır. Türk Ocakları’nın kuruluş yasasına göre Ocağın siyasi partiler gibi çalışmayacağı ve Ocaklıların hiçbir siyasal faaliyette bulunmayacakları

---

²⁴⁷ H. Bayram Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 116-125.

²⁴⁸ **A.e.**, s. 108-109.

belirtildiği halde Türk Ocakları'nın İttihat ve Terakki Partisi ile ideolojik bağı vardır.²⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma politikasını benimsemeden önceki siyasi yol haritasında İslamcılık önemlidir. Ordunun, bürokrasi dilinin Türkçe olmasına rağmen Türkçülük ideolojisi benimsenmemiştir. Osmanlı Devleti'nin ideolojik temelleri İslam milletinden olma esası üzerine kurulmuştur. Türklük ise bir ayrıcalık unsuru olarak ön plana çıkarılmamıştır.²⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde imparatorluğun çok milletli olması Batı'daki gelişmelerin etkisiyle devletin gücü ve bütünlüğünü tehdit edici bir unsur olarak tartışılır hale gelmiştir. Giderek “tek millet” fikri etkin olmaya başlamış ve Türkçülük gündeme gelmiştir. 1911 yılında İttihat ve Terakki Partisi'nin siyasi eğiliminin Türkçülük yönünde ağırlık kazanması, parti kongresinde milli müze, milli arşiv, milli kütüphane kurma fikirlerini gündeme getirmiştir. Batı'da ortaya çıkışından yüzyıl sonra Türkiye'de ilk kez Milli Kütüphane kurma önerisi hükümete İttihat ve Terakki Partisi tarafından sunulmuştur. 1912-1919 yılları arasında ülkenin çeşitli illerinde (1912'de İzmir ve Kayseri'de, 1914'te Eskişehir ve Konya'da, 1919'da Diyarbakır'da²⁵¹) milli kütüphane adıyla kütüphaneler kurulmuştur.²⁵² Fakat bu kütüphaneler adları dışındaki diğer özellikleriyle milli kütüphane sayılamamaktadırlar. İttihat ve Terakki Türkçülüğün benimsenmesi için eğitime önem vermiş, kurduğu ve kurulmasına katkıda bulunduğu kütüphaneleri eğitim ve propaganda aracı olarak görmüştür.²⁵³

Türkiye'deki Türkçülük fikrinin yaratıcısı, savunucusu ve geliştiricisi olarak İttihat ve Terakki içinden doğan Türk Ocakları kurulduğu andan itibaren kendi oluşumu içerisindeki kütüphanelere ciddi sorumluluklar yüklemiştir. Türkçülüğün esaslarının öğretilmesi, benimsetilmesi ve milli bilincin geliştirilmesi amaçlarından

---

²⁴⁹ Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği:Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 70.

²⁵⁰ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, Ed. Ali Berktaş, 8. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 63.

²⁵¹ R. Tuba Çavdar, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi”, **a.g.e.**, s. 67.

²⁵² Özer Soysal, “XIX. ve XX. Yüzyıllar Osmanlı Siyasal Yaşamının Kütüphane Kurumunu Etkileyen İki Olgusu”, **a.g.e.**, s. 254.

²⁵³ R. Tuba Çavdar, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi”, **a.g.e.**, s. 67.

hareket eden çeşitli illerdeki Türk Ocakları'nın bünyelerinde kütüphaneler kurulmuştur. Her ne kadar Türk Ocağı kütüphaneleri milli kütüphane adıyla ya da milli kütüphane olma çabasıyla kurulmamış olsa da milli kültür oluşturup halka öğretilmesi ve milli bilinç yaratılması işlevleri bakımından Türk Ocağı kütüphaneleri, Türkiye'deki milli kütüphanecilik düşüncesinin temelini oluşturur. Halk üzerinde etki yaratarak vatandaşlık bilincinin ve millet fikrinin geliştirilip içselleştirilmesinde Türk Ocakları kütüphanelerinin çabaları dikkate değerdir.

Türk Ocak Yasaları'nda Ocak kütüphanelerinden sadece Ocaklılar değil, "Ocaklı olmayan her Türk'ün" de yararlanabileceği, Ocak merkez yönetiminin "dahilde ve hariçteki" Türkiye ve Türklük ile ilgili tüm yayınları temin etmekle görevli olduğu ifade edilmiştir. Herhangi bir ilde Türk Ocağı şubesi açılabilmesi için beraberinde bir kütüphanesinin kurulması zorunluluğu getirilmiştir.²⁵⁴ 1926 yılında "*Türk Ocakları Mesai Programı*"nda Türk Ocaklarının kütüphanelerle ilgili yapmakla sorumlu olduğu görevleri ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Buna göre Türk Ocakları'nın yönetim kurulunda bulunan üyeler tüm halkın yararlanmasına yönelik olarak kütüphane kurmayı kendilerine amaç edinmelidirler ve kütüphaneye alınacak öncelikli yayınlar Türklüğü ilgilendiren konularda olmalıdır. *Türk Ocakları Mesai Programı*'nda belirtilen bir başka mesele, her ocağın kendi kütüphanesinin yanında bir de kıraat salonu kurulması gerektiğinin altının çizilmesidir.²⁵⁵ Bu yolla halkı Türk Ocakları'na çekmek amaçlanmıştır. Çalışma saatleri elden geldiğince uzun tutulmaya özen gösterilen Türk Ocakları kütüphanelerinin çocuklara yönelik kütüphane kurma girişimi de olmuştur.

Milli uyanışın sağlanması ve milli kültür/tarih bilincinin toplumsal düzeyde kurulabilmesi emelleriyle Ocaklarda gerçekleştirilecek kütüphane faaliyetlerine oldukça özen gösterilmiştir. Ocakların kütüphanesinde bulunan eserler meslek, din vs. kitapları değil, doğrudan doğruya yeni dünya görüşünü tanıtan ve temsil eden kitaplardır. Kütüphanede Türklükle ilgili yayınların alımına öncelik verilmesi, halkı da kütüphaneye çekecek nitelikteki günlük yayınların kütüphane bünyesine dahil

---

²⁵⁴ İbrahim Karaer, "Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 254.

²⁵⁵ İbrahim Karaer, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Ankara, Türk Yurdu Neşriyatı, 1992, s. 143.

edilmesi, Türk Ocaklarının toplumsal düzeyde kendilerine atfettikleri sorumluluğu kütüphaneleriyle toplumsal boyuta taşımayı planladıklarını göstermektedir. Kütüphane dermesi kitap ile sınırlı kalmamış görsel ve işitsel materyallerle desteklenmiştir. Eğitimin tamamlayıcı bir unsuru olarak var olan kütüphanenin toplumun bilinçlenmesi, istenildiği biçime/ideolojiye yönlendirilmesi konusundaki önemi fark edilmiştir. Türk Ocakları Kütüphaneleri konusunun bir diğer ilginç yönü, Ocak kütüphanelerine Türkiye’den pek çok derneğin ve kurumun (Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Çocuk Esirgeme Kurumu, Muallimler Birliği, kamu yararına çalışan dernekler, belediyeler, özel kişiler vs.) kitap bağışı yapmasının yanı sıra “Fransız Hükümeti ve Yunanistan Başbakanı Venizelos tarafından yapılan kitap bağışları”²⁵⁶dır. Batılı devletlerin Türk Ocakları kütüphanelerine yaptıkları kitap bağışlarını Batı içindeki çekişme ve Türkler aracılığıyla kendi konumlarını güçlendirme bağlamında anlamak gerekir. Fransa ve Almanya’nın Osmanlı içinde gelişmeye başlayan Türkçülük akımını destekledikleri bilinmektedir. Bu desteğin sebebi Batılı devletlerin kendi içlerindeki çekişmeden kaynaklanmaktadır. Fransa ve Almanya, Rusya’ya karşı Türklerle işbirliği yapmak ve Rusya üzerinden Hindistan’a kara yoluyla ulaşmak üzere Türklerden yararlanmak için Türkçülüğü desteklemişlerdir.²⁵⁷

Türk Ocakları’nın 1912-1920 yılları arasındaki kütüphane kurma faaliyetleri Cumhuriyet döneminde de hızla devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında İttihatçılar yönetimden tamamen tasfiye edilmişlerdir, fakat Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi Türkçüler fikirlerini dönüşümden geçirerek yeni toplumun siyasal hayatında etkili olacak²⁵⁸ ve Cumhuriyet döneminin resmi ideolojisinin oluşturulmasında önemli aktörler haline geleceklerdir. Osmanlı döneminde devlet, toplum ideolojisinin oluşturulmasında rol üstlenmiştir. Saray/devlet ve millet/din kütüphaneleri devlet ve toplum uyumluluğu içerisinde var olmuştur. XIX. yüzyılda devlet-toplum ilişkisi değişmeye başlamıştır. Devlet, toplum ideolojisinin oluşturulmasında belli sorunlarla karşılaşmış, aydınlar devletin içinde

²⁵⁶ İbrahim Karaer, “Türk Ocakları ve inkılaplar (1912-1931)”, **a.g.e.**, s. 270.

²⁵⁷ H. Bayram Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 121.

²⁵⁸ **A.e.**, s. 164-165.

bulunduğu zor duruma çözüm üretmek amacıyla sosyolojiyle yakından ilgilenmişlerdir. Batı'dan aktarılan çeşitli sosyoloji ekollerinin devletin yeni ideolojisinin dayanağı yapılması çabası söz konusudur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yeni bir siyaset ve toplum düzeni oluşturulmaya çalışılacak, 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla halka yeni ideolojiyi ve yeni tarih anlayışını benimsetme görevini Halkevleri ve kütüphaneleri üstlenecektir.

III.- BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ KÜTÜPHANECİLİK ANLAYIŞININ TEMELLERİ VE KURUMSALLAŞMASI

A.- CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLET

KÜTÜPHANELERİNİN YENİDEN BİÇİMLENME YÖNÜ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları özellikle XX. yüzyılda belirgin bir hal almıştır. XX. yüzyıla kadar Batıcılışma yoluyla topluma yeni kimlik kazandırma çabası yoktur, siyaset topluma dayalı değildir. Bu yüzyıla kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'ndeki Batıcılışma yönetici kadroların değişmesi, askeri alanda ve eğitim düzeyinde yapılan değişikliklerden öteye gitmemiştir. Batıcılışma ile toplum kimliği ve toplum yapısı değiştirilmeye çalışılmamıştır. XX. yüzyılın başından itibaren ise toplum kimliğinin yeniden inşasına dayalı yeni siyasi arayışlar başlayacak, bu durum Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik mirasının yeniden ve farklı biçimde değerlendirilmesinin yanında yeni (kimlik düzeyinde Batı odaklı) bir kütüphanecilik anlayışının kurumsallaşmasını sağlayacaktır. Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışı ile dönemin toplum kimliği/tarihi arasında ilişki vardır. Yeni Türkiye'de toplumsal yapı ve kimliğe dayalı tartışmalar yeni toplum kimliği oluşturma yolunda önemli yönlendirmeler sağlayacak ve modernleşmekte olan Türk toplumunda kütüphanelere biçilen yeri ve rolü belirleyecektir. Bu dönemdeki toplumsal yapı/toplum kimliği tartışmalarını gündeme getiren başlıca kişiler, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'tir. Cumhuriyet dönemindeki devletin resmi ideolojisi, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in görüşleri ile ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Prens Sabahattin temel fikirlerini *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* eserinde anlatmaktadır. Türk toplumunun “kamucu toplum” yapısına sahip olmasının gelişmesine engel olduğunu, “bireyci toplum” yapısına geçilmesiyle toplumun gelişmesinin mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Prens Sabahattin'in bu anlayışı siyaset düzeyinde “bireysel girişim” ve “adem-i merkezîyetçilik” görüşlerinin kamucu toplum yapısına karşıt bir çözüm önerisi olarak gündeme getirilmesini doğurmuştur. Sabahattin Bey'e göre kamucu ve bireyci toplum yapısını belirleyen toplumlararası ilişkiler değil, coğrafyadır. Toplum yapısını belirleyen coğrafyanın değiştirilmesi mümkün olmayınca mevcut kamucu toplum yapısının değiştirilmesinin

yolu da dışarıdan müdahale ve eğitim olarak görülmüştür.¹ Eğitim ile ilgili her türlü değişim ve yeniden yapılanma çabasına kütüphaneler de dahildir. Bu sebeple eğitim alanında ileri sürülen görüşler/tavsiyeler kütüphanecilik anlayışını, kütüphanelerin içeriğini de belirlemektedir.

İngiliz toplum modelini idealleştiren Prens Sabahattin'in toplum yapısının değiştirilmesi için önerdiği bireyci toplum modelinin varacağı nokta, Osmanlı Devleti'nin Batıcı eğitim sistemleriyle yeniden örgütlenmesi ve İngiltere etkisi/hakimiyetindeki bir devlet modelidir. Prens Sabahattin'in belli ideolojileri desteklemeye izin verebilen görüşlerine yakın İngiliz yanlısı yaklaşımlar Jön Türkler içindeki Ali Suavi ve başka kişiler tarafından da benimsenmiştir. Fakat ne ilk ortaya atıldığı dönemde ne de Cumhuriyet döneminde resmi devlet ideolojisi olarak geçerlilik kazanmış, muhalif bir görüş olarak var olmuştur.² Ancak Türkiye'de farklı dönemlerde ortaya çıkan Avrupa ülkeleri ya da Amerikan modernleşmesini model alarak, devlet/siyaset düzeyindeki değişikliğin ötesinde yeni bir toplum düzenine erişilebileceğini savunan görüşün sistematik hale gelmesi Prens Sabahattin'in görüşleriyle birlikte gerçekleşmektedir.

Prens Sabahattin'den önce, Tanzimat döneminde topluma yönelik olarak eserler veren aydınlar vardır. Yeni Osmanlılar'ın siyasi fikirlerine yön veren Şinasi, bir Jön Türk olan Namık Kemal vs. XIX. yüzyılın yeni bir aydın tipini temsil etmektedirler. Bu kişiler arasında Ahmet Mithat Efendi bazı yönleriyle diğer aydınlardan ayrılmaktadır. Namık Kemal halka yönelik değil, aydın sınıfın uyanışına yönelik yazarken, A. Mithat Efendi gerek üslup ve dil gerekse içerdiği mesajlar açısından tamamen halka yönelmiştir. Toplumun gelişmesi, ilerlemesi için doğru bildiği yolu/yönü eserlerinin ruhuna sindirmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu ayrımı, *“Büyük özleyişlerle hareket eden Nâmık Kemal’de daima münevver kalabalığa hitap vardır. O kalem arkadaşlarıyla, dostlarıyla konuşur. En yalnız bulunduğu anda bile birtakım idealler ve huzursuzluklar aşılayacağı bir okur yazar kalabalığı karşısında imiş gibi davranır. Midhat Efendi ise bir zamanlar atar çıraklığı yaptığı Mısır*

---

¹ Ertan Eğribel, “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş-I”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Baykan Sezer’in İlk Kuşak Çalışma Arkadaşlarına Saygı , Türk Sosyologları ve Eserleri-I: Temel Tartışmalar**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 296.

² A.e., s. 301-319.

*Çarşısı esnafının içinde, onlarla yârenlik edermiş gibi yazar. Bu zümre fikrini, Letâif-i Rivâyât müellifi bir sınıf imtiyazı gibi muhafaza edecek, en olgun ve şöhretli çağlarında bile loncanın seviyesini biraz geçen okuyucuyu eser kendiliğinden reddedecektir. Onun sanatı yoktur, daima halka yönelen iyi niyetleri vardır. Dil bu muharrirde sanki yazmaktan ziyade yârenlik içindir.”*³ şeklinde ifade etmektedir. Batı seçimi yanlısı olan Ahmet Mithat Efendi, yönetim değişikliğini zorunlu görmemesi, Batı seçimini yönetim kadrolarının değişikliği düzeyinden daha geniş bir çerçevede düşünmesi/yeni gelişmelerde halkı da gelişme içerisine katması yönleriyle, Batıcılışmada halka önemli bir yer vermeyen diğer Tanzimat aydınlarından ayrılmaktadır. Batı seçimine halkı ortak etmek isteyen ve Batı bilgisini halka ulaştırmayı amaçlayan bir anlayışa sahiptir.⁴ Eserlerinde yarattığı modern ve geleneksel karakterler (ve bu tipler hakkında söyledikleri), Doğu ve Batı kültürü mukayeseleri ile Batı’nın gelişmişliğinden söz açmaktadır. Batı’dan daha güçlü ve eski tarihe sahip olan Osmanlı’nın da gelişmesi için bu yola (Batı’ya) yönelmesi gerektiği mesajını vermektedir. Bu yolla Osmanlı toplumunun da gelişebileceğinin, yeni müreffeh bir toplum modeli yaratılabileceğinin ümidini içinde taşımaktadır. Kimi eserlerinde Batılılaşmanın çarpık yönlerini, gelenek-modern çatışmasını, Batı’yı yanlış bilmenin/yanlış Batılılaşmanın yarattığı sonuçları işleyen/eleştiren, ilk Türk romancısı Ahmet Mithat Efendi bu görüşlerini yazdığı edebi eserleri, çıkardığı gazeteler ve yazdığı çeşitli yazılarda ifade etmektedir. Ahmet Mithat Efendi bir yazısında Türk ve yabancı kitapçılar arasında bir kıyaslama yaparak, Türk kitapçılardaki Osmanlı, Arap ve Acem kitaplarını tanımanın zor olduğunu, Türk sahafların çoğunlukla çok cahil oldukları için bu konuda yardımcı olamadıklarını söylemektedir. Oysa yabancı kitapları bulmanın çok kolay olduğunu, çünkü yabancı kitapçıların tahsil görmüş kişiler oldukları için her tür kitabın isminin yer aldığı kataloglar düzenlendiklerini belirtmektedir.⁵ Böylece, Ahmet Mithat kültürde hedefin Batı olması gerektiğini işaret etmektedir. Eğitim ve öğretim usulleri, halka inmiş

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2. bs., 2007, s. 409-410.

⁴ Baykan Sezer, “Batıcılışma-Seminer Notları”, Katkı- Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, **Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi, Sosyoloji Yıllığı 22**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s. 27.

⁵ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1991, s. 298-299’dan naklen; **Zâbit**, s. 104-105.

kültürü, basını, kütüphane ve müzeleri, güzel sanatlarının her türü ve edebiyatıyla Batı'nın Osmanlı'ya kendisini zorladığını ve kabul ettirdiğini, şu halde en kısa yoldan Osmanlı toplumunun da yabancı dil öğrenmek ve eğitimde yenileşmek ile ona uzanması gerektiğini düşünmektedir.⁶ Öte yandan Tanzimat döneminin her alandaki ve zihniyetteki ikilikler dönemi olmasının bir örneği olarak hemen hemen tüm Tanzimat yazarlarında görülen bir özellik, bir taraftan Batıcı, diğer taraftan ise Batı'ya karşı kendi toplumlarının değerlerini korumacı bir tutum içerisinde olmalarıdır. Tanzimat dönemi yazarlarının romanlarında ahlaksızca ve kanundışı işlerde bulunan karakterlerin daha çok gayrimüslim kişiler tarafından temsil edildiği belirtilmektedir.⁷ Bir yandan Osmanlıcılık ideolojisine bağlı ve II. Abdülhamit'in imparatorluğu çok milletli yapısıyla bir arada tutma çabasını destekleyen, diğer taraftan çoğu Tanzimat aydınının gayrimüslimleri ikinci sınıf olarak algılayan bilinçaltına sahip olan Ahmet Mithat Efendi'nin⁸, bu konuda diğer Tanzimatçılarından kısmen farklı kaldığı belirtilmektedir.⁹ Prens Sabahattin'in siyasi görüşlerinden oldukça farklı olmakla birlikte Ahmet Mithat'ın pragmatist¹⁰ ve yeniliklerde halka yer veren görüşleri Batı'ya yönelme anlamındaki eğilimi temsil etmesi bakımından önemlidir. Batı eğitim ve öğretim sistemine yönelerek yeni bir toplum düzenine erişmek gerektiği konusundaki düşüncesiyle Ahmet Mithat, Prens Sabahattin'in Batı yanlısı görüşlerine yakın bir perspektife sahiptir.

Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp farklı düzeylerde, devletin Batıcılığa siyasetini destekleyecek argümanlar sunmak üzere teoriler üretmişlerdir. Cumhuriyet döneminin resmi devlet ideolojisini belirleyen, Prens Sabahattin'in İngiliz toplum temelli adem-i merkezîyetçiliği savunan görüşleri değil, Ziya Gökalp'in Türkçülüğü öne çıkaran görüşüdür. Cumhuriyet dönemine ruhunu veren görüşlerle Prens Sabahattin'in bireyci toplum görüşleri arasındaki temel farklılıklar Ziya Gökalp'in

---

⁶ A.e., s. 299.

⁷ Fazıl Gökçek, **Küllerinden Doğan Anka: Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2012, s. 156-157.

⁸ Fazıl Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyümek: Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 173-174.

⁹ Fazıl Gökçek, **Küllerinden Doğan Anka: Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar**, s. 157.

¹⁰ Orhan Okay, Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı'nın sorunları karşısında, Osmanlı'ya hizmet amacıyla takındığı tavrın pragmatist olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, 1991, s. 28.

ortaya koyduğu kültür-uygarlık ayrımıyla kendisini göstermektedir. Batı toplum modelini uygulama veya Batı kimliğine bürünmenin mümkün olmaması kültür ve uygarlık arasında ayırım yapma durumunu ortaya çıkarmıştır. Kültür-uygarlık ikiliği temelinde topluma Batı kimliği kazandırılmak istenmiştir. Ziya Gökalp'ın 1918 yılında yazdığı *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak* eserinde Osmanlılık Türklüğün bir göstergesi olarak tanıtılırken, Yeni Türkiye'ye geçilmesinden sonra (1924'te) kaleme aldığı *Türkçülüğün Esasları* eserinde Osmanlılık vazgeçilen eski bir unsur olmanın ötesinde bir şey ifade etmemektedir. Her iki eserde de Batıcılışma temel amaçtır ve Gökalp görüşlerini Batıcılışma seçimini doğrulamak ve temellendirmek için bir dayanak olarak sunmaktadır. *Türkçülüğün Esasları*'ndaki Osmanlılığın terk edilmesi anlayışı, Yeni Türkiye'nin Batıcılışma tercihini Osmanlılık dışında aramasından kaynaklanmaktadır. Gökalp, Osmanlı Devleti'ndeki yöneten-yönetilenler ayrımının siyasetle sınırlı kalmadığından, müzik, edebiyat, ahlak alanlarında da Osmanlı tipi ve Türk tipi olmak üzere iki ayrı tipin olduğundan bahsetmektedir. Osmanlı toplumu içindeki bu ikiliklerin ortadan kaldırılması halkçılık, devrimcilik, milliyetçilik anlayışlarıyla mümkün kılınmaya çalışılacaktır.¹¹ Bu ilkelerin Cumhuriyet döneminde hayata geçirilmesi, Osmanlı geleneksel ve Batılılaşma dönemi kütüphanecilik anlayışından farklı, yeni kütüphane türlerinin ortaya çıkmasının dayanağı olacaktır. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Kütüphaneleri, Halk Kütüphaneleri (Halkevleri, Köy Enstitüleri, Gezici/Seyyar Kütüphaneler), Milli Kütüphane direkt olarak Cumhuriyet döneminde değişen dünya görüşünün mahsulleri olarak meydana gelmişlerdir. Yeni tarih anlayışı bu kütüphane türlerinin ortaya çıkarmış ve biçimlendirmiştir. Geleneksel Osmanlı dönemi ve Batılılaşma dönemi kütüphanelerinde devletin dünya görüşünü yansıtan veya destekleyen yayınlar bulunmazken, Cumhuriyet dönemindeki yeni kütüphanelerde devletin yeni tarih anlayışı ve ideolojisini ifade eden kitaplar yer almakta, hatta devletin siyaseti kütüphanelerin yapı ve içeriğini direkt olarak biçimlendiren en temel etken olmaktadır.

III. Selim'den beri benimsenmeye başlanmış olan Batıcılışma siyaseti, 1923'e kadar devlet kadrolarını Batıcılaştırma çabalarıyla sınırlı kalmıştır.

---

¹¹ Ertan Eğribel, "Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş-I", *a.g.e.*, s. 322- 324.

Cumhuriyet döneminde ana siyaset yine Batıcılışma olmasının yanında bu döneme esas kimliğini veren, Batıcılışma siyasetinin Osmanlı dönemindeki yalnızca yöneten/seçkinleri kapsayan sınırlı kapsama alanının dışında toplumun tümüyle Batıcılaştırılması, halkı da Batıcılışmanın bir parçası yapma gayesidir. Osmanlı Batıcılışması toplum kimliğini değiştirme amacını taşımamaktadır. Yeni Türkiye'nin Batıcılışma siyaseti toplumu da içine alarak yeni bir kimlik yaratma hedefine yönelmektedir. Yeni Türkiye döneminde yeni kütüphane türlerinin ortaya çıkması bu siyasete dahil edilmek istenen çeşitli toplum kesimlerinin yeni Batıcı kimlik kazanması yolundaki donanımın sağlanmasına yöneliktir. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde, II. Meşrutiyet sonrasında yeni siyaset arayışlarının Türkçü veya İslamcı özellikler kazanmasıyla toplum tasavvuru da yeni özellikler kazanacaktır. 1912'de kurulan ve faaliyetlerini 1931'e kadar devam ettiren Türk Ocakları'nın kütüphaneleri yalnızca Ocaklılara değil, halka da hizmet vermiştir. 1932'de kurulmaya başlanan Halkevleri ve kütüphaneleri tümüyle halkın yapılan inkılapları benimseyip desteklemesi, toplum kimliğinin Batıcılışmasının halk desteğiyle gerçekleşmesi amaçlarına hizmet edecektir. Yeni Türkiye döneminde (sadece devlet kadrolarının Batıcılışmasıyla sınırlı kalmayarak) toplumun her kesimini kapsayan Batıcılışma, kütüphane türlerinin çeşitlenerek Osmanlı anlayışından uzaklaşmayı belirtmesinin yanında Osmanlı döneminden miras alınan kütüphaneleri, bilgi ve belgeleriyle birlikte belli bir devamlılık da taşımaktadır. Yeni Türkiye'de kütüphanecilik, anlayış, tür ve işleyiş bakımından önceki dönemlerden farklılaşmaktadır. Osmanlı dönemindeki yöneten-yönetilen ikiliği Cumhuriyet döneminde ortadan kalkarak devlet kütüphaneleri ile halk kütüphaneleri arasında uyumsuz bir bütünlük kurulacaktır.

Cumhuriyet döneminin kütüphane anlayışını belirleyen gelişmelerden biri çıkarılan yeni yasalardır. Osmanlı'dan vazgeçince Osmanlı dönemindeki veya geçmişteki (Osmanlı ile ilgili) toplum çözümleri ve bu çözümleri saklama çabası işlevsel olarak önemli olmaktan çıkmaktadır. Yeni Türkiye'ye kadar yapılan değişiklikler ve Cumhuriyet döneminde çıkarılan yasalarla getirilen yenilikler, eskiyle (Osmanlı toplum çözümüyle) bağların sınırlandırılmasına neden olmaktadır. Tevhid-i Tedrisat Yasası (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Yasası, 1924), Tekke,

Zaviye ve Türbeleri Kapatma Yasası (1925) ve Yeni Alfabenin Kabul Edilme Yasası (1928) Osmanlı döneminden kalan eski kütüphanelerin kaderini ve yeni kurulacak kütüphane türlerinin niteliklerini belirlemektedir. Osmanlı döneminin kitap birikimi ve kütüphaneleri yeni dönemde ancak o dönemi yansıtan müzelik bir materyal olarak işlev kazanmaktadır. 1925 yılında Hamit Zübeyr Koşay'ın kütüphanelerle ilgili hazırladığı raporda Osmanlı dönemindeki kütüphaneleri tahlil edip yeni Türkiye'nin modern kütüphane ihtiyacını ortaya koyarken başvurduğu üslup bunu örneklendirmektedir. Hamit Zübeyr Koşay, Türkiye'deki mevcut kütüphanelerin durumunu anlatırken İstanbul'da son derece yüksek müzelik değere sahip eserler olup bu eserlerin o günün okuma ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğunu belirtir. Arapça, Farsça ve enderuni Türkçe dillerinde, yüzde sekseni hadis, tefsir, fıkıh gibi dini kitaplardan oluştuğunu belirttiği kütüphanelerdeki bu eserlerin genellikle iki üç yüzyıl önceki skolastik İslam biliminin damgasını taşıdıklarını, bunlara ancak *“sarıklı ulema sınıfının kütüphanesi”*, binalarına da *“cami ve tekkelerin tamamlayıcı bir kısmı olarak bakabileceklerini”* ifade etmiştir.¹² Hamit Zübeyr Koşay'ın bu düşünceleri Cumhuriyet döneminin Osmanlı mirasına, bilgi birikimine, toplum çözümüne yaklaşımını özetlemektedir. Burada Osmanlı geçmişinden/imparatorluk deneyiminden bağımsız, yeni bir siyasetle yola çıkmış taze devletin ihtiyacı olan çağdaş/modern kütüphane gerekliliğine vurgu yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1927'de Anadolu'daki arşiv ve kütüphanelerde bulunan elyazması ve nadir eserlerin sınıflandırılmasına yönelik ilk sistematik toplu katalog çalışmasının başlatılması¹³, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine devrolunan bilgi ve belge birikiminin farklı bir biçimde sürekliliğinin oluşturulma isteğinin ifadesidir. Osmanlı mirasından vazgeçen yeni Türkiye, Osmanlı döneminden kalan bilgi ve belge birikimine bir yönüyle (arşiv malzemesi-müzelik materyal statüsünde/yaşayan bir miras değil, müzelik bir miras olarak) sahip çıkmaktadır. 1928 yılında yeni harflerin ve yazının kabulüyle birlikte Osmanlı dönemi kütüphanelerini teşkil eden eser birikimi büyük oranda arşivlik/müzelik malzeme niteliğine bürünecektir. Yeni

¹² Hamit Zübeyr Koşay, “Kütüphanelere Dair I”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. IX, No: 1-2, 1960, s. 36.

¹³ **60. Yılında Milli Kütüphane**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s. 4.

Türkiye döneminde bir taraftan Batılı/modern bir yaşam tarzı topyekün hayata geçirilmeye çalışılmakta, diğer taraftan da vazgeçilen Osmanlı mirasının kalıntılarının yeniden düzenlenmesi ve elemelerden geçirilerek devamlılığının sağlanması kaygısı söz konusu olmaktadır. 1924 yılında Bakanlar Kurulu Kararı'yla müzeye dönüştürülerek ziyarete açılan Topkapı Sarayı¹⁴ da aynı anlayışın uzantısını teşkil eden bir gelişmedir. Osmanlı sarayları birer birer müze haline getirilmektedir. Bu sarayların içerisindeki bilgi ve belge birikimleri ya müze içerisinde kurulan müze kütüphanesine yerleştirilmekte ya da çeşitli yazma ve nadir eserler kütüphanelerine dağılmakta, bir kısmı da müzeliş eşya olarak sergilenmektedir. Bunun dünyada bir örneği yok gibidir. Söz gelişi Çin'in Tibet'i işgal etmesiyle birlikte, Tibet'teki manastırlarda bulunan kütüphanelerin/kitapların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak yoğun bir yıkım faaliyeti başlamıştır. Mao'nun önderliğinde, Çin'i ve bütün topraklarını toplumsal olarak değiştirmek amacıyla eski kültüre ait tüm kalıntıları yok edip yenilere (yani Mao'nun proleterya kültürü, komünist adet ve geleneklere dayalı yeni ideolojisine) yer açan, toplumu tamamen değiştirmeye yönelik seferberlik Tibet'te etkili bir biçimde sürdürülmüştür. Kutsal yazılar, dokümanlar, kitaplar yakılmıştır. Budizm ve geleneksel Tibet kültürünün tüm izlerinin silinmesine yönelik olarak Kızıl Muhafızlar teşvik edilmiş, heykeller, freskler, basılı kutsal metinler, dini makaleler yakılmıştır. Tibet'in felsefi, tarihi ve biyografik edebiyatının yüzde 60'ının, yazılı materyal ve dokümanlarının hemen hemen tamamının (yüzde 85) ortadan kaldırıldığı ifade edilmektedir. Tibet'in her yerinde baskı makinesi ve metinler parçalanarak kullanılamaz hale getirilmiştir. Büyük kutsal kitaplar üreten Eski Devlet Matbaası, pek çok manastır ve kütüphaneleri yakılmıştır. Eski yönetime ve rejime dair ne varsa silinmek istenmiştir. Bu durum Tibet kültürünün devamlılığına büyük bir darbe vurmuştur. 1970'lerin sonundan itibaren Maocu Ortodoksluktan daha esnek ve pragmatik bir siyasete geçerek azınlıklara da hitap edebilmeye çalışan yeni siyaset, Tibet kültürünün korunmasına dair çalışmalar başlatmıştır.¹⁵ Fakat bu çaba, 1950'li yıllarda Tibet kütüphanelerinin yıkımına

¹⁴ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994, s. 146.

¹⁵ Rebecca J. Knuth, "Çin'in Tibet Kütüphanelerini Yok Etmesi", **Kayıp Kütüphaneler: Antikiteden Günümüze Yok Olan Koleksiyonlar**, Der. James Raven, İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2006, s. 295-309.

yönelik faaliyetler neticesinde yok olan Tibetlilere ait bilgi mirasının geri dönüşü mümkün olmayacak biçimde tahribatının yıkıcı etkisini ortadan kaldıramayacaktır. Türkiye tarihinde ise en keskin siyaset değişiminin yaşandığı Cumhuriyet döneminde bile eski siyasetin tasfiyesine yönelik olarak kütüphaneleri/arşivleri yok etmek, eski kültüre dair eserleri/bilgi birikimini yakmak teşebbüslerine girilmemiştir. Yalnızca Osmanlı Batıcılığı döneminde Yıldız Sarayı'nın tasfiyesi sırasında, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının akabinde ve Cumhuriyet döneminde belli sorunlar, aksaklıklar, kişisel kusurlar, yetersizlikler sebebiyle bazı belgeler geri dönüşsüz biçimde zarar görmüştür. Ancak Cumhuriyet döneminin Osmanlı bilgi mirasına bakışı ve kütüphaneler konusundaki temel anlayışı bu örnekler dışındadır. Vazgeçilen imparatorluk mirasının siyaseten geçersiz hale geldiği Cumhuriyet döneminde, geçmişe ait kütüphane mirası ortadan kaldırılmak yerine dondurularak koruma altına alınmış ve müze kütüphaneler kurulmuştur.

1920'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın (Maarif Vekaleti) Hars Dairesi'ne bağlanan kütüphaneler, 1926 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın içinde kurulan Kütüphaneler Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.¹⁶ Yeni süreçteki Batıcı politikaların eğitim ve kütüphaneler ayağında, bazı Türk ve Batılı eğitimcilerin hazırladıkları raporlar etkilidir. Maarif Vekaleti Hars Dairesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay, Amerikalı eğitim felsefecisi John Dewey 1924'teki Türkiye ziyareti sırasında Türkiye'deki kütüphanelerle ilgili görüş bildirmiş ve tavsiyelerde bulunmuşlardır. John Dewey, Türkiye Maarifi hakkında hazırladığı raporda kütüphanelerle ilgili olarak, meslek bilgisine sahip kütüphaneciler yetiştirilmesiyle ilgili bütçe ayrılması ve yurtdışındaki kütüphanecilik okullarında eğitim almak üzere birkaç genç kadın ve erkeğin yurtdışına gönderilmesini önermiştir.¹⁷ Bu rapor kütüphanecilik eğitimi almak için yurtdışına gidişlerin yaşanmasında etkilidir. Bu şekilde başlayan kütüphanecilik meslek eğitimi, yurtdışından dönen eğitimli kişilerin kütüphanecilik kursları açması ve daha sonra kütüphaneciliğin üniversitede bölüm olması şeklinde bir gelişim seyri izlemiştir. Hamit Zübeyr Koşay hazırladığı raporda milli kütüphane

¹⁶ 60. Yılında Milli Kütüphane, s. 3-4.

¹⁷ John Dewey, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, Ankara, Maarif Vekilliği, 1939, s. 6.

anlamında bir devlet kütüphanesi kurulması gerekliliğini de gündeme getirmiştir.¹⁸ 1933 Üniversite Reformu öncesi Türkiye'ye davet edilen İsviçreli profesör Albert Malche üniversite kütüphaneleriyle ilgili tahliller yapmış, çözüm önerileri sunmuştur. Batıcılışmak isteyen yeni Türkiye'de, Batılı bilim adamlarını ülkeye davet edip onlardan yardım talep ederek, Batılıların Türkiye'yle ilgili yazdığı raporlar ve tavsiyelerle toplumsal hayata yeni bir yön vermeye çalışılmaktadır. Bu durum bütün bilim hayatını kapsamıştır.

Yeni Türkiye'yi biçimlendiren başlıca isimler Batılılaşma dönemi askeri okullarında yetişen kişilerdir. 1933 yılında İstanbul Darülfünunu'nun kapatılıp hocalarının bir bölümünün tasfiye edilmesi ve yeni kadrolarla İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasının fikir önderlerinin başında Askeri Tıbbiye'de eğitim görmüş olan Reşit Galip gelmektedir. Reşit Galip henüz Tıbbiye öğrencisiyken 1912 yılında Askeri Tıbbiye'deki arkadaşlarıyla birlikte Türk Ocakları'nı tesise karar vermiştir. Divan yolunda açılan Türk Ocakları Cemiyeti'nin ilk kurucularından olmuş, üç sene Türk Ocakları askeri mülki tıbbiyeler ve askeri baytar okulları teşkilatlarının müfettişi olarak görev almıştır. Cumhuriyet döneminde de Türk Ocakları'nda çeşitli görevlerde bulunmuştur.¹⁹ 1930 yılında Türk Ocakları Merkez Heyeti'ne bağlı olarak kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nde (Türk Tarih Kurumu) görev almış ve Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) başkanlığını yapmış, 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra yeni bir ideolojiyle kurulan Halkevleri'nin yönetiminde de birtakım görevler üstlenmiştir. Reşit Galip 1932 yılında Milli Eğitim Bakanı olduktan sonra Türk Tarih Tezi'ni temellendirmeye/güçlendirmeye yönelik çalışmalarda bulunmuştur. İlk milli arkeolojik kazıyı başlatmış ve bu doğrultuda İnkılap Enstitüsü ve enstitüye bağlı olarak da Türk İnkılap Müzesi, Türk İnkılap Kütüphanesi kurulması gerekliliğinden söz açmıştır. Ankara'da büyük bir müze, akademi ve kütüphane için de birtakım fikri hazırlıkları olduğu ifade edilmektedir.²⁰ Reşit Galip evindeki büyük kütüphanesinde Türk Tarih Kurumu'nun hazırladığı Türk

¹⁸ 60. Yılında Milli Kütüphane, s. 3-4.

¹⁹ Enver Behnan [Şapolyo], "Reşit Galip'in Hayatı", *Çığır*, C. I, No: 12-13, 1934, s. 224-225.

²⁰ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 5. bs., Haz. Arı İnan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 281-286.

Tarihinin ana hatlarıyla ilgili eserin, Anadolu ve Orta Asya ve Çin ile alakalı kısımlarıyla ilgili olarak çalışmış, 1932 yılındaki ilk tarih kongresinde Türk Tarih Tezi ile ilgili savunmalarda bulunmuştur.²¹ Halkevleri henüz kurulmamışken, Reşit Galip birkaç arkadaşını da yanına alarak köylere gitmiş, köylerde hem doktorluk yapmış hem de köylüyü yükseltmek istemiştir. R. Galip Tıp Fakültesi'nde asistanlık yaptığı sırada fakültenin eksik vesaiti ve geri zihniyeti kendisini tatmin etmediği, Türk Ocakları'ndaki tekdüzelik ve üyeler arasındaki fikir uyuşmazlıklarından hoşnut olmadığı için her iki görevinden de istifa ederek, birkaç arkadaşı ile birlikte Köycüler Cemiyeti'ni kurmuştur.²² 1918'de kurulan cemiyetin amacı köylüler arasında çalışarak onlara sağlık ve eğitim alanında yardım etmektir.²³ R. Galip'e göre köylüyü yükseltmenin yolu Halkevlerinde toplanan aydın gençleri köy ve köylü konularıyla ilgili bilinçlendirmek ve öğretmenler aracılığıyla köylüyü etkilemektir. Bu amaçla, köylerde çalışacak öğretmenleri yetiştirmek üzere kurslar açılmıştır.²⁴ Reşit Galip, köycülük faaliyetlerine girişmesinin sebebini açıklarken kullandığı ifadeler ilgi çekicidir. Reşit Galip, Türk Ocakları bile henüz resmen kurulmadan önce, buradaki faaliyetlerin de konferans ve müsamerelerden ileri gidemeyeceğini anladığını, milliyet ideolojisinin ancak köylere/köylüye giderek gerçekleşeceğini düşündüğünü ve Tolstoy'un bir kitabında okuduğu "*Saadet, sukûn ve refah köylersedir, yere batsın saraylar.*" ifadesinin köylüyle olan ilişkisinde büyük etkisi olduğunu söylemiştir.²⁵ Reşit Galip'in en etkin olduğu faaliyetlerden biri de yeni Türkiye'yi kurma ve temellendirme çalışmalarının bir parçası olan 1933 Üniversite Reformu olmuştur. Reşit Galip, 1933 Üniversite Reformunun gerekçelerinden biri olarak, tüm dünyada iktisadi gelişmeler yaşanırken, Darülfünun'un bu gelişmelere ilgisiz kalması, kendi kabuğuna çekilmesi ve bir Ortaçağ izolasyonu içerisinde dış aleminden kopmasını göstermektedir.²⁶ Reform ile üniversitedeki mevcut fakülteler ve kütüphaneler yeniden biçimlendirilmiştir. Fakülte bünyelerinde ve üniversite dışında

²¹ Enver Behnan [Şapolyo], "Reşit Galip'in Hayatı", **a.g.e.**, s. 225.

²² Lütfi Kırdar, "Reşit Galip", **Dr. Reşit Galip**, Haz. A. Şevket Elman, Ankara, y.y., 1955, s. 354.

²³ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversite'ye Geçiş (Tasfiye ve Yeni Kadrolar)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 149.

²⁴ Ali Haydar, "Reşit Galip ve Türk Köycülüğü", **Çığır**, C. I, No: 12-13, 1934, s. 228.

²⁵ M. Uluğ, "Kaybolan Bir İdealist", **Çığır**, C. I, No: 12-13, 1934, s. 252.

²⁶ Aykut Kazancıgil, Hamit Er, "1933 Üniversite Reformuna Yeni Bir Yaklaşım", **Tıp Tarihi Araştırmaları=History of Medicine Studies**, No: 12, 2004, s. 22.

yeni enstitüler kurulmuştur. Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde yalnızca Türkiyat Enstitüsü müdürü Fuat Köprülü ve asistanı Ahmet Caferoğlu yerlerini korumuştur. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Tarih ve coğrafya bölümleri ulusal bilim anlayışına uygun olarak yeniden oluşturulmuştur.²⁷ Reformun tüm bilim alanlarını, eğitimin yapısını değiştirmesi üniversite ve enstitülerin kütüphanelerinin ve buralara alınan kitapların da niteliğini değiştirmiştir. 1933 sonrası üniversite bünyesinde çalışan Alman hocaların üniversite kütüphanelerine etkisi bulunmaktadır. Batı’da basılan bazı eserlerin fakülte birimleri tarafından hemen alındığının anlaşıldığı, Alman hocaların Almanya’dan kitap bağışlarının gerçekleşmesinde katkıları olduğu belirtilmektedir.²⁸

Cumhuriyet dönemindeki tercüme faaliyetleri toplumsal değişimin yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı döneminde çeşitli isimlerle açılan tercüme kurumları, Cumhuriyet döneminde yeni siyasete bağlı olarak yeniden ve farklı biçimde tesis edilmiştir. Tercüme faaliyetleri her dönemde içinde bulunulan dönemin siyasal koşullarına uygun olarak biçimlenmiştir. Osmanlı Batıcılışma dönemindeki tercüme faaliyetleri devlet kadrolarıyla alakalı ve Batılı okullarda okutulan kitapları kapsadığı için hem Doğu hem de Batı eserlerini içermiştir. Halkın eğitimiyle ilgili/halkın okumasına yönelik çeviri çalışmaları yapılmamıştır. Cumhuriyet ile birlikte yeni bir toplum kimliği yaratmak hedeflenmekte ve Osmanlı döneminden farklı olarak halk eğitimi ön plana çıkarılmaktadır. Bu yönde halk eğitimini de kapsayacak şekilde ve bu kitapları halka ulaştıracak şekilde çeviri faaliyetleri sürdürülmüş ve halka yönelik çeşitli türlerde kurulan kütüphanelerde bu eserler yer almıştır. Çeviri faaliyetlerinin Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren gelişim biçimine bakmak, Cumhuriyet döneminin çeviri çalışmalarının farklı yönlerini ortaya koymamız açısından önemlidir. Henüz 1914 yılında Telif ve Tercüme Dairesi’nin faaliyet kadrosu genişletilmiş, mütareke yıllarında Prusya Eğitim Bakanlığı’ndan getirilen bir müşavirin tavsiyeleriyle 1919 yılında bu daire

²⁷ Mustafa Oral, “1933 Üniversite Reformu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi, İdeolojiler** 4, No: 31, 2005, s. 221’den naklen; Cengiz Orhonlu, “Edebiyat Fakültesi’nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933)”, **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973, s. 70.

²⁸ Ahmed Güner Sayar, “Türk Bilim Kafasının Doğuşunda Batı Tesiri: 1933 Atatürk Üniversite Reformuna Dair Bir Kitap Üzerine Düşünceler”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, No: 2, Eylül 1991, s. 11.

kaldırılmıştır. TBMM'nin açılmasının ardından kurulan Maarif Vekaleti, ülkedeki okulların iyi idare edilmesi için öncelikli olarak Doğu ve Batı'nın ilmi ve fenni eserlerinin tercüme edileceğini belirtmiştir. Bu amaçla 1921'de Telif ve Tercüme Encümeni kurulmuştur. Samih Rifat Bey'in başkanlığını yaptığı heyetin ilk çevirdiği eserler Fazlullah Reşidüddin bin Ebu'l-Hayr İmadüddin El-Hemedanî'nin *Camiü't-Tevarih*'in A. Blochet'den ilave ve tashihlerle Samih Rifat Bey tarafından yapılan çevirisi, Leon Cahun'un *Asya Tarihine Medhal*'dir.²⁹ 1921 yılında kurulan tercüme heyeti tarafından yapılan ilk çevirilerden özellikle *Camiü't-Tevarih* gibi geleneksel Osmanlı dönemi kütüphanelerinin bir çoğunda rastladığımız Türk tarihine ait yapıtlar olması önemlidir. Bu durum, söz konusu eserlerin yeniden tercüme edilerek hala önemini devam ettirdiğini göstermektedir. Telif ve Tercüme Heyeti'nde görev alan bazı isimler yeni Türkiye'nin siyasetinde son derece önemli ve etkin olan kişilerdir. Bu kişiler, görüşleri arasında belli farklılıklar bulunmasının yanında Türkiye'de milliyetçilik ideolojisinin oluşturulması ve Cumhuriyet dönemi siyasetinin belirlenmesinin temel aktörleridir. Telif ve Tercüme Heyeti'nin ikinci başkanı Akçuraoğlu Yusuf (Yusuf Akçura)'tur. Heyetin diğer üyeleri arasında bu dönemin önemli şahsiyetlerinde Ağaoğlu Ahmet Bey (Ahmet Ağaoğlu) ve Ziya Gökalp Bey de vardır. 1923 yılında Telif ve Tercüme Encümeni'nin başkanlığına Ziya Gökalp'in getirilmesi ve bu dönemde genellikle sosyoloji, felsefe, Türk tarihi ağırlıklı eserler basılması, bağlı olunan ideolojiyle ilişkili olarak tercüme faaliyetinin yönünün değiştiğini göstermektedir. 1924'te yayımlanan *Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi*'nde Telif ve Tercüme Heyeti'nin görevleri arasında “*Milli kütüphanemizin muhtaç olduğu şaheserler ile en kıymetli bulduğu ders kitaplarını takip ve tefrik ile erbabına tercüme ettirmek*” ibaresi yer almaktadır.³⁰ Burada milli kütüphane vurgusunun belirginleşmesinin belli anlamları vardır. Osmanlı toplum çözümünün bir parçası olan Osmanlı Kütüphaneleri, Cumhuriyet döneminin ihtiyaç duyduğu anlamda bir oluşum değildir. Yeni Türkiye'de bu kütüphaneler çoğunlukla tarihi miras olarak değer taşımaktadırlar. Yeni ideolojik yol haritasıyla, Osmanlı geçmişi dışında bir kimlik ve kültür oluşturulmak istenilen Cumhuriyet döneminde de toplum çözümünün sürekliliğinin, kalıcılığının sağlanmasına ihtiyaç

²⁹ Taceddin Kayaoğlu, **Türkiye'de Tercüme Müesseseleri**, İstanbul, Kitabevi, 1998, s. 195-201.

³⁰ **A.e.**, s. 201-227.

duyulmaktadır. Bu anlamda da Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni toplumsal hafızasını oluşturacak milli bir kütüphaneye ihtiyaç duyulmaktadır. Çevrilen ve yeni yazılan eserler (Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve bu yöndeki kitaplar) toplumun yeniden biçimlendirilmesinde etkili olacaktır. Bunlar yeni devletin dayanaklarını/temellerini teşkil edecek eserler olarak önem taşıdıkları için söz konusu eserlerin milli kütüphane adı altında tesis edilen merkezi bir kütüphanede toplanıp korunması yolundaki çalışmalar, yeni tür bilginin yeni toplum çözümü haline gelmesinin sağlanması amacına hizmet edecektir. Bu yıllarda Türkiye'de milli kütüphanenin henüz kurulmadığı göz önünde bulundurulduğunda, milli kütüphane ile kastedilenin İttihat ve Terakki'nin imparatorluk anlayışı içerisinde milli kütüphane adıyla Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kurduğu umumi kütüphaneler ve Türk Ocakları'nın Türkçü ve İslamcı görüşleriyle bağlantılı olarak kurduğu Türk Ocakları Kütüphaneleri olduğu anlaşılmaktadır. Telif ve Tercüme Heyeti'nin bastırıldığı eserlerin bedava gönderildiği yerler arasında Darülfünun Fakülteleri ve diğer okullar, Türk Ocakları, vilayet kütüphaneleri yer almaktadır.³¹ 1930'lu yıllardaki telif ve tercüme eserlerin gönderildiği kütüphane türleri de dünya görüşüyle direkt olarak ilişkilidir. 1931'de Türk Ocakları'nın kaldırılmasının ardından farklı bir ideolojiyle kurulan Halkevleri'nin kütüphaneleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu Kütüphaneleri'nin devlet tarafından yaptırılan çeviri ve telif eserleri bedava olarak edindikleri ve bunları halka sundukları görülmektedir. Çevrilecek eserlerin gönderildiği kütüphane türleri dikkate alındığında, kütüphanelere yüklenen misyon anlaşılmaktadır. Eserlerin farklı düzeylerdeki okul kütüphaneleri ve halka yönelik/halkın yararlanabildiği kütüphanelerde yer alması, bu kitapların toplumun her kesiminden bireylere ulaştırılmasının amaçlandığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Osmanlı Batılılaşma dönemi çeviri faaliyetleri ve kütüphanelerinden farklı olarak, dünya görüşünü içeren kitapların Cumhuriyet döneminde çevrildiği ve çeşitli türlerdeki kütüphanelerde toplumun hizmetine sunulduğu görülmektedir. Devlet, toplum ideolojisinin oluşturulması ve yaygınlaştırılmasını tekelinde tutmakta ve toplum kimliğini yeniden kurmaya çalışmaktadır.

---

³¹ A.e., s. 233.

1926 yılında kaldırılan Telif ve Tercüme Heyeti'nin görevleri yeni kurulan Talim ve Terbiye Kurulu'na devredilmiştir. 1940 yılında ise yüksek öğretimde ders kitabı, klasik ve ilmi eserler konusunda çeviri eserlere ihtiyaç duyularak üniversite bünyesinde Tercüme Bürosu açılmıştır.³² 1940 yılında kurulan Tercüme Bürosu'nun faaliyetleri, önceki tercüme heyetlerinininkilerden oldukça farklı özellikler taşımaktadır. Osmanlı döneminde halk eğitimi din temelli ve dini kurumlarda gerçekleştirilmektedir. Din halk arasında toplumsal düzeyde bağlara sahiptir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde din bireysel alanla sınırlandırılmış, halk eğitimi din temelli eğitim yerine Türkçülük/milliyetçilik temelinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Tercümeler bu yöndeki fikirleri destekleyecek nitelikteki eserler olmuştur. Atatürk'ün ardından gelen İsmet İnönü dönemi Tercüme Bürosu (1940) için, milliyetçilik anlayışının yerine Batı üstünlük ve ikamesinin kabul edilerek, Batı uygarlığının temellerini teşkil eden Yunan ve Latin Klasik eserlerinin yoğun olarak çevirmeye başlandığı dönemdir.³³ 1939'dan itibaren gelişen süreçte gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri, çevrilen eserlerin belli başlı kütüphanelere gönderilmesi ve gelişen yeni kütüphane türleri toplumsal değişimin yönünü ortaya koymaktadır. 1940'lı yıllar, Hümanist düşüncenin çeviri faaliyetleri aracılığıyla/Batılı hümanistlerin kitaplarının Türkçe'ye çevrilmesiyle Türkiye'ye girdiği yıllardır. Avrupa'da Rönesans ile birlikte başlayan Hümanizma akımı insan aklına, kişiliğine güven, özgür düşünceye onur kazandırma yolunda Kilise dogmalarına kafa tutma, başkaldırmayı içermektedir. İnsana, insanlığa yönelik, insanı her şeyin ölçüsü yapmaya çalışan insanın düşünme, anlama ve dünyayı değiştirme gücüne sarsılmaz bir inancın adıdır.³⁴ Sadi İrmak, terim olarak Hümanizmanın zamanla çeşitli biçimlerde yorumlandığını, bir anlayışa göre Greko-Latin edebiyat ve kültürüne dayanarak insanın fikri, ahlaki ve estetik bakımlarından en yüksek seviyeye ulaşması anlamına geldiğini, bu anlamda Antik dönemden başlayarak Avrupa tarihinin bütün devrelerinde belli başlı fikir hareketi olarak görüldüğünü söylemektedir. S. İrmak, Batı kültürünün temeli sayılan hümanizmin 1933 sonrası kültür politikası sloganı

---

³² A.e., s. 277.

³³ A.e., s. 295.

³⁴ Vedat Günyol, "Hümanist Kültür", **Ulusal Kültür**, C. I, No: 1, Temmuz 1978, s. 27.

haline gelerek faşizmin ve Hitlerizmin zıddı biçiminde kabul edildiğini ifade etmektedir.³⁵

Hümanist düşünce Osmanlı'nın son döneminden itibaren çeşitli Osmanlı aydınlarını etkilemiş ve Anadoluçuluk/Mavi Anadoluçuluk gibi yeni fikir akımlarının doğuşuna dayanak oluşturmuştur. Bu akımın çeviri faaliyetleri aracılığıyla ve devlet eliyle sistemli biçimde gündeme getirilmesi Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü döneminde, 1939 yılında başlamakta ve etkinliği 1950'lere kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Batı hümanizminin öncü isimlerinin eserlerinin Türkçe'ye çevrilerek belli başlı önemli kütüphanelere gönderilmesi ve halka yönelik hizmet veren birtakım kütüphanelerde yer alması Türkiye'deki kütüphanecilik anlayışının Batı'daki ideal kültür modeli olan hümanizmle biçimlendirildiğini göstermektedir. Hümanizm akımının Türkiye'ye nüfuzu Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu yıllarda gerçekleştirilmiştir. 1939 yılında Hasan Ali Yücel göreve getirildikten hemen sonra, tercüme çalışmalarının devlet politikası olarak gündeme getirildiği I. Neşriyat Kongresi, ardından I. Maarif Şurası düzenlenmiştir. Maarif Şurası'nda hümanizmaya yönelme konusunda Neşriyat Kongresi'ndekinden daha net bir tutum sergilenmiştir. Hasan Ali Yücel'in Şura'nın açılış konuşmasında söyledikleri, özellikle lise eğitiminin hümanist anlayışın yerleştirileceği bir öğretim evresi olarak düşünüldüğünü göstermektedir.³⁶ Bu dönem ile birlikte eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilen faaliyetlerle, Atatürk döneminden farklı biçimde, milli unsurlar daha geri planda kalmaktadır. Batı kültürünün hakimiyeti artmakta, kütüphaneler de bu yönde biçimlenmektedir. Abdülkadir Donuk, hümanist düşünceyi benimseyenlerin 1940 yılından sonra milli şahsiyet sahibi aydın yerine dünya vatandaşı tipi yetiştirmeye, Türkiye'yi milli bir cemiyet olmaktan çıkartarak kozmopolit bir topluluk haline getirmeye çalıştıklarından söz etmektedir. Atatürk'ün Türk toplumunun kökenini Orta Asya'ya bağlarken, hümanistlerin Orta Asya ile irtibatı kestiklerini ifade etmektedir. İsmet İnönü döneminin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve ekibi tarafından dünya

³⁵Sadi Irmak, "Mevlana Hümanizminin Özellikleri", **Mevlâna'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslar arası Mevlâna Semineri: (15-17 Aralık 1973): Bildiriler**, Haz. Mehmet Önder, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, t.y., s. 94-96.

³⁶ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, **Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 116.

medeniyeti, özellikle eski Yunan düşüncesi ile ilgili olarak gerçekleştirilen çeviri etkinliğinde ortaya çıkan 800 civarındaki klasik eser arasında Türk ve İslam dünyası ile alakalı olanların 17'sinin Arap ve Fars Edebiyatından, 14'ünün tasavvuf, 5'inin İslam tarihi, 3'ünün muhtelif olmak üzere 39 adet ile sınırlı olduğu da belirtilmektedir.³⁷

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in öncülüğünde gerçekleştirilen çeviri çalışmalarının en önemli amacı Türk hümanizmasının doğuşuna yön verecek bir etki yaratmaktır.³⁸ Bu yolla Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ideolojilerinden bağımsız, kökeni Batı uygarlığına dayalı yeni bir toplum modeli tesis edilmeye çalışılmaktadır. Vedat Günyol, Hasan Ali Yücel'in yüzyıllardır pek çok yapıtın çevrilmesi ve basılması ile ilgili emek verildiğini fakat dünyanın belli başlı yapıtlarının Türkiye'nin milli kütüphanesinde bulunmadığını söylediğini aktarmaktadır. Tercüme Bürosu bu dağınıklığa ve gelişigüzele son vermek, dünya klasikleriyle doğrudan ve dolaysız buluşup tanışmak amacıyla kurulmuştur.³⁹ 1940 yılında Tercüme Bürosu tarafından hazırlanan çevrilecek kitaplara dair ilk üç listenin ilkinde Sofokles, Erasmus, Cervantes, Shakeaspeare, Moliere, J. J. Rousseau, Goethe, Stendhal, Balzac'ın eserleri (daha sonra eklenen Homeros Destanları) bulunurken Doğu'ya ait tek bir eser dahi yer almamıştır. Sadece ikinci listede (daha sonra eklenen Dante), Eshilvs, Eflatun, Cesar, Machiavelli, Swift, Voltaire, Rousseau, Lessing, Tolstoy'un eserlerinin arasında bir tek Sadi'nin *Gülistan*'ı vardır.⁴⁰ *Gülistan* geleneksel Osmanlı dönemindeki gerek saray/devlet gerekse millet/din kütüphanelerinde sıkça rastladığımız, Doğu uygarlığına ait önemli klasik eserlerdendir. Bu eserin çevrilecek eserler listesinde yer alması ünik bir örnek olarak kalmıştır. Fakat listede yer alan bu eserin çevrilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim, I. Neşriyat Kongresi'nin çeviri önerileri arasında yer alan eserlerden *Binbir Gece Masalları*, Hayyam'dan *Seçme Parçalar*, Firdevsi'den *Şehname*, Sadi'den *Gülistan*, Nizami'den *Hamse*, Hafız'dan *Seçme Parçalar*, Mevlana'dan *Mesnevi*'si olmak

³⁷ Abdülkadir Donuk, "Milli Kültürümüzün Bazı Mes'eleleri", *Türk Kültürü*, C. XXVIII, No: 323, 1990, s. 146.

³⁸ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

³⁹ Vedat Günyol, "Türkiye'de Çeviri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 328.

⁴⁰ Taceddin Kayaoğlu, *a.g.e.*, s. 302-303.

üzere yedi adet Doğu klasiğinin, 1942 yılına kadar gerçekleştirilen çeviri çalışmalarına dahil edilmediği belirtilmektedir.⁴¹ 1942 yılından itibaren Arap ve Fars klasiklerinden çevrilmek üzere seçilen eserlerin de Türk hümanist düşüncesini ifadelendirmeye yardımcı olacak nitelikte olduklarının altı çizilmektedir. 1942 yılında Mevlana'nın *Mesnevi*'sinin I. cildinin, 1943 yılında II. ve III. cildinin, İmrül Kays'ın *Yedi Aşk*ı ve Nizami'nin *Leylâ ve Mecnun*'unun, 1944'te *Kâbusname*'nin çevrilmesi bu bağlamda değerlendirilmektedir.⁴² 1946'da Hasan Ali Yücel'in Maarif Vekaleti'ndeki görevi sona erdikten sonra, değişen siyasete bağlı olarak çeviri çalışmalarına dahil edilen eserler değişmiş, ağırlıklı olarak Doğu klasiklerine yer verilmeye başlanmıştır. 1947 yılında Reşat Şemsettin Sirer'in başkanlığında yapılan toplantıda Tercüme Bürosu'nun işleyişi ve yapısı gözden geçirilerek büro yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. Çeviri konusunda gençlere yurt sevgisi aşılacak edebiyat eserlerine öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴³ Türk okuyucusunun kültürünü tamamlayacak felsefe, tarih ve bilim eserlerinin çevrilmesine öncelik verilmesi kararı alınmıştır. Yeni oluşturulan Bilim Serisi kapsamında Doğu'nun edebi eserlerine daha çok yer verilmesi tartışılmıştır.⁴⁴ İran klasiklerinden 47, eski Türkçe metinlerden 77 eserin çevrilmesinin önerildiği ifade edilmektedir.⁴⁵ 1940-1966 yılları arasında Tercüme Bürosu tarafından en fazla sayıda çevrilen eserler Fransız klasikleri, modern tiyatro eserleri, Alman klasikleri ve Yunan klasikleri olmuştur.⁴⁶ 1940-1946 yılları arasında çevrilen Arapça ve Farsça eserlerin Tercüme Bürosu çevirilerinin yüzde 3'lük kısmını oluştururken, 1947 yılından sonra Yunan ve Rus klasiklerinin çevirilerinin önemli ölçüde azaldığı ve Arapça ve Farsça eserlerin çevirisinin tüm çeviriler içerisindeki oranının yüzde 7'ye yükseldiği belirtilmektedir.⁴⁷ Söz konusu çeviri eserler halk için tesis edilen çeşitli kütüphaneler aracılığıyla

---

⁴¹ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

⁴² **A.e.**, s. 149.

⁴³ Şehnaz Tahir Gürçağlar, "Tercüme Bürosu ve Bir Edebiyat Kanonunun Oluşturulması", **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. IV, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s. 571.

⁴⁴ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, **a.g.e.**, s. 157.

⁴⁵ Özlem Berk, "Batılılaşma ve Çeviri", **Modernleşme ve Batıcılık , Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. III, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 517.

⁴⁶ Taceddin Kayaoğlu, **a.g.e.**, s. 306-307.

⁴⁷ Şehnaz Tahir Gürçağlar, "Tercüme Bürosu ve Bir Edebiyat Kanonunun Oluşturulması", **a.g.e.**, s. 572.

yaygınlaştırılmaya, topluma yeni bir kimlik kazandırma yolunda bu kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde kütüphanelere giren materyaller basılı eserlerle sınırlı değildir. 1934 yılındaki Derleme Yasası'nda yalnızca basılı kitaplar değil, resimler de dahil edilmiştir. Bunun yanında 1930'lu yıllarda kültür-uygarlık ayrımı ve toplum kimliğini yeniden oluşturma çabasına bağlı olarak Türk Ocakları ve Halkevlerinin oluşturduğu ve kütüphanelerinde bulundurduğu halka yönelik derlemelerden söz etmek gerekir. Atatürk dönemi Türkiye'sinin siyasetinde başlangıçta, devletin resmi ideologu Ziya Gökalp'in getirmiş olduğu kültür-uygarlık ayrımı etkindir. Bu anlamda müzik alanında da bir etki söz konusudur. Ancak Atatürk dönemi müzik kültürü politikalarının kurgulama ve uygulamadaki bel kemiğini öncelikle Ziya Gökalp'in, sonraları ise Atatürk'ün görüş ve önerilerinin oluşturduğu belirtilmektedir. Yeni ulusal müziğin oluşum kaynağını Ziya Gökalp Halk Müziği olarak belirlerken, Atatürk Anadolu (ve Rumeli) Halk Müziği'ni esas almaktadır. Atatürkçü müzik politikasının Atatürk'ün kültür-uygarlık ayrımı yapmayı güç ve gereksiz görmesine, kültür ile uygarlığın iç içe bir bütün olduğu görüşüne, Batılılaşmayı aşip çağdaşlaşmayı amaçlamasına dayandığı belirtilmektedir.⁴⁸ Türk Ocakları'ndaki müzik çalışmaları, Halkevleri'nin Müzik Kolu'nun faaliyetleri devletin müzik alanındaki siyasetini doğrular ve pekiştirir niteliktedir. 1930'lu yıllarda Türk Ocakları ve Halkevleri'ndeki müzikle ilgili faaliyetler yeni toplum kimliği yaratma yolundaki çabaların bir parçasını teşkil etmektedir. 1936 yılında Halkevleri'nin davetlisi olarak Türkiye'ye gelen ve Halkevleri sorumlusu Ferit Celal Güven'in yürüttüğü Halkevleri programı gereği Halkevleri'nde üç konferans veren Macar besteci Bela Bartok, Türkiye'de Adnan Saygun, Necil Kazım Akses ve Ulvi Cemal Erkin eşliğinde, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden halkla iletişime geçerek halk müziği (türkü) derlemeleri yapmıştır.⁴⁹ Bu çalışmalarla kayıt altına alınan Anadolu türkülerinin dönemin çeşitli kütüphanelerinde (Halkevleri vs.) yer alması oluşturulacak yeni toplum kimliğinin biçimlendirilmesi açısından önemlidir. Halk

⁴⁸ Ali Uçan, "Müzik", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, C. III, Ed. Osman Horata vd., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2009, s. 1252-1256.

⁴⁹ Dursun Ayan, **Béla Bartók'un Türk Halk Müziği Derlemeleri Üzerine Çalışmalar**, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 3-7.

müziği eserlerini derleyip koruma altına alma ve halka yönelik kütüphanelerde hizmete sunma yeni toplum kimliğinin dayandığı temelleri oluşturma yolundaki destekleyici bir çabadır. Anadolu halk kültürü üzerinden köylüye dayalı bir toplum (köylü-Türk kimliği) inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda, köylüye yönelik kütüphaneler oluşturma çalışmaları (ve derlemeler) önemli olacaktır.

Görsel ve işitsel ürünlerin denetiminin sağlanması yeni kurulan kurumların kütüphane ve arşivleri aracılığıyla da gerçekleşecektir. 1964'te devlet adına radyo ve televizyon yayını yapmak amacıyla TRT'nin (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) kurulmasıyla⁵⁰ belli bir arşiv oluşmaya başlamıştır. Böylece TRT görsel ve işitsel malzemelerin bulunduğu bir arşive sahip olmuştur. Belli dönemlerde (askeri darbe dönemlerinde) özellikle 1970'li yıllarda yayınlanmasına izin verilmeyen yasaklı kayıtlar bile yok edilmemiş, burada saklanmıştır. Uzun yıllar boyunca kurumdışı yararlanırmaya açık olmayan TRT arşivinin 2008 yılında özel projelerle satışa çıkarılması gündeme gelmiştir. Arşivdeki sesli ve görsel bütün malzemenin dijital ortama aktararak yayınlanması kararı alınmıştır. Arşivde bulunan elyazması nota ve külliyatlarının tasnif işlemlerini yapmak üzere uzmanlardan oluşan bir komisyon oluşturulmuş, işlem yapılacak belgeler İstanbul'daki Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Çeşitli zamanlarda TRT'ye hibe edilen veya mirasçıları tarafından satılan eserler arasında, büyük müzisyenler Muallim İsmail Hakkı Bey'e, Leon Hancıyan'a, Dr. Hamit Hüsnü Kayacan'a, Astikzade Bogos'a, Refik Fersan'a, Şerif İçli'ye, Vecihe Daryal'a ait elyazması eski Türkçe notalar, Hamparsum nota sistemi ile yazılmış çeşitli külliyatlar, Batı Müziği ve Halk Müziği notaları, Türk Operetleri, Kantolar, özel köçekçe takımları, fasıl dizilerinin bulunduğu belirtilmiştir. 2013 yılına gelindiğinde 17000 civarında eserin tasnifi ve kataloglanması tamamlanmış, işlemi bitenler internet üzerinden halka açılmaya başlanmıştır.⁵¹ Görsel ve işitsel malzemelerin çoğalmasına bağlı olarak kütüphanecilik anlayışında da bu tür içeriği toplamak önemli hale gelmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemde de kitapdışı belgeler çeşitli türdeki kütüphanelerde yer

⁵⁰ "Tarihçe", (Çevrimiçi) <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx>, 27.03.2013.

⁵¹ Deniz Çakmakoglu, "TRT Türk Tarihi Müziği Arşivi Çalışmaları Hakkında", (Çevrimiçi) <http://www.trtkulliyat.com/application/about>, 27.03.2013.

almıştır. Cumhuriyet dönemi ve sonrasında oluşan görsel, işitsel belgeler de yeni kütüphanelerde toplanmaya başlamıştır.

B.- OSMANLI KÜTÜPHANELERİNİN MÜZE OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ VE YENİ KÜTÜPHANELER

Osmanlı'nın tasfiyesi ile birlikte Osmanlı imparatorluk yönetim merkezleri olan saraylar metruk hale gelmiştir. Cumhuriyet döneminde Osmanlı saray/devlet kütüphaneleri çeşitli kütüphanelere dağıtılarak saraylar müze haline dönüştürülmektedir. Bu saray/devlet kütüphanelerinde bulunan nadir eserlerin kimisi de çeşitli müzelerde sergilenir hale gelmiştir. Bu durumu yalnızca saray/devlet kütüphaneleriyle de sınırlandırmamak gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde millet/din kütüphaneleri ve kimi özel kütüphanelere ait eserler de müzelik malzemeye dönüşmektedir. Bunun temel sebebi devletin siyasetinin değişmesine paralel olarak toplumun ihtiyaçlarının farklılaşmasıdır. İhtiyaçların farklılaşmasına neden olan ve bunu belirleyen ve biçimlendiren toplumun kendisi değil, devlettir. Cumhuriyet ideolojisi toplumun kendi tarihinden kaynaklanmayan bir anlayışın ürünüdür. Saray/devlet kütüphaneleri müze kütüphane haline getirilmiştir. Ancak bu kütüphane mirasından vazgeçilmemiş, müzeye dönüştürülerek korumaya alınmıştır. Cumhuriyet dönemindeki siyaset değişikliği koşulları içerisinde yararlanılmayan ve müze kütüphane anlayışıyla korumaya alınan bu kütüphaneler, başka bir dönemde dünya görüşü değişince değerlendirilebilecektir. Bu anlamda Türkiye benzeri zor bulunur bir örnek olmaktadır. Dünya tarihinde, devletlerin ideolojisinin değişmesiyle birlikte toplumlara ait bilgi birikiminin farklı muamelelere maruz kaldığı görülmektedir. Söz gelişi Çin'de dünya görüşü değiştiğinde, eski siyasetin temellerini yok etmek için kitaplar ve kütüphaneler yakılıp yıkılmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Osmanlı saray/devlet kütüphanelerinin yıkımı veya yok edilmesi amaçlanmamış, buralar müze kütüphanelere dönüştürülmüştür. Fakat bu kütüphane mirasının müze kütüphaneye dönüştürülmesinde ihmaller, kişisel anlamdaki kusurlar vs. sebepleriyle belli sorunlar ortaya çıkacaktır. Bu konudaki sorunlar yakın geçmişe kadar göz önüne alınmamıştır. Cumhuriyet döneminde arşivlerde de benzer sorunlarla

karşılaşılmaktadır. Bu konuda karşımıza birkaç örnek durum çıkmaktadır. Muallim Cevdet, 1930'da Halil Ethem Eldem'e yazdığı bir mektupta Ayasofya'da kilitli mahzendeki harap olmaya terk edilmiş vesikalardan, Babıali'deki vesika tasnifi işinin derhal yapılması gerektiğinden, yangınlarla ortadan kaybolan yanan belgelerden bahsetmiştir.⁵² 1931'de ise eski yazı pek çok belge eski kağıt fiyatına Bulgaristan'a satılmıştır. Daha sonradan alim çevrelerinden gelen tepki üzerine kimi belgeler geri istenmiştir. Belgelerin değerli bir kısmı Bulgaristan'ın kendi arşiv ve kütüphanelerine konulmuş, bir kısmı Bulgaristan tarafından Vatikan'a satılmış, kalanı da Türkiye'ye iade edilmiştir. 1933'te İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin arka tarafındaki Bekir Ağa Kışla'sındaki 1500 sandık belge okulun bahçesinde yakılmıştır.⁵³ Muallim Cevdet tarihi belgelerin çeşitli sebepler öne sürülerek yok edilmesinin küçük düşürücü olduğunu belirterek durumu ilgili kişilere yazdığı mektuplarla dile getirmiştir. Muallim Cevdet 1933'de Başvekalet Tarihi Evrak Tasnif Heyeti Reisi sıfatıyla Yusuf Akçura'ya yazdığı bir mektupta, "1932'de Maliye Nezareti'ne satılan 160 balya vesika meselesi"nden bahsetmiştir. Bu meselenin küçük düşürücülüğünden, tarihi vesikaların tahrip edildiğinden yakınmaktadır. Tarih Cemiyeti'nin bu durumu protesto etmesinin önemli bir etkiye bulunacağından düşündüğünü yazmaktadır. Bahsettiği olayla yok edilen askeri belgelerin, işin acele yapılması gerektiği için gerçekleştiği bahanesinin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Darülfünun yanındaki terk edilmiş Kaptan Paşa Camii'ne bu askeri belgelerin kaldırılışydı böyle bir facianın olmayacağından, molozlar altında terk edilen ve sokak çocukları tarafından toplanıp bakkallara satılan evraklardan başka Muallim Cevdet de Harbiye meydanına gidip oradaki evraklardan aldığından bahsetmektedir.⁵⁴ Eski belge ve kitapların niteliksiz kağıt fiyatına satılması, yakılması veya gözden çıkarılmasındaki önemli bir neden de 1928 yılında yeni harflerin kabulüyle birlikte Osmanlıca (Osmanlı Türkçesi) eserlerin eskisinden daha az kullanılır veya kullanılamaz/niteliksiz hale gelmesi olarak görülebilir. Nitekim 1928 sonrası dönemde kütüphanelerdeki yeni alfabeli kitapların sayısının

⁵² Osman Nuri Ergin, **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul, İstanbul Belediyesi, 1937, s. 108-109.

⁵³ Turgut Işıksal, "Arşivlerimizin Durumu ve Problemleri", **Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1972, C. X, No: 119, s. 43.

⁵⁴ Osman Nuri Ergin, **a.g.e.**, s. 39.

çoğaltılması yolunda çabalara girişilmiştir. Elbette Osmanlıca eserlerin büsbütün gözden çıkarılması konu edilmemiştir. Eski yazmalar ve basılı eserler arasından bilhassa değerli, kültürel miras olarak görülenler tasnife tabi tutulmuştur.

Yeni dönemde müze kütüphanelerde bulunan eserlerin restorasyonu ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Osmanlı bilgi mirasının diğer bir önemli kısmını teşkil eden Osmanlı Devlet Arşivleri ile ilgili çalışmaların, Turgut Özal döneminde gerçekleştirildiği görülmektedir. 1984 yılında çıkarılan Başbakanlık Teşkilat Kanunu çerçevesinde, Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve Devlet Dokümantasyon Merkezi dairelerinden oluşan ve milli arşivlerin korunması ve değerlendirilmesiyle ilgili her türlü görevle yetkilendirilmiş Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Başbakanlık Teşkilat Kanunu'nun düzenlediği diğer bir alan arşivlere sözleşmeli uzman personel alımıyla ilgili getirilen düzenlemedir. Kanunun 35. maddesine göre, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde özel bilgi ve ihtisası gerektiren konularda, kadro aramaksızın ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki hükümlerine bağlı olmaksızın, yerli ve yabancı elemanların sözleşmeli olarak çalıştırılabilmesi kararı yer almaktadır. Bunlarla birlikte Ankara Devlet Arşiv Sitesi kurulmuş ve arşivciliğin kurumsallaştırılması yönünde daha pek çok girişim gerçekleştirilmiştir.⁵⁵ 1985 yılında başbakan Turgut Özal'ın, pek çok bakan, akademisyen ve uzmanın katılımıyla, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Osmanlı Arşivleri Sempozyumu düzenlenerek arşivler konusundaki sorunlar akademik düzeyde gündeme getirilmiştir. Sorunlara çözüm yolları aranmış ve arşiv reformunun gerçekleştirilmesinin yolları tartışılmıştır. Açılış konuşmasını yapan Turgut Özal, arşivlerin milli ve tarihi açıdan önemini vurgulayarak, arşivler konusunda o güne kadar yapılan ihmallerden söz etmiş ve Osmanlı Arşivlerinin reformunu gerçekleştirmek konusundaki kararlılığını dile getirmiştir.⁵⁶ 1987'den itibaren arşivleri tasnif çalışmaları hızlandırılmıştır. Önceki yıllarda çok kısıtlı sayıda

⁵⁵ Hasan Güzel, "Başbakanlık Müsteşarı Sayın Hasan Güzel'in Konuşması", **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu (1985: İstanbul)**, İstanbul, Türk-Arap İlişkileri İnceleme Vakfı, 1985, s. 18-21.

⁵⁶ Turgut Özal, "Başbakanımız Turgut Özal'ın Açılış Konuşması", **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu (1985: İstanbul)**, İstanbul, Türk-Arap İlişkileri İnceleme Vakfı, 1985, s. 5-7.

personel barındıran arşive 1987 yılından itibaren alınan çok sayıda yeni elemanla beş yüzden fazla kişi arşivde çalışır hale gelmiş ve kısa bir zaman içerisinde büyük miktarda belgenin tasnifi yapılmıştır.⁵⁷ Geçmişte Bulgaristan’a satılan pek çok arşiv belgesi bulunurken, Özal döneminde bu anlayış terk edilmiş durumdadır. 1930’lu yıllarda Bulgaristan ve başka çeşitli yerlere satılan arşiv belgeleri meselesi gündeme getirilmiştir. 1980’lerde geçmişe yönelik bilgi ve belge mirasına yönelik çalışmaların başlatılmasının ardında devlet siyaseti bulunmaktadır. Osmanlı dönemine/geçmişe ilginin temelinde T. Özal döneminin ekonomide liberal, kültürde muhafazakar çizgiyi izleyen politikası yatmaktadır. Bu doğrultuda, bir dönem ihmal edilen Osmanlı bilgi ve belge mirasına sahip çıkılmaya çalışılmıştır.

Dünya tarihi içerisinde farklı bir konuma sahip olan Türkiye’deki Cumhuriyet dönemi müze kütüphane oluşumunu doğal karşılamak gerekir. Yeni dönemde imparatorluk geçmişinden vazgeçilmiş ve eski siyaset terk edilmiş olsa da yeni Türkiye’yi kuran kadrolar da Osmanlı’nın içinden doğmuştur, Osmanlı’dır. XX. yüzyılda müze kütüphane haline gelen kütüphaneler, Cumhuriyet’i kuran kadronun geçmişte yararlandığı kütüphanelerdir. Bu sebeple belli bir önem taşımaya devam etmiştir. Müze kütüphaneler Osmanlı dönemindeki saray/devlet, din/millet ve özel şahıs kütüphanelerinin sahip olduğu eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.

1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Osmanlı’nın tasfiyesiyle birlikte canlılığını yitiren Topkapı Sarayı, içerisindeki yapılar ile birlikte değişim sürecine girmiştir. 3 Nisan 1924’te Mustafa Kemal’in emriyle Topkapı Sarayı müze haline getirilmiştir.⁵⁸ Bu aşamada Topkapı Sarayı’nın çeşitli köşk ve odalarında bulunan kütüphaneler ve III. Ahmet Kütüphanesi’nin sahip olduğu eserler yeniden düzenlenmiştir. 1925 yılında Enderun Ağalar Camii restore edilmiş ve yeni kütüphane binası olarak tasarlanmıştır. III. Ahmet Kütüphanesi’ndeki yazmalar ise aynı yerinde muhafaza edilmiştir.⁵⁹ 1925-

⁵⁷ Seyit Ali Kahraman, “Osmanlı Arşivi’nde Tasnif Çalışmaları ve Problemleri”, **I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar) (20-21 Nisan 1998: Ankara)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998, s. 424-426.

⁵⁸ **Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi**, Ed. Mustafa Birol Ülker, İstanbul, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, 2010, s. 4.

⁵⁹ **Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s. 146.

1966 yılları arasında Topkapı Sarayı'ndaki eserler III. Ahmet Kütüphanesi ve camiden dönüştürülen yeni kütüphane binası olmak üzere iki kütüphanede toplanmaktadır. Bu yıllarda saray kütüphanesi genel kullanıma (halka) açık değildir, kütüphaneden yararlanmak için Topkapı Sarayı Müzesi müdüründen izin almak gerekmekte ve kütüphaneden dışarıya kitap çıkarılamamaktadır.⁶⁰ III. Ahmet Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserler 1966 yılında Enderun Ağalar Camii'ne taşınmıştır.⁶¹ Böylece Has Oda yakınında bulunan padişahlar, akağalar ve içoğlanların ibadet etmesi için Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan, sarayın en eski, büyük ve merkezi camisi olan Enderun Ağalar Camii'nin⁶² mekanı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Revan Köşkü, Hazine Kitaplığı, Bağdat Köşkü, Sultan Mehmet Reşat (V. Reşat) ve Tiryal Hanım Kitaplığı, Emanet Hazinesi Kitaplığı, Medine Kitaplığı, Koğuşlar Kitaplığı'nın yanında, yeni kütüphane (müze kütüphane) kurulduktan sonra satın alma ve bağış yoluyla gelen kitaplardan oluşan güzel yazılar ve yeni gelen basmalar bölümlerini kapsayan yeniler-yeni gelen yazmalar kitaplığı da ilave edilmiştir. Yeni gelen yazmalar kısmında çoğunlukla Kur'an-ı Kerimler, Kur'an cüzleri ve tarih kitapları vardır. Yeni gelen basmalar bölümünün oluşumu ise, müze personelinin, yerli ve yabancı araştırmacıların yararlanmasına yönelik başvuru kaynaklarından müteşekkildir. Yeni gelen basmalar bölümüne bağlı olan güzel yazılar bölümünde içlerinde Osmanlı sultanlarının da bulunduğu tanınmış hattatların 2000'e yakın sayıda yazı levhası vardır. Kütüphanedeki eserlerin çoğu Arapça yazma, diğer kısım Türkçe, Farsça yazma, Bizans döneminden kalan çoğu tek nüsha 146 adet Yunanca, Latince ve Süryanice basma eser, XII-XVIII. yüzyıllara ait içlerinde toplam 13533 adet minyatür içeren çeşitli kitaplar ve albümler vardır.⁶³ Saraydaki İslami olmayan elyazmalarının katalogu 1931 yılında, İslami el yazmalarının katalogu 1961 yılında basılmıştır. 1966'dan günümüze kadar olan dönemde her ne kadar Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin araştırmacılara açık

---

⁶⁰ A.e., s. 142.

⁶¹ **Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi**, Ed. Mustafa Birol Ülker, İstanbul, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, 2010, s. 41.

⁶² **Topkapı Sarayı Müzesi**, Ed. Hande Eagle, İstanbul, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, 2010, s. 88.

⁶³ İsmet Binark, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları İle İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", **Vakıflar Dergisi**, No: 13, 1981, s. 717-735.

olduğu belirtiliyorsa da, 1925-1966 yılları arasında olduğu gibi bu müze kütüphanesinden yararlanmak için öncelikle müze müdüriyetini ikna etmek gerekmektedir.

2. Yıldız Sarayı Kütüphanesi

Yıldız Sarayı'nın kütüphanesi Cumhuriyet döneminde yapılan yeniliklerle birlikte işlev ve statü değişimi yaşamıştır. 1910'da Maarif Nezareti'ne devredilen II. Abdülhamit'in özel kütüphanesi ve Yıldız Sarayı'nın genel kütüphanesine ait çok sayıda eser, 1924'te İstanbul Darülfünunu'nun yeni kurulan merkez kütüphanesine nakledilmesi kararı alınmış, bu taşıma işlemi 1925 yılında da devam etmiştir.⁶⁴ Böylece Yıldız Sarayı'na ait çeşitli türde eserler, eşyalar ve nadir eserler ikinci kez el değiştirmiştir. İstanbul Darülfünunu'nun Medrese-t'ül Kuzat binasındaki merkez kütüphanesinde hizmet vermeye başlamıştır. 1980 askeri darbesiyle Türkiye'de devlet ve toplum yeniden örgütlenmeye başlamıştır. 1981 Yüksek Öğretim Kanunu ve bu kanuna bağlı olan mevzuatla her üniversitenin kütüphanesi, o üniversitede kurulacak olan Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'na bağlanmıştır. 1988 yılındaki İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın *İstanbul Üniversitesi Kütüphaneleri Yönetmeliği*'ne göre, kütüphanenin dermesi Merkez Kütüphane Birimi, Nadir Eserler ve Müze Birimi, Bağlı Birimler ve Dokümantasyon Şube Birimi olarak ayrılmış, 2003 yılında Nadir Eserler ve Müze Birimi Bilim Sanat Merkezi Kitap Galerisi birimine dönüştürülmüştür.⁶⁵ Yıldız Sarayı'ndan gelen nadir eserler ve tarihi değere sahip eşyalar burada yer almaktadır.

3. Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi

Osmanlı'nın yaptırdığı son saray olan Dolmabahçe Sarayı'ndaki kütüphane de Cumhuriyet döneminde değişim sürecine girmiştir. Türkiye'deki saray/devlet kütüphanelerinin oluşum ve biçimlenişi daima mevcut devletin siyaseti ile ilişkili olmuştur. Bunu Dolmabahçe Sarayı'ndaki Abdülmecit Efendi Kütüphanesi'nin

⁶⁴ Murat Candemir, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray'dan Üniversite'ye", **Tarih Dergisi**, No: 45, 2007, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2009, s. 136.

⁶⁵ **A.e.**, s. 144-145.

Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişim üzerinden de tespit etmek mümkündür. Dolmabahçe Sarayı'ndaki Abdülmecit Efendi Kütüphanesi'nin içerdiği değerli elyazmaları, Abdülmecit'in yurtiçi ve yurtdışından satın aldığı farklı dillerdeki basılı kitaplar, gazeteler, müzik ve resim eserleri, Abdülmecit ailesine ait fotoğraflar, haritalar ve kartpostalların bilginin sürekliliği açısından taşıdığı önem açıktır. Fakat bu kütüphane de Osmanlı toplum çözümünün bir parçasıdır, Osmanlı'dan vazgeçen yeni Türkiye'nin yeni dayanaklarını desteklemekten uzaktır. Abdülmecit Efendi'ye halifeliğin kaldırıldığı ve Dolmabahçe Sarayı'nı/ülkeyi terk etmesi gerektiği haberinin verildiği mekan olan özel/kişisel kütüphanesi, kendisinin yurtdışına gönderilmesinin ardından devlet malı haline gelmiştir. Kitaplara olan yakın ilgisi, okuma aşkı ve entelektüel yönleriyle tanınan Abdülmecit Efendi'nin özel kütüphanesi, halifeliğine son verildikten sonra 1927'de Dolmabahçe Sarayı'na yerleşen Mustafa Kemal tarafından kullanılmıştır. Mustafa Kemal'e hediye edilen bazı kitaplar burada saklanmış ve devlet malı haline gelen Abdülmecit Efendi Kütüphanesi'ne en son İsmet İnönü döneminde yeni kitaplar eklenmiştir.⁶⁶ İlk kez 1952 yılında hazırlanan kütüphane envanteri, 1992-1993 yıllarında gözden geçirilerek kütüphane katalogu hazırlanmış, fakat bu çalışmalara dahil edilmeyen depo ve bodrumlardaki çok sayıda eser atıl kalmıştır.⁶⁷ Söz konusu eserlerin de ortaya çıkarılması yolunda 2000'li yılların başında kütüphanede yeniden çalışmalar başlatılmıştır. 2004'te kütüphanenin açılış töreni yapılmıştır. Araştırmacılara henüz açık olmayan ve eserlerin tasnif, sınıflama ve dijitalleştirilmesinin devam ettiği kütüphane, işlevinden uzak, müze kütüphane haline gelmiştir.

4. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi

Cumhuriyet döneminde Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, araştırma kütüphanesi olma statüsünü devam ettirmiş ve yapılan bağışlarla dermesine yeni eserler eklemiştir. 1923 yılında bir grup elyazmaları pazarlık usulüyle alınarak

⁶⁶ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", **Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi**, No: 5, Ankara, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, 2010, s. 68-69.

⁶⁷ Sevinç Özarslan, "10 Bin Kitaplı Saray Kütüphanesi", (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/cuma_10-bin-kitapli-saray-kutuphanesi_1094857.html, 19.02.2013.

kütüphanenin dermesine dahil edilmiştir.⁶⁸ Kütüphanede arşiv belgeleri olarak, Osman Hamdi Bey'in arkeoloji çalışmalarını içeren raporlar, çalışmalar sırasında çekilen çeşitli alan fotoğrafları ve Osman Hamdi Bey'in çalışırken/sahada fotoğraflarını içeren fotoğraf koleksiyonu, arkeolojik çalışmalarla ilgili planlar yer almaktadır. Batılılaşma döneminde kütüphaneye bağışlanan değerli eserlerin sahipleri Sadrazam Ahmed Cevat Paşa, Mehmed Şakir Paşa, Sultan V. Mehmet Reşad'ın Şark kütüphanesi, Diyarbakırlı Said Paşa, Recaizade Ekrem Bey, Mustafa Kemal Paşa kadısı Kazım Tevfiki Efendi'nin annesi Murtaza Hocasade Hatice Hanım'dır. Cumhuriyet döneminde de kişisel kütüphanelerden müze kütüphanesine nakiller devam etmiştir. Kapatılan hattat okulunun kitaplarının bir kısmı da (değişik konulardaki eserler ve ders kitaplarını içeren 135 cilt) 1928 yılında buraya nakledilmiştir. Pierre Loti tarafından Zeki Megamız'a hediye edilen İslam medeniyeti ile ilgili 25 kitap, 1979 yılında Kamran Büyükkayra'nın arkeoloji ve tarih konularındaki 250 ciltlik kitapları, 1981 yılında Hükmet Turhan Dağlıoğlu'nun tarih, arkeoloji ve çeşitli konulardaki 784 cilt koleksiyonu kütüphaneye dahil olmuştur. Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi dermesine İstanbul Arkeoloji Müzelerini Sevenler Derneği tarafından yapılan bağışlar kabul edilmektedir. Büyük çoğunluğu Türkçe (Osmanlıca) geri kalanı Arapça, Farsça diğer dillerdeki elyazmaları XII.-XIX. yüzyıllara ait din, tarih, astronomi, coğrafya, edebiyat, tıp, kanun, cebir, geometri, felsefe, mantık gibi alanları içermektedir.⁶⁹ 75000'e yakın eser barındıran⁷⁰ kütüphaneden yararlanma koşulları Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi'nde olduğu gibi müze müdürlüğünden izin almaya tabidir.

5. Beyazıt Devlet Kütüphanesi

Cumhuriyet döneminde müze kütüphaneye dönüşen, kişisel kitap bağışları ve geleneksel Osmanlı millet/din kütüphanelerinde nakledilen, yeni basılan eserleri barındırmayan saray kütüphanelerinden dönüştürülen müze kütüphanelerin dışında, yeni eserleri bünyesinde toplayan bir kütüphane olarak Beyazıt Devlet Kütüphanesi varlığını sürdürmektedir. Batılılaşma döneminde milli kütüphane gereksiniminin

⁶⁸ Alpay Pasinli, *İstanbul Arkeoloji Müzesi*, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, 2003, s. 60.

⁶⁹ A.e., s. 61.

⁷⁰ A.e., s. 60.

dillendirilmesiyle kurulmuş olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki anlayış da bir yönüyle müzecilik yaklaşımını yansıtmaktadır. Genel olarak kütüphanecilik anlayışının temelinde bilgi mirasını koruma, saklama ve geleceğe aktararak sürekli hale getirme olduğu için buralarda bulunan eserler bir anlamda toplum kimliğini yansıtan müzelerdir, toplumsal bellek mekanlarıdır. Dönemlere göre kütüphanelerin içerikleri değişmiş olsa bile, koruma ve gelecek nesillere aktarma çabası daima vardır. Ülkedeki daha az öneme sahip eserler de dahil olmak üzere tüm eserleri bir araya getirme büyük ve merkezi bir kütüphane ihtiyacını gündeme getirecektir. Bu ihtiyaca yönelik olarak daha sonraki yıllarda kurulacak olan Milli Kütüphane'den önce bu gereksinimi karşılamak üzere işlevlendirilen kütüphaneler arasında Beyazıt Devlet Kütüphanesi bulunmaktadır. Batılılaşma döneminde, devlet eliyle açılan ilk kütüphane olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin kurumsallaşması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. 1934 yılında çıkarılan *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Yasası*⁷¹ kapsamına alınan kütüphaneler arasına girmiştir. Yasa ile ülkedeki tüm üretilen yayınların ve resimlerin denetiminin sağlanması, devlet elinde muhafazasının sağlanması amaçlanmıştır. Kanuna göre ülkede basılan her eser ve resim İstanbul Üniversitesi (Merkez) Kütüphanesi, İstanbul Umumi Kütüphanesi (Beyazıt Devlet Kütüphanesi), Ankara Umumi Kütüphanesi, İzmir Milli Kütüphanesi ve gelecekte Ankara'da kurulması planlanan Milli Kütüphane'ye gönderilmesi zorunludur.⁷² Cumhuriyet döneminin siyaseti, bir yandan devlete yeni tarihi dayanak yaratma yolunda çalışmalarını sürdürürken, bir taraftan da oluşturduğu bu dayanakları/temelleri sistemli hale getirme, kurumsallaşmasını ve sürekliliğini sağlamaya çalışmaktadır. Kütüphanelerin yeniden düzenlenmesi, yeni kütüphane türlerinin ortaya çıkması ve Derleme Yasası da bu anlayışın kütüphane alanına yansımalarıdır. Kütüphanede değişik dillerde yazma ve basma kitaplar vardır. Arap harfli Türkçe, Arapça, Farsça nadir eserler kütüphaneye bağışlanan, Balkan Savaşı sırasında kaybedilen yerlerdeki kütüphanelerden ve kapatılan çeşitli vakıf

⁷¹ Bu yasa son olarak 22 Şubat 2012 tarihinde güncellenerek *Çoğaltılmış Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu* ismini almıştır. Bkz.: **Resmî Gazete**, Kanun No: 6279, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120229-1.htm>, (08.02.2013).

⁷² Hasan Duman, "Kuruluşunun 100. Yılında Beyazıt Devlet Kütüphanesi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XXXI, No: 4, 1982, s. 160.

kütüphanelerinden getirilen eserlerden oluşmaktadır. Kütüphane dermesinde kartpostal ve fotoğraf, banknot, pul, taş plak, harita ve afiş de yer almaktadır.⁷³

6. TBMM Kütüphanesi

Cumhuriyet döneminde Osmanlı saray/devlet kütüphanelerinde statü değişimi yaşanmasının yanı sıra, Osmanlı'dan miras kalan bazı kütüphane türleri de eskisine benzer işlevlerle varlıklarını sürdürmektedirler. Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açıldığında meclis üyelerinin yararlanmasına yönelik oluşturulmuş meclis kütüphanesi böyle bir oluşumdur. Bu kütüphanenin temeli Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Kütüphaneleri'ne dayanmaktadır. Kütüphane I. Meşrutiyet'in ilanından itibaren toplanmaya başlanan kitaplardan meydana gelmiştir. 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı padişah Vahdettin tarafından kapatılmıştır. I. TBMM'nin açılmasıyla birlikte meclis kütüphanesi açısından, Ankara'da yeni ve işgale karşı direniş ruhuna bir ölçüde (bilgi açısından) katkı sağlayacak yeni bir dönem başlamıştır.⁷⁴ Meclis Kütüphanesi'nin sınıflama sisteminin oluşturulmasında Amerikan Kongre Kütüphanesi, Fransa'daki Brunet Sistemi ve Almanya'daki diğer kütüphane sınıflama sistemlerinden yararlanılmıştır.⁷⁵

Kütüphanenin Doğu dillerindeki eserlerin katalogunda kitaplar ilahiyat, tarih, coğrafya, teşrii neşriyat, hukuku esasiye, iktisadiyat ve içtimaiyat, umumi eserler ve mevkut risaleler, kanunlar, lisanıyat, mütenevvi eserler, lise ve orta mektepler programlarına dahil kitaplar,⁷⁶ Batı dillerindeki eserlerin katalogunda ise ilahiyat ve din, tarih, coğrafya, teşrii yayınlar, esasi hukuk, içtimaiyat ve iktisadiyat, asari muhita, hukuk ve kanunlar, lisanıyat, mütenevvi eserler, milletlerarası Carnegie sulh müessesesi yayınları, Rusya'da tetkik seyahatinde getirilen Türkoloji ve Rusya'ya ait

---

⁷³ Hülya Dilek Kayaoğlu, **Libraries of İstanbul Kütüphaneleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi; İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010, s. 28-29.

⁷⁴ M. Kemal Sevgisunar, **Türkiye'de Siyasetin Bilgi ve Belge Alanına Etkileri**, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 2009, s. 43-44.

⁷⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nin Kuruluş Süreci ve İlk Sınıflama Çalışmaları: "Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi: MUKADDİME"**, Haz. Fatih Rukancı, Hakan Anameriç, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004, s. 1.

⁷⁶ **T.B.M.M. Kütüphanesi Fihristi: Şarkıye Kısmı İlâvesi (1)**, Ankara, TBMM, 1934; **T.B.M.M. Kütüphanesi Fihristi: Şarkıye Kısmı İlâvesi (2)**, Ankara, TBMM, 1941.

Rusca kitaplar kategorileri bulunmaktadır.⁷⁷ Hemen hemen her alanda ve türde bilimsel, edebi eser vardır. Kütüphanede yer alan Batı eserlerinden bazıları Herodot'un *Histoire d'Hérodote* eseri, Lefebvre'den *La Révolution Française* ve *Napoléon*, Toynbee *A Study of History*, Le Play *Le Programme des Unions de la Paix Sociale*, *L'Organisation du Travail*, *Le Programme de Gouvernement et D'Organisation Sociale*, Machievelli *Le Prince* gibi eserlerdir.⁷⁸ Kütüphanede Katip Çelebi'nin *Cihannüma* eseri gibi geleneksel Osmanlı kütüphanelerinde rastladığımız eserler de vardır. Doğu dillerindeki eserler arasında Mustafa Kemal, Yusuf Akçura, Hilmi Ziya Ülken, Fuat Köprülü, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmet Ağaoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Falih Rıfkı Atay, Henri Bergson, Gustav Le Bon, Karl Marx (*Kapital*) gibi kişilerin kitapları yer almaktadır.⁷⁹ Fakat bu kütüphanenin anlayış değişikliğini gösteren en ilgi çekici kısımlardan biri dermesindeki tarihlerdir. Kütüphanede Doğu ve Batı dillerindeki tarihler arasında geleneksel Osmanlı dönemine ait padişah tarihlerine (söz gelişi şehname, surname, siyasetname) rastlanmamaktadır. Bu gibi kitapların okunmasına ihtiyaç duyulmaması veya gerek kalmaması, Osmanlı kültür mirasından vazgeçmenin bir sonucudur. Osmanlı Meclis Kütüphanesi milletvekillerinin meclise verecekleri yasa teklifini hazırlarken yararlanacakları kaynakları içermiştir. II. TBMM binasının yapılmasının ardından meclis kütüphanesi bu yeni binaya taşınmış ve 1924-1960 yılları arasında bu binada yer almıştır.⁸⁰ 1960 sonrası ise yeni bir binada hizmet verecektir. Günümüzde kütüphanede çeşitli bilim dallarında ve dillerde akademik kitaplar, süreli yayınlar, elektronik kaynaklar da yer almaktadır.

7. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Kütüphaneleri

Cumhuriyet dönemindeki siyaset değişikliğiyle ilişkili olarak yeni bir tarihçilik anlayışı ve buna bağlı olarak Türk Tarih Tezi ortaya çıkmıştır. Geçmişte Osmanlı tarihçiliğinde amaç, dünya görüşü oluşturmak, Osmanlı'ya yol göstermek,

⁷⁷ T.C. Büyük Millet Meclisi Kitaplık Fihristi: Garp Eserleri, İkinci Kısım, İstanbul, y.y., 1945.

⁷⁸ A.e.

⁷⁹ T.B.M.M. Kütüphanesi Fihristi: Şarkîye Kısım İlâvesi (1); T.B.M.M. Kütüphanesi Fihristi: Şarkîye Kısım İlâvesi (2).

⁸⁰ M. Kemal Sevgisunar, a.g.e., s. 45.

uygulanacak siyaset konusunda öneride bulunmak değilken,⁸¹ yeni bir dünya görüşü oluşturma çabasına girilen Cumhuriyet döneminden itibaren bu yönde girişimler söz konusudur. Osmanlı tarihçisi bir dünya devletinin sahibiyken, Cumhuriyet dönemi tarihçisi Osmanlı'nın reddi temelinde yeni bir dünya görüşü oluşturma çabasıdır.⁸² Osmanlı'dan vazgeçerek yeni bir toplum kimliği yaratma isteği, yeni devletin dayanacağı bir tarihin gerekliliğini ortaya koymuş ve yeni Türkiye'ye Osmanlı geçmişi dışında bir dayanak oluşturma çabası Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'nin doğuşunun koşulları olmuştur. Dayanaksız kalan devlet, kendi görüşünü halka dayatmak için değil, kendi varlığını temellendirmek için yeni bir dünya görüşüne ihtiyaç duymuştur.⁸³ Devletin Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'na ihtiyaç duyması bilimsel olmaktan çok ideolojik ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Yeni kurulan devletin temel ideolojisinin oluşturulmasında temel görev üstlenen ve bu ideolojiye bilimsel ve kuramsal temel hazırlama işine koşulmuş bu iki kurumdan Türk Tarih Kurumu, yeni rejimin ideolojisine kuramsal temel hazırlamak, Türk Dil Kurumu ise bu ideolojiye bağlı kadroların yetiştirilmesi, örgütlenmesi görevini üstlenmiştir. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun önemi, Türkiye Cumhuriyeti'ne örgüt düzeyinde kaynaklık eden görüşlerin resmi ideolojiye dönüşmesi ve devlet olanaklarıyla kurumsallaştırılmasıdır. Amaçlanan ise, bir yandan Osmanlı'nın inkarı, Batı ile bütünleşme ve devlete Osmanlı veya Anadolu serüveni dışında bir kimlik kazandırmadır.⁸⁴ Yeni Türkiye'nin kendisini temellendirme faaliyetlerini yürütecek olan Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu'nun (1932) zaman içerisinde kütüphaneleri de oluşturulmuştur. Bu kurumların devletin istediği doğrultuda çalışmaları ve toplumda etkili olmaları için kütüphanelerinin oluşturulması gerekmiştir.

Başlangıçta Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1931) adıyla kurulan daha sonra Türk Tarih Kurumu (1935) adını alan oluşumun kütüphanesi TBMM Kütüphanesi'nden geçici olarak alınan yüz kitaplık derme ve sınırlı devlet yardımıyla

⁸¹ Ertan Eğribel, "Osmanlı Vakanüvis Tarihçiliği", **Hilmi Ziya Ülken'e Övgü: Osmanlı Tarihçiliği, Sosyoloji Yıllığı 1**, Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, , y.y., 1997, s. 76.

⁸² Ertan Eğribel, "Türk Tarih Tezi", **Ümit Meriç Yazan'a Armağan: Tarih ve Sosyoloji, Sosyoloji Yıllığı 4**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1999, s. 123.

⁸³ **A.e.**, s. 123.

⁸⁴ Baykan Sezer, "Batıcılışma-Seminer Notları", **a.g.e.**, s. 36-37.

satın alınan kitaplarla oluşturulmaya başlanmıştır. 1933'te İstanbul'dan Ankara'ya aktarılan Vakıf Sillogos Kütüphanesi'nin tarih ve arkeoloji konularındaki yaklaşık 10.000 cilt kitabını Atatürk'ün isteğiyle buraya eklenmesiyle zenginleşmiştir. 1934 yılında Zayti Ferencz ve Reşit Galip, 1935'te Yusuf Akçura'dan satın alınan kitaplar, 1939'da Halil Ethem Eldem'den alınan kitaplar⁸⁵, 1958 yılında kurum üyesi Osman Ferit Sağlam'ın bağışladığı resim koleksiyonları ve nadir eserleri de içeren 8000 cilde yakın eser buraya dahil edilmiştir.⁸⁶ 1960 yılında Uluğ İğdemir tarafından ifade edildiği kadarıyla kütüphanenin yazar adı, kitap adı ve konulara göre hazırlanmış katalogları bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi başlangıçta kendi üyelerinin ihtiyacına yönelik olarak kurulmuş, daha sonra tarih, arkeoloji, antropoloji ve diğer bilimlerle ilgilenen araştırmacılar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁷

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi de Türk Tarih Kurumu'ndakine benzer bir işlev görmüş, yeni ideolojinin doğrulanmasına yönelik biçimlenmiştir. Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinin temellerini oluşmasını sağlayan yeni Türkiye devrimlerinden biri eski Arap harflerinin yerine, yeni alfabenin kabul edilmesidir. Osmanlıca çeşitli gerekçeler sunularak tasfiye edilmiştir. Esas sebep Osmanlı geçmişinin dışında, ondan bağımsız ve farklılaşmış yeni bir toplum kimliği yaratmaktır. Toplum kimliğinin önemli unsurları olan dil, tarih, coğrafya, din gibi alanlar yeniden tanımlanmaya ve konumlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu yönde yeni oluşturulacak dile dayanak bulma yönünde çalışmalar yürütülmektedir. I. Dil Kurultayı'ndan sonra genel merkez heyeti, dil kurumunun bünyesinde kütüphane kurulmasına karar vermiştir. 1929'da kurulan Dil Encümeni, kurulduktan sonra birkaç yıl içinde oluşturulan küçük derme, genel merkez heyetinin bu kararına göre 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne devredilmiştir. Kütüphanede, genel ve özel konulu Türkçe ansiklopediler, Kök-Türkçe'den Türkiye Türkçesi'ne kadar olana döneme ilişkin çok dilde sözlükler, başlıca yabancı kök-bilimsel ve konu ansiklopedilerinin bulunduğu Kılavuz Kaynaklar Bölümü ve filolojik çalışmalar, Türkoloji dergileri, dil-edebiyat konularındaki yazma ve basılı eserlerden oluşan

⁸⁵ Özer Soysal, "Kütüphanecilik", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, C.III, Ed. Osman Horata vd., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2009, s. 1353.

⁸⁶ Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2. bs., 1991, s. 206.

⁸⁷ A.e., s. 206-207.

Uzmanlık Bölümü olmak üzere yapılandırılmıştır.⁸⁸ Türk Dil Kurumu'nun kütüphanesinin dermesi, yalnızca Türk Dili ve Edebiyatı alanlarında çalışanların yararlanacakları türde hazırlanmıştır.⁸⁹ Cumhuriyet döneminde birkaç merkezde toplanan yazma eserler kütüphanelerindeki eserlerin dili çoğunlukla Arapça'dır. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki yazma eserler arasında Arapça ve Farsça olanlar çok daha azdır ve en çok Türkçe yazma eser bulunmaktadır.⁹⁰

8. Milli Kütüphane

Dünyadaki farklı ülkelerin yaşadıkları deneyimler neticesinde ortaya çıkan kütüphane türlerinden birisi, 1789 Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ulus/millet kavramları ve ulusçuluk akımının neticesinde ortaya çıkan milli/ulusal kütüphanedir. Osmanlı Devleti'nin Batıcılığa tercihi yaptığı dönemde kütüphanelerin devlet tarafından kurulması düşüncesi tartışılmaya başlanmış ve dünya konjonktürünün etkisiyle milli bir kütüphane kurulması ihtiyacı söylemleri gündeme gelmiştir. Avrupa ülkeleri milli kütüphanelerini 1700'lerde kurmaya başlamışlardır. Tartışmalar 1882'de bugünkü adıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Devlet eliyle kurulan ilk kütüphane olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi Cumhuriyet döneminden sonra da varlığını sürdürmüş, ama milli kütüphane özellikleri taşımaktan çok, bir halk ve araştırma kütüphanesi gibi işlev görmüştür. Cumhuriyet döneminin siyasi eğilim ve yönelişlerini destekleyecek, dolayısıyla Cumhuriyet rejiminin arzu ettiği kütüphane biçimini yansıtacak nitelikte değildir. Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği Batılı anlamdaki (Batı'daki ulusal kütüphanelerin özelliklerine/işlevlerine sahip) Milli Kütüphane'nin kuruluşu Adnan Ötüken'in birtakım girişimlerine dayanmaktadır. Önceki bölümde ele aldığımız Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İttihat ve Terakki'nin Anadolu'da kurduğu kütüphaneler, Türk Ocakları Kütüphanesi milli kütüphane kurma düşüncesiyle oluşturulan kütüphaneler olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki telif ve tercüme çalışmaları sonucunda meydana gelen eserlerin okul kütüphanelerine ve umumi

⁸⁸ Özer Soysal, "Kütüphanecilik", **a.g.e.**, s. 1353.

⁸⁹ Müjgan Cınbur, "Önsöz", **Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, Haz. Müjgan Cınbur vd., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. I.

⁹⁰ **A.e.**, s. I.

kütüphanelere de gönderilmesi, Türk Ocakları'nın kaldırılmasından sonra kurulan Halkevleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu'nun kütüphaneleri Batılı manadaki milli kütüphaneyi oluşturma yolunda gerçekleştirilen adımlardır. Milli kütüphane kurma yolunda çeşitli örnekler verilen bu yolda değişmeyen anlayış, üretilen en küçük düşün ürününü dahi toplama, biriktirme çabasıdır. Geçmişte (1948 öncesi) tüm eserleri tek bir merkezde toplamak mümkün olmamışken, Türk Milli Kütüphanesi'nin kurulmasıyla bu ideal gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Batı'daki milli kütüphane anlayışına uygun Türk Milli Kütüphanesi'nin kurulma çalışmaları 1946'da, halka açılması 1948 yılında gerçekleşecektir.

Milli Kütüphane'nin kurulmasına öncülük eden Adnan Ötüken, Cumhuriyet sonrası dönemde çeşitli bilim dallarında eğitim almak üzere yurtdışına gönderilen öğrencilerden biridir. Toplumda belli değişiklikler ve dönüşümler gerçekleştiren bireyler, içinde yaşadığı toplumdan ve kendi döneminin koşullarından bağımsız/soyutlanmış bir bilinç ve yapıda değildir. Toplumsal olaylar bireyin düşünce ve davranışlarını biçimlendirmektedir. Ötüken'in yaşadığı dönemin siyasi koşulları ve toplumsal olayları da kendisinin milliyetçilik ve Türkçülük duygularını perçinlemiş gibidir. 1936'da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan sınavı kazanarak kütüphanecilik eğitimi almak üzere Almanya'ya gitmiştir. Eğitimi sırasında çeşitli Avrupa ülkelerinin Milli Kütüphanelerini görmüş ve kendi memleketinde Milli Kütüphane olmamasını bir “milli eziklik/eksiklik” olarak hissetmiştir.⁹¹ Almanya'dan döndükten sonra Milli Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü'ne getirilmiş aynı zamanda da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağlı olarak kütüphanecilik kursu açmıştır. 1954 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Kütüphanecilik Kürsüsü açılmasına önayak olmuştur.⁹² Ötüken, Cumhuriyet döneminde kütüphanecilik eğitiminin kurumsallaşması, kütüphanecilik eğitiminin geliştirilmesi ve Milli Kütüphane kurulması yönünde büyük gayret sarf etmiştir. Kendisi o dönemlerde Neşriyat Müdürlüğü'nde çalışmakta ve kütüphanecilik kursları düzenleyerek kütüphaneci yetiştirmektedir. Milli Kütüphane'yi kurmaya başlaması, 15 Nisan 1946'da Neşriyat Müdürlüğü'nde

⁹¹ Necmeddin Sefercioğlu, **Tanıdığım Ünlü Türkçüler**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005, s. 116.

⁹² Müjgan Cunbur, “Adnan Ötüken”, **Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1972, C. X, No: 114, s. 24.

düzenlediği bir törenle bir dolaba Mehmet Emin Yurdakul'un birkaç kitabını koymasıyla vuku bulmuştur.⁹³ Milli Kütüphane'nin çekirdeğini bu kitaplar teşkil etmiştir. Ötüken bu törenden sonra Neşriyat Müdürlüğü'ndeki görevinden ayrılıp iki derece daha az maaşlı bir göreve Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu Şefliği'ne başlamıştır. Yoğun çaba ve çalışmaları neticesinde 16 Ağustos 1948'de Ankara'da Milli Kütüphane'yi bir törenle açmıştır. 1950'de Milli Kütüphane Kanunu'nun çıkarılmasına, 1954'te yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerle işbirliğini sağlayacak olan Bibliyografya Enstitüsü'nün kurulmasına ön ayak olmuştur. 1964'te İstanbul Üniversitesi bünyesinde Türkiye'nin ikinci kütüphanecilik bölümünün kurulması ve Milli Kütüphane'nin genel müdürlük haline gelmesi de yine Ötüken'in gayretleriyle gerçekleşmiştir. Ötüken, binlerce eserlik özel/kişisel kütüphanesini de Milli Kütüphane'ye bağışlamıştır.⁹⁴

Adnan Ötüken 1964'te Türkiye'deki kütüphanelerin durumuyla ilgili yazdığı bir makalesinde, kütüphanelerin Batı kütüphaneleriyle kıyaslandığındaki yetersizliğinden, yetkili kişilerin kütüphanelere karşı olan bilinçsiz/cahilce tutumlarından yakınmaktadır.⁹⁵ Bu yıllarda kütüphanecilik alanındaki kurumsallaşma sürecinin tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Batı ile yapılan karşılaştırma ise, Batı'daki kütüphanecilik anlayışının model alındığının göstergesidir. Günümüzde de başlangıçtaki gibi milli kültür araştırmalarını mümkün kılmak, bu amaca ilişkin bütün eserleri ve belgeleri bir araya toplamak, bilim, sanat ve kültür araştırmalarını kolaylaştırmakla görevli olan Milli Kütüphane, 1955'te bünyesinde kurulan Bibliyografya Merkezi'nde Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası başta olmak üzere pek çok alanda bibliyografyaların, kütüphane kataloglarının hazırlanıp bastırıldığı yerdir.⁹⁶

---

⁹³ Müjgan Cunbur, "Adnan Ötüken", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Ed. Osman Horata v.d., C. III, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2009, s. 1348.

⁹⁴ A.e., s. 1349.

⁹⁵ Adnan Ötüken, "Türkiye'de Milli Eğitim ve İlim III- Kütüphanelerimiz ve Kütüphaneciliğimiz", **Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964, C. XII, No:20, s. 40-41.

⁹⁶ **Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun**, (Çevrimiçi)

<http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14236/milli--kutuphane-kurulusu-hakkinda-kanun.html>, 04.05.2013.

C.- ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİ

Osmanlı'nın Batıcılışma siyasetini benimsediği dönemden itibaren, Batıcılışmanın temel ayaklarından birisi olan Batılı eğitim sistemi ve kurumlarının Türkiye'ye entegre edilmesi çabaları hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu eğilim Osmanlı Batıcılışmasında kendisini Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye okullarıyla somutlaştırırken, Cumhuriyet döneminde siyaset, ekonomi, eğitim, kültür alanlarında gerçekleştirilen ve Batıcılışma çabasını yansıtan yenilikler, üniversite eğitimine Osmanlı Batıcılışması dönemindekinden daha farklı nitelikler eklemiştir. TBMM'nin açılışı, 1923'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi, 1924'te Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Yasası, 1925'te Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması Yasası, 1928'de Yeni Alfabenin Kabul Edilmesi Yasası, 1933'te Üniversite Reformu eğitim alanının temel belirleyicileri olmuştur. Eğitim alanında gerçekleşen yenilikler kütüphanecilik alanının da yeniden yapılandırılmasını doğurmuştur. Üniversite kütüphanelerinin modernleşmesi/kurumsallaşması, 1924 yılını takiben Osmanlı dönemi üniversite düzeyindeki öğretiminin bilgi ve belge birikimi olarak Darülfünun kütüphanelerinin tasfiyeye ve düzenlemelere tabi tutulması, yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nin kütüphanesinin biçimlendirilmesi ve 1933 yılındaki üniversite reformu sırasında alınan kararlara dayanmaktadır.

Türkiye'de üniversite kütüphanelerinin kuruluşunu 1863 yılında Darülfünun'un kütüphanesine dayandırmak kabaca değerlendirildiğinde mümkün olsa da 1863, 1869 ve 1874'teki Darülfünun kütüphaneleri Cumhuriyet kadrolarının ihtiyaç duyduğu/istediği anlamdaki Batılı/modern üniversite kütüphanesi sayılmamaktadır. Batılı/modern üniversite yapısının önemli bir kolunu oluşturan üniversite kütüphanelerinin kurulması Cumhuriyet'in ilanından sonra Darülfünun bünyesindeki merkez kütüphane kurulması ve fakülte kütüphanelerinin çeşitlenerek yeniden düzenlenmesi ile olacaktır. Açılan üniversite sayısının artmasına paralel olarak üniversite kütüphaneleri de artacaktır.

Türkiye'de üniversite kütüphanelerinin gelişimi ve kurumsallaşması toplumsal değişiklikler doğrultusunda biçimlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Darülfünun'daki kütüphanelerde bulunan elyazması ve basılı kitap

sayısı, kitapların hangi dilde oldukları ve kütüphanelerin yapısını belirleyen yeni dünya görüşüdür. Cumhuriyet'in ilanından sonra, henüz ayrı bir binada merkez kütüphane kurulmamışken, Darülfünun kütüphaneleri, Darülfünun'da merkez binadaki (Zeynep Hanım Konağı) genel kütüphane, Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin kütüphanesi ve fakülte, enstitü, seminer kütüphanelerinden oluşmaktadır.⁹⁷ Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde (Darülfünun Kütüphanesi henüz yeniden tasarlanmamışken) genel olarak Darülfünun bünyesinde bulunan yabancı dildeki basılı kitap sayısı, Türkçe eserlerden daha fazladır. Bunun sebebi, Batılılaşma dönemindeki eğitim sisteminin etkisi ve eğitimin Batıcılışmaya doğru yönelmesidir. 1923 yılı sonunda Fen Medresesi Kütüphanesi'nde 686'sı Türkçe, 1886'sı yabancı dilde yazılan eserler, 1922-1923 yılı sonunda Tıp Medresesi Kütüphanesi'nde 2675'i yabancı dilde, 389'i Türkçe kitap, 1923-1924 öğretim yılında Hukuk Medresesi Kütüphanesi'nde 2047'si Türkçe, 13612'si yabancı dilde kitaplar varken, Edebiyat Fakültesi'nin Edebiyat, Felsefe, Tarih ve Coğrafya şubelerinin kütüphanelerindeki toplam kitap sayısı 20833'tür.⁹⁸

Cumhuriyet öncesi dönemde, I. Dünya Savaşı sırasında (özellikle 1918'de) Darülfünun ve fakülte/bölüm kütüphanelerinde kütüphane kullanım kuralları, çalışma saatleri, kütüphaneye yeni eserler alınması ve kaynakların kataloglarının hazırlanması gibi birtakım düzenlemeler yapılmıştır.⁹⁹ 1923'te İstanbul Darülfünunu'nun rektörü olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Darülfünun'un sahip olduğu medrese/fakülte kütüphanelerinin yeniden düzenlenip tüm fakültelerin kütüphanelerinin birleştirilmesiyle zengin bir üniversite merkez kütüphanesi kurma düşüncesini¹⁰⁰ hayata geçirmiştir. İstanbul sahip olduğu ahşap yapılarıyla tarihinde pek çok tarihi veya kamu binalarının yanmasına sahne olmuştur. 1923'te Darülfünun'a bağlı Hukuk, Edebiyat, Fen Fakültelerinin kitapları Zeynep Hanım Konağı'nda, Tıp Fakültesi'ninkilerse Harbiye'deki taş binada bulunmaktadır. İ. H. Baltacıoğlu, özellikle Zeynep Hanım Konağı'nın ahşap olmasından ötürü yangın

⁹⁷ Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, İstanbul, Kitabevi, 1995, s. 152.

⁹⁸ **A.e.**, s. 78-84.

⁹⁹ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 2: Cumhuriyet Döneminde İstanbul Darülfünunu (1922-1933)**, C. II, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010, s. 291-297.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Hayatım**, Haz. Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya Yayınları, 1998, s. 265.

tehlikesi bulunmasının kitapların yanma tehlikesini doğurduğunu öngörmüş¹⁰¹ ve tüm fakülte kitaplarının merkezi bir kütüphanede toplanmasını arzulamıştır.¹⁰² Önemli yazma eserleri barındıran kütüphaneler için demirden bir kütüphane yapılması ile Darülfünun Kütüphaneleri'nin kurtuluşunun sağlanacağını belirtmiştir.¹⁰³ Darülfünun Merkez Kütüphanesi, Edebiyat, Hukuk, Fen Fakültelerinin kütüphanelerinin kitap koleksiyonunun birleştirilmesi, kimi özel kütüphanelerin satın alınması, Evkaf ve Şer'îye Vekaleti'nin kaldırılmasıyla bu vekaletle ait kitaplar Maarif Vekaleti kararıyla Darülfünun'a devredilmiştir.¹⁰⁴ Darülfünun'un fakültelerine ait kütüphanelerin tek merkezde toplanması Cumhuriyet döneminin siyasal tercihi/merkeziyetçi yaklaşımıyla örtüşmektedir.¹⁰⁵ 1924'te Medrese-t'ül Kuzat binasının (1981'den günümüze İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak hizmet veren bina) ahşap çatısı herhangi bir yangın tehlikesine karşı beton yapılarak Edebiyat, Hukuk, Fen Medreselerinin (fakülte) kütüphaneleri, bazı özel şahıs kütüphanelerine (Halis Efendi, Rıza Paşa, Sahip Molla'nın kütüphaneleri) ait kitapların satın alınması, Beyazıt Umumi Kütüphanesi'nde yıllarca sandıklar içinde kapalı halde duran kitaplar, İttihat ve Terakki Kütüphanesi'nin kitapları, Necip Asım gibi bazı müderrislerin kitaplarını bağışlamaları ve Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nden nakledilen eserlerin bir araya getirilmesiyle Darülfünun Merkez Kütüphanesi kurulmuştur.¹⁰⁶ Osmanlı dönemine ait kütüphane mirasının yeniden değerlendirme ve düzenlemelerden geçirilmesi söz konusuysa, 1924'te çıkan bir kararla Yıldız Sarayı'nda bulunan 35.000 ciltlik

¹⁰¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun öngörüsü gerçek olmuştur. Restorasyon kararı alınan Zeynep Hanım Konağı'nda 1942 yılında çıkan bir yangında konak yanmıştır. Restorasyon sırasında Edebiyat Fakültesi'nin kitaplarının Dolmabahçe Sarayı'nın Veliaht Dairesi'ne (bugünkü Resim ve Heykel Müzesi binası) yerleştirilmiş olması, kitapların yanarak yok olmasını engellemiştir. Kitapları henüz taşınmayan Fen Fakültesi kütüphanesi ise tamamen yok olmuştur. Yanan ahşap binanın yerine bugünkü İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi binası yapılmıştır. Semavi Eyice, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Tarihçesine Dair", **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1997, 3. Dizi, No: 4, 1993-1995, s. 2.

¹⁰² İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 283-284.

¹⁰³ **A.e.**, s. 265-266.

¹⁰⁴ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 2: Cumhuriyet Döneminde İstanbul Darülfünunu (1922-1933)**, s. 300'den naklen; **BCA**: Fon Kodu: 30.10.0.0/Yer No: 144.30.8.

¹⁰⁵ İstanbul Üniversitesi'ndeki fakülte, bölüm ve seminer kütüphanelerinin dağıtılması/kapatılması meselesi 2002 yılında yeniden gündeme gelmiş ve vahim sonuçlar doğurmuştur. Üniversitenin çeşitli bölümlerine ait kütüphaneler çeşitli gerekçeler öne sürülerek tek merkezde toplanmaya çalışılmış, bu sırada pek çok nadir eser yok olmuş veya kullanılamaz hale gelmiştir.

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 283.

yazma ve basılı eserlerin¹⁰⁷ yanında pek çok tarihi fotoğraf albümü de İstanbul Darülfünunu Umumi Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Bu devir Darülfünun Kütüphanesi'ni zenginleştirmişken, kişisel kitap bağışları, Avrupa'dan satın alınan eserler¹⁰⁸, Hakkı Paşa'nın Darülfünun'a getirilen 3998 adet kitabı¹⁰⁹ ile dermesi büyüyen bir üniversite kütüphanesi oluşturulmuştur.

Batılı bilim adamlarını davet edip Türkiye'deki eğitim sistemi ve kurumlarıyla ilgili izlenimleri ve tavsiyelerini alma ve bu yolla modern eğitim kurumları kurarak Batıcılışma hedefi 1930'lu yıllarda devam etmiştir. 1924'te Amerikalı bilim adamı (eğitim bilimcisi) John Dewey'nin ardından 1933 yılında İsviçreli bilim adamı Albert Malche Türkiye'nin davetiyle Darülfünun ile ilgili tetkiklerde bulunmak üzere Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Darülfünun'daki mevcut durumu ve ne yapılması gerektiğini açıkladığı bir rapor yazmıştır. Albert Malche'nin 1933 Üniversite Reformu'nun yapılmasında doğrudan etkisi vardır. Hazırladığı raporda İstanbul Darülfünunu kütüphanelerinin durumundan söz etmektedir. Burada kütüphanelerin öğrenciler için dışarı kitap ödünç vermelerinin mümkün kılınması, Tıp Fakültesi Kütüphanesi'nin fakirliği, Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'ndeki değerli kitaplar, yeni alfabe kitapların yoksunluğu ve bu kitapların arttırılması gerekliliği, çalışma saatlerinin arttırılması, fakülte kütüphanelerinin dağıtılmaması fakat pahalı eserlerin hem seminer kitaplıkları hem de merkez kütüphanede bulunmasının gereksizliği, kütüphane teşkilatının merkezileşmesi gibi konulara değinmektedir.¹¹⁰ Albert Malche'nin (1932) İstanbul Darülfünunu hakkında hazırladığı raporun hükümet tarafından incelenmesinin ardından İstanbul Darülfünunu kapatılıp pek çok hocası üniversite dışı edilmiştir.

---

¹⁰⁷ Ali Arslan, Abdurrahman Siler'in çalışmasından yararlanarak Yıldız Sarayı'ndan 7129 yazma ve 31319 basma kitabın Darülfünun'a nakledildiğini ifade etmektedir. Bkz.: Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 85'ten naklen; Abdurrahman Siler, "Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 195.

¹⁰⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. II, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 824.

¹⁰⁹ Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 85'ten naklen; Abdurrahman Siler, "Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 195.

¹¹⁰ Ernst Hirsch, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**, C. I, İstanbul, Ankara Üniversitesi, 1950, s. 251-253, 263-265.

Yeni kadrolarla İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Osmanlı mirasından vazgeçilmesinin üniversite ayağını oluşturan hareket 1933 yılındaki bu reformdur.

1933 Üniversite Reformu sonrasında Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle Batı'daki üniversite modeline uygun yeni üniversiteler kurma ve mevcut üniversite sistemini yeniden yapılandırma çabası söz konusudur. İstanbul Üniversitesi'nde merkez kütüphanenin yanı sıra fakülte ve enstitülerin bünyelerinde çeşitli kütüphaneler oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. İstanbul Üniversitesi'nin merkez kütüphanesinin dışında söz gelişi Edebiyat Fakültesi'nde Genel Kitaplık, Türkiyat Enstitüsü, Şarkiyat Enstitüsü, İslam Tetkikleri Enstitüsü, Tarih Araştırmaları Enstitüsü (1968), Arkeoloji, İngiliz, Fransız ve Alman Filolojileri, Sosyoloji, Psikoloji ve Pedagoji bölümlerinin kütüphaneleri Cumhuriyet döneminde kurulmuştur.¹¹¹ Bilim alanında ihtisaslaşmada 1930'lu yılların dünya konjonktürü etkilidir. Almanya'daki siyasi rejimden hoşnut olmayan bilim adamları İstanbul Üniversitesi bünyesine dahil olarak Türkiye'ye yeni bilim alanlarının girmesi ve kurumsallaşmasında etkili olmuşlardır. Böylece, Osmanlı Batılılaşma döneminde eğitimde hakim olan Fransız ekolünün yerini Alman ekolü alacaktır. Alman üniversite eğitim sistemiyle beraber gelen yeni bilim anlayışı, üniversite kütüphaneciliği anlayışını değiştirmiştir.

Darülfünun'da başlangıçtan beri kütüphane fikri söz konusu olmakla birlikte kütüphanelerin sistemli bir şekilde oluşturulmaya başlanmasında, çeşitli bölüm ve enstitülerde oluşturulan kütüphanelerin kuruluş aşamasında Alman hocaların çalışmaları etkilidir. Edebiyat Fakültesi'nde genel bir kütüphane kurulması ve İstanbul Üniversitesi'nde Kütüphanecilik bölümünün kurulması da Köln Üniversitesi'nden emekli olan R. Juchhoff'un 1964'te Edebiyat Fakültesi'nde çalışmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir.¹¹² Cumhuriyet döneminde Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi kütüphanesini düzenlenmesi sırasında Tarih, Coğrafya ve Türk Dili-Edebiyatı bölümlerine dağıtılan fakülte kütüphanesi, 1933'ten sonra fakültede

¹¹¹ M. Münir Aktepe, "Cumhuriyet Devrinde Kurulan Kitaplıklar: Tarih Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi ve Burada Bulunan Belgelerle Yazma Eserler", **Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981, s. 186-187.

¹¹² Jale Baysal, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nün Yirmi Yıllık Tarihçesi 1964-1984", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları**, No: 1, 1987, s. 6-7.

açılan yeni bölümlerin kendi kütüphanelerini oluşturmaya başlamasıyla seminer kütüphaneleri meydana gelmiştir.¹¹³ Seminer kütüphanelerinin ilk kez 1810'da Berlin Üniversitesi'ndeki seminer derslerine kaynaklık edecek kütüphane ihtiyacına yönelik olarak kurulması, daha önce sadece ders anlatılan yer olan üniversitede, bilimsel metinlerle doğrudan ilişki kurarak tartışmaya dayalı seminer derslerinin başlatılması ile ortaya çıktığına¹¹⁴ bakılırsa Osmanlı'nın son döneminde (mütareke yılları öncesinde) kurulan darülmesai kütüphaneleri ve 1933 Türkiye'sinde oluşturulan seminer kütüphanelerinin de Alman hocaların etkisiyle Alman ekolüne uygun biçimde tesis edildiği anlaşılmaktadır. 1933'e gelindiğinde, 1924'te kurulmuş olan Türkiyat Enstitüsü'nün 10.000'den fazla kitaba sahip kütüphanesi, 1929'da kurulan Tarih Enstitüsü'nün kendi kütüphanesi, (1915-1916'da kurulan) Coğrafya Darülmesai'sinin 4000 ciltlik bir kütüphanesi vardır.¹¹⁵ I. Dünya savaşı yıllarında Türkiye'ye gelen Alman hocalara tahsis edilen yerlerde hocalar tarafından oluşturulan kütüphaneler, Edebiyat Fakültesi'nin kütüphanelerinin nüvesini teşkil etmiştir. Bu konuda Mustafa Selçuk'un arşiv belgelerine dayanarak ortaya koyduğu bilgiler aydınlatıcıdır. Buna göre, Darülfünun'da coğrafya dersleri vermek üzere Türkiye'ye gelmiş olan Alman hoca Erich Obst tarafından kurulan Coğrafya Darülmesai Kütüphanesi'nde Almanya'dan getirilen harita, kitap, dergi ve ders aletler vardır. Obst'un coğrafya alanında tez yapan Türk öğrencilerin çalışmalarının bir nüshasının darülmesai kütüphanesine verilmesini talep etmiştir. Almanya'dan coğrafyayla ilgili süreli yayınların tam koleksiyonlarını, yeni çıkan eserleri ve haritaları nezarete sipariş ettirmiştir. Obst'un üç yıllık çabaları neticesinde Coğrafya Darülmesai'nde oluşan zengin kütüphaneye yine onun isteğiyle, çeşitli nezaretlerde bulunan haritaların birer nüshası gönderilmiştir.¹¹⁶ Maarif Nezareti Divanyolu'nda bir konak kiralayarak buraya yerleştirdiği Alman hocaların kendi darülmesailerini kurmalarını istemiştir. Darülfünun Edebiyat Fakültesi Tarih Darülmesai bu şekilde

¹¹³ Semavi Eyice, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Tarihçesine Dair", **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1997, 3. Dizi, No: 4, 1993-1995, s. 1.

¹¹⁴ Jale Baysal, **Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş**, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1991, s. 46.

¹¹⁵ Ali İhsan Gencer, Ali Arslan, **İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2004, s. 36, s. 41.

¹¹⁶ Mustafa Selçuk, **İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s. 181-184.

oluşturulmuştur. Konaktaki hocalardan Mordtmann, kendisine ayrılan odalardan birini kütüphane olarak kullanmıştır. Mordtmann, 1916'da yazdığı raporda kütüphanesine alınmasını istediği eserler olarak, Doğu dillerinde yazılmış Osmanlı, Arap ve genel edebiyat tarihleri, İslam milletleri tarihleri ve özellikle Osmanlı Tarihi'ne dair Avrupa'da yayımlanmış eserler, Tarih-i Umumi, Usul-ı Tarih, kitabete dair eserler, yazmalar, şark katalogları, Takvim-i Vekayi, İlm-i Meskûkât, coğrafya tarihi, İslam sanatları tarihi, İslam dinine ait eserler ve mecmualar, Osmanlı ve İslam tarihi üzerine Fransızca, Almanca ve İngilizce eserlerden bahsetmiştir. Mordtmann'ın talep ettiği bazı Türkçe ve yabancı dildeki eserlerin ve nadir eserlerin İstanbul'daki sahaflardan temin edildiği belirtilmektedir.¹¹⁷ 1915'te Darülfünun'a gelen Alman hocalar, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine uygun olarak Türkiye'den ayrılmışlardır.¹¹⁸ Alman hocaların ülkeden ayrılmalarının ardından darülmesaiilerin kapatılmasıyla, Alman müderrislerin çabalarıyla oluşturulan darülmesai kütüphaneleri Edebiyat Fakültesi'ne taşınmıştır. Çoğu yabancı dilde basılmış ve nadir eserlerden oluşan kütüphanenin düzenlenmesi kitapların muhafaza edilmesi ve kataloglanmasında kütüphane memurları yetersiz kalmıştır. Alman hocaların yardımcıları ve üniversite bölüm hocaları bu konuda çaba göstermişlerdir.¹¹⁹ 1923-1924 yılı *İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi*'nde tarih ve coğrafya kitaplarının Edebiyat Fakültesi'nin birinci katındaki tarih ve coğrafya kütüphanelerinde, edebiyat ve felsefe kitaplarının üçüncü kattaki asıl kütüphanede toplandığı ifade edilmektedir.¹²⁰ Buradan, bu dönemden sonra Edebiyat Fakültesi'nin çeşitli bölümlerinde bulunan bölüm kütüphaneleriyle birlikte, genel bir kütüphaneye de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Hariciye Vekaleti öğretim üyesi ihtiyacını Fransa'ya bildirmekte, Fransız Dışişleri Bakanlığı da çoğunlukla doktora ve akademik geçmişi olmayan genç öğretmen ve bilim adamlarını Türkiye'ye göndermektedir. Fransa'dan gelen kişiler Darülfünun'da görev yapmışlardır. Böylece

---

¹¹⁷ A.e., s. 191-193.

¹¹⁸ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 2: Cumhuriyet Döneminde İstanbul Darülfünunu (1922-1933)*, s. 131.

¹¹⁹ Mustafa Selçuk, a.g.e., s. 246-247.

¹²⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, C. II, s. 830'den naklen; *İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi 1339-1340*, İstanbul, 1339, s. 82-83.

Darülfünun'daki 1915-1918 yılları arasındaki Alman eğitim sistemi, 1926-1933 döneminde yoğun olarak Fransız eğitim sistemine bırakmıştır.¹²¹ Bu durum Darülfünun'da bulunan kütüphaneleri içerik ve yapı bakımından etkilemiştir. Eldeki bilgilerden anlaşıldığı üzere, Mütareke öncesi Almanya'dan gelen hocaların kütüphane oluşturmaya verdikleri önem ve darülmesailerde kütüphane oluşturmaya benzer bir çabayı Cumhuriyet döneminde gelen Fransız hocalarda pek göremiyoruz. Bunun sebeplerinden biri, I. Dünya Savaşı sırasında Darülfünun'da yeni kütüphaneler kuran ve buraları zenginleştiren Alman hocaların kitap birikiminden, Cumhuriyet döneminde gelen Fransız hocaların yararlanmış olmaları olabilir. Kütüphaneler açısından bakıldığında, çoğu 1933'e kadar Darülfünun'da çalışan Fransız hocaların Darülfünun'da Alman hocalar kadar etkili olmadıkları görülmektedir. Bu doğrultuda kütüphane oluşturmak veya mevcut kütüphaneleri zenginleştirmek için özel bir gayret göstermemiş olmaları mümkündür. Bunların yanı sıra, farklı yıllarda yurtdışından İstanbul Darülfünunu'na (İstanbul Üniversitesi) gelen kişilerin buradaki kitap zenginliğinden yararlanarak darülmesailerinde ya da evlerinde kendi özel/kişisel kütüphanelerini oluşturdukları görülmektedir. Cumhuriyet döneminde Darülfünun'a gelen tek Alman hoca olan Oskar Rescher (1937'de Türk uyruğuna geçerek Osman Neşer olmuştur), Boğaziçi'ndeki evinde Arapça ve Farsça yazma ve basmalardan oluşan zengin bir kütüphaneye sahiptir. Bu özel/kişisel kütüphanenin bir kısmı Almanya'daki Berlin Staatbibliothek'te, bir kısmı ABD'deki Yale Üniversitesi'ndedir. Türkçe, Arapça ve Farsça basma kitaplardan oluşan zengin koleksiyonu ise Almanya'daki Ruhr Üniversitesi tarafından satın alınmıştır.¹²²

Edebiyat Fakültesi olarak kullanılan Zeynep Hanım Konağı'nın restorasyon sırasında yanmasından sonra (1942) Sedat Hakkı Eldem tarafından tasarlanan Fen-Edebiyat Fakültesi yapısında büyük bir fakülte genel kütüphanesi yapılmıştır. Bu kütüphane uzun bir süre işlevlendirilmemiştir. Bunun nedeni, daha önceden Edebiyat Fakültesi'nin genel bir kütüphanesinin bulunmaması, dolayısıyla bu kütüphaneye konulacak kitapların hazır olmamasıdır. (1933 Üniversite Reformu öncesi İstanbul

---

¹²¹ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 2: Cumhuriyet Döneminde İstanbul Darülfünunu (1922-1933)**, s. 132-134.

¹²² A.e., s. 143.

Darülfünunu Fen, Edebiyat, Hukuk Fakültelerine ait kitaplar Zeynep Hanım Konağı binasındadır. Fakültenin kendine ait genel bir kütüphanesi yoktur.) Bu dönemde fakültede sadece bölümlerin kendi seminer kütüphaneleri vardır. Fen-Edebiyat Fakültesi'nin yeni binasının inşası devam ederken fakülte bölümleri bir süreliğine Sultan Abdülmecit'in kızlarından birinin sahil sarayına taşınmıştır. Bölümlere ait kitaplar da sahil sarayındaki odalara ve bodruma yerleştirilmiştir. 1950'de henüz tamamlanmayan yeni binaya taşınıldığında başta bölümlerin kitaplarını koyacak yerler yoktur. Daha sonra camlı dolaplar yaptırılmış ve bölümlere ait kitaplar bu dolaplara yerleştirilmiştir. Fakülteye bağış olarak kabul edilmiş pek çok değerli eser (Ruşen Eşref Ünaydın, eski Moskova elçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Muammer Eroğlu, Msg. Molla, Behçet Cemal, Nazmi Rükün, Suat Baydur'un kütüphanelerine ait kitaplar buradadır)¹²³ işçilerin çalıştığı alanda açık sandıklarda kullanılamaz halde dururken fakülte genel kütüphanesinin boş kalması ve depo gibi kullanılması üzerine duyarlı fakülte hocalarının da girişimiyle Macit Gökberk başkanlığında her ay toplanan kütüphane komisyonu kurulmuştur. Bu dönemden sonra Edebiyat Fakültesi'nin genel kütüphanesi yeni satın almalar, bağışlar ve eserlerin kataloglanması-sınıflanması ile ilgili yapılan düzenlemelerle 1982 yılına kadar gelişmiştir.¹²⁴ Öte yandan, Türkiye'deki kütüphanelere ve bilgi mirasına sahip çıkma konusundaki sorunlar üniversite kütüphanelerini de etkilemiştir. Öyle ki, başlangıçta Coğrafya Darülmesai olarak gelişmeye başlayıp daha sonra Coğrafya Enstitüsü'ne dönüşen, 1935 yılına kadar üniversite bünyesindeki tek coğrafya bölümü konumunu korumuş oluşumun kütüphanesindeki çok değerli, nadir kitap ve süreli yayınlarının çeşitli sebeplerden dolayı 1990'lı yıllarda piyasada satıldığı belirtilmektedir.¹²⁵

Nüvesini Osmanlı saray/devlet kütüphanelerinden, özel kütüphanelerden alan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 1981 yılına kadar Medrese-t'ül Kuzat binasında hizmet vermiştir. Bu dönemden sonra üniversite kütüphanesinin bünyesindeki nadir eserler Medrese-t'ül Kuzat binasında bırakılmış, dermenin diğer kısmı yeni kütüphane binasına taşınmıştır. Fehmi Ethem Karatay'ın İstanbul

¹²³ Semavi Eyice, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Tarihçesine Dair", **a.g.e.**, s. 4.

¹²⁴ **A.e.**, s. 2-8.

¹²⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. II, s. 585.

Üniversitesi Merkez Kütüphanesi yöneticiliğini yaptığı 1953 yılına kadar ilk fiş katalog uygulaması ve Dewey Onlu Sınıflama Sistemi'ni (DOS) kullanılmaya başlanması gibi gelişmeler yaşanmıştır. 1953 yılından sonra Yıldız Sarayı Kütüphanesi ve daha sonra İstanbul Darülfünunu'nda kütüphanecilik yapmış olan Sabri Kalkandelen'in oğlu Nurettin Kalkandelen, 1971 yılına kadar kütüphanenin yönetimini üstlenmiştir. Bu dönemde kütüphanedeki kitapların yerleştirme düzeninin bozulduğu, yazma eserlerin gelişigüzel yerlere atıldığı ve kütüphanenin kitap deposu haline gelerek işlevini yitirdiği kendisinden sonra gelen kütüphane müdürü tarafından ifade edilmiştir.¹²⁶

Türkiye'de kütüphaneciliğin kurumsallaşmasındaki temel gelişmelerden biri de kütüphaneciliğin profesyonel bir meslek haline gelmesidir. 1952'ye kadar İstanbul Üniversitesi'nde kurs düzeyinde verilen kütüphanecilik meslek eğitimi, 1954'te Ankara Üniversitesi bünyesinde üniversite kürsüsü statüsüne kavuşmuştur. 1964'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Kütüphanecilik Bölümü kurularak kütüphanecilik profesyonel bir meslek haline getirilmiştir. Bu gelişmelerde Alman ve Amerikan bilim adamlarının etkisi bulunmaktadır. 1924'te¹²⁷ Fransa'ya (Paris) kütüphanecilik eğitimi almak üzere Maarif Vekaleti tarafından gönderilen Fehmi Ethem Karatay, Paris'te Amerikalılar tarafından kurulan kütüphanecilik okulunda eğitim almış, Amerika ve Avrupa kütüphanelerinden etkilenmiştir.¹²⁸ Fehmi Ethem Karatay Türkiye'ye dönüşünün akabinde (1925) İstanbul Darülfünunu Merkez Kütüphanesi'nin başına geçerek kütüphanedeki kitapların kataloglarının düzenlenmesi ve Avrupa'daki yeni yayınlara abone olunmasıyla ilgilenmiştir.¹²⁹ 1925 yılında, Paris'te öğrendiği modern kütüphanecilik bilgilerini aktarmak üzere Türkiye'deki ilk kütüphanecilik kursunu İstanbul'da açmıştır.¹³⁰ Türkiye'deki modern kütüphaneciliğin Batı orijinli kurumsallaşmasının bir ayağını kütüphaneciliğin meslek haline gelme sürecinde görüyoruz. Kütüphaneciliğin

---

¹²⁶ Leman Şenalp, **İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi: Başlangıcından Günümüze**, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1998, s. 21-22.

¹²⁷ A.e., s. 15.

¹²⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. II, s. 825-826.

¹²⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı**, C. II, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 825.

¹³⁰ Leman Şenalp, **a.g.e.**, s. 16-17.

kurumsallaşmasındaki Batı etkisini yeni ortaya çıkan kütüphane türlerinde ve var olan kütüphane türlerinde olduğu gibi üniversite kütüphanelerinin gelişimi sürecinde, Fransa ve Almanya'ya kütüphanecilik eğitimi almaya gönderilen öğrencilerin yurtdışındaki kütüphanelerdeki izlenim ve eğitimleri doğrultusunda Türkiye'deki kütüphanelere yön verme çabasında da tespit etmek mümkündür. Kütüphanecilik bilimi ve tekniği Batı'dan aktarılan/alınan yöntemler ve tavsiyeler ile uygulanmıştır. Yeni Türkiye bir taraftan eğitim, yaşam, kültür düzey ve pratiklerini Batı'ya entegre olma biçiminde düzenlerken, bir taraftan da mevcut kütüphane ve arşivlerdeki belge ve eserlerin tanzimi, tasfiyesi, kataloglanması, bunların halkın hizmetine sunulması toplumdaki geneline yayılması ile gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

1950'li yıllardan itibaren dünya konjonktürünün ve Türkiye'deki siyasal ortamın renk değiştirmesi, 1930'lu yılların milliyetçi-ulusçu akımların yerine liberalizmin gündeme gelmesiyle kütüphanecilik alanında bu etkiye paralel değişiklikler yaşanmıştır. 1954'te Ankara Üniversitesi'nde kurulan ilk kütüphanecilik bölümünün (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Enstitüsü) eğitim ve öğretim programında Amerikan etkisi söz konusudur. Türker Acaroğlu 1964 yılında Kütüphane Haftası dolayısıyla yaptığı konuşmasında, kütüphaneleri organizasyon ve personel açısından yetersiz bulunduğunu belirterek, 1954'ten beri Ankara Üniversitesi'nde yüksek dereceli kütüphaneci yetiştiren Kütüphanecilik Enstitüsü'nün Amerikan vakıflarıyla Amerikan sistemine ve ihtiyacına göre kurulmuş, kürsü profesörü ve müdürü halen Amerikalı olan bir kurum olduğundan yakınmaktadır. Bu kurumun Türkiye gerçeklerinden epeyce uzaklaşmış olduğunu ifade ederek 1960'lı yılların kütüphanecilik anlayışındaki Amerikan hakimiyetini eleştirmektedir.¹³¹ Acaroğlu'nun ifadeleri 1960'lı yıllardaki kütüphanecilik alanındaki mevcut eğilimi belirtmesi bakımından önemlidir. Bu durum Türkiye'de bilginin örgütlenme biçiminin ABD tekeline indirgenmeye başlamasının hissedilmesinden duyulan rahatsızlığın ilk belirtilerinden sayılabilir.

Türkiye'de kütüphanecilik alanının kurumsallaşmasında Amerikan etkisini, çeşitli girişimlerde görmek mümkündür. Osmanlı döneminde kullanılan sınıflama ve

---

¹³¹ Türker Acaroğlu, "Kütüphane Haftası Dolayısıyla İstanbul'da Yapılan Konuşma", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XIII, No: 3-4, s. 39.

kataloglama sistemi belli bir sistematik izlememektedir. Eserler genellikle konusal olarak kabaca sınıflandırılmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise kütüphanelerde uluslararası kataloglama kuralları ve sınıflama sistemlerinin uygulanmaya başlaması söz konusudur. Bu yolda 1962 yılında Amerikan Ford Vakfı'nın desteği ile Dewey Onlu Sınıflama sisteminin (DOS) Türkçe çevirisi yayınlanmıştır.¹³² Amerikan kütüphaneci Melvil Dewey tarafından oluşturulan Dewey Onlu Sınıflama Sistemi, Batı bilimi, değerleri, tarihi, uygarlık ve kültürüne uygun olarak biçimlendirilmiştir. Bu sınıflama sisteminin özellikle İslamiyet ile ilgili kısmının yetersiz veya hatalı olduğu çeşitli çalışmalarda dile getirilmektedir.¹³³ DOS, Türkiye'de Cumhuriyet döneminden itibaren sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1950 sonrası dönemde Türkiye'de pek çok alanda başta Amerika olmak üzere çeşitli ülkelerden verilen fonlar, yardımlar ile birtakım yenilikler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1954-1955 ders yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Kütüphanecilik Enstitüsü, 1964-1965 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kütüphanecilik bölümlerinin açılması da Amerikan Ford Vakfı'nın eğitim ve para yardımıyla gerçekleşmiştir.¹³⁴ Yardımı yapan ve alan tarafların kendi açılarından belli çıkarları vardır. Türkiye modernleşme yolunda ilerleme kaydetme ve gelişmiş bir ülke olma yolunda gerekli kurumsallaşmayı sağlamak için dış yardımlara olumlu yaklaşmışken, Batı'nın Türkiye'ye verdiği yardımların nedenlerinden biri Türkiye siyasetinde etkili olma, böylece dünya egemenlik sisteminde kendi üstünlüğünü koruma ve bir anlamda Türkiye'yi kendisine bağımlı hale getirme düşüncesidir. Öte yandan kütüphanecilik alanına uluslararası standartlar getirilmesi, yabancı yardım fonları gibi yeniliklerle Türkiye'deki kütüphanecilik Batı endeksli işler hale gelmektedir. Bu durumun kurumsallaşması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.

1980 ile birlikte başlayan dönem tüm dünya için yeni siyaset, ekonomi, kültür değişmelerinin yaşandığı dönemektir. Türkiye'de 1980 yılında gerçekleşen birtakım toplumsal değişmeler ve yeni siyasi tercih eğitim, kültür ve kütüphanelerle ilgili yeni

---

¹³² Jale Baysal, "Cumhuriyet Döneminde Türk Kütüphaneciliğinin Gelişmesi", **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973, s. 107.

¹³³ Bu çalışmalardan biri için Bkz.: Fahriye Gündoğdu, "Dewey Onlu Sınıflandırması ve İslam Literatürünün Sınıflandırma Sorunları", **Türk Kütüphaneciliği**, C. VII, No:1, 1993, s. 21-32.

¹³⁴ Jale Baysal, "Cumhuriyet Döneminde Türk Kütüphaneciliğinin Gelişmesi", **a.g.e.**, s. 110.

uygulamaların doğmasına yol açmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi döneminden sonra çıkarılan yasalarla eğitim alanı yeniden yapılandırılmıştır. 1982’de kurulan Yüksek Öğretim Kurulu üniversitelerin siyasi çekişmelerden uzak, Kemalist ideoloji yolunda tek tipleştirilmesi yönünde atılmış bir adımdır. Yüksek Öğretim Kurulu, üniversitelerin kütüphanelerine alınacak kitaplarla ilgili işlemlerin tek merkezden yürütülmesini karara bağlamıştır. Bu durum fakültelerdeki genel kitaplıklar ve seminer kitaplıklarının gelişiminin yavaşlamasına neden olmuştur. Önceden alınan süreli yayınlar düzenli olarak alınamamaya başlanmış, kütüphanedeki personel sayısı azalmış ve fakülte kütüphane komisyonu aktifliğini yitirmiştir.¹³⁵ Satın almaların merkezi olarak gerçekleştirilmesi fakültelerin merkez kütüphanelerini bile zayıflatırken, daha küçük çaptaki seminer kütüphanelerinin bu durumdan daha olumsuz olarak etkilendiğini söyleyebiliriz. 1980’den sonra uygulanan yeni kararlar fakülte ve seminer kütüphanelerinin yeni yayınlar satın alması güçleşmiştir. 1980 sonrası dünyada bilgi teknolojilerinin gelişmesi, kütüphanecilikte bilgisayar sistemine geçişi gündeme getirmiştir. Değişen bilgi sistemleri 2002 yılına gelindiğinde tüm bilgi hizmetlerine dair alanların (kütüphane, arşiv, enformasyon ve dokümantasyon) Bilgi ve Belge Yönetimi adı altında birleştirilmesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin 16 bölümüne ait seminer kütüphanelerinin kapatılmasının gerekçeleri arasında sunulmuştur.

Cumhuriyet döneminde Osmanlı kütüphanelerinin yeniden düzenlenmesi ve konumlandırılması, devletin dayanaklarını oluşturan kurumların kütüphanelerin kurulmasının dışında yeni siyasete uygun halk kütüphaneleri de kurulmuştur. Topluma yeni bir kimlik kazandırmaya yönelik çeşitli girişimlerin gerçekleştiği bu dönemde ortaya çıkan halk kütüphanelerinin dışında oluşturulan birtakım kişisel/özel kütüphaneler de bilginin korunması ve sürekliliğinde önemli olmaktadır.

---

¹³⁵ Semavi Eyice, “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Tarihçesine Dair”, **a.g.e.**, s. 8.

D.- HALK KÜTÜPHANELERİ, KİŞİSEL/ÖZEL KÜTÜPHANELER

1. Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Millet/Din Kütüphanelerinin Dönüşümü

1923 sonrası Türkiye’deki eski eserlerin, yazmaların tasnifi, sınıflandırılması ve kataloglanmasında uluslararası standartlara uygun hale getirilme çalışmaları yoğunlaşmıştır. Cumhuriyet döneminde Osmanlı bilgi birikiminin bir kısmı tasfiye edilmiş, bir yandan da saklanması gerekli bulunan yazmalar ve basılı eserler belli merkezlerde toplanmıştır. Türkiye kütüphanecilik anlayışının kopuş ve süreklilik temelinde kurumsallaşan yapısının bir yönü, Osmanlı döneminden kalan yazma eserlerin Cumhuriyet döneminde yeniden sınıflamaya tabi tutulması ve toplu katalog hazırlama çalışmalarının başlamasıdır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yeniliklere paralel olarak Osmanlı döneminin millet/din kütüphaneleri olarak vakıf kütüphanelerinin eserleri Süleymaniye¹³⁶, Millet ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde toplanmış, sınıflandırılmış ve kataloglanmıştır. Yazmaların kataloglanması ilk kez

¹³⁶ Osmanlı bilgi mirasının toplandığı en zengin merkezlerden biri 117 adet Osmanlı vakıf kütüphanesi dermesini içeren Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’dir. Süleymaniye Kütüphanesi’nin temelleri Süleymaniye Külliyesi içindeki Süleymaniye Camii ibadete açıldıktan birkaç sene sonra Topkapı Sarayı’ndan getirilen kitaplarla kurulan Süleymaniye Camii Kütüphanesi’ne dayanmaktadır. 1914 sonrası 15 vakıf kütüphanesinin eserleri geçici olarak Yavuz Selim’deki bir medreseye, daha sonra külliyeinin sani (ikinci) medresesine taşınca kütüphane 1918 yılında Süleymaniye Umumi Kütüphanesi adını alarak açılmıştır. 1925’te Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması Yasası çıkarılınca eski eser barındıran pek çok cami, medrese, tekke ve türbe kütüphanesinin dermesi de Süleymaniye’ye taşınmıştır. Böylece külliyeindeki kütüphanenin gelişimi başlamıştır. 1927’den sonra külliyeindeki birinci medrese ve çocuk kütüphanesi olarak kullanılmak üzere birinci medreseye bitişik Sıbyan Mektebi de Süleymaniye Kütüphanesi’ne dahil edilmiştir. 1950-1956 yılları arasında birinci ve ikinci medrese binalarına bitişik olan evler Süleymaniye Kütüphanesi yapılarına katılmıştır. 1961 yılında düzenlenen *Kütüphaneler Komitesi Raporu*’ndaki belirtilen hususlar kabul edilip kararlaştırılınca Süleymaniye Umumi Kütüphanesi İstanbul’daki yazma eserlerin merkezi olarak belirlenmiş adı Süleymaniye Kütüphanesi olarak düzenlenmiştir. 2003 yılından beri Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi olarak adlandırılan ve pek çok vakıf kütüphanesi dermesini içeren kütüphane Atıf Efendi Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi ve Köprülü Kütüphanesi’nin idari merkezi haline getirilmiştir. Günümüzde Süleymaniye Külliyesi’nin birinci, ikinci medreseleri, Sıbyan Mektebi, birinci medresenin arkasındaki Zarifi Konağı Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’ni teşkil etmektedir. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nin mekan sorununa çözüm olması için külliyeinin çeşitli yapılarının kütüphaneye dahil edilmesine devam edilmektedir. Günümüzde külliyeinin Darüşşifası ve doğum evi olarak kullanılan kısmının (Süleymaniye Doğumevi) kütüphaneye eklenmesi gündemdedir. Hülya Dilek Kayaoglu, *Libraries of İstanbul Kütüphaneleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi; İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010, s. 141-143.

1927 yılında gündeme getirilmiş, 1978 yılında Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu projesi uygulamaya konulmuştur.¹³⁷ Osmanlı geleneksel millet/din kütüphanelerinin Cumhuriyet döneminde belli merkezlerde toplanarak halka sunulmasının farklı sebepleri vardır. Osmanlı dönemindeki devlet-toplum ikiliği dünyadaki yeni anlayışa bağlı olarak devlet-toplum özdeşliğine çekilmeye çalışılmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başları ABD'nin dünya üzerindeki etki alanını genişletmeye başladığı dönemdir. Anglo-Amerikan demokrasi anlayışının nüfuzunu arttırdığı bu yüzyılda bu anlayışın etkisiyle yeni bir kütüphane türü olarak halk kütüphaneleri ortaya çıkmış ve tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır.¹³⁸ Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki kütüphanelerin modern bir hale getirilmesi için kütüphanecilik alanında gelişme kaydetmiş ülkeler örnek alınmıştır. Demokrasi düşüncesinde temel aktörlerden biri sayılan halkın gelişim ve değişime ortak edilmesi anlayışının baskın olduğu Amerika'da halkın kütüphanelerden yararlanmasını sağlayan çaba Türkiye'de de meydana gelmiştir. Bu fikri benimseyen pek çok devlet ileri gelenleri ve aydınlar bu yönde çalışmalar yapmışlardır. M. Zekeriya Sertel'in 1938 yılında *Tan Gazetesi*'nde çıkan bir yazısı Türkiye'deki bu eğilimin örneğidir. Sertel, yalnız aydınlar için değil halk için de kütüphaneye ihtiyaç olduğunu, Avrupa'daki kütüphanelerin aydınların ihtiyaçlarına göre şekillenmiş olmasına rağmen, Amerika'daki genel kütüphanelerin aynı zamanda halkın okuma ihtiyacını tatmin edecek şekilde düzenlendiğini (yani Amerika kütüphanecilik sistemini örnek almak gerektiğini), Amerika'da kütüphanelerin halkın kendisine gelmesini beklemediğini, halkın evine kadar gittiğini, Türkiye'de de İstanbul ve Ankara'da bu niteliklerde büyük ve zengin iki büyük milli kütüphane kurulması gerektiğini ifade ederek zengin bir milli kütüphanesi olmayan milletin kültür hayatına henüz girmemiş demek olduğunu belirtir.¹³⁹ Türkiye'de milli kütüphane ve halk kütüphanelerinin henüz kurulmadığı ve yasalara dayandırılmadığı dönemlerde bu iki tür kütüphanenin zaman zaman aynı şeylermiş gibi anlatıldığı veya birbirine karıştırıldığı görülmektedir.

¹³⁷ Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphanecilik Tarihine Giriş*, s. 58.

¹³⁸ A.e., s. 46.

¹³⁹ Özer Soysal, "Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz: 1923'ten 1963'e", *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987, No: 1, s. 63'ten naklen; M. Zekeriya Sertel, *Tan*, 13 Temmuz 1938, s. 5.

Dünyada meydana gelen gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni kütüphane türlerinin Batılılaşma ve Cumhuriyet dönemlerinde farklı örnekleri bulunmaktadır. Osmanlı toplum yapısı ve siyaset anlayışı kütüphane türlerini ve kütüphanecilik anlayışını belirlemiştir. Devlet-toplum ya da yöneten-yönetilen ikiliği çerçevesinde belirlenen anlayışın yerine “halk için halka rağmen” düsturuyla hareket eden Cumhuriyet kadroları, Batıcılışmayı sadece yönetim kadrolarının Batıcılışması olarak görmemiş, halkı modernleştirme yoluyla (toplum kimliği düzeyindeki değişimle) topyekün Batıcılışmanın mümkün kılınabileceğini düşünmüştür. Model alınan Amerika ve Avrupa ülkelerinde geçmişte yaşanan sınıf hareketleri/çatışmaları, halkın bizzat başkaldırısı ve etkinliğiyle ortaya çıkmış, bu durum modern dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Türkiye’de buna benzer (toplumun kendisinden doğan) bir modernleşme serüveni bulunmamaktadır. Ancak Batı’da halk devrimleri sonucu ortaya çıkan modern toplum düzeni Cumhuriyet dönemi siyasetini belirleyen kadrolar için örnek olmuştur. Yeni Türkiye’nin Batıcılışması/modernleşmesi için toplum kimliğinin değiştirilmesi, bunun gerçekleştirilebilmesi için ise halka/topluma yönelik bir dizi yenilikler ve halkın modernleştirilme yönünde kanalize edilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Amerika’da ortaya çıkmış olan halk kütüphaneleri türü Batılılaşma döneminden itibaren Türkiye’de de çeşitli şekilleriyle tezahür etmiştir.

Geleneksel Osmanlı millet/din kütüphanelerinin belli merkezlerde toplanıp, yeniden sınıflandırılıp bir anlamda tasfiye edilmesinde Cumhuriyet dönemi devrimlerinin bilhassa Dil Devrimi ve Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun etkisi bulunmaktadır. Kütüphanecilik alanını en fazla etkileyen yeniliklerden biri kuşkusuz yeni alfabenin kabulüdür. Arap alfabesinden vazgeçilip Latin alfabesinin kabul edilmesi, basit bir modernleşme atılımı, çağa ayak uydurma olarak görülmemelidir. Bu değişiklik Türk tarihinde ilk de değildir. Arap alfabesinin kullanılması Türk toplumunun Yakın Doğu’ya gelişi, İslam dünyasına katılımı sırasında gerçekleşmiştir. Bu değişiklik bir yandan Orta Asya mirasına sırt çevirmek anlamına gelirken, diğer yandan Türklerin Yakın Doğu uygarlık alanına

uyum sağlayarak Türk tarihinde çok önemli bir kazanç sağlamasına izin vermiştir.¹⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin Doğu uygarlık geçmişini sahiplenerek yeni/özgün bir imparatorluk düzeni ve kültürü yaratması bu şekilde mümkün olmuştur. Arap alfabesinin benimsenmesi, Doğu uygarlık geçmişine/kültürüne de sahip çıkmayı ve Doğu'nun savunucusu/sözcüsü olmayı olanaklı kılmıştır. Bu etkiyi geleneksel Osmanlı dönemi kütüphanelerini teşkil eden Doğu uygarlık mirasını sahiplenerek zenginleşen kütüphanelerdeki kitapların gerek içerik (siyasetname, şehname vs. gibi türlerde Doğu uygarlık mirasını ihtiva eden, Doğu geleneğine ait eserler) gerekse kitap sanatlarından (Doğu uygarlık alanına ait olan ve Osmanlı'nın bu mirası sahiplenerek -çeşitli Doğu toplumlarından Osmanlı sarayına getirilen sanatçılar ve eserler ile- kendine özgü üsluplar yaratması -tezhip, minyatür, sanatlı cilt örneklerinde-) görüyoruz. Dolayısıyla alfabe toplum kimliğiyle doğrudan ilgilidir. Bu anlamda, Osmanlı geçmişiyle organik bağını koparmayı arzulayan Cumhuriyet dönemi siyasetinin Osmanlı mirasından bağımsızlaşmayı sağlayacak bir alfabe benimsenmesi, yeni bir toplum kimliği yaratılma ve dünya egemenlik ilişkileri içerisinde Türk toplumunu yeniden tanımlama isteğinin bir sonucudur. Bu anlayış kütüphaneler açısından önemli değişikliklere neden olmuştur.

Cumhuriyet dönemindeki alfabe değişikliği Arap alfabesinin benimsendiği dönemden farklı olarak coğrafya ve uygarlık alanını değiştirmeden kimliği değiştirmeye yöneliktir. Doğu kimliğine sırt çevirip Batı kimliğini almaya yönelik bu girişim, Osmanlı Batıcılışma döneminden farklılıklar göstermektedir. Osmanlı dönemindeki Batıcılışma girişimleri toplum kimliğinin bırakılması değil, Osmanlı kimliğinden yararlanıp Batı ile işbirliğini pekiştirme isteğini yansıtmaktadır.¹⁴¹ Bu sebeple Batılılaşma dönemindeki yenilikler siyaset düzeyinde yapılan birtakım yeniliklerle sınırlı kalmıştır. Çoğunlukla devlet örgütlenmesine ait kadroları yetiştiren kurumların kütüphanelerindeki eserlerin nitelik ve niceliksel özellikleri bunu göstermiştir. Batı yayılcılığına maruz kalan ve Batı mandasını tanıyan pek çok ülke (Arap dünyası, Hindistan, Japonya gibi) alfabesini değiştirmezken yeni Türkiye'de böyle bir değişime gidilmesi üzerinde durulması gereken bir konudur.

¹⁴⁰ Baykan Sezer, "Dil Devrimi Üzerine: Eski Kimliğimizden Koparıldık", Bedri Mermutlu, **Türk Sosyal Düşünce Bibliyografyası (1729-1928)**, İstanbul, Kitabevi, 2008, s. VII.

¹⁴¹ A.e., s. VIII.

Alfabe değişikliğiyle Orta Asya ve İşlam dñnyasıyla siyasi öneme sahip olan bağların koparılması ve eski kimliğin temellerinin yıkılması amaçlanmıştır. Büyük ilişki alanından ve Türk toplumunun bu olanaklardan yoksun bırakılmak istenmesinin sonucu olarak, Batı ile birlikte hareket etmenin sağlanması amacıyla Türk toplumuna alfabe değişikliğinin erdemleri öğretilmiştir.¹⁴² 1928 yılından itibaren yeni yazıya geçilmesiyle, geleneksel Osmanlı kütüphaneciliği ve Batılılaşma dönemi kütüphaneciliğinden farklı bir kütüphanecilik anlayışı gündeme gelmektedir. Bu döneme kadar millet/din kütüphanelerinde ve devlet kütüphanelerinde bulunan yazma eserlerin önemi farklılaşmıştır. Osmanlı kütüphane mirası Cumhuriyet döneminde bir taraftan önemsizleşecek diğer taraftan da Osmanlı mirasına farklı bir sahip çıkma anlayışıyla bu eserler yeniden sınıflama, kataloglama ve düzenlemeye tabi tutulacaktır. Alfabe değişikliği ile eğitim ve öğretim birleştirilmesi yasası (Tevhid-i Tedrisat) birlikte ele alındığında geleneksel Osmanlı kütüphaneleri ile Batılılaşma dönemi kütüphanelerinin Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişim anlaşılmaktadır. Eğitim ve öğretim birleştirilmesiyle geleneksel Osmanlı dönemine ait kitap ve kütüphane mirası olarak cami, tekke, türbe, medreselerdeki millet/din kütüphaneleri ve saraylardaki devlet kütüphanelerinin eserleri belli merkezlerde toplanarak çeşitli yazma eserler kütüphaneleri oluşturulmuştur. Böylece Osmanlı dönemi saray kütüphaneleri de kısmen halka açık hale getirilmiştir.

Osmanlı döneminde yöneten-yönetilen ayrımının her düzeyde yarattığı ikiliğin ortadan kaldırılması amacıyla gerçekteşirilen çalışmaların bir kolu eğitimdeki ikiliğin (mektep-medrese ikiliği) açılması için çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Yasası'dır. Tevhid-i Tedrisat Yasası ile geleneksel Osmanlı bazı tür millet/din kütüphaneleri (vakıf kütüphaneleri) Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilerek vakıf tüzel kişiliğinin malı olmaktan çıkıp devlet malına dönüşmesi, Türk kütüphaneciliğinin kurumsal yapısına yeni bir nitelik kazandırmıştır. Bu değişim *“hizmetin öncelikle halka yönelik kesiminin yeniden kurumlaşması yolunda XIX.*

---

¹⁴² A.e., s. IX.

yüzyılın ikinci yarısından beri yaşanan sürecin dönemeci” olarak yorumlanmaktadır.¹⁴³

2. Halkevleri Kütüphaneleri

1924’te Türkiye’ye çağrılan Amerikalı eğitim bilimcisi John Dewey, Türkiye Maarifi hakkında yazdığı raporda kütüphaneler konusuna değinmiş, seyyar kütüphanelerin kurulması ve kütüphanecilik eğitimi almış meslek elemanlarının yetiştirilmesi için bütçe ayrılması gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁴⁴ Türk Ocakları ve Halkevleri Kütüphaneleri’nin gezici kütüphane servisleri Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet döneminin halk kütüphaneleri olarak hizmet vermiştir. John Dewey raporunda, okul çağındaki çocukların evlerinde okuyabilecekleri iyi kitap olmadığını, Maarif Vekilliği Telif ve Tercüme Dairesi’ne Seyyar Kütüphaneler Şubesi’nin dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu şubenin çocukların ilgisini çekecek kitapları derleyip okul okul gezdirmesi ve her mahallede birkaç ay kalması, çocukların bu kütüphanedeki kitapları evlerine götürerek ailelerinin de okumasının sağlanmasıyla halk arasında iyi kitaplar okuma alışkanlığının kazandırılacağını ifade etmiştir. J. Dewey, Halka kütüphaneye gelip kitap okuma alışkanlığını kazandırmak için başlangıçta kitapları halkın evine kadar göndermek gerekliliğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra her okulun öğrencileri ve okul çevresindeki halkın kullanımına yönelik bir kütüphaneye sahip olmasını tavsiye etmiştir.¹⁴⁵ Halkın kullanımına açık olan Türk Ocakları Kütüphaneleri 1911’den itibaren halkın eğitim kurumları olarak işlev görmüştür. Türk Ocaklarıyla toplumun en geniş kesimine ulaşip millet fikrinin kökleşmesini sağlama çalışmaları Türk Ocakları’nın kapatılmasına kadar (1931) devam etmiştir. 1932 yılında kısmen benzer gayelerle vücuda getirilen bir diğer oluşum da Halkevleridir. Türk Ocakları’nın fikirsel yapısında Türkçülük ve İslamcılık anlayışları hakimken, Halkevlerinde Türkiye Türkleriyle sınırlı bir milliyetçilik fikri kabul görmekte ve bu anlayış halka benimsetilerek bu yönde bir toplum kimliği oluşturulmak istenmektedir. Türk Ocakları’nın kuruldukları andan itibaren oluşumları içerisinde kütüphanelere esaslı bir yer vermelerine benzer

¹⁴³ Özer Soysal, “Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923’ten 1963’e”, **Türk Kütüphaneciliği: Bilginin Yazgısı**, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1998, s. 53-54.

¹⁴⁴ John Dewey, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁴⁵ **A.e.**, s. 4-12.

biçimde, halkevlerinde de kütüphaneler halkın mevcut ideolojiye uygun biçimde formatlanması anlamında kilit görev üstlenmişlerdir.

Halka yönelik kütüphane faaliyetlerinin temelinde Osmanlı'nın devlet-toplum ikiliğine dayalı toplum yapısından farklı olarak devlet-toplum özdeşliği yaratılmaya çalışılması yatmaktadır. Nitekim Tanzimat döneminde yapılan ıslahatlar ve yeniliklerde halkın desteği bulunmamasının yanında, halk yapılan bu düzenlemelerin yapılış biçimi sebebiyle Tanzimatçıları düşman olarak görmektedir. Ali ve Fuat Paşalar, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuyan Mustafa Reşat Paşa gibi reformcular olası bir halk ayaklanmasında öldürülme korkusu yaşamışlardır.¹⁴⁶ Halk ve yönetenler arasında bu şekilde bir uyumsuzluk söz konusudur. 1877'deki Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosunun (Meclis-i Mebusan) oluşturulması sırasında kullanılan sistem, Osmanlı Devleti'nin seçkin/ayrıcalıklı sınıfının temsiline dayanmaktadır. Seçmen olabilmek için belli bir servete sahip olma ve erkek olma şartı bulunmaktadır. Seçmenler mebusları direkt olarak seçmemekte ve mebusları seçecek kişileri seçmektedir. Bu seçim işlemi bile pek çok yerde uygulanmadan önceden idare meclisine seçilmiş olanlar seçmen sayılmıştır. Bu sistemde halkın temsili büyük ölçüde söz konusu olmamaktadır.¹⁴⁷ Osmanlı reformcuları halkın desteğini almayı düşünmemiş veya Osmanlı devlet siyaseti gereğince buna ihtiyaç duymamışlardır. Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinden birisi olan halkçılık, Osmanlı'daki sistemden farklı olarak vatandaşlara (özellikle kadınlara) seçme ve seçilme hakkını getirdiği gibi, halkın direkt olarak seçmen sayılması hakkını sağlamıştır. Halk kesimi rejimin önemli bir destekçisi ve savunucusu olarak konumlandırılmış ve yeni yeni kurulmaya başlanan Halkevlerine bu doğrultuda bir misyon yüklenmiştir. Halka yönelik çalışmalar yapılması, yapılan yeniliklerin halka kabullendirilmesi ve halkın yeni rejimin propaganda aracı olarak kullanılması için tasarlanmış bir şey değildir. Cumhuriyet dönemi ideolojisi, Osmanlı geçmişinden bağımsız bir kimlik yaratma çabası içerisinde olduğu için, toplum düzeyinde yeni bir

---

¹⁴⁶ Taner Timur, "Osmanlı ve "Batılılaşma"", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 140.

¹⁴⁷ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 20-21.

kimlik tanımlanması/yaratılması gerekmiştir. Bu anlamda Halkevleri, Köy Enstitüleri halkı yeniden yapılandırarak girişimler olarak öne çıkmaktadır.

İlk kez 1932 yılında kurulan Halkevlerinin kurulma şartlarının ilk sırasında bir kütüphaneye sahip olması zorunluluğu gelmektedir. Halkevinin kurulduğu ilde umumi kütüphane bulunsa dahi, Halkevi kendi kütüphanesini kurmakla ve halkı bu kütüphanelere çekmekle yükümlüdür.¹⁴⁸ Mevcut ideolojinin gerekleri doğrultusunda yeni bir toplum kimliği yaratılmasının aracı halkevlerinde kurulan kütüphaneler olmuştur. Kütüphanelerde yeni siyasi rejimle alakalı ve milliyetçilik duygusu oluşturan yayınlara yer verilmekte, resmi ideolojinin ihtiyaç duyduğu bir toplum ve vatandaşlık bilinci geliştirme amacını güdümlenecek olan yayınlar halka sunulmaktadır. Kütüphanenin çalışma saatlerine bakmak bile Halkevlerinin toplum üzerinde yaratmak istediği etki ve biçimlendirme arzusunun güçlülüğünü yansıtmaktadır. Uluğ İğdemir'in *Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber* çalışmasında belirttiğine göre Halkevleri kütüphanelerinin hedef kitlesini temsil eden memur, işçi, esnaf gibi kesimlerin iş saatlerinde Halkevlerinin kütüphanelerine gelip okuyamayacakları için, Halkevleri kütüphanelerinin mümkünse sabah 9'dan gece 21, 22'ye kadar açık tutulması, cumartesi ve pazar günleri açık tutulması, kütüphanenin tatil günlerinin bugünler dışında seçilmesi vurgulanmıştır.¹⁴⁹ Bununla yetinilmemiş, Halkevlerinde köylünün ilgisini çekebileceği düşünülen kitaplar gezici/seyyar kütüphanelerle halkın ayağına kadar götürülmüştür.

Halkevlerinin kütüphane ve yayın şubesi, Atatürk devrimi hakkında sanat ve kültür yayınları yapmak, her halkevi ve halkodasında bir Atatürk kitaplığı ve köşesi kurmak, köylerde halk kitaplığı kurmak, kitap okuma ve tanıtma günleri düzenlemek, halkevlerinin yayın işleriyle ilgilenmek ve kurulan tüm halkevleri içerisinde genel bir kitaplık kurmakla görevlidir.¹⁵⁰ Her bir Halkevindeki kütüphaneyi kurmak, okuma salonu açmak, halkevleri dergilerinin haricindeki halkevi yayınlarını basmak, diksiyonu düzgün kişileri seçerek halka yönelik toplu okuma etkinlikleri düzenlemek görevlerine sahiptir. Halkevi kütüphanelerindeki kitapların hükümet ve hükümet

¹⁴⁸ Adem Kara, **Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı: Halkevleri (1932-1951)**, Ankara, 24 Saat, 2006, s. 250.

¹⁴⁹ Uluğ İğdemir, **Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber**, Ankara, Cumhuriyet Halk Partisi, 1939.

¹⁵⁰ **Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1973, s. 9.

kuruluşları kanalıyla, parti genel sekreterliği kanalıyla, halkevi bütçesinden satın alma ve bağış yoluyla sayılarının artmasını sağlamak, mevcut kitapları yararlandırmaya sunmak için kataloglattırmak da bu şubenin görevleri arasındadır.¹⁵¹

Türk Ocakları Kütüphanelerine yurtdışından yapılan kitap bağışları kabul edilmişken, Halkevleri kütüphanelerinde bu şekilde bir kitap sağlama yoluna rastlanmamaktadır. Halkevleri Kütüphaneleri için kitap tahsisi, devlet daireleri, dil ve tarih toplulukları, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği, vatandaş bağışları, satın alma yollarıyla sağlanmıştır. Burada Halkevleri kütüphanelerinin kitap seçimi konusunda çok daha seçici davrandıklarını söyleyebiliriz. Halkevi kütüphanesine dahil edilecek kitaplar çok sıkı bir inceleme sonrasında kütüphanelere kabul edilmiştir.¹⁵² Halkevlerinin yayın şubesinde yapılacak yayınlarda Halkevinin genel programına, inançlarına ve amaçlarına aykırı düşen ve siyasete karışma niteliğinde olan veya bu tür yorumlara yol açabilecek nitelikteki gazete, dergi, kitap ve broşür gibi yayınlar düzenlemek ve yayınlamak yasaktır. Halkevi tarafından ilk kez yayımlanan gazete, dergi, kitap ve broşürlerden yayınlar sürdüğü sürece Halkevinin genel merkezine üçer adet gönderilmektedir.¹⁵³ Yeni bir toplum kimliği yaratmak yolunda salt mevcut ideolojiyi destekleyecek kaynakları kütüphanede toplamak uygun görülmüştür. Halkevleri kütüphanelerine kabul edilen kitap konuları ve kütüphaneye alınması yasak olan kitaplar Halkevleri Kütüphanesiyle amaçlananları ortaya koymak açısından anlamlı olacaktır. Halkevlerinin genel politikasına ve amaçlarına¹⁵⁴, Halkevcilerin temel inançlarına¹⁵⁵, ülkü ve ilkelerine aykırı düşen¹⁵⁶

¹⁵¹ Sefa Şimşek, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri 1932-1951**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 85.

¹⁵² **A.e.**, s. 85.

¹⁵³ **Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği**, s. 17.

¹⁵⁴ “Halkevlerinin Amacı:

3. Madde- Halkevleri Atatürk’cü düşüncenin ışığında olarak ve Atatürk’çülük ülküsüne bağlı kalarak, halkın eğitime, Türk kültürüne ve san’atına hizmet eder. Bu konudaki çalışmalarını; Atatürk’cü düşüncenin ve Kemalist devrim anlayışının düşünsel ve ideolojik temeli olan “ulusallık” açısından yorumlayarak; tam bağımsızlık, ulusal egemenlik ve çağdaşlaşma olarak nitelendirilen Atatürk’cü ülküsel amaçlara hizmet etmek düşüncesine göre planlar, programlaştırır ve uygular. Halkevleri, Türk ulusal devriminin “Türk ihtilal ve inkılabının” bir tepki olarak içinde doğduğu din devleti düşüncesine, saltanat yönetimi istemine, sosyal ve sınıfsal ayrıcalığa, ekonomik sömürüye ve ümmet kültürü anlayışına karşı çıkarak, Atatürk devrimini (Atatürk’ün bütün reform ve atılımlarını) kesin bir dille savunur. Anayasamızda, ulusal, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirtilen, Cumhuriyetin niteliklerini, halka anlatmaya ve benimsetmeye çalışır. (...)”, **Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği**, s. 7.

¹⁵⁵ “Halkevlerinin Genel Politikası ve Halkevcilerin Temel İnançları:

tüm yayın türlerinin halkevlerinin kütüphanesine alınması yasaktır, bu gibi yayınları kütüphaneye gönderenlere yayınlar geri gönderilip kendileri yazıyla uyarılacaktır.¹⁵⁷ Cumhuriyet kadroları tarafından gerçekleştirilen inkıplara karşıt yayın türlerinin Halkevlerine alınmasının yasaklanması ideoloji-kütüphane arasındaki ilişkiyi net bir biçimde ortaya koymaktadır. Mevcut siyasi düzene karşıt düşünce veya yorumu içeren yayınlar Halkevliilerden ve halktan uzaklaştırılmak istenmiş, kütüphaneye kabul edilmemiştir. 1932-1960 yılları arasında halkevlerine bağlı hizmet veren kütüphane ve yayın kolu¹⁵⁸ Halkevleri ile toplum arasındaki etkileşimin artmasında etkilidir.

1950’lilerin ilk yıllarında Türkiye’deki siyasetin yönünün değişmesine paralel olarak Halkevleri’nin varlığı veya gerekliliği tartışılır hale gelmiştir. Dönemin başbakanı Adnan Menderes 1951’de Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı bir konuşmada, “*Halkevleri, Halkodaları kurmak, gençlik teşkilâtını ele almak, faşistvari telâkki ve düşüncelerin mahsulüdür. Bunlar içtimaî bünyemiz içinde tamamiyle abes, beyhude, geri ve yabancı uzuv halindedirler*”¹⁵⁹ diyerek bir anlamda, Halkevlerinin Cumhuriyet döneminin siyaseten geçerliliğini yitirmiş bir kalıntısı olduğunu ima etmektedir. 1951’de çıkarılan bir kanunla kapatılan Halkevleri’nin kütüphane ve halkodalarında bulunan kitapları çeşitli yerlere dağılmıştır.¹⁶⁰ Dolayısıyla, her dönemde olduğu gibi 1950’lerde de değişen siyaset kütüphaneleri biçimlendirmeye devam etmiştir.

---

2. Madde- Halkevleri tüzel kişi olarak siyasetle uğraşamaz ve hiçbir siyasi partiye bağlanamaz. Partili, partisiz bütün vatandaşlar Halkevlerine ya da Halkodalarına üye olabilirler. Ancak, Halkevlerinin kesinlikle ve tam bir inançla bağlı olduğu Atatürk’çü düşünceye, Atatürk’çülük ülküsüne ve Atatürk’çü devrim anlayışına aykırı düşen herhangi bir felsefi düşünceye, ideolojiye, politik inanca veya doktrine veya bunlara bağlı davranışlara Halkevlerinde yer verilmez. Halkevcilik çalışmaları, bütün yönleriyle, bu politikaya ve bu temek inançlara göre düzenlenip uygulanır. Bunlara ters düşen herhangi bir çalışma içerisine girilemez.” **Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği**, s. 7.

¹⁵⁶ Halkevlerindeki çalışmalarda, toplantı ve faaliyetlerde komünist, anarşist, faşist, nasyonal sosyalist ve aynı anlama gelen ad, işareti sembol vb.’nin kullanılması yasaklanmıştır. Aksi takdirde davrananların hapis cezasına çarptırılacakları belirtilmiştir. **Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği**, s. 50-51.

¹⁵⁷ **Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği**, s. 20.

¹⁵⁸ **60. Yılında Milli Kütüphane**, s. 4.

¹⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, C. III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988, s. 67.

¹⁶⁰ Aydın İleri, Tayfun Talipoğlu, **Eşekle Gelen Aydınlik: “Mustafa Güzelgöz Kitabı”**, İstanbul, Anfora Yayıncılık, 2007, s. 37.

3. Köy Enstitüleri Kütüphaneleri

Cumhuriyet döneminde yeni bir toplum kimliği yaratma yolunda halk ile ilgili yapılan çalışmalardan diğeri Köy Enstitüleri girişimidir. Yeni Türkiye'nin Osmanlı'dan/Doğu'nun siyasi bilinci olmaktan vazgeçmeye dayalı siyaseti, siyaset yerine tarıma dayalı toplum kimliği oluşturmaya çalışmaktadır. Osmanlı'da yönetim-üretim ayrımı bulunmaktadır. Bu sebeple köylü kimliği dünya siyasetindeki deneylerin dışındadır. Cumhuriyet döneminde köylü kimliğinin öne çıkarılmasıyla Batı'ya siyaset düzeyinde girişimde bulunulmayacağına dair güvence verilmiş olmaktadır. Osmanlı yönetim geleneğine bağlı olarak Türk köylüdür, yeni devlet Osmanlı'dan uzaklaşırken köylülük aracılığıyla yeni köylü-Türk kimliği ve temeli inşa etmeye çalışmaktadır. Osmanlı'ya karşı köylü-Türk kimliğinin oluşturulması, köylerde gerçekleştirilmek istenen gelişmelere köyde önderlik yapacak kişilerin yetiştirilmesini gerektirmiştir. Köy Enstitülere geçmişi yıkmak, yeni rejimi savunmak ve topluma çağdaş uygarlığına geçişte yol göstermek görevleri yüklenmiştir.¹⁶¹ Bu yolda önderler yetiştirmek üzere 1937-1938 yıllarında Köy Öğretmen Okulları kurulmuştur. 1940 yılında çıkan yasa ile, “ziraat işleri, kültür dersleri, köye yarayacak bir mesleği öğretmek amacıyla öğrenciye gösterilen atölye dersleri”¹⁶² faaliyetlerini yürütmek üzere Köy Enstitüleri kurulmaya başlanmıştır. Köy Enstitüleri'nin üstlendiği misyonun enstitülülerce gerçekleştirilebilmesi, köylüye aktarılabilmesi ve köylü-Türk kimliği yaratılması/toplumu değiştirmek için enstitüdeki kütüphanecilik faaliyetleri büyük önem kazanmıştır.

Enstitülerde sınıfların içinde küçük birer kitaplığın yanında, söz konusu enstitünün büyük genel kütüphanesinin de bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³ Köy Enstitülerinin kitaplıklarında bulunan kitaplar, öğrencilere okutulan ve üzerinde tartışılan kitaplar, enstitülerdeki eğitimin yapısı hakkında bilgi vermektedir. Eflatun, Aristofanes, Plautus, Sophokles, Moliere, Voltaire, Balzac, Montaigne, Rabelais,

¹⁶¹ Baykan Sezer, “Baticılaşma-Seminer Notları”, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁶² **Köy Enstitüleri**, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1941, s. 13.

¹⁶³ Pek çok kaynakta bu yönde bilgiler bulunmakla birlikte Gönen Köy Enstitüsü mezunu Mehmet Emin Aytan anılarında, her sınıfın büyük bir dolaba konulmuş kitaplığı ve enstitüye ait çok büyük bir kitaplığı olduğundan söz etmektedir. Mehmet Emin Aytan, **Gönen Köy Enstitülü Yıllar: Tanıklıklarıyla Engin Tonguç, Ömer Uzgil, Hüseyin Akbaş, Fakir Baykurt**, İzmir, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, 2005, s. 199.

Rousseau, Cervantes, Erasmus, Shakespeare gibi yazarlara ait kitaplar öğretmenleri (Sabahattin Eyüboğlu) tarafından öğrencilere okunmuş, öğrenciler “kitap tanıtma kampanyası” adı altında Max Beer’in *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi*, A. Huxley’in *[Cesur] Yeni Dünya’sı*, Freud’un *Psikanaliz Teorisi*’ni, Harold Laski’nin *Demokrasi ve Sosyalizm*’i, Willem Van Loon’un *İnsanlığın Kurtuluş’u*, Zühtü Uray’ın *Tanrı’sı* gibi seçme eserleri tanıtmışlardır.¹⁶⁴ Köy Enstitülerinin kütüphaneleri görevli öğretmenler ve öğrenciler tarafından çalıştırılmıştır. Batı Edebiyatı’na ait çeşitli klasik eserler, enstitülü öğretmen ve öğrencilerin ürettiği yazılar (öğrencilerin çevirdiği yazılar, köy incelemeleri, öyküler, köy çocukluğundan anılar, şiirler¹⁶⁵ vs.) Yüksek Köy Enstitüsü dergi kolu tarafından üç ayda bir çıkarılan Köy Enstitüleri Dergisi’nde yayımlanmıştır.¹⁶⁶ Enstitülerin kütüphanelerinde bu derginin yanında, bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı’nın başlattığı Batı ve Doğu klasik eserlerini (Hint, Çin, Amerikan, İngiliz, İtalyan, Macar, Rus, İskandinav¹⁶⁷, Alman, Yunan, Fransız, Latin Edebiyatı klasikleri) çevirerek yayımlatma faaliyeti neticesinde oluşan kitaplar, Varlık ve Remzi Kitabevi gibi yayınevlerinin yayınları toplanmıştır.¹⁶⁸ Cılavuz Köy Enstitüsü ile ilgili yapılan bir çalışmada, buraya ait kütüphanede bulunan kitaplardan günümüze kadar ulaşabilen bazılarının dökümü verilmiştir. Bu enstitünün kütüphanesinde Halil Ethem *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır* (1940), A. Hilmi Yolaç *İdeal Kadın* (1946), Sadri Aran *Evedik Köyü Bir Köy Monografisi* (1938), N.S.B. Grass *Ekonomik Sosyolojiye Giriş* (Niyazi Berkes çevirisi, 1941), Reşit Galip *Sıhhat Koruma Bilgisi* (1929), J.L. Moreno *Sosyometrinin Temelleri* (Nurettin Şazi Kösemihal çevirisi), Reşat Ekrem Koçu *Sumer Türkleri* (1933), Şevket Aziz Kansu *Antropoloji Dersleri I* (1938), W. De Tiesenhausen *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler* (İsmail Hakkı çevirisi, 1941), M. Şemsettin Günaltay *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya* (1937), İbn-i Haldun *Mukaddime*, Friederich Schiller, Tolstoy *Savaş*

¹⁶⁴ Mahmut Makal, “Köy Enstitülerinde Okuma”, **Köy Enstitülerinde Kitap, Kitaplık ve Okuma**, Haz. Hasan S. Keseroğlu, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1995, s. 42-43.

¹⁶⁵ A.e., s. 39.

¹⁶⁶ Mehmet Başaran, “Köy Enstitülerinde Kitap ve Kitaplık”, **Köy Enstitülerinde Kitap, Kitaplık ve Okuma**, Haz. Hasan S. Keseroğlu, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1995, s. 34-35.

¹⁶⁷ Mahmut Makal, “Köy Enstitülerinde Okuma”, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁶⁸ Hasan S. Keseroğlu, “Köy Enstitülerinde Okuma ve Kütüphane”, **Türk Kütüphaneciliği**, C. XIX, No: 1, 2005, s. 36.

ve Barış (1944), Ivan Aleksandroviç Gonçarov *Oblomov* (1941), Panait İstrati *Angel Dayı* (1957), Euripides *İphigeneia Aulis'te* (1941), Madame Curie *Eve Curie* (1943), *Organon* (1947), Erasmus *Deliliğe Methiye* (1969), J.J. Rousseau *İtiraflar* (1964) ve *Julie* (1944), Dostoyevski *Ecinniler* (1941), Emile Zola *Döl Bereketi* (1941), Henrik Ibsen *Peerigynt* (1933) gibi eserlerin yanı sıra eğitim ve öğretimi destekleyecek nitelikteki ders kitapları, Maarif Şurası, Ziraat Kongresi raporları, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* da bulunmaktadır.¹⁶⁹ Enstitü mezunlarından Mahmut Makal, enstitü eğitimi yıllarında okutulan kitaplardan bahsederken Goethe, Shakespeare, Çehov'un eserlerinden, öğretmenleri Hikmet Çekiç'in öğrencilere okuduğu Booker Washington'un *Kölelikten Kurtuluş* ve Bekir Semerci'nin okuduğu Sabahattin Ali'nin eserleri *Değirmen* ve *Kağnı*'dan, başka bir enstitüde Ebubekir Hazım Tepeyran'ın *Küçük Paşa'sı*, Yakup Kadri'nin *Yaban*'ının okunduğundan, enstitü kütüphanelerinin zenginliğinden bahseder.¹⁷⁰ Enstitü kütüphanesinde bulunan Doğu ve Batı klasikleri ve yeni Türkiye'de yeni ideoloji doğrultusunda gerçekleştirilen tarih araştırmaları, kongrelere ait raporların enstitü kütüphanesine gönderilmesi, 1950'li yıllara kadar ekinliği devam eden Köy Enstitülerinin de Halkevleri gibi, yeni bir toplum yaratma yolunda halkı yeniden biçimlendirme çabasıyla var olduğunu göstermektedir. 1942 yılına ait Köy Enstitüleri Yönetmeliği'nde enstitülerin bünyesindeki kurumlardan çevredeki köy halkının da yararlanabileceği belirtilmesi¹⁷¹, nüfusunun tamamına yakını köylerde yaşayan toplumun yeniden yapılandırılmak istendiğini göstermektedir. Halkevleri, Köy Enstitüleri ve gezici kütüphanelerin oluşturulmasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yerli ve yabancı bazı kişilerin (John Dewey, Hamit Zübeyr Koşay, Thopmson) hazırladığı raporlarda bu yöndeki (kütüphanelerin halkın yararlanabileceği şekilde yaygınlaştırılması-kitapların halkın ayağına kadar götürülmesi) tavsiyeleri etkilidir.

4. Gezici/Seyyar Kütüphaneler

Türkiye'deki kütüphaneciliğin geçmişinde, bazı bireysel girişim ve çabalarla da karşılaşılacaktır. 1924'te John Dewey'in, 1925'te Hamit Zübeyr Koşay'ın,

¹⁶⁹ Firdevs Gümüsoğlu, *Cılavuz Köy Enstitüsü: Sözlü ve Yazılı Belgeler Işığında*, İzmir, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, 2011, s. 372-374.

¹⁷⁰ Mahmut Makal, "Köy Enstitülerinde Okuma", *a.g.e.*, s. 39.

¹⁷¹ Hasan S. Keseroğlu, "Köy Enstitülerinde Okuma ve Kütüphane", *a.g.e.*, s. 37.

1952’de Thompson’ın halk için seyyar/gezici kütüphanecilik hizmeti başlatılmasını savunan görüşlerle örtüşür biçimde, Türkiye’de bireysel çabalarla küçük çaplı seyyar kütüphanecilik faaliyetleri yaşanmıştır.¹⁷² Lise eğitimi ve kütüphanecilik eğitimi almayan fakat Atatürkçü düşünce ve Halkevleri’nin doyurucu ortamıyla beslediği ifade edilen Mustafa Güzelgöz¹⁷³ 1950’li yıllardan 1974’e kadar yük hayvanlarına yüklediği kitaplarla köylerde halka kütüphane hizmeti vermiştir.¹⁷⁴ Mustafa Güzelgöz’ün Ürgüp’te eşek, katır ve at sırtında tahta sandıklarla verdiği seyyar kütüphanecilik hizmeti Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğindeki eksikliklere/sorunlara bireysel düzeyde çözüm getirme arayışıdır. Mustafa Güzelgöz’ün bu çabası onun Cumhuriyet’inde ideolojisine sıkı sıkıya bağlanmış bir kişi olduğunu göstermektedir. Devlet eliyle gerçekleştirilen toplum kimliğini değiştirme çabalarına kendisinin de (köylünün eğitilmesi, kültürlenmesi anlamında) bireysel düzeyde dahil olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Halkevlerinin kapatılmasıyla dağıtılan kitaplara sahip çıkmış ve bu kitapları ileride kurmayı planladığı köy kütüphaneleri için saklamıştır. Ürgüp’teki boşaltılan halkodasını düzenleyip kütüphane oluşturmuştur. Kütüphanenin başına kendisi geçmiştir. Bir süre sonra kütüphaneyi halkın ayağına götürme isteği duymuş ve yük hayvanlarına yüklediği sandık içindeki kitapları kütüphaneye gelmeyen veya gelemeyenlerin ayağına kadar götürmüştür. Kadınların kütüphaneye gelmesini sağlamak için kütüphanede dikiş, halıcılık kursları açmış, köylülerin kütüphaneye gelmesini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.¹⁷⁵ Aynı yıllarda Amerika’nın Louisiana eyaletinde kamyonlarla gezici kütüphane hizmeti verilmektedir (1957).¹⁷⁶ Bu anlamda Mustafa Güzelgöz’ün halkçı çabası, aynı dönem Amerika’sındaki örneklerle benzerdir. Türkiye’de sınırlı olarak gezici kütüphane hizmeti halen vardır. Fakat Cumhuriyet dönemindeki Halkevleri ve Köy Enstitüleri’nin devlet desteğiyle yarattığı yeni

---

¹⁷² Aydın İleri, Tayfun Talipoğlu, **a.g.e.**, s. 25-30.

¹⁷³ Hasan S. Keseroğlu, “Mustafa Güzelgöz İçin Önsöz”, Aydın İleri, Tayfun Talipoğlu, **Eşekle Gelen Aydınlık: “Mustafa Güzelgöz Kitabı”**, İstanbul, Anfora Yayıncılık, 2007, s. 9-10.

¹⁷⁴ Tayfun Talipoğlu, “Bam Teli Bir Yol Hikayesi: Eşekli Kütüphaneci”, Aydın İleri, Tayfun Talipoğlu, **Eşekle Gelen Aydınlık: “Mustafa Güzelgöz Kitabı”**, İstanbul, Anfora Yayıncılık, 2007, s. 101.

¹⁷⁵ Aydın İleri, Tayfun Talipoğlu, **a.g.e.**, s. 37-57.

¹⁷⁶ Kathryn Adams, “Gezici Bir Kütüphane Hizmeti Nasıl Teşkil Edilmeli?: Louisiana’nın Bir Örnek Kütüphanesinin Gezici Servisi”, Çev. Melahat An’açan, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, C. VII, No: 3-4, 1958, s. 48-54.

toplum kimliği oluşturma misyonundan etkilenererek, Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra da bu misyonu devam ettirmek isteyen kişilerce gerçekleştirilmiş gezici/seyyar kütüphaneler girişimi bambaşka bir şeyi ifade etmektedir. Cumhuriyet'in oluşturmak istediği, Osmanlı kimliğinden bağımsız yeni toplum kimliğini inşa etme yolunda Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra, bu anlayışı bireysel manada içselleştiren kişiler kapatılan bu oluşumların üstlendiği görevleri sürdürmek istemişlerdir. Cumhuriyet döneminin ideolojisini benimseyen M. Güzelgöz Cumhuriyet Türkiye'si'nin siyasetine uygun olarak halkı biçimlendirme adına girişimlerde bulunmuştur. Bugünkü gezici/seyyar kütüphanelerin¹⁷⁷ toplumsal değişimde etkin olma iddiası bulunmamakla birlikte, etkileri/işlevsellikleri tartışılır durumdadır. Belli bir amaca yönelik bir dönem Amerika'da yaygın olan bu kütüphane türünün Türkiye'de de örnekleri olmuş, fakat fazla yaygınlaşmamış, kimi küçük örneklerle sınırlı kalmıştır.

5. Yabancı Millet Kütüphaneleri

Cumhuriyet dönemindeki diğer bir kütüphane türü olarak Türkler dışındaki milletlere ait kütüphanelerle karşılaşıyoruz. Bu konudaki bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte, yapılan araştırmalardan bu türdeki halk kütüphaneleri ve özel/kişisel kütüphanelerin varlığı anlaşılmaktadır. Bir çalışmada Edirne'deki Yahudi Mahallesi'nde bulunan Yahudi halk kütüphanelerinden ve zengin Yahudi ailelerinin ağırlıklı olarak Fransızca kitaplardan oluşan özel/kişisel kütüphanelerinden bahsedilmektedir. Halkın kullanımına açık Yahudi kütüphaneleri Yahudi olmayanlara da açıktır, Sherlock Holmes gibi polisiye romanları da içeren kütüphanede kitaplar kiralanarak okunabilmektedir.¹⁷⁸ Geleneksel Osmanlı ve Batılılaşma döneminde de rastladığımız yabancı milletlere ait millet/din ve özel/kişisel kütüphaneler, Cumhuriyet döneminde de mevcuttur. Söz konusu çalışmanın sahibi Oral Onur 1985'te Edirne'deki Yahudi lokalinde bulunan

---

¹⁷⁷ Günümüzde Türkiye'deki bazı halk kütüphaneleri ve belediyelerin gezici kütüphane hizmeti bulunmaktadır. Çeşitli belediyeler, halk kütüphaneleri vb. kurumlar otobüs gibi araçlarla bu hizmeti vermektedirler.

¹⁷⁸ Oral Onur, "Edirne'de Yahudi Kütüphaneleri", *Müteferrika*, No: 6, 1995, s. 47.

kütüphanede Fransızca dergi koleksiyonlarının yanında Edirneli bir Yahudiye¹⁷⁹ ait çoğu Fransızca, bir kısmı Türkçe (Yakup Kadri, Nizamettin Nazif, Kemalettin Şükrü, Sedat Simavi, Mahmut Yesari, Ahmet Hidayet'in eserleri) 942 kitaptan oluşan, 1931 yılında Edirne Vilayet Matbaası'nda basılmış bir kataloga rastlamıştır.¹⁸⁰ Katalog kitabının söz konusu kişi Paris'te öldükten altı yıl sonra Edirne'de basılmış olması, söz konusu kişi öldükten sonra kitaplarına/kütüphanesine sahip çıkıldığını göstermektedir. Katalog eğer bu kişinin özel/kişisel kütüphanesine ait ise, kendisinin ölümünden sonra kitaplarının Yahudi milletine açık hale gelmiş olması (Yahudi milletine ait kütüphaneye aktarılması/bağışlanmış olması) da mümkündür. Yahudilerin kütüphanesine ait olduğu anlaşılan çok sayıda Fransız Edebiyatı'na ait eser içeren bu kitap katalogu Cumhuriyet dönemindeki Türk olmayan milletlerin kütüphanelerinin içeriği hakkında bilgi edinmeyi sağlamaktadır.

Yabancı milletlerin kütüphane sistemleriyle ilgili bir başka örnek Yahudi Bene Berith Derneği Kütüphanesi'dir. Derneğin Constantinople Locası'nın 1911-1933 dönemi faaliyetleri arasında büyük bir kütüphanenin kurulması yer almış¹⁸¹ ve 7000 ciltlik bir kütüphane kurulmuştur.¹⁸² Derneğin nadir eserler de içeren kütüphanesinin kataloguna göre burada hiç Türkçe eser bulunmamakla birlikte kitapların yarısından fazlası Fransızca'dır. Burada kitap ve gazete koleksiyonları yer almaktadır. Fransız Edebiyatı, Yahudilikle ilgili Fransızca eserler, Almanca eserler, Yahudilikle ilgili Almanca eserler, İngilizce eserler, Yahudiliği konu alan İngilizce eserler, İtalyanca, İspanyolca eserler, Yahudi İspanyolcası eserler, İbranice eserler, 31 ciltlik Larousse Ansiklopedisi vardır. Türkiye'yi ilgilendiren nadir eserler olarak T. Lavallee *Historie de la Turquie*, Pretextat Lecompte *Les arts et Metiers de la Turquie*, Leila Hanoum *La Beigneuse de Brousse*, Stephane Lauzanne *Au chevet de la Turquie*, Pierre Loti'nin eserleri, Rene Puaux *de Sophia a Tchataldja*, P. Tchiatcheff *Asie Mineure, Le Bosphore et Constantinople*, Engelhardt *La Turquie et le Tanzimat*, Cavit Bey *Empire Ottoman* *Ministere des Finances*, M. Celalettin *Les*

¹⁷⁹ Bu kişi 1857 doğumlu, pek çok yabancı dili bilen, gazeteler yayınlayan, çeşitli gazete ve dergilerde yazıları çıkan, kitap yazan ve tercümeleyen ve 1925'te Paris'te vefat eden Avram (Abraham) Danon'dur. Oral Onur, "Edirne'de Yahudi Kütüphaneleri", **a.g.e.**, s. 48.

¹⁸⁰ Oral Onur, "Edirne'de Yahudi Kütüphaneleri", **a.g.e.**, s. 48.

¹⁸¹ Rifat N. Bali, "Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'Nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi", **Müteferrika**, No: 8-9, 1996, s. 47.

¹⁸² **A.e.**, s. 47'den naklen; **Bulletin** 1924-1929, s. 117.

Turks Anciens et Moderne bulunmaktadır. Osmanlı Yahudi gazeteci David Fresco'nun kitapları, *El Tiempo Gazetesi*'nin 1890-1922 yılları arasındaki koleksiyonu ve İstanbul'da yayımlanan birkaç yabancı gazetenin daha ciltleri vardır.¹⁸³ Cumhuriyet döneminde yapılan yenilikler, çıkarılan kanunlar yabancı milletlere ait kütüphanelerle ilgili de değişikliklere neden olmuştur. 1938 yılında çıkan Cemiyetler Kanunu ile merkezi yurt dışında olan cemiyetlerin Türkiye'de şubesinin açılmayacağı, ulusal maksatlarla cemiyet kurulamayacağı kararı verilince cemiyetin Constantinople Locası kendi kendini fesh etmiştir. Böylece cemiyete ait kurum arşivleri ve zengin kütüphanenin dağıtılarak satıldığı veya bazı depolarda çürümeye terk edildiği belirtilmektedir.¹⁸⁴ Bu yıllarda dünya genelindeki milliyetçilik akımlarının Türkiye'deki yabancı milletlerin bilgi birikimine, kütüphanelerine olan etkisi bu şekilde tezahür etmiştir.

6. Kişisel Kütüphaneler ve Özel Araştırma/Uzmanlık Kütüphaneleri

Cumhuriyet döneminde toplumda ileri gelen, önemli kişilerin kişisel kütüphaneleri oluşmuştur. Kişisel kütüphaneler ait olduğu dönem içerisindeki yeni arayışlara bağlı olarak şekillenmiş belli bir şahsın girişimleriyle kurulmuş kütüphanelerdir. Bu tür kütüphanelere Osmanlı dönemi içerisindeki çeşitli dönemlerde, Batılılaşma döneminde, Cumhuriyet döneminde ve günümüzde de rastlarız. Cumhuriyet dönemindeki kişisel kütüphaneler de ait olduğu dönemde ortaya çıkan yeni arayışlara bağlı olarak oluşturulmuşlardır. Her ne kadar devletin arayışı ile özdeşleşmiş olsa bile toplumsal bir çözüm veya yeni bir siyaset olmadıklarından bu tür kütüphaneler kişisel düzeyde ortaya çıkmaktadırlar.

Osmanlı döneminde padişahların özel/kişisel kütüphaneleri dışında, devletin çeşitli kademelerinde görevli olan yönetici sınıf, alimler ve diğer önemli kimselerin kişisel kütüphaneleri ve kütüphanecileri bulunduğu gibi Cumhuriyet döneminde de toplumda önemli konuma sahip, ayrıcalıklı kesimlerin kendilerine özel kütüphaneleri vardır. Değişen rejim ve anlayış kişisel kütüphanelerin nitelik ve içeriğine de yansımaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki özel kütüphaneler kimi zaman bir bilgin,

¹⁸³ Rifat N. Bali, "Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'Nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi", *a.g.e.*, s. 59.

¹⁸⁴ *A.e.*, s. 51.

devlet erkânı vb. bir kişi tarafından kurularak belli bir kesimin hizmetine açılmış, kimi zaman da yalnızca kuran kişinin kişisel kütüphanesi niteliğinde kalmıştır. Batılılaşma döneminde Batı ile ilişkili olan kesimler bireysel çözüm temelinde hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda hem eski eserleri barındıran hem de Batı kaynaklarını/Batı dillerinde yazılmış eserleri içeren zengin kütüphaneler meydana getirmişlerdir. Osmanlı Batılaşması döneminde, toplumsal çözüm veya siyaset düzeyinde olmayan bu yeni oluşum, toplumdaki ayrıcalıklı bireylerin/aydınların Batı'ya uyumlu olma çabalarındaki yeni arayışlarını somutlaştırmaktadır. Yeni Türkiye'de de kişisel kütüphanelerin benzer bir biçimde oluşturuldukları görülmektedir. Bu kütüphaneler kişilerin ilgi alanları ve kültür düzeylerine göre biçimlenmesinin yanında, esas olarak dönemin aydın eğilimini (yaşanılan dönemin toplumsal koşullarının aydınların ilgi alanlarını belirleyen etkisini) yansıttığı için önemlidir.

Cumhuriyet döneminde saltanat ve hilafet kaldırılmış, yerine yeni temel ilkeleriyle farklı bir siyasi rejim ortaya konmuştur. Yeni Türkiye'nin yöneticileri/devlet örgütlenmesi toplumun diğer üyelerinden ayrılmış değildir. Cumhuriyet yönetiminin temel anlayışının dayanaklarından biri Osmanlı dönemindeki yöneten-yönetilen ikiliğine son vermektir. Bu ilerde her ne kadar yeni, farklı bir ikilik (elitler-halk) yaratacak olsa da, mevcut konjonktürün devri belirleme konusundaki etkisini, dönemin kişisel kütüphanelerinden izlemek mümkündür. Kişisel kütüphaneler kimi zaman kişilerin ilgi duyduğu ve şahsına hediye edilen kitapları bir araya getirdiği kütüphane olabiliyorken, bazı özel kütüphaneler bu özelliklerinin yanında farklı amaçlarla da meydana getirilmiş olabilmektedirler. Cumhuriyet dönemi özel kütüphaneleri arasında kitap, belge veya değerli yayınları biriktirip zengin bir derme oluşturarak halka mal etme amacıyla planlanmış özel kütüphaneler vardır. Bu kütüphane anlayışını Osmanlı dönemindeki vakıf kütüphaneleri anlayışının uzantısı olarak nitelendirmek mümkündür. Osmanlı döneminde imkanı olan seçkin kişiler çeşitli yayınları derleyerek halkın yararlanmasına açık vakıf kütüphaneleri kurmuşlardır. Cumhuriyet döneminde, henüz Derleme Yasası çıkarılmadan önce (1934 yılı öncesi) ülkede yayınlanan gazete, dergi, kitap gibi yayınları biriktirip bu yayınların korunması, geleceğe

taşınması ve halkın kullanımına sunulması düşüncesi toplumdaki bazı kişileri harekete geçirmiştir. 1934'te çıkarılan Derleme Yasası ancak bu tarihten sonra çıkacak olan yayınları belli merkezlerde denetim altına almayı sağlayabilecektir. 1934 öncesi Türkiye'deki bilgi ve belge birikiminin korunması ve sürekliliğinin sağlanması bu dönemde kişilerin kendi maddi olanaklarıyla kurdukları kişisel kütüphaneleriyle gerçekleşmiştir. Bugün Nadir Eserler Kütüphaneleri, cami, medrese, tekkelerin içindeki vakıf kütüphanelerinden alınan eserler ve kişilerin kendi gayretleriyle biriktirdiği ve sakladığı eserlerle oluşmuştur. Söz gelişi (II. Bölümde ele aldığımız geçiş dönemi kütüphanelerinden) Ali Emiri Efendi tarafından 1916'da kurulan Millet Yazma Eserler Kütüphanesi böyle bir kütüphanedir. Osmanlı döneminde yazma ve basılı eserleri, gazete ve dergileri içeren zengin özel kütüphaneler Cumhuriyet döneminde başlatılan nadir eserleri düzenleme, kataloglama ve sınıflama faaliyetleri doğrultusunda çeşitli halk, üniversite kütüphaneleri ve müze kütüphanelere nakledilmiştir. Günümüze kadar gelen süreçte ise, çeşitli üniversite, özel araştırma/uzmanlık kütüphanelerinin kişisel kütüphanelerden bağışlanan eserlerle zenginleştiği görülmektedir.

Kişisel kütüphaneler arasında bağışlandığı veya satın alındığı kütüphanelerce muhafaza edilip kullanıma sunulması olduğu gibi, müzayedeler veya çeşitli girişimler ile yurtdışına satınları, dağılıp yok olanları da bulunmaktadır. Türkiye'de sahafların gelişmesinde de kişisel kütüphanelerin direkt olarak rolü bulunmaktadır. Sahaflar kişisel kütüphanelerden alınan-satılan eserlere aracılık etmekle oluşmuşlardır. Fakat bu durum kimi zaman Türkiye'nin bilgi mirasının sürekliliğine zarar getirmiştir. Kendi kitaplarını kalıcılığından ve güvenilirliğinden emin olduğu Türkiye'nin önemli kütüphanelerine bağışlayan İlber Ortaylı, eski dönemlere ait bazı önemli Osmanlıca ve Türkçe kitapların Amerikalı ve Japonlara satıldığından yakınarak "*İsmail Özdoğan ve Arslan Kaynardağ memlekette kitap bırakmadılar! Ton ton sattılar Amerikalılara. Çok iyi şeyleri bulamıyorsunuz artık... Onun arkası gelecek; mesela Araplar Türkçe kitaplardan anlamıyor henüz; anlayınca gelecekler. Rusya daha zenginleşmedi ama onlar da gelecek.*"¹⁸⁵ Kişisel kütüphaneler veya

---

¹⁸⁵ Sema Aslan, **Benim Kitaplarım: Otuz İsim Otuz Kütüphane**, İstanbul, Doğan Kitap, 2009, s. 122.

önemli kütüphanelerden bir şekilde çıkıp sahaflara düşen kitapların korunmasıyla ilgili böyle bir sorun vardır. Söz gelişi, Batılılaşma döneminin önemli şahsiyetlerinden Ahmet Vefik Paşa'nın kişisel kütüphanesi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Cavit Baysun'un kitaplarının bir bölümü de yurtdışına satılmıştır.¹⁸⁶

Eski kütüphanelerden vazgeçilmesi, yeni kütüphanelerin yetersizlikleri ve ihtiyaca cevap vermemesi, kişileri kendi özel çalışmalarını destekleyecek kişisel kütüphaneler kurma çabası içerisine sokmuştur. Bunların en önemlilerinden biri Atatürk'ün kütüphanesidir. Yeni Türkiye'nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün kitap ve kütüphanelerle olan ilişkisi, radikal devrimler gerçekleştirerek bir ülkeyi/toplum kimliğini yeniden inşa etme girişiminin alt yapısını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı Batılılaşması döneminin okullarından Harbiye'de eğitim gören Mustafa Kemal'in Çankaya'daki eski köşkünde askerlik, hukuk, tarih ve edebiyat alanlarındaki kitaplarına, 1929-1930 yıllarından sonra çoğunluğu Fransızca tarih kitabı olan yayınların gelmesinden sonra Kule Odası'nda ikinci bir kütüphane kurulmuştur. Daha sonra yapılan Pembe Köşk'te daha büyük bir kütüphane meydana getirilmiştir. Yeni kütüphanede Mustafa Kemal'e hediye edilen kitaplar ve kendisinin tarih, sosyoloji, ekonomi ve filoloji konularında satın aldığı kitaplar bulunmaktadır.¹⁸⁷ Atatürk'ün hatıralarından okuduğu kitaplar arasında Alphonse Daudet'nin *Sapho Moeurs Parisiennes*,¹⁸⁸ Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?¹⁸⁹, George L. Fonsgrive'in *Mebadi-i Felsefe*¹⁹⁰, Namık Kemal'in *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye'si*, *Tarih-i Osmani*, Mehmet Emin Yurdakul'un Türkçe şiirleri, Tevfik Fikret'in *Rûbab-ı Şikeste*'sinin¹⁹¹ bulunduğu görülmektedir. Atatürk'ün kütüphanecisi Nuri Ulusu, Atatürk'e çok sayıda hediye kitap verildiğini ifade etmektedir. Atatürk'ün kütüphanesinde bulunan ve okuduğu kitapların çoğunu

---

¹⁸⁶ Hakan Anameriç, Fatih Rukancı, "Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Özel Arşivlerin Ülke Tarihindeki Önemi", (Çevrimiçi) http://eprints.rclis.org/11734/1/bulgaristana_satilan_evraqueozel.pdf, 26.03.2013.

¹⁸⁷ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 5. bs., Haz. Arı İnan, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2007, s. 421-422.

¹⁸⁸ Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1972, s. 72.

¹⁸⁹ A.e., s. 83.

¹⁹⁰ A.e., s. 84.

¹⁹¹ A.e., s. 85-86.

yurtdışındaki yayıncı firmalardan ve kitapçılardan getirttiğini belirtmektedir.¹⁹² Ölümünden sonra Atatürk'ün kişisel kütüphanesine ait kitapların önemli bir kısmı Anıtkabir'de toplanmış, 1967'de ziyarete açılmıştır.¹⁹³ Çankaya ve Anıtkabir Müzeleri'nde bulunan Atatürk'ün kitapları için hazırlanan katalog incelendiğinde Atatürk'ün ilgi gösterdiği konular ve alanlar ortaya çıkmaktadır. Atatürk'ün kişisel kütüphanesinde yabancı dillerde (özellikle Fransızca), Osmanlıca, yeni alfabeye basılmış Türkçe kitaplar, süreli yayınlar, haritalar, atlaslar, fotoğraf albümleri¹⁹⁴ yer almaktadır. Atatürk'ün Çankaya ve Anıtkabir'de bulunan kitaplarına dair hazırlanan katalogta genel konular, bibliyografya bilim ve tekniği, kütüphanecilik, genel ansiklopediler, toplanmış genel denemeler, genel olarak dergiler, genel kurumlar-müzeler, gazeteler-gazetecilik, külliyatlar, nadir kitaplar, genel olarak felsefe-estetik, metafizik, metafizik teorileri, psikolojinin alanları, felsefe sistemleri, psikoloji, mantık, ahlak bilimi, Doğu ve Eskiçağ felsefesi, Yeniçağ felsefesi, genel olarak din, tabii din, Hıristiyanlık, Hıristiyan olmayan dinler-İslam dini, genel olarak sosyal bilimler-sosyoloji, istatistik, siyasal bilimler, ekonomi, hukuk, Amme idaresi-askerlik, sosyal refah, eğitim-ders kitapları, ticaret, örf ve adetler, genel olarak dilbilim, mukayeseli dilbilim, Türk-İngiliz-Alman-Fransız-İtalyan dili, Latince, Yunanca, diğer diller, genel olarak nazari bilimler, matematik, astronomi, fizik, kimya, jeolojik bilimler, biyolojik bilimler-arkeoloji, botanik, zooloji, genel olarak tatbiki bilimler, tıp bilimleri, mühendislik, ziraat,-hayvan yetiştirme-veterinerlik, ev ekonomisi, iş ve iş metotları, kimyasal teknoloji-endüstriyel kimya, mamul maddeler, bina inşaatı, genel olarak güzel sanatlar ve eğlence, şehircilik, bahçe ve park mimarisi, mimari, heykeltıraşlık, çizgi-resim-dekoratif sanat, resim sanatı, basma resim ve basma resim sanatı, fotoğrafçılık-albümler, müzik, istirahat ve eğlence, genel olarak edebiyat, Türk Edebiyatı (şiir, tiyatro, roman, hikaye, deneme, hitabe, mektup, mizah, hiciv ve nükte, Türk Edebiyatından çeşitli eserler, Türk Edebiyatı tarihi), Amerikan Edebiyatı, İngiliz Edebiyatı, Alman Edebiyatı-Germen Edebiyatı,

¹⁹² Mustafa Kemal Ulusu, **Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 54.

¹⁹³ Afet İnan, **a.g.e.**, s. 421-422.

¹⁹⁴ Mefharet Derer, “”Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu”nun Hazırlanışı Hakkında Bilgi”, **Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)**, Haz. Mefharet Derer vd., Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Milli Kütüphane Atatürk Dokümantasyon Merkezi Yayınları, 1973, s. XIII.

Fransız Edebiyatı, İtalyan Edebiyatı, Latin Edebiyatı, Yunan ve Hellenik Grup Edebiyatı, başka dillerin edebiyatları, genel olarak tarih, coğrafya-turizm (harita ve atlaslar), biyografya, Eskiçağ dünya tarihi, Avrupa tarihi, Asya tarihi (Türk alemi tarihi ve Yakın Doğu), Afrika tarihi, Kuzey Amerika tarihi, Güney Amerika tarihi, Okyanusya tarihi¹⁹⁵ konularında çok sayıda eser bulunduğu görülmektedir. Bu kütüphanedeki kitap sayısı bakımından tarih, hukuk ve askerlik alanındaki kitaplar birinci sırayı alırken, dil ve din ikinci sırayı almaktadır.¹⁹⁶ Bu alanlardaki kitap sayısının kütüphane dermesinin büyük bölümünü oluşturması tesadüf değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün kişisel kütüphanesinde bilhassa kendisinin sipariş ettirdiği ve dikkatle okuduğu kitaplar yeni Türkiye'nin yeni bir kimlik ve Osmanlı mirasından farklı bir dayanak arayışının tezahürü olarak nitelendirilebilir. Mustafa Kemal'in kütüphanecisi, Atatürk'ün seyahatler sırasında yanına çok sayıda kitap aldırıldığını ifade etmektedir. Bu seyahat hazırlıklarından birinde yanına çok fazla sayıda kitap aldırılmış ve bu kitapları savaş yıllarında cephaneye taşınan sandıklara koydurmuştur. Cephaneye sandıklarını görünce şaşırarak kütüphanecisine Mustafa Kemal'in sarf ettiği şu cümleler, Atatürk dönemindeki kitap ve kütüphane konusundaki anlayışı ortaya koymaktadır: *"...şimdi o savaş bitti, yeni bir savaşımız başlıyor. O da kültür ve sanat savaşımızdır ve okumakla, kitapla olur; işte şimdi cephaneye taşıdığımız o sandıklara kitaplarımızı koy, bu sandıklarla taşınınsın, cephanenin yerini artık kitaplar alsın."*¹⁹⁷ Cumhuriyet döneminin kendisinin deyimiyle "kültür ve sanat savaşı"nın baş mimarlarından olan Mustafa Kemal'in kütüphanesi için satın aldığı, okuduğu kitapların konusal ve sayısal açıdan zenginliği bu anlayışın ifadesidir.

Kişisel kütüphanelerden en önemlilerinden biri gazeteci ve öğretmen Hakkı Tark Us'a aittir. Hakkı Tark Us (1889-1956), kendisiyle yapılan bir görüşmede kütüphane kurmaya ilk çıkan gazeteleri toplamakla başladığını söylemektedir. 1955'e kadar Türkiye içinde ve dışında çıkan Türkçe gazete ve dergilerin kendisinde

¹⁹⁵ **Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)**, Haz. Mefharet Derer vd., Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Milli Kütüphane Atatürk Dokümantasyon Merkezi Yayınları, 1973, XIX-XXIII.

¹⁹⁶ Müjgan Cınbur, "Önsöz", **Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)**, s. IX.

¹⁹⁷ Mustafa Kemal Ulusu, **a.g.e.**, s. 55.

bulunduğunu ifade etmiştir. Kütüphanesindeki tüm kitapları kendisinin aldığını, Gördes'deki ilk kütüphanesinin I. Dünya Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından yakılan evleriyle birlikte yandığını, II. Dünya Savaşı sırasında ağır gazete koleksiyonlarını hafifletmeye çalıştığını belirtmiştir. Kütüphanesinde kişilerin ailelerinden veya kitapçılardan alınarak hatıra olarak toplanmış meşhur kişilerin el yazıları veya bu kişilere ait belgeler, yazma eserler, *Servet-i Fünun* dergileri, kadınlar için gazeteler, dini eserler ve tefsirler, divanlar ve edebi eserler, Türkiye dışında çıkan birçok kitap ve mecmua, o dönem yaşayan pek çok yazarın eserleri, *En Son Dakika*, *Haber* ve *Vakit* gazetelerinin tam koleksiyonları, 39 yıllık gazetecilik mesleğinin ürünleri, harf inkılabına kadar çıkan gazetelerin koleksiyonları, hocalık yaptığı sırada yararlandığı kitaplar, Türk dili kitapları, Atatürk ile ilgili kitapların koleksiyonu, Bulgaristan'da çıkan Türkçe gazeteler ve baskısı durmuş gazeteler, tarih ve coğrafya konularındaki yayınlar, askeri yayınlar, mali yayınlar, hukuki eserler, spor, ziraat, tıp ve yabancı dillerdeki eserler, kendisine gelen özel mektuplar ve binlerce küpür bulunmaktadır.¹⁹⁸ Hakkı Tarık Us kendi adına kurmayı istediği kütüphanesini yaşarken kuramazsa ölümünden sonra Hakkı Tarık Us Kütüphanesi adında kurulacak kütüphaneye, sahip olduğu kitapların yerleştirilmesini ve kütüphanenin halkın kullanımına açılmasını vasiyet etmiştir.¹⁹⁹ Ölümünden sonra kütüphanesi Eminönü'nde bir depoda muhafaza edilmiş, 1957'de Basın Kurumu Tesisi Kütüphanesi ile birleştirilip Hakkı Tarık Us Kütüphanesi adını alarak halkın hizmetine açılmıştır.²⁰⁰ 2003 yılında Vakıflar Kanunu'ndaki değişiklikle birlikte Hakkı Tarık Us Vakfı kapatılarak Kültür Bakanlığı'na devredilmiş, kütüphanesinin dermesi de Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne devredilmiştir.²⁰¹ Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne devredilmesiyle 1934 öncesinde eski ve yeni yazılı değerli belgeler ve gazete arşivi sürekliliğini devam ettirmektedir. Hakkı Tarık Us'un değerli yayınları biriktirme çabasıyla ortaya çıkan özel

¹⁹⁸ Neriman Malkoç Öztürkmen, "Kitab Dostları: Hakkı Tarık Us", **Hakkı Tarık Us 1889-1956**, Haz. Hasan Rasim Us, Hakkı Süha Gezgin, İstanbul, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, 1957, s. 176-178.

¹⁹⁹ **Hakkı Tarık Us 1889-1956**, Haz. Hasan Rasim Us, Hakkı Süha Gezgin, İstanbul, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, 1957, s. 168.

²⁰⁰ **Hakkı Tarık Us 1889-1956**, s. 189.

²⁰¹ Selahattin Öztürk, "Hakkı Tarık Us ve Türk Milletine Bağışladığı Kütüphanesi", **Beyazıt Devlet Kütüphanesi 125 yaşında (1884-2009)**, Haz. Süheyla Şentürk, Volkan Gülçek, İstanbul, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 2010, s. 188.

kütüphanesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde üretilmiş çözümlerin günümüze kadar korunmasını sağlamıştır. Fakat bu mirastan layıkıyla yararlanılabildiğini söylemek hayli güçtür. Güçlüklerin başında söz konusu belge ve eser birikiminin Osmanlıca olması, bu belge ve eserlerin kullanıma sunulmasındaki zorluklar (kütüphanedeki personel yetersizliği, belge ve kitapların hizmete hazırlanması konusundaki kataloglama, sınıflama vb. sorunları ve yanlışlıkları) başta gelmektedir.

Kişisel kütüphanelerin çeşitli türdeki kütüphanelere bağışlanması veya kütüphaneler tarafından satın alınmasıyla özel araştırma/uzmanlık kütüphaneleri oluşmuştur. Dermesinin önemli bir kısmı bu tür kişisel kütüphanelerden oluşan özel araştırma/uzmanlık kütüphaneleri bulunmaktadır. Kişisel kütüphanelerin günümüze kadar ulaşabilenleri çoğunlukla tek bir kütüphanede bulunmamaktadır, yurt içi ve yurtdışındaki çeşitli kütüphanelere dağılmış/bölünmüş durumdadır. Günümüzde çeşitli devlet, millet, üniversite, özel araştırma/uzmanlık kütüphanelerini zenginleştiren, kişisel kütüphane bağışlarıyla değerini arttıran kütüphaneler arasında A. Süheyl Ünver'in kişisel kütüphanesini bağışladığı Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi²⁰², Fuat Köprülü ve Kemal Karpat'ın kişisel kütüphanelerinin bir bölümünü içeren İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Fatma Aliye, Cevdet Paşa, Muallim Cevdet'in kütüphanelerini içeren Atatürk Kitaplığı, Adalet Ağaoğlu, Şerif Mardin ve Tarık Zafer Tunaya'nın kütüphanelerini içeren Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Halil İnalcık ve Turgut Özal'ın kütüphanelerini içeren Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Behçet Necatigil'in kitaplarını içeren Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, Celal Ökten'in kitapları ve Şerif Muhittin Targan'ın müzik aletlerini içeren Süleymaniye Kütüphanesi, İbnü'l Emin Mahmut Kemal İnal'ın kitaplarının bulunduğu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Şefik Can, Suat Yıldırım, Mehmet İpşirli'nin kütüphanelerini içeren Fatih Üniversitesi Kütüphanesi²⁰³, Fuat Köprülü, Yahya Kemal Beyatlı, Orhan Burian, Cavit Baysun, Falih Rıfkı Atay, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Küçük Sait Paşa, Melih Cevdet Anday, Şevket Rado, Vedat Nedim

²⁰² Hakan Anameriç, Fatih Rukancı, "Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Özel Arşivlerin Ülke Tarihindeki Önemi", (Çevrimiçi) http://eprints.rclis.org/11734/1/bulgaristana_satilan_evrakveozel.pdf, 26.03.2013.

²⁰³ Gülizar Baki, "Fuat Köprülü'nün Kitapları", (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/pazar_fuad-koprulunun-kitaplari_1321336.html, 27.03.2013.

Tör, Yaşar Nabi Bayır, Memduh Tayanç, İsmail Hikmet Ertaylan, Hüsamettin Bozok'un kişisel kütüphanelerinin bir bölümünü içeren Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi²⁰⁴, Afet İnan'ın çocukları tarafından kişisel kütüphanesinin bağışlandığı Ankara Üniversitesi Kütüphanesi²⁰⁵, Orhan Şaik Gökyay, Yavuz Argıt, Kasım Kührevi, Nuhoglu Ailesi gibi kişisel kütüphanelerden zengin eserler içeren İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi, Haldun Taner'in kişisel kütüphanesini içeren Galatasaray Lisesi Kütüphanesi, Semavi Eyice'nin kişisel kütüphanesinin bir bölümünün bulunduğu İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'dir. Bu biçimde gerçekleştirilen kişisel bağışlarla bilginin kalıcı hale gelmesi sağlandığı gibi bazen tam tersi de olmaktadır. İlber Ortaylı'nın içerisinde nadir eserlerin de bulunduğu 6000 kitabını bağışladığı Galatasaray Üniversitesi'ndeki seminer kütüphanesi 22 Ocak 2013 tarihinde üniversitede çıkan bir yangın neticesinde telafi edilemez biçimde hasar görmüş ve bir kısım kitapları tamamen yanmıştır. Söz konusu eserlerden bazılarının bir kopyasının daha bulunmadığı ifade edilmektedir. Kişisel kütüphanesindeki kitapları Galatasaray Üniversitesi ve İSAM Kütüphanesi'ne vermekte olan İlber Ortaylı bu durum hakkındaki görüşlerini belirtirken Türkiye'deki kütüphanecilik alanındaki soruna değinmiştir. *"İstanbul maalesef çok kütüphane yedi. Biz kütüphanelerimizi koruyamıyoruz. Şu anda halihazırda Türkiye'nin iyi denilebilecek kütüphaneleri de yok zaten."* diyerek *"Türkiye'nin kütüphane medeniyetine çıkamamış bir ülke"* olduğu için tarihi değerlerine sahip çıkmadığını söylemiştir.²⁰⁶ İ. Ortaylı'nın kütüphane medeniyetine çıkamama olarak ifade ettiği sorunun temeli Türkiye'de her dönemde kütüphanecilik anlayışının devlet siyasetine bağlı olarak değişmesi, eski bilgi birikiminden kopuşlar ve bilginin geleceğe devredilmesi konusunda yaşanan toplumsal sorunlardır. Türk toplum tarihinin sürekliliğini sağlama konusunda yaşanan sorunlar ve kopukluklar, bilgi ve kültür mirasının devamlılığının sağlanmaması ve toplum kimliğini değiştirmeye yönelik çabalar Türk toplumunun tüm unsurları ve kurumlarının anlayış, işleyiş ve yapısını etkilemektedir. Türkiye'deki kütüphanecilik anlayışı da buna göre biçimlenmiştir.

²⁰⁴ "Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi", (Çevrimiçi) <http://www.ykykultur.com.tr/sermet/>, 27.03.2013.

²⁰⁵ "Afet İnan'ın 10 Bini Aşkın Kitabı Üniversitemizde", (Çevrimiçi) <http://arsiv.ankara.edu.tr/yazi.php?yad=3430>, 27.03.2013.

²⁰⁶ "Kitaplarımı Artık Bilkent'e Vereceğim", (Çevrimiçi) <http://gundem.milliyet.com.tr/kitaplarimi-artik-bilkent-e-verecegim/gundem/gundemdetay/02.02.2013/1663544/default.htm>, 02.02.2013.

Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğin kurumsallaşması sürecinde bir yandan Osmanlı dönemi bilgi birikimi müze haline getirilirken, diğer taraftan devletin dayanaklarını oluşturan kurumların kütüphaneleri ve pek çok türde halk kütüphanesi örnek gösterilmiştir. Günümüzde bu örnekler de kullanılamaz hale gelmiştir. Bu durum günümüzde bilginin değerlendirilmesinde belli bir soruna işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türk kütüphaneciliğinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde toplum kimliğiyle ilişkili olarak ne yönde biçimlendiğini ele aldık. Türkiye'deki kütüphanelerle ilgili farklı disiplinlere ait çalışmaların büyük bir çoğunluğu kısa kısa tanıtıcı, yüzeysel ve teknik bilgiler sunmakla sınırlıdır. Ana konusu kütüphaneler olmayan veya Bilgi ve Belge Yönetimi alanı dışında üretilen çalışmalarda, kimi zaman ana konuyu desteklemek amacıyla kütüphanelerden de söz açma ihtiyacı doğmuş ve bu araştırmalarda kütüphanelere sınırlı olarak değinilmiştir. Kütüphanelere dair bilgiler, bilgi ve belge yönetimi (kütüphanecilik, arşivcilik, dokümantasyon ve enformasyon), tarih, sanat tarihi vb. bilimlere ait çalışmalarda rastlanmıştır. Fakat konuya çoğunlukla meslek bilgisi veya teknik bir konu gibi yaklaşıldığı için Osmanlı döneminin pek çok açıdan ele alınıp değerlendirilebilecek Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Kütüphanesi, Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi gibi büyük saray kütüphanelerine dair bile, sırf bu konuyla sınırlandırılmış ve derinleştirilmiş çalışmaların eksikliği hissedilmiştir. Herhangi bir kütüphane türünde ve sadece tek bir kütüphaneyi ele alan çalışmalar ansiklopedi maddesi, makale düzeyinde kalmıştır. Bu sebeple diğer bilim alanlarına ait çalışmalarda dolaylı olarak yer verilen kütüphane ve kitaplarla ilgili bilgilerden yararlanmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Söz gelişi geleneksel Osmanlı dönemi kütüphanelerindeki kitapların özelliklerine dair bilgilere sanat tarihi kitaplarında yer alan kitap sanatları (minyatür, hat, tezhip vs.) kısımlarında yer verilmektedir. Bilgi sistemlerinin tarih alanında çalışma konusu edilmesi, daha çok arşiv konusuyla bağlantılı olarak ve kimi zaman gündelik, belli bir görüşü desteklemek veya yanlışlamak için gündeme getirilmektedir. Örneğin, Ermeni Meselesi tartışılmaya başlandığında, Osmanlı Arşivleri içerisinde konuyla ilgili kısımlar çıkarılarak değerlendirilmekte, Osmanlı Arşivleri'ndeki/bilgi sistemlerinin değerlendirilmesindeki sorun devamlılığını korumaktadır. Tarihçilerin kütüphanelerle ilgili monografiler, özel çalışmalar yapmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kütüphanelerle ilgili kurumsallaşmış çalışmalar yoktur. Tek bir kütüphane üzerine hazırlanmış monografi konusunda uzmanlık ilgi görmemektedir. Bu tarz çalışmalar çok fazla çaba gerektirmektedir, çünkü Osmanlı dönemine ait herhangi bir kütüphanenin monografisinin hazırlanması için Osmanlı döneminde yazılan eserler ve arşiv belgelerinden yararlanmak gerekmektedir. Fakat bu noktada hem

kütüphaneler hem de arşivlerdeki sorun engel oluşturmaktadır. Osmanlı dönemi saray/devlet, millet/din kütüphaneleri ve kişisel kütüphanelerden nakledilen eserlerin yer aldığı Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi gibi kütüphanelerin içerisinde korunabilmiş tarihi ve belgesel anlamı büyük birincil kaynakları barındıran kütüphanelerin işleyişinde büyük sorunlar vardır. Cumhuriyet'in müze kütüphaneye çevirdiği Osmanlı bilgi birikimi kişisel anlamdaki kusurlar, yetersizlikler, bu birikimin önemli görülmemesi gibi sebeplerle sorunlarla iç içe bulunmuştur. Bu sorunlar uzun süre göz önüne alınmamış, gündeme getirildiği yakın dönemden günümüze kadar ise ortaya çıkan yeni sorunlar sebebiyle aşılamamıştır. Otomasyona geçiş veya dijitalleştirme çalışmaları ile kaynakların bibliyografik kimliklerinin bilgisayara yanlış kodlarla kaydedilmesi, o yayının yakılması veya ortadan kaldırılmasıyla eşdeğerdir. Kendisine erişilemeyen yayın yok olmuş demektir ki günümüzde bu sorunlarla karşılaşmaktayız.

Türkiye'de arşivlerdeki tasnif, dijitalleştirme çalışmaları devam etmekle birlikte, hala tasnif edilmeyi bekleyen çok sayıda belge vardır. Arşiv belgelerinin tasnifi tamamlansa bile, Osmanlıca'ya hakimiyetin zorluğu, arşivin yararlandırmaya açılmasındaki sorunlar sebebiyle bu belgelerden layıkıyla faydalanmak oldukça güç olacaktır, fakat bu tür çalışmaların hazırlanması elzemdir. Arşivlere/tarihi belgelere dayanarak kütüphanelerle ilgili bilgilere erişilmesinde yaşanan sorunlar, bu şekilde kütüphanecilik alanının da sorunu haline gelmektedir. Türk toplum düşüncesinin kaynaklarıyla ilişki kurulabilmesi için arşiv ve kütüphanelerden sosyal bilimcilerin her birinin kolaylıkla yararlanabilmesinin sağlanması gerekmektedir. Çalışma sırasında karşılaştığımız sorunlardan birinin kütüphaneler ve diğer gelişmelerle ilgili verilen tarihlerin tutarsızlığının sebebi bile, arşivlerden gerektiği gibi yararlanamamaktan kaynaklanmaktadır. Her bir kütüphaneyle ilgili derin, tarihsel monografiler hazırlanması koşuluyla Türk toplum düşüncesinin kaynaklarına temas edilebilir. Kütüphanelerle ilgili monografi eksikliği konusunda karşılaştığımız güçlükler, çok farklı bilim alanlarında kopuk kopuk erişebildiğimiz bilgiler söz konusuysa, çalışmamız hem bu eksikliği ortaya koymaya, hem de bu eksikliği temellendiren genel bir bakış açısı sunmaya çalışmıştır.

Geçmişte ve günümüzde imparatorluk merkezi olarak İstanbul'u temsil eden mekanlar/mimari eserler vardır. Camiler, saraylar, hamamlar, medreseler ve külliyelerde bulunan diğer çeşitli mimari yapılar bu kimliğin bir parçası olarak anılmaktadırlar. Devlete ait en önemli imparatorluk yapılarından biri de kütüphanelerdir. Osmanlı döneminin saray ve külliye içerisindeki ve bağımsız kütüphaneleri, Osmanlı uygarlığının en önemli yapıları ve İstanbul'a kimliğini veren yapılarıdır. Kütüphaneler hem mimari mekan olarak hem de tarih içerisinde toplumsal değişimin yönüne bağlı olarak üstlendiği görevler bakımından kimlik temsilinin bir unsurudur. İmparatorluk, Batıcılığa ve Cumhuriyet dönemlerinde bilginin toplanması, saklanması uygarlığın en önemli göstergelerinden biridir. Kütüphaneciliğin aslî görevleri üretilen bilgileri toplamak, tasnif etmek, sürekliliğini sağlamak ve paylaşmaktır. Ancak Türkiye'de kütüphanecilik anlayışı gelişmiş ve kurumsallaşmış olmasına rağmen kütüphanecilik çerçevesinde saklanan, korunan bilginin tarihi olarak birikimi ve sürekliliğinin sağlanması devletin öncülüğü ve siyasi tercihleriyle biçimlenmiştir. Kütüphaneler çeşitli tarihsel dönemlerde ve koşullarda farklı uygulamalarla yapılandırılmaya çalışılmıştır. Bilginin önem ve özelliklerinin değişmesinde devlet düzeyinde benimsenen siyasi politika ve devletin resmi ideolojisinin belirleyiciliği, elde edilen çözümün korunması ve sürekliliğini sağlama çabası önemli olmuştur.

Türkiye'de bilginin oluşturulması, korunması, yaygınlaştırılması, yeniden üretimi, sürekliliğinin sağlanması, denetim ve kontrolü belli konularda devletin himayesinde olmuştur. Geleneksel Osmanlı döneminde farklı ihtiyaçlar ve sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli bilgiler ve kütüphaneler bulunmaktadır. Bilgi başlangıçta devlet veya onu temsil eden padişahın tekelindedir. Bilginin saklanması ve örgütlenmesi, arşivler devletin tekelinde olduğu için geleneksel Osmanlı döneminin en kapsamlı ve önemli arşiv ve kütüphanelerini padişah kütüphaneleri teşkil etmiştir. Osmanlı'dan devralınan kütüphane mirası tek bir şeyi ifade etmemektedir, saray/devlet kütüphanesi yanında bundan bağımsız dini temelde ortaya çıkan medrese, cami, tekke, tarikat kütüphaneleri olarak millet/din kütüphaneleri ve kişisel kütüphaneler ayrı bir kategori oluşturmuştur. Devletin ihtiyaç duyduğu bilgilerle toplumun ihtiyaç duyduğu bilgiler farklı olduğu için

devlet-millet örgütlenmesi/ikiliği temelinde iki farklı kütüphanecilik anlayışı vardır. Osmanlı döneminin kendi içerisinde farklı siyasetlere bağlı olarak bilginin örgütlenmesi ve oluşumu da değişmiştir. En önemli değişim Batılılaşma dönemiyle yaşanmıştır. Tanzimatla birlikte bilginin önemi ve örgütlenmesinde yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlıcılık ideolojisi doğrultusunda imparatorluk dahilinde yaşayan tüm milletler arasında bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Tanzimattan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde kurulan kütüphaneler Osmanlıcılık dünya görüşüyle ortaya çıkmıştır. Hukuk ve askeri alanda yapılan yeniliklere bağlı olarak kurulan Batılı okulların kütüphaneleri, inşa edilen Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'nda yeni saray kütüphaneleri ve devlet siyasetinin Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan geçiş dönemi kütüphaneleri kurulmuştur. Hem Osmanlı ve hem de Yeni Türkiye dönemlerinde devletin siyasi seçimi ve öncülüğü kütüphanecilik politikalarında belirleyicidir. Batılılaşma döneminde toplum-devlet ayrımı farklı ve uyumsuz bir biçimde devam etmiştir. Devletin siyaseti ve toplumun dünya görüşü arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum Türkiye tarihinin her döneminde belli farklılıklarla mevcuttur. Devlet-toplum ikiliği kütüphanecilik anlayışına da aynı biçimde etki etmiştir.

Yeni Türkiye'nin yol haritasını belirleyen kişilerden önde gelen ikisi Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura olmuştur. Cumhuriyet öncesi ve sonrasında belli yönleriyle farklılaşan siyasetler öneren Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura, yeni Türkiye'nin ideolojisinin oluşturulması yolunda çaba gösteren baş mimarlardandır. Her iki ismin de Osmanlı son döneminden itibaren Türk Ocakları, tercüme çalışmaları ve Türk Tarih Kurumu'na önderlik yaptıkları ve siyasete biçim verecek fikirler ürettiklerini görüyoruz. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve yeni Türkiye döneminde eğitim, kültür, uygarlık gibi konularda fikir üreten Ziya Gökalp, bilgi sosyolojisinin ilgi alanına giren çeşitli konulardaki çalışmalarıyla yeni dönemin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Gökalp, geçmiş dönemlere ilgi göstererek toplumsal tahlil ve çözümlemelerini bu karşılaştırmalar ile ortaya koymuştur. Cumhuriyet dönemi siyasetinin büyük ölçüde beslendiği görüşlerinin, mevcut siyaseti destekleme gibi faydacı bir yönü de bulunmaktadır. Osmanlı toplum yapısı ve kurumlarına eğilerek değerlendirmeler yapan Gökalp'in, 1924 yılına ait eserinde (*Türkçülüğün Esasları*)

Osmanlı döneminde devletin dil, müzik, edebiyat, ahlak, bilim, eğitim ve kültür alanlarında kendisini toplumdan farklılaştırarak Türk toplum değerlerinden uzaklaştığını dile getirmesi bu yöndeki bir değerlendirmesidir. Gökalp'in geçmişteki devlet ve toplum yapısına ilgi göstermesi yaklaşımı sosyolojide süreklilik kazanmamıştır. Yeni bir toplum kimliği inşası sürecinde bu gibi görüşlerin üretilmesi, devletin arayış içerisinde olması ve sosyologların bu yönde fikirler üretmesini güdülemiş, belli bir sistematik kurulunca/toplum kimliğinin ne yönde inşa edileceği belirlenince geçmişi değerlendirmeye yönelik ilgi kaybolmuştur. Böylece kütüphanecilik de gündeme gelmemiştir. Oysa Osmanlı dönemi sadece tarih alanının değil, sosyolojinin de temel konusudur. Sosyolojide bu konuyu siyaset, edebiyat, sanat, gündelik yaşam düzeyinde ele alma çabası vardır. Kütüphanecilik düzeyinde ele alma çabası ise söz konusu olmamıştır. Biz bu çalışmada hem böyle bir değerlendirmeye ulaşmak hem de konuyu temellendirmek adına Osmanlı'dan itibaren kütüphaneciliğin yeni gelişmelere bağlı olarak değişimini ele aldık.

Osmanlı'nın yeni siyaset arayışı içerisinde olduğu son döneminde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in farklı bakış açılarıyla imparatorluğa çözüm önerisi sunmaya gayret ettikleri çalışmalarını sosyoloji Türkiye'ye girmiştir. Bu dönemde özellikle Ziya Gökalp'in bilgi sosyolojisinin konu kapsamı içerisinde yer alan konulara eğilmesi söz konusudur. 1970'ten günümüze sosyolojinin bir alt dalı olarak bilgi sosyolojisi alanında pek çok kuramsal, soyut çalışmalar yapılmıştır. Toplumun bilgiyi elde etme, saklama, oluşturma şeklinin somut olarak karşımıza çıktığı yer kütüphanelerdir. Biz bu çalışmada Osmanlı'dan günümüze toplumsal değişme, toplum sistematigi açısından kütüphaneciliği değerlendirmeye çalıştık. Türkiye'de kütüphanecilik tarihi belli karşıtlıklar doğrultusunda biçimlenmiştir. Farklı dönemlerde benimsenen değişik siyasetlere bağlı olarak sorunlar ve çözüm çabası da değişmiştir. Bu durum her dönemde bilginin değeri ve sistematigini de değiştirmiştir. Bu bakımdan konuyu üç bölümde ele aldık. Birinci bölümde geleneksel Osmanlı kütüphaneciliğini değerlendirdik. Geleneksel Osmanlı dönemi kütüphanelerinin oluşumu ve gelişimini belirleyen anlayışın geleneksel Osmanlı devlet siyasetinin devlet-toplum ikiliğine dayanan yapısına göre biçimlendiğini tespit ettik. Bu yönde geleneksel Osmanlı kütüphaneciliğinde saray/devlet kütüphanelerinde Doğu ve Batı

bilgi birikimine ve zenginliğine sahip çıkma ilkesi doğrultusunda oluşturulan, Doğu ve Batı dillerindeki çeşitli konulardaki kitap sanatlarının seçkin örnekleriyle dolu eserler bulunduğunu ortaya koyduk. Saray/devlet kütüphaneleri kapsamında ele aldığımız padişahların özel kütüphanelerinden bahsettik. Saray/devlet kütüphanelerinin her konuda ve sanatsal değeri yüksek eserlerle dolu kütüphanelerinin dışında, farklı bir içerikle oluşturulan millet örgütlenmesine ait millet/din kütüphanelerini ele aldık. Başta padişahlar olmak üzere devlet ileri gelenleri ve imkanı olan kişiler tarafından kurulan millet/din kütüphanelerinde kurucularının bağışladığı sanatlı kimi eserlerden çok din konulu eserlerin ağırlıklı olduğunu tespit ettik. Bu bölümde son olarak Osmanlı döneminde padişahlar dışındaki kişilerin özel/kişisel kütüphanelerine değindik. Bilginin sürekliliğinin sağlanmasında özel/kişisel kütüphanelerin rolünü ortaya koyduk. Özel/kişisel kütüphanelerde bulunan kitapların niteliği ve niceliği devlet siyasetinde bilgiye verilen öneme işaret etti. Bazı özel/kişisel kütüphanelerde padişah kütüphanelerinde dahi bulunmayan nadide kitapların bulunduğunu gördük. Osmanlı millet/din kütüphaneleri ve özel/kişisel kütüphanelerin oluşumu ve gelişiminin devletin siyaseti doğrultusunda biçimlendiğini, kütüphanelerin örgütlenme tarzının toplum ile devlet arasındaki uyumlu birlikteliğe/ikiliğe dayandığını tespit ettik. İkinci bölümde Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru bir gelişim seyri izleyen Batılılaşma dönemi kütüphanecilik anlayışını ele aldık. Tanzimat sonrası, modern düşüncenin kaynaklarını oluşturan Batılı eserlerin çevirisi ve basımı önemli hale gelmiştir. Ziya Gökalp'ın bahsettiği gibi medrese, yabancı okullar ve Tanzimat okulları üçlü kitapçılık anlayışını ortaya çıkarmıştır. Medreselerde okutulan kitapların bulunduğu sahaflar, yabancı okullardaki kitapların okutulduğu Avrupa menşeli kitapların satıldığı Beyoğlu kitapçıları ve Batılı kaynakların çevirilerinden oluşan kitapların satıldığı, Batılı okul kütüphanelerinde okutulan Babıali Caddesi'ndeki kitapçılar Batılılaşma döneminin üçlü eğitim ve kitapçılık anlayışını yansıtmaktadır. Bu dönemde devlet düzeyindeki Batılılaşma çabası neticesinde devlet kadrolarının yetiştirildiği Batılı okullar ve Batı düşüncesini içeren kitapların yer aldığı Batılı okul kütüphaneleri kurulmuştur. Yabancı hocaların da görev aldığı bu okullarda yetişen kişiler daha sonra imparatorluğun gelişim seyrini/kaderini direkt olarak etkilemişlerdir. Batı'daki farklı düşünce akımlarının Batılı okullarda yetişen kişileri

etkilemesi sonucu Osmanlı devlet kadrolarında birlik ve bütünlük bozulmuştur. Eski kadrolar (geleneksel eğitimle medreselerde yetişen) ile yeni kadrolar (modern eğitimle Batılı okullarda yetişen) arasında çekişme ortaya çıkmıştır. Bu bölümde ayrıca Batıcı devlet-Doğulu toplum ayrımının devlet-toplum arasında uyumsuzluğu getirdiğini, kütüphanelerin bu uyumsuzluk doğrultusunda biçimlendiğini tespit ettik. Bu dönemde saray kütüphanelerinde de Batılı eserlere gösterilen ilginin arttığını, padişahların Batı'ya yönelme eğiliminin kütüphanelerin içeriğini etkilediğini yeni saray kütüphanelerinde (Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Kütüphaneleri) bulunan eserlerden tespit ettik. Osmanlıcılık siyasetinden arzu edilen neticelerin alınamaması sonucu Türkçülük ideolojisinin ön plana çıkarılmaya başladığını ve Türkçülükle biçimlendirilen kütüphane örneklerini gördük. Halka yönelik kütüphanelerin oluşturulmasından Türkçülük siyasetine geçiş sürecinde ortaya çıkan kütüphaneler, devletin siyasi seçiminin kütüphaneleri belirlediği sonucunu ortaya koydu. Burada nüvesi Batılı okullardan biri olan Askeri Tıbbiye içinden bir grup öğrenci tarafından oluşturulan örgüte dayanan İttihat ve Terakki içinden doğan Türk Ocakları'nın kütüphaneleriyle milli kültür oluşturularak halka benimsetilmesi, milli bilinç yaratılması amaçlandığını gördük. Halk üzerinde etkili olarak vatandaşlık bilinci ve millet fikrinin içselleştirilmesinde Türk Ocakları kütüphanelerinin çabasını gördük. Üçüncü bölümde Cumhuriyet döneminde kütüphanecilik anlayışının temelleri ve kurumsallaşmasını ele aldık. Yeni Türkiye'nin Osmanlı geçmişinden bağımsız ve farklı bir toplum kimliği oluşturma çabasına bağlı olarak kurulan kurumların kütüphanelerinin tamamıyla devletin topluma bakış açısı doğrultusunda tasavvur edildiğini tespit ettik. Yeni Türkiye'de Batıcılığa devlet kadrolarıyla sınırlı kalmayarak tüm toplumu kapsar hale getirilmiştir. Bu durum kütüphane türlerinin çeşitlenerek Osmanlı kütüphanecilik anlayışından uzaklaşmayı belirtmenin yanında Osmanlı'dan devralınan kütüphanelerin müze kütüphaneler olarak tasarlanmasıyla belli bir devamlılık da taşıdığını göstermiştir. Yeni Türkiye'de kütüphanecilik önceki dönemlerden farklılaşmıştır. Osmanlı dönemindeki yöneten-yönetilen veya devlet-toplum ikiliği ortadan kalkarak devlet kütüphaneleri ile halk kütüphaneleri arasında uyumsuz bir bütünlük kurulmuştur. XX. yüzyıldan itibaren toplum kimliğinin yeniden inşasına dayalı yeni bir siyasi arayış başlamıştır. Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik

mirası müze kütüphanelere dönüştürülmüştür. Osmanlı mirasından vazgeçilen yeni dönemde Osmanlı'dan kalan bilgi birikimine yaşayan miras olarak değil müzelik miras olarak sahip çıkılmıştır. Batılılaşma çabalarından biri olarak 1928 yılında yeni alfabenin kabulü ile Osmanlı bilgi birikimi arşivlik/müzelik malzeme haline gelmiştir. Osmanlı bilgi birikiminin işlevsiz hale gelmesi, Osmanlı toplum bilincinden kopuşa neden olmuştur. Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliği kimlik düzeyinde Batı odaklı gelişen bir siyasetin etkisinde şekillenmiştir. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Kütüphaneleri, Halk Kütüphaneleri (Halkevleri ve Köy Enstitüleri Kütüphaneleri, Gezici/Seyyar Kütüphaneler), Milli Kütüphane yeni tarih anlayışı ve devlet siyasetinin ürünleri olarak işlev kazanmıştır. 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra halka yeni ideoloji ve tarih anlayışını benimsetme görevini Halkevleri ve kütüphaneleri üstlenmiştir. Osmanlı geçmişi dışında bir kimlik ve kültür oluşturulmak istenilen Cumhuriyet döneminde toplum çözümünün sürekliliğinin, kalıcılığının sağlanması ihtiyacını karşılamak üzere Milli Kütüphane kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde çevirinin niteliği de değişmiştir. Batılılaşma dönemi çeviri faaliyetleri ve kütüphanelerinden farklı olarak, Cumhuriyet döneminde dünya görüşünü içeren kitaplar yazılmış, çevrilmiş ve halka yönelik kurulan kütüphanelerde hizmete sunulmuştur. Geleneksel Osmanlı ve Batılılaşma dönemleri kütüphanelerinde devletin dünya görüşünü yansıtan ve destekleyen yayınlar yer almazken, Cumhuriyet döneminin bu yeni kütüphanelerinde devletin yeni tarih anlayışı ve siyasetini ifade eden, topluma benimseten kitaplar yer aldığını tespit ettik. Cumhuriyet döneminde devletin ideolojisinin yeni kütüphanelerin içeriklerini direkt olarak belirlediğini, toplum kimliğini yeniden kurmaya yönelik çalışmalarını kütüphaneler aracılığıyla desteklediğini ortaya koyduk.

Cumhuriyet döneminde devlet ve toplum arasındaki ayrımı giderme, yeni bir toplum kimliği inşa etme çabası vardır. Bir yandan da Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik mirasını müze kütüphane anlayışı içerisinde koruma çabası söz konusudur. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal eden kütüphaneler yaşayan/canlı bir unsur olarak değil, dermesine yeni çıkan yayınların eklenmediği ve yararlanılması pek mümkün olmayan, daha çok eski döneme ait kütüphane dermelerinin bir araya toplandığı müze kütüphanelere dönüşmüştür. Bu durum

Osmanlı toplum çözümü olarak bilginin işlevini/anlamını yitirmesini doğurmuştur. Cumhuriyet dönemindeki bu yaklaşımın sebebi, Osmanlı kimliğinden bağımsız yeni bir toplum kimliği yaratılmak istenmesidir. Yeni toplum kimliğinin dayanaklarının toplumsal alanda yapılan yenilikler, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ile oluşturulması çabasına bağlı olarak hem bu çalışmaların yapılmasına yardımcı olacak hem de yeni ideolojinin başarıya ulaşması/toplum kimliğinin değiştirilmesi yolunda çeşitli kütüphane türleri ortaya çıkmıştır. Halk kütüphaneleri ve Halkevleri kütüphaneleri ile devletin siyasi seçimi ve topluma biçtiği yeni model topluma benimsetilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde toplumun kendi kimliğinden vazgeçmesi istendiği için de toplumda belli terslikler, bozulmalar ve belirsizlikler ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde de yeni bir bilgi anlayışı söz konusudur. Yeni ideolojinin benimsetilmesi konusunda devlet yanında Halkevleri kütüphaneleri ve halk kütüphanelerine önemli görevler atfedilmiştir. Cumhuriyet döneminin resmi ideolojisi Osmanlı mirasından vazgeçme temelinde yükselmiş ve bu durum Osmanlı döneminde toplum sorunları karşısında elde edilen çözümlerin somutlaşmasının ifadesi olan bilgilerin kullanılamaz hale gelmesine neden olmuştur. Bu durumda, kütüphaneciliğin tarihsel savunusu olan biriktirme, saklama, koruma işlevleri biçim değiştirmiştir. Harf devrimi ile Osmanlı döneminde üretilen bilgiler kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle eski eserleri barındıran Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi gibi kütüphaneler ancak sınırlı sayıda kişinin faydalanabileceği birer müze kütüphane haline dönüşmüştür. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı döneminde üretilen toplum çözümü/bilgisi korunmuş olsa bile, bundan yeni koşullarda faydalanmak ve bu anlamda bir süreklilik oluşturmak mümkün olmamıştır. Devlet Arşivleri Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi biçiminde ayrılarak yeniden tasnife tabi tutulmuştur. Bu birikimin değerlendirilmeye çalışılması, özellikle Osmanlı Devlet Arşivleri'nin yeniden tasnife tabi tutulması bile dış sorunlarla ilgilidir. Türkiye'deki kütüphanecilik anlayışı doğrusal bir çözümün kendi anlayışı içinde gelişmesi ve değişmesi biçiminde değil, kopuş biçiminde gerçekleştiği için belli bir birikimden faydalanmadan/zenginleşmeden söz edilemeyecektir. Cumhuriyet döneminde bilgi

açısından belli bir kopuş ve hafıza kaybı ortaya çıkmıştır. Osmanlı'dan kalan yığınlarca belge ve yayın yeni yazıya geçişle birlikte işlevsiz bir müze malzemesine dönüşmüştür. Altı yüzyıllık geçmişin toplum sorunları karşısında deneylediği çözümler, başarılar ve sorunlar ifade edilemez hale gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde, Osmanlı kimliğinden bağımsız ve Osmanlı'dan vazgeçme temelinde yeni bir toplum kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Devlet öncelikle Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik mirasını müze kütüphane anlayışı içerisinde yeniden düzenleme ve tasfiyeye tabi tutmuş, bu sırada bazı arşiv belgeleri 1930'lu yıllarda Bulgaristan'a satılmıştır. Osmanlı'dan devralınan kütüphane mirası yeni siyaset doğrultusunda yeniden biçimlendirildikten sonra sıra yeni devletin dayanacağı kurumları oluşturmaya gelmiştir. Yeni devletin dayanağını oluşturacak olan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kütüphaneleri bu anlamda önemli misyonlar üstlenmiş, devletin adeta iskeletini oluşturmuştur. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kütüphaneleriyle bu kurumlara yüklenen misyonu en etkili biçimde yerine getirmeye çalıştıktan, devletin dayanacağı temelleri/dayanakları oluşturduktan sonra sıra toplum kimliğinin bu doğrultuda biçimlendirilmesine gelmiştir. Böylece halka yönelik çeşitli kütüphaneler oluşturulmuştur. Halkevleri Kütüphaneleri, Köy Enstitüleri Kütüphaneleri, gezici/seyyar kütüphanelerin Cumhuriyet döneminin halka inme konusunda en ısrarcı ve kararlı kütüphane türleri olması tesadüf değildir. Bu aşamada Osmanlı'dan miras kalan kütüphaneleri yeniden biçimlendirip, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu kütüphaneleriyle kendi dayanaklarını oluşturan devlet, Osmanlı geçmişi dışında bir toplum kimliği yaratmak için devletin yeni dünya görüşünü içeren halk kütüphaneleri oluşturmaya başlamıştır. Yeni Türkiye'de girişilen halka yönelik kütüphane kurma hareketinin sebebi, Osmanlı'dan bağımsız yeni bir toplum kimliği oluşturmak için kurulan kurumların etkili olması için, mevcut ideolojinin kütüphaneler aracılığıyla yaygınlaştırılması, Osmanlılık yerine Türk kimliğinin inşa edilmesinde kütüphanelerin aracı/destekleyici rolüdür.

Yeni Türkiye ile başlayan süreçte kataloglama çalışmalarına hız verildiği ve kütüphanelerin toplu katalogunun hazırlanmasının gündeme geldiği görülmektedir. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde bilginin denetimi devletin kontrolü altındadır ve toplu katalog çalışmalarını ve kayıt altına alınan eserleri incelemek bir

anlamda devletin hangi tür bilgileri saklamaya ilgi ve ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bilginin denetiminde devlet tekelinin bir diğer göstergesi Türkiye’de çıkan tüm basılı eser ve resimlerin ülke çapındaki başlıca beş kütüphaneye gönderilmesini kararlaştıran 1934 Basma, Yazı ve Resimleri Derleme Yasası’dır. 1948 yılında Milli Kütüphane’nin kurularak Türkiye’de yayınlanan basılı ve görsel tüm bilgi kaynaklarının büyük bir kütüphane çatısı altında toplanması, aynı zamanda Milli Kütüphanenin ülkedeki bibliyografik denetimin sağlanması amacıyla belirli aralıklarla makaleler ve kitaplar bibliyografyası çıkarması çalışmaları da aynı durumun göstergesidir. Fakat bu bibliyografyaların kapsamlılığında da eksiklikler vardır. Türkiye Bibliyografyası ve Türkiye Makaleler Bibliyografyası tüm yayınları kapsamamakta, kimi zaman bazı yayınlar gözden kaçırılmaktadır.

Osmanlı geçmişinden vazgeçen yeni Türkiye’de Cumhuriyet dönemindeki kütüphanecilik anlayışının mimarları olarak Batılı bilim adamları karşımıza çıkmaktadır. Kütüphaneciliğin kurumsallaşması Batı etkisinde ve evreninde gelişmiş ve gerçekleşmiştir. Devlet, üniversite ve halk kütüphanelerinin kurulması, geliştirilmesi, Osmanlı’dan devralınan kütüphanelerin tasfiye edilerek yeniden biçimlendirilmesinin ardındaki aktörler, yeni Türkiye’nin modernleşme/Batıcılığa isteğiyle başvurduğu/yardım umduğu Batılılar olmuştur. Cumhuriyet döneminde Darülfünun’a çağrılan Alman ve Fransız müderrislerin kurdukları kütüphaneler, yabancıların sundukları raporlarda kütüphanelerle ilgili bulundukları tavsiyeler, Türkiye’de kütüphaneciliğin kurumsallaşmasındaki önemli etkenler olmuştur. 1933 Üniversite Reformu sonrası Türkiye’de yeni üniversiteler kurulmaya başlanmıştır. 1950’lere kadar İstanbul, Ankara ve İstanbul Teknik Üniversiteleri yeni kurulan veya yeniden biçimlendirilen üniversiteler olmuştur. 1863’le başlayan üniversite kurma teşebbüsü Fransız eğitim modeli etkisindedir. 1933 sonrası üniversitelerde Alman üniversite modelinin örnek alınması söz konusu olmuştur. 1950’lerden sonra azalmaya başlayan Alman etkisinin yerine geçen Amerikan hakimiyeti 1980’den sonra mutlak düzen olarak sunulan küreselleşmeye bağlı olarak tamamen Amerikan tekeline dönüşmüştür. Bu durum bilginin biçimlenme özelliklerini de değiştirmiştir.

1980 sonrası dönemde dünyada yaşanan değişim, Sovyetler Birliği’nin dağılması, tek kutuplu yeni dünya düzeni olarak ABD öncülüğüne dayalı küresel

dünya düzeni XIX. yüzyıl bilim anlayışını değiştirmiştir. Modern bilim teorileri yerini belirsizlik, kuralsızlık ilkelerinden hareket eden postmodern kültüre bırakmıştır. Böylece 1920'ler ve 1930'lardan itibaren dünyaca yaygınlaşmış ulus-devlet modeli yerine yeni dünya düzeni/toplum modeli olarak küreselleşme idealleştirilmiştir. Küresel dünya düzeni bilginin niteliğini ve anlamını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bilginin örgütlenme biçimini de değiştirmiştir. Bilginin toplanma, düzenlenme ve paylaşma sunulma mekanları olarak kütüphaneler dünyadaki küresel/yeni dünya düzeninde farklı bir rol üstlenmeye başlamışlardır. Cumhuriyet dönemindeki köktenci değişim anlayışına rağmen belli bir devamlılık da söz konusudur. 1980'lere gelindiğinde dünyadaki belli değişiklikler, küreselleşme, Marksizm ve sosyalizmin tasfiyesi, milliyetçiliğe yönelik eleştiriler vardır. Türkiye'de de değişen dünya düzeni ve bilim anlayışına uyum sağlama çabası görülmektedir. Yeni dönemde tarih ve dünya görüşü değil, belirsizlik ve sistemsizlik ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak küresel ve postmodern dünyada bilginin toplanması ve kütüphanecilik anlayışı değişmiştir. Bilgi genelleşmekte, sıradanlaşmakta, yeni kütüphanecilik anlayışı da bu toplumsal özellikleri yansıtmaktadır. 1980 sonrası süreçte her şeyi biriktirme çabası ortaya çıkmış ve bilgi yığın halinde toplanmaya başlamıştır. Bu durum bilginin sistemleştirilme çabasında belli sorunlara yol açmıştır. Böylece kütüphanecilikte otomasyon, bilgisayara geçiş söz konusu olmuş, elektronik ve sayısal kütüphaneler gibi yeni kütüphane türleri ortaya çıkmıştır. 1980 sonrası kütüphanecilik anlayışındaki değişimin temelinde dünyadaki konjonktürel değişime bağlı olarak Türkiye'de yaşanan değişimler yatmaktadır. Kütüphaneciliğin Batı bilgi sistemine bağlanması ve kurumsallaşması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. 2002 yılında çeşitli üniversitelerin bünyesinde bulunan Kütüphanecilik, Arşivcilik ve Dokümantasyon ve Enformasyon Anabilim Dalları'nın tek çatı altında birleştirilerek Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü haline getirilmesi de, gelişen teknolojinin bilgi ve belgelerin işlenişine olan etkisinden çok küreselleşmenin tüm alanları olduğu gibi kütüphanecilik alanını da etki altına almasını ifade etmektedir.

1980 sonrası dünyada küreselleşme, Sovyetler Birliği'nin dağılması, sosyalizmin tasfiyesi, tek kutuplu dünya düzeni ve küreselleşme, ulus devlet anlayışı

ve milliyetçiliğe yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir. Dünya konjonktüründe gerçekleşen bu değişiklikler Türk devletinin kendisini yeni koşullara uydurma çabalarına yol açmıştır. Yeni dönemde tarih ve dünya görüşü yerine belirsizlik ve yüzeysellik benimsenmiştir. Buna bağlı olarak bilgi ve bilgi sistemleri de genelleşip sıradanlaşmıştır. Bilgi ve bilgi sistemlerini temellendirme konusunda sorun vardır. 1980 sonrası yeni kütüphanecilik anlayışı da bu toplumsal özellikleri taşımaktadır. Yeni anlayışının biçimlendirdiği her şeyi dünya görüşünden bağımsız biriktirme çabası, bilginin yığın haline gelmesine neden olmuştur. Bilginin sistemleştirilmesi çabasında yaşanan sıkıntıları çözme isteğiyle elektronik sistemler devreye sokulmuştur. Bu sistemlerde de bilgi yığın halindedir ve faydalanamaz hale gelmektedir. 1980 sonrası elektronik ortama geçişle birlikte bilginin korunması ve örgütlenmesiyle ilgili yeniden düzenlemelere gidilerek bilginin sayısal ortama aktarılışı tartışmaları ve çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Sayısal ortama geçişle birlikte kütüphanelerle ilgili meseleler de teknik düzeyde tartışma konusu edilmiştir. Bilginin bütünselliği manasında temel konu ve sorunlardan kopuş yaşanmıştır. 1980 sonrasındaki kütüphanecilik çalışmaları da önceki dönemlerde olduğu gibi bir önceki dönemden farklılaşmanın göstergesi olmuştur. 1980 sonrası dönemde elektronik ve görsel malzemenin yoğun olduğu yeni kütüphanelerin türemeye başlaması bu dönemde bilginin biçimlenişi konusundaki tercihi belirtmektedir.

Türkiye’de toplum çözümü olarak bilginin işlevselliği korunamamıştır. Bilginin yaşayan bir miras olarak denetimi ve devamlılığı sağlanamamıştır. Bu durum toplum çözümü olarak bilginin sürekliliğine, toplum kimliğinin tarihsel bağlantıları içerisindeki rolüne ve kalıcılığına ket vurmuştur. Geleneksel Osmanlı dönemi, Batılılaşma dönemi ve Cumhuriyet dönemlerinde değişen dünya görüşüne bağlı olarak biçimlendirilen kütüphaneler belli derecede geçmiş bilgi mirasından kopuşların yanında belli bir süreklilik taşımakla birlikte, Cumhuriyet döneminde Osmanlı’dan vazgeçme toplum çözümünün devamlılığına engel olmuştur. Türkiye’de kütüphanecilik anlayışı bütünsel bir gelişim çizgisinden uzak, kendi tarihsel bağlamından ve sorunlarından kopuk, tarihiyle bağlantı kurmakta belli sorunlar taşıyan bir duruma sahiptir. Türk kütüphaneciliği Batılı bilgi sistemine bağlı ve bu sistemin sorunlu bir alt dalı haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Türker:

“Kütüphane Haftası Dolay(ı)siyle İstanbul(’)da Yapılan Konuşma”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XIII, No: 3-4, s. 38-41.

Adams, Kathryn:

“Gezici Bir Kütüphane Hizmeti Nasıl Teşkil Edilmeli?: Louisiana’nın Bir Örnek Kütüphanesinin Gezici Servisi”, Çev. Melahat An’açan, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. VII, No: 3-4, 1958, s. 48-54.

Adivar, A.Adnan:

Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.

-----

60. Yılında Milli Kütüphane, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.

“Afet İnan’ın 10 Bini Aşkın Kitabı Üniversitemizde”, (Çevrimiçi)
<http://arsiv.ankara.edu.tr/yazi.php?yad=3430>, 27.03.2013.

Akbayar, Nuri:

“Osmanlı Yayıncılığı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1680-1689.

Aktepe, M. Münir:

“Cumhuriyet Devrinde Kurulan Kitablıklar: Tarih Araştırmaları Enstitüsü Kütüphânesi ve Burada Bulunan Belgelerle Yazma Eserler”, **Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981, s. 185-242.

Anameriç, Hakan:

“İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, C. XX, No: 2, 2006, s. 195-202.

Anameriç, Hakan:

“İstanbul Kütüphaneleri’nin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri (XIX-XX. Yüzyıllar ve Cumhuriyet’in İlk Yılları)”, **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul=7th International Turkish Culture Congress: In Turkish and World Culture İstanbul: Bildiriler II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul’da Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumları**, Haz. Suzan Gür, Şebnem Ercebeci Çınar, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2011, s. 527-564.

Anameriç, Hakan; Rukancı, Fatih:

“Bulgaristan’a Satılan Evrak ve Özel Arşivlerin Ülke Tarihindeki Önemi”,

(Çevrimiçi)

http://eprints.rclis.org/11734/1/bulgaristana_satilan_evraqueozel.pdf, 26.03.2013.

Aracı, Emre:

“Beethoven Tutkunu Bir Halife: Osmanlı Sarayı’nda Batı Müziği ve Abdülmecit Efendi”, **Hanedandan Bir Ressam: Abdülmecid Efendi**, Ed. Ömer Faruk Şerifoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 113-122.

Arslan, Ali:

Darülfünun’dan Üniversite’ye, İstanbul, Kitabevi, 1995.

Arslan, Mahmut:

“Dünya ve Batı Edebiyatı Karşısında Kutadgu-Bilig”, **Sosyoloji Dergisi**, Dizi:3, No: 22, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2011, s. 573-581.

Arslan, Mahmut:

“Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler”, **Sosyoloji Dergisi**, No: 1, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989, s. 231-262.

“Arşiv Malzemesi İle İlgili Bilgiler”,
(Çevrimiçi)

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/Forms/pgArticle.aspx?Id=03F812DD-3919-4132-B33B-3DA666943EF4>,
02.12.2012.

Aslan, Sema:

Benim Kitaplarım: Otuz İsim Otuz Kütüphane, İstanbul, Doğan Kitap, 2009.

Aslanapa, Oktay:

Türk Sanatı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

Atasoy, Nurhan:

“Tarih Konulu Minyatürlerin Usta Nakkaşı Osman”, **Sanat Dünyamız**, No: 73, 1999, s. 213-219.

Atasoy, Nurhan:

Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yedigâr-ı İstanbul, İstanbul, Akkök Yayınları, 2007.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri), Haz. Mefharet Derer vd., Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Milli Kütüphane Atatürk

Dokümantasyon Merkezi Yayınları,
1973.

Ayan, Dursun:

**Béla Bartók'un Türk Halk Müziği
Derlemeleri Üzerine Çalışmalar,**
İstanbul, Kitabevi, 2011.

Aydemir, Şevket Süreyya:

İkinci Adam (1950-1964), C. III,
İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988.

Ayni, Mehmet Ali:

Dâru'l-fünun (Üniversite) Tarihi, Haz.
Metin Hasırcı, İstanbul, Pınar Yayınları,
1995.

Aytan, Mehmet Emin:

**Gönen Köy Enstitülü Yıllar:
Tanıklıklarıyla Engin Tonguç, Ömer
Uzgil, Hüseyin Akbaş, Fakir Baykurt,**
İzmir, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler
Derneği Yayınları, 2005.

Baki, Gülizar:

“Fuad Köprülü'nün Kitapları”,
(Çevrimiçi)
[http://www.zaman.com.tr/pazar_fuad-
koprulunun-kitaplari_1321336.html](http://www.zaman.com.tr/pazar_fuad-koprulunun-kitaplari_1321336.html),
27.03.2013.

- Balcı, Sezai: “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Balcıade Tahir Harimi: **Tarihi Medeniyette Kütüphaneler**, Balıkesir, y.y., 1931.
- Bali, Rifat N.: “Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B’Nai B’rith XI. Bölge Büyük Locası Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora Dergisi”, **Müteferrika**, No: 8-9, 1996, s. 41-60.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı: **Hayatım**, Haz. Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya Yayınları, 1998.
- Başaran, Mehmet: “Köy Enstitülerinde Kitap ve Kitaplık”, **Köy Enstitülerinde Kitap, Kitaplık ve Okuma**, Haz. Hasan S. Keseroğlu, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1995, s. 31-37.
- Bayri, Mehmet Halit: “Türk Tarih Encümeni”, **Tarih Dünyası**, C. III, No: 30-31, 1952, s. 1211-1216.

- Baysal, Jale: “Cumhuriyet Döneminde Türk Kütüphaneciliğinin Gelişmesi”, **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973, s. 99-112.
- Baysal, Jale: “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü’nün Yirmi Yıllık Tarihçesi 1964-1984”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları**, No. 1, 1987, s. 5-15.
- Baysal, Jale: **Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş**, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1991.
- Baysal, Jale: **Resmi Daire Kütüphaneleri ve Dokümantasyon Merkezleri**, İstanbul, TÜBİTAK, 1972.
- Berk, Özlem: “Batılılaşma ve Çeviri”, **Modernleşme ve Batıcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. III, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 511-520.

Berkes, Niyazi:

Türkiye’de Çağdaşlaşma, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Berksoy, Funda:

“The Cooperation of G.A. Deissmann and H.E. Eldem in the Classification of the Non-Islamic Manuscripts in the Topkapı Sarayı Museum”, **M.Uğur Derman Armağanı: Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler=M.Uğur Derman Festschrift: Papers Presented on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday**, Ed. İrvin Cemil Schick, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 175-185.

Beydilli, Kemal:

Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826), İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995.

Bilim, Cahit:

“Tercüme Odası”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. I, No. 1, 1990, s. 29-43.

Binark, İsmet:

“Arşiv Hakkında Ön Bilgiler, Ülkemizdeki Arşiv Çalışmaları, Arşiv

Meselelerimiz ve Çözüm Teklifleri”,
Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,
C. XXVII, No: 2, 1978, s. 69-87.

Binark, İsmet:

“Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve
Kütüphane Koleksiyonları İle İstanbul
Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı
Kaynaklar Bibliyografyası”, **Vakıflar
Dergisi**, No: 13, 1981, s. 717-743.

Binark, İsmet:

“Türk Devlet Arşivi ve Devlet Arşiv
Sitesi”, **Türk Kütüphaneciler Derneği
Bülteni**, C. XVI, No: 2, 1977, s. 74-81.

BOA, Dahiliye İradeleri, No. 69453.

Boyacı, Melek:

“Cumhuriyetten Günümüze Millet
Kütüphanesi”, **Millet Yazma
Kütüphanesi’nden Bir Seçme) Ali
Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar,
Beratlar, Hatlar, Kitaplar**, İstanbul,
Pera Müzesi, 2007, s. 45-53.

Candemir, Murat:

“Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray’dan
Üniversite’ye”, **Tarih Dergisi**, İstanbul,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Yayınları, 2009, No: 45, 2007, s. 123-
153.

Cem, İsmail Hayri:

İmkansız Hayatlar: Darüşşafaklıların Anıları (1873-1950), İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2010.

Cezar, Mustafa:

Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey, C. I, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, 1995.

Cezar, Mustafa:

Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey, C. II, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, 1995.

Coşkun, İsmail:

“Osmanlı Tarihçiliğinin Kaynakları”, **Hilmi Ziya Ülken'e Övgü: Osmanlı Tarihçiliği, Sosyoloji Yıllığı 1**, Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, , y.y., 1997, s. 53-60.

Cunbur, Müjgan:

“Adnan Ötüken”, **Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1972, C. X, No: 114, s. 18-30.

Cunbur, Müjgan:

“Adnan Ötüken”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-**

1938), Ed. Osman Horata v.d., C. III, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2009, s. 1348-1349.

Cunbur, Müjgan:

“Fatih Devri Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. VI, No: 4, 1957, s. 1-16.

Cunbur, Müjgan:

“Kanuni Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XVII, No: 3, 1968, s. 134-141.

Cunbur, Müjgan:

“Münif Paşa ve Kütüphanelerin Yönetimiyle İlgili İlk Resmi Talimatname”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XIII, No: 1-2, 1964, s. 28-35.

Cunbur, Müjgan:

“Önsöz”, **Atatürk’ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)**, Haz. Mefharet Derer v.d., Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Milli Kütüphane

Atatürk Dokümantasyon Merkezi
Yayınları, 1973, s. VII-XI.

Cunbur, Müjgan:

“Önsöz”, **Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**,
Haz. Müjgan Cunbur v.d., Ankara,
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları,
1999, s. I-IV.

Cunbur, Müjgan:

“Tarihimizde Anadolu’da Kütüphane
Kurma Çabaları”, **Türk Kütüphaneciler
Derneği Bülteni**, C. I-XV, No: 3, 1966,
s. 129-133.

Cunbur, Müjgan:

“Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi
Kökleri”, **Türk Kütüphaneciler
Derneği Bülteni**, C. XII, No: 3-4, 1963,
s. 105-116.

Cunbur, Müjgan:

“Vakfiyelere Göre Eski Türk
Kütüphanelerinin Yönetimi”, **Türk
Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C.
XI, No: 1-2, 1962, s. 3-21.

Cunbur, Müjgan:

“Yeni Cami Kütüphanesi Kurulurken”
Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,
C. VIII, No: 3-4, 1959, s. 3-5.

Çağman, Filiz:

**I. Milletlerarası Modern Bilim ve
İslam Dünyası Sempozyumu 2-4
Eylül’87 Dolayısıyla Düzenlenen
Osmanlı Padişahları’nın Batı’dan
Gelen Kitapları Sergisi 3- 13 Eylül’87,
Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine
Koğuşu (Kitap Seleksiyonu), İstanbul.**

Çağman, Filiz:

“Minyatür”, **Osmanlı Uygarlığı**, C. II,
Ed. Halil İnalçık, Günsel Renda, Ankara,
Kültür Bakanlığı, 2002, s. 892-931.

Çağman, Filiz; Tanındı, Zeren:

“Firdevsi’nin Şahnâmesi’nde Geleneğin
Değişimi”, **Journal of Turkish
Studies=Trklk Bilgisi
Araştırmaları**, C. XXXII, No: 1, 2008,
s. 143-167.

Çağman, Filiz; Aksoy, Şule:

Osmanlı Sanatında Hat, İstanbul,
Kültür Bakanlığı, 1998.

Çakı, Fahri:

“Eğitimde Batıcılaşma (Eğitimdeki
Yeniliklere İlişkin Açıklamaların

Eleştirisi)", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, No: 4, 1993-1995, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1997, s. 91-130.

Çakmakoglu, Deniz:

"TRT Türk Tarihi Müziği Arşivi Çalışmaları Hakkında", (Çevrimiçi) <http://www.trtkulliyat.com/application/about>, 27.03.2013.

Çankaya, Ali:

"Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikde" Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), C. I, Ankara, y.y., 1968-1969.

Çavdar, Tefvik:

İttihat ve Terakki, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Çelik, Akile:

"Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", **Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi**, No: 5, Ankara, Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2010, s. 55-70.

Çetin, Atilla:

"Osmanlı Arşivciliğine Toplu Bir Bakış", **Türk Kütüphaneciler Derneği**

Bülteni, C. XXXIII, No: 2, 1984, s. 53-65.

Darüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Okulu, İstanbul, Darüşşafakalılar Cemiyeti, 1948.

Deleon, Jak:

Boğaziçi Gezi Rehberi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 7. bs., 2002.

Demiriz, Yıldız:

“Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, C. V, y.y., Görsel Yayınlar, 1982, s. 882-928.

Derer, Mefharet:

“Atatürk’ün Özel Kütüphanesi’nin Kataloğu”nun Hazırlanışı Hakkında Bilgi”, **Atatürk’ün Özel Kütüphanesinin Katalogu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri)**, Haz. Mefharet Derer v.d., Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Milli Kütüphane Atatürk Dokümantasyon Merkezi Yayınları, 1973, s. XIII-XV.

- Derman, M. Uğur: “Kitaplar”, (Millet Yazma Kütüphanesi’nden Bir Seçme) Ali Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar, İstanbul, Pera Müzesi, 2007, s. 283-384.
- Derman, M. Uğur: **Murakka’-ı Hâs: Tuğrakeş bir pâdişah: Sultan III. Ahmed=Ahmed III: Sultan and affixer of the tuğra**, Çev. İrvin Cemil Schick, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2009.
- Dewey, John: **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Ankara, Maarif Vekilliği, 1939.
- Dinçel, Salih Cemil: “Sönmez Bir Ocak”, **Darüşşafaka: Türkiye’de İlk Halk Okulu**, İstanbul, Darüşşafakalılar Cemiyeti, 1948, s. 42-45.
- Donuk, Abdülkadir: “Milli Kültürümüzün Bazı Mes’eleleri”, **Türk Kültürü**, C. XXVIII, No: 323, 1990, s. 141-148.
- Dölen, Emre: **Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**,

İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi,
2009.

Dölen, Emre:

**Türkiye Üniversite Tarihi 2:
Cumhuriyet Döneminde İstanbul
Darülfünunu (1922-1933)**, İstanbul,
Bilgi Üniversitesi, 2010.

Dölen, Emre:

**Türkiye Üniversite Tarihi 3:
Darülfünun'dan Üniversite'ye Geçiş
(Tasfiye ve Yeni Kadrolar)**, İstanbul,
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
2010.

Duman, Hasan:

“Kuruluşunun 100. Yılında Beyazıt
Devlet Kütüphanesi”, **Türk
Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C.
XXXI, No: 4, 1982, s. 158-163.

Eğribel, Ertan:

“Günümüz Bilim Tartışmaları ve XIX.
Yüzyıl Bilimi”, **Sosyoloji Yıllığı Salih
Özbaran ve Zeki Arıkan'a Saygı,
Bilim Sosyolojisi: Bilim Tarihi ve
Yöntem**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan,
No: 16, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 279-
491.

Eğribel, Ertan:

“Osmanlı Vakanüvis Tarihçiliği”, **Hilmi Ziya Ülken’e Övgü: Osmanlı Tarihçiliği, Sosyoloji Yıllığı 1**, Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, , y.y., 1997, s. 69-76.

Eğribel, Ertan:

“Türk Tarih Tezi”, **Ümit Meriç Yazan’a Armağan: Tarih ve Sosyoloji, Sosyoloji Yıllığı 4**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1999, s. 121-129.

Eğribel, Ertan:

“Türkiye’nin Toplumsal Yapısı Çalışmalarına Giriş-I”, **Sosyoloji Yıllığı 20: Baykan Sezer’in İlk Kuşak Çalışma Arkadaşlarına Saygı, Türk Sosyologları ve Eserleri-I: Temel Tartışmalar**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 292-358.

Eğribel, Ertan; Genç, Elif Süreyya:

“XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Yaşamı”, **(Unutmadıklarımız) XIX. Yüzyıl: Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitap 8**, İstanbul, y.y., 2001, s. 144-173.

Eldem, Edhem:

“Arkeoloji”, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ed. Edhem Eldem, Ankara,

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 43-53.

Eldem, Edhem:

“Mahmud Münir Paşa”, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ed. Edhem Eldem, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 365.

Eldem, Edhem:

“Müze-i Hümayun”, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ed. Edhem Eldem, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 391-396.

Eldem, Edhem:

“Sanayi-i Nefise Mektebi”, **Osman Hamdi Bey Sözlüğü**, Ed. Edhem Eldem, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 454-456.

Elveren, Kader:

“Heybeliada Ruhban Okulu Müdürü Lambriniadis: “Hemen Eğitime Geçmek İçin Hazırız” ”, **Atlas Tarih Dergisi**, No: 17, 2012, s. 82-90.

Engin, Emel:

Mekteb-i Sultani’den Galatasaray Lisesi’ne, İstanbul, Giza Yayınları, 2008.

- Engin, Vahdettin: **1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani**, İstanbul, Galatasaraylılar Derneği, 2003.
- Engin, Vahdettin: “Modern Müzeciliğin Gelişiminde II.Abdülhamid’in rolü: Müze-i Hümâyün”, **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 437-445.
- Ergin, Osman Nuri: **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul, İstanbul Belediyesi, 1937.
- Ergin, Osman Nuri: **Türkiye Maarif Tarihi**, C. I, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977.
- Ergin, Osman Nuri: **Türkiye Maarif Tarihi**, C. I-II, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977.
- Ergin, Osman Nuri: **Türkiye Maarif Tarihi**, C. III-IV, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977.
- Erkins, Ziya: “Abdülhamidin Kitap Merakı”, **Tarih Dünyası**, C. III, No: 32, 1952, s. 1278.

Erünsal, İsmail E.:

“Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları”, **Journal Of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Orhan Şaik Gökyay Armağanı I**, Vol. VI, Ed. by. Şinasi Tekin; Gönül Alpay Tekin, 1982, Cambrigde, Mass, The Department Of Near Eastern Languages And Civilizations, Harvard University, 1984, s. 97-110.

Erünsal, İsmail E.:

“Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi”, **Osmanlı Devletinde Bilim, Kültür ve Kütüphaneler**, Haz. Özlem Bayram v.d., Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999, s. 235-246.

Erünsal, İsmail E.:

Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008.

Erünsal, İsmail E.:

“Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri”, **Yavuz Arıt Armağanı**, Haz. Mustafa Birol Ülker, İstanbul, y.y., 2010, s. 51-108.

Erünsal, İsmail [E.]:

“Ottoman Libraries In The Reign Of Sultan Süleyman I”, **The Ottoman Empire In The Reign Of Süleyman The Magnificent II**, Ed. Tülay Duran, İstanbul, The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988, s. 225-238.

Erünsal, İsmail E.:

“Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Sona Doğru”, **Journal Of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Eleazar Birnbaum Armağanı**, C. XXIX, Ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Haz. Virginia Aksan, Cambridge, Mass, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2005, s. 165-179.

Erünsal, İsmail E.:

“The Development Of Ottoman Libraries From The Conquest Of Istanbul (1453) to the Emergence Of The Independent Library”, **Belleten**, C. LX, No: 227, 1996, s. 93-125.

Erünsal, İsmail E.:

“Türk Kütüphaneciliğinde Atılım Dönemi=Take Off Era In Turkish Librarianship”, **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul=Istanbul During The**

Modernization Process, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 361-377.

Erünsal, İsmail E.:

Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1991.

Eyice, Semavi:

“Ahmed Vefik Paşa Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. XVI, No: 1, 1967, s. 26-35.

Eyice, Semavi:

“Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1596-1603.

Eyice, Semavi:

“İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Tarihçesine Dair”, **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1997, 3. Dizi, No. 4, 1993-1995, s. 1-8.

Findley, Carter V.:

“Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğubilimcinin

Öyküsü”, **Kebikeç**, No. 6, 1998, s. 211-245.

Freely, John:

Prens Adaları, İstanbul, Adalı Yayınları, t.y.

Galitekin, Ahmed Nezi:

“Önsöz”, **Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretleri**, Haz. Ahmed Nezi Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003, s. [9-18].

Galland, Antoine:

İstanbul’a Dair Günlük Anılar (1672-1673), C. II, Yay. Charles Schefer, Çev. Nahid Sırrı Örik, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998.

Galland, Antoine:

İstanbul’a Dair Günlük Hâtıralar (1672-1673), C. I, Yay. Charles Schefer, Çev. Nahid Sırrı Örik, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1998.

Gencer, Ali İhsan; Arslan, Ali:

İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis

Zabıtları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, 2004.

Gerçek, Ferruh:

Türk Müzeciliği, Ankara, Kültür
Bakanlığı, 1999.

Gökalp, Ziya:

“Maarif Meselesi”, **Terbiye’nin Sosyal
ve Kültürel Temelleri I**, İstanbul,
Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı 1000
Temel Eser Yayınları, 1973, s. 171-190.

Gökalp, Ziya:

**Türkçülüğün Esasları: (Günümüz
Türkçesiyle)**, 10. bs., İstanbul, İnkılap
Yayınları, 2010.

Gökçek, Fazıl:

**Küllerinden Doğan Anka: Ahmet
Mithat Efendi Üzerine Yazılar**,
İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.

Gökçek, Fazıl:

**Osmanlı Kapısında Büyümek: Ahmet
Mithat Efendi’nin Hikâye ve
Romanlarında Gayrimüslim
Osmanlılar**, İstanbul, İletişim Yayınları,
2006.

Gökman, Muzaffer:

Bayezit Umumî Kütüphanesi:
(Restorasyondan Sonra Yeni
Hüviyetiyle), İstanbul, Maarif Vekaleti,
1956.

Gümüőoğlu, Firdevs:

Cılavuz Köy Enstitüsü: Sözlü ve Yazılı
Belgeler Işığında, İzmir, Yeni Kuşak
Köy Enstitülüler Derneği Yayınları,
2011.

Gündoğdu, Fahriye:

“Dewey Onlu Sınıflandırması ve İslam
Literatürünün Sınıflandırma Sorunları”,
Türk Kütüphaneciliği, C. VII, No:1,
1993, s. 21-32.

Günyol, Vedat:

“Hümanist Kültür”, **Ulusal Kültür**, C. I,
No: 1, Temmuz 1978, s. 27-31.

Günyol, Vedat:

“Türkiye’de Çeviri”, **Cumhuriyet**
Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. II,
İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 324-
330.

Gürçağlar, Şehnaz Tahir:

“Tercüme Bürosu ve Bir Edebiyat
Kanonunun Oluşturulması”, **Türk**
Edebiyatı Tarihi, C. IV, Ankara, Kültür
ve Turizm Bakanlığı, 2007, s. 563-578.

Güzel, Hasan:

“Başbakanlık Müsteşarı Sayın Hasan Güzel’in Konuşması”, **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu (1985: İstanbul)**, İstanbul, Türk-Arap İlişkileri İnceleme Vakfı, 1985, s. 17-21.

Hacıbrahimoglu, Işıl Çakan:

Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Hakkı Tarık Us 1889-1956, Haz. Hasan Rasim Us, Hakkı Süha Gezgini, İstanbul, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, 1957, s. 166-172.

Halkevleri Tüzüğü ve Yönetmeliği, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1973.

Hammer, Joseph Von:

İstanbul ve Boğaziçi, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.

Hanioğlu, M. Şükrü:

Bir Siyasal Örgüt Olarak ‘Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ ve ‘Jön Türklük’ (1889-1902), C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Haydar, Ali:

“Reşit Galip ve Türk Köycülüğü”, **Çığır**,
C. I, No: 12-13, 1934, s. 226-228.

“Heybeliada Ruhban Okulunun
Bilinmeyen Hazinesi”, (Çevrimiçi)
<http://gundem.milliyet.com.tr/heybeliada-ruhban-okulunun-bilinmeyen-hazinesi/gundem/gundemdetay/07.10.2012/1608144/default.htm>, 19.11.2012.

Hirsch, Ernst:

**Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de
Üniversitelerin Gelişmesi**, C.I, İstanbul,
Ankara Üniversitesi, 1950.

Irmak, Sadi:

“Mevlana Hümanizminin Özellikleri”,
**Mevlâna’nın 700. Ölüm Yıldönümü
Dolayısıyla Uluslar arası Mevlâna
Semineri: (15-17 Aralık 1973):
Bildiriler**, Haz. Mehmet Önder, Ankara,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, t.y.,
s. 94-109.

Işıl, Yeşim:

“Bir Aydınlanma Hareketi Olarak
Mecmua-i Fünûn”, (Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul, 1986.

Işıksal, Turgut:

“Arşivlerimizin Durumu ve Problemleri”, **Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1972, C. X, No: 119, s. 36-47.

Işın, Ekrem:

“Osmanlı Materyalizmi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 363-370.

Işın, Ekrem:

“Osmanlı Modernleşme Çağında Bir Muhafazakârın Portresi: Ali Emîrî Efendi”, **(Millet Yazma Kütüphanesi’nden Bir Seçme) Ali Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar**, İstanbul, Pera Müzesi, 2007, s. 17-33.

İğdemir, Uluğ:

Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber, Ankara, Cumhuriyet Halk Partisi, 1939.

İğdemir, Uluğ:

Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

İhsanoğlu, Ekmeleddin:

“Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Kuruluş ve Faaliyetleri”, **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri: 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu: 3-5 Nisan 1987**, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, y.y., 1987, s. 197-220.

İhsanoğlu, Ekmeleddin:

Darülfünun: Osmanlı’da Kültürel Modernleşmenin Odağı, C. I, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.

İhsanoğlu, Ekmeleddin:

Darülfünun: Osmanlı’da Kültürel Modernleşmenin Odağı, C. II, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.

İhsanoğlu, Ekmeleddin:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim”, **Osmanlı Uygarlığı**, C. I, Ed. Halil İnalçık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 344-385.

İhsanoğlu, Ekmeleddin:

“Tanzimat Döneminde İstanbul’da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri”, **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 397-439.

İhsanoğlu, Ekmeleddin:

“Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 335-395.

İleri, Aydın, Talipoğlu, Tayfun:

Eşekle Gelen Aydınlık: “Mustafa Güzelgöz Kitabı”, İstanbul, Anfora Yayıncılık, 2007.

İnalcık, Halil:

Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, 16. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

İnan, Afet:

Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, 5. bs., Haz. Arı İnan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

İpşirli, Mehmet:

“Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, cilt 1, İstanbul, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994. S. 139-277.

İpşiroğlu, Mazhar Şevket:

Bozkır Rüzgarı: Siyah Kalem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

İsfendiyaroğlu, Fethi:

Galatasaray Tarihi, C. I, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Hususî Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1953.

Kabacalı, Alpay:

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İmparatorluk ve Nesnel Tarihin Prizmasından Abdülhamid, İstanbul, Deniz Bank, 2005.

Kabacalı, Alpay:

Türk Kitap Tarihi: Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar, C. I, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.

Kaçmazoğlu, H. Bayram:

Türk Sosyoloji Tarihi-I: Önkoşullar, İstanbul, Kitabevi, 2010.

Kahraman, Seyit Ali:

“Osmanlı Arşivi'nde Tasnif Çalışmaları ve Problemleri”, **I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar) (20-21 Nisan 1998: Ankara)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998, s. 419-434.

Kaplan, Mehmet:

“Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 463-475.

Kara, Adem:

Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı: Halkevleri (1932-1951), Ankara, 24 Saat, 2006.

Karaer, İbrahim:

“Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989.

Karaer, İbrahim:

Türk Ocakları (1912-1931), Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı, 1992, s. 143.

Karataş, Ali İhsan:

“Bursa’da Kitaplar ve Kütüphaneler”, **Bursa Kütüphaneleri**, Ed. Ali İhsan Karataş, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013, s. 51-91.

Karataş, Ali İhsan:

“Lamiî Çelebi’nin Kütüphanesi ve Mirası”, **Bursalı Lamiî Çelebi ve Dönemi**, Ed. Bilal Kemikli, Süleyman

Eroğlu, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011, s. 75-90.

Karatay, Fehmi Ethem:

“Önsöz”, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu**, Haz. Fehmi Ethem Karatay, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, s. 196.

[Karatepe], [R.] Tuba Çavdar :

“Ali Emîrî Efendi’nin Kütüphanesi”, **(Millet Yazma Kütüphanesi’nden Bir Seçme) Ali Emîrî Efendi ve Dünyası: Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar**, İstanbul, Pera Müzesi, 2007, s. 35-43.

[Karatepe], R. Tuba Çavdar:

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

Karatepe, Tuba Çavdar; Türkmen, Hüseyin: “Yıldız Sarayı Kütüphanesi”, **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (12-15 Nisan 1999: İstanbul)**, Der. Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, s. 637-641.

- Kaya, Önder: “Fatih’in Kütüphanecisi Molla Lütfi Diline Hakim Olamayınca Baş Kesilerek İdam Edilmişti”, **Yitip Giden İstanbul**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 45-53.
- Kayaoğlu, Hülya Dilek: **Libraries of İstanbul Kütüphaneleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi; İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010.
- Kayaoğlu, Taceddin: **Türkiye’de Tercüme Müesseseleri**, İstanbul, Kitabevi, 1998.
- Kazancıgil, Aykut: **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2007.
- Kazancıgil, Aykut; Er, Hamit: “1933 Üniversite Reformuna Yeni Bir Yaklaşım”, **Tıp Tarihi Araştırmaları=History of Medicine Studies**, No: 12, 2004, s. 18-40.
- Keseroğlu, Hasan S.: “Köy Enstitülerinde Okuma ve Kütüphane”, **Türk Kütüphaneciliği**, C. XIX, No: 1, 2005, s. 25-40.

Keseroğlu, Hasan S.:

“Mustafa Güzelgöz İçin Önsöz”, Aydın İleri, Tayfun Talipoğlu, **Eşekle Gelen Aydınlık: “Mustafa Güzelgöz Kitabı”**, İstanbul, Anfora Yayıncılık, 2007, s. 9-11.

Kırdar, Lütfi:

“Reşit Galip”, **Dr. Reşit Galip**, Haz. A. Şevket Elman, Ankara, y.y., 1955, s. 353-355.

“Kitaplarımı Artık Bilkent’e Vereceğim”, (Çevrimiçi)
<http://gundem.milliyet.com.tr/kitaplarimi-artik-bilkent-e-verecegim/gundem/gundemdetay/02.02.2013/1663544/default.htm>, 02.02.2013.

Knuth, Rebecca J.:

“Çin’in Tibet Kütüphanelerini Yok Etmesi”, **Kayıp Kütüphaneler: Antikiteden Günümüze Yok Olan Koleksiyonlar**, Der. James Raven, İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2006, s. 295-309.

Kocabaş, Süleyman:

Sultan II. Abdülhamid: Şahsiyeti ve Politikası, İstanbul, Vatan Yayınları, 1995.

Kocamanoğlu, Emine:

“Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej-Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Koç, Haşim:

“Osmanlı’da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. IV, No. 8, 2006, s. 351-381.

Koç, Havva:

“Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 189-190.

Korle, Sara:

“Sultan Hamid’in A.B.D. Kongre Kütüphanesi’ne Hediyesi”, **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Haziran 1970, C. VI/I, No: 5/65, İstanbul, y.y., 1970, s. 32-34.

Koşay, Hamit Zübeyr:

“Kütüphanelere Dair I”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. IX, No: 1-2, 1960, s. 36-40.

Köy Enstitüleri 1, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.

Kuban, Doğan:

Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları, Haz. Selmin Kangal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Kubilay, Ayşe Yetişkin:

“XVIII. ve XIX. Yüzyıl İstanbul Kütüphanelerinin Mimarisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Kumbaracılar, Sedat:

“31 Mart Vak’ası ve Yıldız Sarayı Yağması”, **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Mayıs 1972, C. VIII/I, No: 4/88, İstanbul, y.y., 1972, s. 70-77.

Kut, Günay:

“Sultan I. Mahmut Kütüphanesi (Ayasofya Kütüphanesi)”, **Osmanlı Devleti’nde Bilim Kültür ve Kütüphaneler**, Haz. Özlem Bayram v.d., Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1999, s. 99-128.

Kutluoğlu, M. Hanefi; Candemir, Murat: **Bir Cihan Devletinin Tasfiyesi: Yıldız Sarayı Müzesi Tasfiye Komisyonu Defteri**, İstanbul, Çamlıca, 2010.

“Kütüphaneler”, (Çevrimiçi)
http://www.gsl.gsu.edu.tr/html_tr/004/008.html, 01.03.2013.

“Kütüphanenin Tarihçesi”, (Çevrimiçi)
http://www.library.boun.edu.tr/kutuphane_hakkinda.php, 01.03.2013.

Lybyer, Albert Howe: **Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Yönetimi**, 1. bs., İstanbul, Süreç Yayıncılık, 1987.

MacFarlane, Charles: **Turkey and Its Destiny: the Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country**, Vol. II, London, John Murray, 1850.

Mahir, Banu: **Osmanlı Minyatür Sanatı**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.

Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nâfi:

Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

Makal, Mahmut:

“Köy Enstitülerinde Okuma”, **Köy Enstitülerinde Kitap, Kitaplık ve Okuma**, Haz. Hasan S. Keseroğlu, İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1995, s.38-52.

Mardin, Şerif:

“19. Yy’da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, Haz. Mustafa Şahin v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 342-351.

Meriç, Ümit:

Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul, İstanbul, Albaraka Türk, 2010.

Mermutlu, Bedri:

“Osmanlı Bursa’sında Kitaplar ve Hayat”, Mustafa Kara, **Bursa’da Dinî Kültür**, Bursa, Emin Yayınları, 2011, s. 271-291.

Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında

Kanun, (Çevrimiçi)

<http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14236/milli--kutuphane-kurulusu-hakkinda-kanun.html>, 04.05.2013.

Mühendishâne-i Berrî-i Hûmâyûn'un

1210/1795 Tarihli Kanunnâmesi, Haz.

Kazım Çeçen, A.M. Celal Şengör, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1988.

Necip Asım:

“Darülsafaka”, **Türk Tarih Encümeni**

Mecmuası, Yeni Seri C. I, No: 1, 1929,

İstanbul, y.y., 1929, s. 49-53.

Necipoğlu, Gülru:

“Osmanlı Sultanlarının Portre Dizilerine

Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Padişahın**

Portresi: Tesavir-i l-i Osman,

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür

Yayınları, 2000, s. 22-61.

Okay, Orhan:

Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed

Midhat Efendi, İstanbul, Milli Eğitim

Bakanlığı, 1991.

- Onur, Oral: “Edirne’de Yahudi Kütüphaneleri”, **Müteferrika**, No: 6, 1995, s. 47-58.
- Oral, Mustafa: “1933 Üniversite Reformu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi, İdeolojiler 4**, No: 31, 2005, s. 215-229.
- Ortaylı, İlber: **Avrupa ve Biz**, Ed. Ali Berktaş, 8. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Ortaylı, İlber: **Mekanlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı**, İstanbul, Bank Asya, 2007.
- Ortaylı, İlber: “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 269-278.
- **Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaretleri**, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003.

Öcalan, Hasan Basri:

“Kitaplar ve Dergahlar”, Mustafa Kara, **Bursa’da Dinî Kültür**, Bursa, Emin Yayınları, 2011, s. 301-315.

Öklem, Necdet:

Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu, İzmir, Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, 1973.

Örik, Nahid Sırrı:

“Topkapı Sarayı’nda Bir Kütüphane”, **İstanbul Yazıları**, Haz. Bahriye Çeri, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. 11-12.

Ötüken, Adnan:

“Türkiye’de Milli Eğitim ve İlim III-Kütüphanelerimiz ve Kütüphaneciliğimiz”, **Türk Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1964, C. XII, No: 20, s. 40-49.

Özal, Turgut:

“Başbakanımız Turgut Özal’ın Açılış Konuşması”, **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu (1985: İstanbul)**, İstanbul, Türk-Arap İlişkileri İnceleme Vakfı, 1985, s. 5-7.

Özarslan, Sevinç:

“10 Bin Kitaplı Saray Kütüphanesi”, (Çevrimiçi)

http://www.zaman.com.tr/cuma_10-bin-kitapli-saray-kutuphanesi_1094857.html,
19.02.2013.

Özcan, Abdülkadir:

“Cevad Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, s. 430-431.

Özcan, Ufuk:

“XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Alanda Yenileşme”, **(Unutmadıklarımız) XIX. Yüzyıl: Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitap 8**, İstanbul, y.y., 2001, s. 218-226.

Özcan, Ufuk; Genç, Elif Süreyya:

“Bilgi Sosyolojisine Giriş: Alanı, Sorunları, Tarihçesi ve Türkiye’deki Gelişimi”, (Yayımlanmamış).

Özdem, Ragıp:

“Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz”, **Tanzimat I: Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile**, İstanbul, y.y., 1940, s. 859-931.

Öztürk, Selahattin:

“Hakkı Tarık Us ve Türk Milletine Bağışladığı Kütüphanesi”, **Beyazıt Devlet Kütüphanesi 125 yaşında**

(1884-2009), Haz. Süheyla Şentürk, Volkan Gülçek, İstanbul, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 2010, s. 184-197.

Öztürkmen, Neriman Malkoç:

“Kitab Dostları: Hakkı Tarık Us”, **Hakkı Tarık Us 1889-1956**, Haz. Hasan Rasim Us, Hakkı Süha Gezin, İstanbul, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, 1957, s. 175-178.

Pasinli, Alpay:

İstanbul Arkeoloji Müzesi, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Merkezi, 2003.

Pasinli, Alpay:

“Osman Hamdi Bey’in Müzecilik Yönü ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri”, **1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler 2-5 Ekim 1990**, Haz. Zeynep Rona, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, 1992, s. 147-152.

Rady, Martyn:

“Corniva Kütüphanesi ve Kaybolan Macar Kraliyet Arşivi”, **Kayıp Kütüphaneler: Antikiteden Günümüze Yok Olan Koleksiyonlar**, Der. James Raven, İstanbul, Bileşim Yayınevi, 2006, s. 111-127.

Renda, Günsel:

“Osmanlılar’da Padişah Portreciliği ve Mevlânâ Müzesi Albümü”, **Padişah Portreleri: Mevlânâ Müzesi Albümü**, Konya, Kültür Bakanlığı, 1999, s. 11-25.

Rukancı, Fatih:

“Atıf Efendi Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, C. XIV, No. 4, 2005, s. 465-466.

Sayar, Ahmed Güner:

“Türk Bilim Kafasının Doğuşunda Batı Tesiri: 1933 Atatürk Üniversite Reformuna Dair Bir Kitap Üzerine Düşünceler”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, No: 2, Eylül 1991, s. 5-13.

Sefercioğlu, Necmeddin:

Tanıdığım Ünlü Türkçüler, İstanbul, Ötüken, 2005.

Selçuk, Mustafa:

İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933), Ankara, , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.

“Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi”,
(Çevrimiçi)

<http://www.ykykultur.com.tr/sermet/>,
27.03.2013.

Sevgisunar, M. Kemal:

Türkiye’de Siyasetin Bilgi ve Belge Alanına Etkileri, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 2009.

Sevin, Nureddin:

“Türk Resim Geleneğinde Esas Unsur İnsan Resmidir”, **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, (14-24 Ekim 1959: Ankara): Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1962, s. 339-346.

Sezer, Baykan:

“Batıcılışma-Seminer Notları”, Katkı-Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, **Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi, Sosyoloji Yıllığı 22**, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s. 9-41.

Sezer, Baykan:

“Dil Devrimi Üzerine: Eski Kimliğimizden Koparıldık”, Bedri Mermutlu, **Türk Sosyal Düşünce Bibliyografyası (1729-1928)**, İstanbul, Kitabevi, 2008, s. VII-X.

Sezer, Baykan: ““Şehname” Üzerine”, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 119-166.

Sezer, Baykan; v.d.: “Osmanlılık”, **Osmanlılık: Türkiye Sosyolojisi 1(Eyüp Kemerlioğlu’nun Anısına Armağan)**, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 7**, Haz. Ertan Eğribel, y.y., y.y., 2000, s. 16-59.

Sezer, Baykan: “Osmanlı Tarihçiliği”, **Hilmi Ziya Ülken’e Övgü: Osmanlı Tarihçiliği, Sosyoloji Yıllığı 1**, Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, y.y., 1997, s. 45-48.

Sezer, Baykan: “Türkiye Sosyolojisi: Seminer Notları 1 1972-1982”, **Osmanlılık (Eyüp Kemerlioğlu’nun Anısına Armağan)**, **Türkiye Sosyolojisi 1, Sosyoloji Yıllığı Kitap 7**, Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, 2000, y.y., s. 73-248.

Somel, Selçuk Akşin: “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat**

ve Meşrutiyet'in Birikimi, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 88-116.

Soysal, Özer:

“XIX. ve XX. yüzyıllar Osmanlı Siyasal Yaşamının Kütüphane Kurumunu Etkileyen İki Olgusu”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, C. XXV, No: 4, 1976, s. 250-261.**

Soysal, Özer:

“Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz: 1923'ten 1963'e”, **Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987. No.1, s. 20-44.**

Soysal, Özer:

“Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923'ten 1963'e”, **Türk Kütüphaneciliği: Bilginin Yazgısı, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1998, s. 51-99.**

Soysal, Özer:

“Kütüphanecilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi (1920-1938), C.III, Ed. Osman Horata v.d.,**

Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2009, s. 1343-1358.

Soysal, Özer:

Türk Kütüphaneciliği: Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa, C. I, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998.

Su, Kamil:

Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi, İstanbul, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, No: 3, 1965.

[Şapolyo], Enver Behnan:

“Reşit Galip’in Hayatı”, **Çığır**, C. I, No: 12-13, 1934, s. 224-225.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y.:

“Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesine Bir Bakış”, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C. I, Haz. Fehmi Ethem Karatay, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1961, s. V-IX.

Şenalp, Leman:

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi: Başlangıcından Günümüze, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1998.

Şimşek, Sefa:

Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri 1932-1951, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.

Talıpoğlu, Tayfun:

“Bam Teli Bir Yol Hikayesi: Eşekli Kütüphaneci”, **Eşekle Gelen Aydınlik: “Mustafa Güzelgöz Kitabı”**, İstanbul, Anfora Yayıncılık, 2007, s. 89-105.

Tanındı, Zeren:

“Kitap Sanatının Son Dönemleri ve Pertevniyal Sultan’ın Kitapları”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C. I, Ed. Kemal Kahraman, İstanbul, Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2007, s. 232-234.

Tanındı, Zeren:

“Kitap ve Cildi”, **Osmanlı Uygarlığı**, C. II, Ed. Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 840-863.

Tanındı, Zeren:

“Topkapı Sarayı’nın Ağaları ve Kitapları”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, No: 3, 2002, s. 41-56.

- Tanındı, Zeren: “Türk Cild Sanatı: (Kitap Kapları)”, **Başlangıcından Günümüze Türk Sanatı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 421-430.
- Tanındı, Zeren: “Türk Sanatında Kitap”, **Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu**, Ed. Ayşen Anadol, İstanbul, Sakıp Sabancı Müzesi, 2012, s. 9-27.
- Tanındı, Zeren: **Türk Minyatür Sanatı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.
- Tanındı, Zeren: “Türk Minyatür Sanatı”, **Başlangıcından Günümüze Türk Sanatı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 407- 420.
- Tanör, Bülent: “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 10-26.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

“Tarihçe”, (Çevrimiçi)
<http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx>, 27.03.2013.

T.B.M.M. Kütüphanesi Fihristi:
Şarkiye Kısmı İlâvesi (1), Ankara,
TBMM, 1934.

T.B.M.M. Kütüphanesi Fihristi:
Şarkiye Kısmı İlâvesi (2), Ankara,
TBMM, 1941.

T.C. Büyük Millet Meclisi Kitaplık
Fihristi: Garp Eserleri, İkinci Kısım,
İstanbul, y.y., 1945.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim:

Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve
Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve
Dönüşümü, 2. bs., Ankara, Türk Tarih
Kurumu, 1999.

Tevfikoğlu, Muhtar:

Ali Emîrî Efendi, Ankara, Kültür
Bakanlığı, 1989.

Tezer, Şükrü:

Atatürk’ün Hatıra Defteri, Ankara,
Türk Tarih Kurumu, 1972.

Timur, Taner:

“Osmanlı ve “Batılılaşma””,
**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye
Ansiklopedisi**, C. I, Haz. Mustafa Şahin
v.d., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.
139-152.

Toderini, Giambattista:

**Türklerin Yazılı Kültürü: (Türklerin
Edebiyatı)**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul,
Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Topkapı Sarayı Müzesi, Ed. Hande
Eagle, İstanbul, Bilkent Kültür Girişimi
Yayınları, 2010.

**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
Arapça Yazmalar Kataloğu**, Haz.
Fehmi Ethem Karatay, C. I, II, III, IV,
1985, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi,
1961.

**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
Farsça Yazmalar Kataloğu**, Haz.
Fehmi Ethem Karatay, İstanbul, Topkapı
Sarayı Müzesi, 1961.

**Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Haz.

Fehmi Ethem Karatay, C. I, II, İstanbul,
Topkapı Sarayı Müzesi, 1961.

Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi,
İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.

Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, Ed.
Mustafa Birol Ülker, İstanbul, Bilkent
Kültür Girişimi Yayınları, 2010.

Tunaya, Tarık Zafer:

**Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-
1938): Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet
Dönemi (1876-1918),** C. I, İstanbul,
İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2001.

**Türkiye Büyük Millet Meclisi
Kütüphanesi’nin Kuruluş Süreci ve
İlk Sınıflama Çalışmaları: “Büyük
Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi:
Mukaddime”,** Haz. Fatih Rukancı,
Hakan Anameriç, Ankara, TBMM
Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu
Yayınları, 2004.

Türkoğlu, Selim:

Rûhî Hendese: Hüsn-i Hat Sanatı,
İstanbul, y.y., 2006.

- Uçan, Ali: **“Müzik”, Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938**, C. III, Ed. Osman Horata v.d., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2009, s. 1247-1272.
- Uluğ, M.: **“Kaybolan Bir İdealist”, Çığır**, C. I, No: 12-13, 1934, s. 251-253.
- Ulus, Mustafa Kemal: **Atatürk’ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulus’unun Hatıraları**, İstanbul, Doğan Kitap, 2012.
- Uyar, Mesut; Gök, Hayrullah: **“Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Kütüphanesi’nin Akıbeti-I”, (Çevrimiçi)** http://www.academia.edu/231633/Muhendishane-i_Berri-i_Humayun_Kutuphanesinin_Akibeti_-_I, 02.12.2012.
- Uyar, Mesut; Gök, Hayrullah: **“Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Kütüphanesi’nin Akıbeti-II”, (Çevrimiçi)** http://www.academia.edu/231635/Muhendishane-i_Berri-i_Humayun_Kutuphanesinin_Akibeti_-_II, 02.12.2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,
Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945.

Ünver, A. Süheyl:

**İstanbul Üniversitesi Tarihine
Başlangıç: Fatih Külliyesi ve Zamani
İlim Hayatı,** İstanbul, İstanbul
Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1946.

Ünver, A. Süheyl:

“Eski Galata Sarayı Kütüphanesi”, **Türk
Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C.
XVIII, No: 2, 1969, s. 83-85.

Ünver, A. Süheyl:

“Galatasaray Kütüphanesi Hakkında”,
Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,
C. XII, No: 1-2, 1963, s. 43-45.

Ünver, [A.] Süheyl:

“İkinci Selim’e kadar Osmanlı
Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri
Hakkında”, **IV. Türk Tarih Kongresi
(10-14 Kasım 1948: Ankara):
Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara,
Türk Tarih Kurumu, 1952, s. 294-312.

Üstel, Füsün:

**İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk
Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-
1931),** İstanbul, İletişim Yayınları,
1997.

Üyepazarcı, Erol:

“II. Abdülhamid’in Özel Kütüphanesi”,
Müteferrika, C. II, No: 32, 2007, s.
103-117.

Washburn, George:

**Cennetin Sonbaharı: Robert Kolej
Anıları**, Çev. Z. Bilge Yenice, İstanbul,
Atlantis Yayıncılık, 2002.

White, Charles:

**Three Years in Constantinople: Or
Domestic Manners of the Turks in
1844**, Vol. II, London, Henry Colburn,
1846.

Yağbasan, Eylem:

“Ressam Halife Abdülmecid Efendi
(1868-1944)”, **Hanedandan Bir
Ressam: Abdülmecid Efendi**, ed. Ömer
Faruk Şerifoğlu, İstanbul, Yapı Kredi
Yayınları, 2004, s. 23-62.

Yazıcı, Mine:

**Çeviri Etkinliği: Disiplinler Arasından
Çeviriye Bakış**, İstanbul, Multilingual,
2004.

Yetkin, Suut Kemal:

“Bir Selçuki Elyazması Üzerine”,
**Milletlerarası Birinci Türk Sanatları
Kongresi, (14-24 Ekim 1959: Ankara):**

Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara,
Türk Tarih Kurumu, 1962, s. 411-412.

Yılmaz, Hakan:

“Editör’den”, **Sultan II. Abdülhamid’in Arşivinden Dünya=The World From The Archive Of Sultan Abdülhamid II**, Ed. Hakan Yılmaz, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2008.